ZVONKO PANDŽIĆ

MARULIĆ, AUGUSTIN I DANTE

Simpozij etike, poetike i hermeneutike

maticahrvatska

Marko Marulić (1450–1524) prvi i najveći je pjesnik hrvatskoga jezika u povijesnoj protežnici. Napisao je (1501.) i tiskao (1521.) prvi umjetnički ep narodnoga hrvatskog jezika. To je i prvi umjetnički ep svih slavenskih jezika. Zahvaljujući Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom i Vatroslavu Jagiću koji su 1869. ponovno objavili *Juditu* u knjizi *Pjesme Marka Marulića*, Hrvati su dobili svoj do danas cijenjeni hrvatski nacionalni ep. Europski humanist Marulić je pisac i latinskoga epa *Davidias*, mnogih inih pjesničkih i teoloških djela koja su dva puna stoljeća bila čitana i prevođena na mnoge jezike po cijeloj Europi. Ep *Judita* je za hrvatsku kulturnu i nacionalnu povijest posebno važan jer je *nepovratno* usmjerio hrvatsku jezičnu i književnu povijest, izmijenivši *status* književnoga jezika (*status planning*). On je takorekuć admiralski brod i prvo jedro (*Flaggschiff*) hrvatskoga jezika i književnosti od renesanse do danas. Umjesto staroslavensko-hrvatskoga jezičnog amalgama Marulić uvodi narodni jezik kao književni. Njegov bogati narodnojezični rječnik, prepun novotvorenica i kontaktnih sinonima, stvara već u startu široke temelje *korpusa* hrvatskoga jezika (*corpus planning*).

U oporuci Marka Marulića i u njegovu životopisu stoji da je sastavio i ostavio mnoga hrvatska djela u rukopisu za svoju sestru Biru (Elviru) i njezine sestre u samostanu sv. Benedikta u Splitu. One nisu znale latinski, pa su *lectio divina* čitale na hrvatskom. Marulić im je pritom pomagao. Potraga za tim rukopisima otvorena je 1869., a traje i danas. Autor ove knjige, hrvatski filolog i filozof *Zvonko Pandžić*, daje monografski presjek svojih istraživanja po europskim i hrvatskim knjižnicama i arhivima. Otkrio je jednu cijelu zbirku Marulićevih hrvatskih kodeksa, pojedinačne rukopise, njegove crteže i prvi autonomni (auto)portret hrvatske renesanse, prve hrvatske autorske note u njegovu svakodnevnom trebniku (*diurnellus*) iz oporuke u kojem se nalazi i prvi hrvatski glazbeni traktat uopće. Uz to je pronašao više od pedeset Marulićevom rukom komentiranih inkunabula, pa čak i latinske Marulićeve rukopise. Pandžić ih je većim dijelom pronašao i identificirao *u najstarijim hrvatskim knjižnicama* koje se ne spominju u *Kulturnoj politici Republike Hrvatske* (objavljenoj na mrežnim stranicama). To su samostanske knjižnice franjevaca i dominikanaca uzduž Jadrana koje su bile i oporučenici Marka Marulića. Pandžić je puna dva desetljeća tražio po Europi i Hrvatskoj njegova djela (na svoj trošak naravno), stalno potican vlastitom »teorijskom znatiželjom« (*theoretische Neugierde*), slijedeći zakone moćne znanosti koja se zove filologija. Ona traži, prepoznaje, sabire, kolacionira fragmente te ih potom kritički izdaje i komentira. Filologiju, ističe Pandžić, mora pratiti filozofijska hermeneutika. Ona pomaže razumjeti i interpretirati povijesne tekstove u realnovremenskom i intelektualnom kontekstu njihova nastanka. Pandžić zato u ovoj knjizi uvijek polazi od pitanja: što je to sve čitao, teorijski preuzimao i u svoju poeziju i prozu inkorporirao Marko Marulić. Tko je njega kasnije čitao manje je bitno u filološkom i hermeneutičkom smislu, ali je vrlo indikativno za često opažan izostanak refleksije o vlastitoj uvjetovanosti i povijesnosti spoznaje glede Marulićeva djela. Pretpostavka prodora do novih interpretacija, odnosno vrijednosno-estetskih zaključaka

ZVONKO PANDŽIĆ

MARULIĆ, AUGUSTIN I DANTE

Simpozij etike, poetike i hermeneutike

HRVATSKA DJELA MARKA MARULIĆA

Svezak II.

Urednik
ZVONKO PANDŽIĆ

Uspomeni djeda Nikole, najboljega učitelja

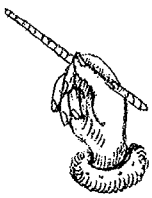

ZVONKO PANDŽIĆ

MARULIĆ, AUGUSTIN I DANTE

Simpozij etike, poetike i hermeneutike

matica**hrvatska**
ogranci **grude i split**

Nakladnici
OGRANAK MATICE HRVATSKE U GRUDAMA
OGRANAK MATICE HRVATSKE U SPLITU

Za nakladnike
MARIO BUŠIĆ
SNJEŽANA ŠETKA

Tisak
www.grafotisak.com

CIP zapis je dostupan u nacionalnom skupnom katalogu knjižničnog sustava Bukinet (https://katalog.bukinet.hr) pod brojem 991005959079409366.

ISBN 978-953-8582-27-1

© 2026. Zvonko Pandžić
m.m.judita1521@gmail.com

Sadržaj

1.	Uvod	9
2.	Prolegomena	19
3.	Marko Marulić – roditelj i preporoditelj hrvatskoga humanizma (književni i povijesni okvir)	35
4.	Svestran renesansni umjetnik	48
5.	›Skupljati fragmente...‹ Metode i ciljevi istraživanja djela Marka Marulića	58
6.	Kako je u raju? Dante i Marulić u Trogiru	67
7.	»Juste judex, Jesu Christe«	93
8.	»Voćna stabla« u *Juditi*	99
9.	Augustinov, Danteov i Marulićev ›*Convivio*‹ (etika – poetika – hermeneutika)	102
10.	›Za slavu oholasti...‹ Dante (*Purg.* XII, 25-63) – Marulićev model za rukopis R 3662	118
11.	Firentinski hrvatski zbornik Suprot ›filologiji‹ tekstopraznoga prostora	131
12.	Život svetoga Ivana Krstitelja Marulićev prozimetar i najbolji pjesnici Staroga svijeta	150

13. Firentinski zbornik i Trogirski časoslov 166

14. Petar Hektorović ili Marko Marulić?
O autorstvu prve hrvatske ekloge (R 6634) 175

15. Moćna znanost za moćnu poeziju
O atribucijama nekih splitskih rukopisa (1500–1521) 193

16. O povijesnom dugu hrvatske filologije
Katalog nepoznatih i zatajenih hrvatskih djela Marka Marulića 227

17. Aurelije Augustin, Marko Marulić i
Francesco Filelfo 252

18. ›Weltliteratur und Kulturpolitik‹ 261

Ekskurs 1:
Jesu li komesari Hrvatima ukrali Marka Marulića? 269

Ekskurs 2:
Što činiti? 278

Literatura 285

Appendix: Predavanja i izložbe Zvonka Pandžića
za polumilenijski jubilej Marka Marulića 2024. 293

Abstract 294

οὐ γὰρ ἂν πώποτε εἶδεν ὀφθαλμὸς ἥλιον ἡλιοειδὴς μὴ γεγενημένος, οὐδὲ τὸ καλὸν ἂν ἴδοι ψυχὴ μὴ καλὴ γενομένη.

Nikada oko ne bi vidjelo sunce kada sâmo ne bi bilo suncòliko, tako i duša, ne može vidjeti ono lijêpo ako sama nije lijepa.

Plotin, *Eneada* I 6, 9, 30-32

Es wird überall von der Philologie ein gegebenes Wissen vorausgesetzt, welches sie wiederzuerkennen hat. Die Geschichte aller Wissenschaften ist also philologisch.

Filologija uvijek predpostavlja već dato znanje koje ona mora iznova prepoznati. Povijest svih znanosti je dakle filološka.

August Boeckh, *Encyclopädie und Methodologie der Philologischen Wissenschaften*, Leipzig 1877, 10

Humiljeno prosim · slavnu kripost tvoju
da pamet Divice · prosvitli sad moju.
Neka bude sada · tvoj život umiti
harvacki Divice · pravo stumačiti.

Marko Marulić
(R I a 44, f. 28[r])

Ilustracije korica. Portret na prvoj korici nalazimo uz prvi stih inkunabule Ovidijevih *Metamorfoza* (1488/89., GW: 28579, 2°. Franjevački samostan Košljun). Marulić je to izdanje intenzivno glosirao, preuzimajući Ovidijeve stihove (*loci similes*), ali i svoje vlastite rubne bilješke tu, u ep *Judita* (Sl. 1, str. 41.). Portret Ovidija je ujedno i autoportret Marka Marulića. Okvir je stiliziran za tisak. Na poleđini je preslikan *explicit* Marulićeva prekrasno iluminiranoga autografa na pergameni (British Library, Add. 10394, f. 95[r]). Njegov je to prijevod iz 1514. djela sirijskoga monaha (7. st.) Izaka iz Ninive *De vita solitaria*, a prema tisku iz 1506. Izak je pisao za monahe, a Marulić je cijeli hrvatski tekst preuredio za redovnice. Očit dar za sestru Biru. Na kraju je gotičko slovo .M., monogram Marka Marulića, stilizirano kao lađa s jarbolom i jedrom u obliku antene križa (*antenna crucis*). To je bio simbol pustinjaka u otačkoj literaturi.

Prve tri ilustracije na nutarnjoj strani korica potječu iz Marulićeva trebnika (*diurnellus*) u kojem su molitve, himni, vlastite note za pjevanje njemu dragoga himna »Dulcis Jesu memoria«, prvi hrvatski glazbeni traktat uopće, ali i *prvi hrvatski tekst Marka Marulića*. To je (1) njegov prijevod *Regule sv. Franje za Treći red* iz 1489. Preslika (2) i njen prijepis (3) su Marulićeva zabilješka da je on 1. ožujka 1489. bio na Krku u pratnji svojega brata Đane (Ivana), kada je obukao redovničko odijelo. Članovi toga laičkoga reda su također nosili, poglavito u svečanim prigodama, svoj habit bez kapuce. Rukopisnom trebniku je privezana i glosirana inkunabula: (Pseudo-) Bernardus Claraevallensis. 1494. *Modus bene vivendi*. 8°. (GW: 4048, Franjevački samostan Košljun). Marulićeva *De institutione bene vivendi* (1506.) imala je ne samo po naslovu uzor i u ovoj knjizi. Kao veliki devot sv. Bernarda, također sv. Jeronima i sv. Franje, preveo je Bernardovu inkunabulu na hrvatski za svoju sestru. Sačuvana su dva prijepisa: a) R **I b 55**, *Nauke sv. Bernarda sestri svojoj*, i b) R **IV a 34**, *Nauke života redovniškoga ke piše blaženi sveti Bernard sestri svojoj*. Oba se danas nalaze u Arhivu HAZU u Zagrebu (usp. str. 249.).

Preslika (4): Marulić komentira *Rhetorica ad C. Herennium* [Pseudo-Cicero]. Comm. C. Marius Victorinus. 1483. 2°. (GW: 6737, Franjevački samostan Split/Poljud)

Preslika (5) jest Marulićev vrlo opširan interlinearni i marginalni komentar Marcijalovih *Epigrama* na inkunabuli 64 iz Znanstvene knjižnice u Dubrovniku. 4°. (*GW*: M 21266, ca. 1471.). Komentari su pisani vrlo sitno, vjerojatno pod lupom, opširniji su nego sami epigrami.

Preslika (6) je autograf Marulićeve latinske pjesme »Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce«. Po vodenim znakovima papira nastala je od 1481. do 1493. To je do danas u inozemstvu najčešće tiskana hrvatska pjesma (preko 140 puta). Čuva se u Biblioteca Estense Universitaria u Modeni. Vrlo vjerojatno je taj rukopis bio predložak za njen prvotisak kao epigram uz prvo izdanje *Institucije* (1506.). Marulićev hrvatski samoprepjev nalazimo u rukopisu R 6634 (N° 21) u NSK u Zagrebu.

1. UVOD

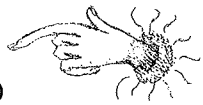

Marko Marulić (1450–1524) prvi i najveći je hrvatski renesansni pjesnik, pisac hrvatskoga nacionalnog epa *Judita*, latinskoga epa *Davidijada* i mnogih inih hrvatskih i latinskih pjesničkih i proznih djela. On je ujedno i poznati europski humanist, do danas svakako najpoznatiji hrvatski klasični autor (klasik) u okviru nacionalne i svjetske književnosti (*Weltliteratur*). Predikat »klasični« pripada onima koji imaju »nadvremensku snagu iskaza/ *mit überzeitlicher Sagkraft*« (H.-G. Gadamer). Još u 16. stoljeću bio je prevođen s latinskoga na mnoge jezike, tiskan i čitan puna dva stoljeća u većini zemalja Staroga svijeta, uključujući i Island, pače i na novootkrivenim kontinentima, navlastito u zemljama portugalskoga *padroado* od Brazila pa sve do Indije, Japana i Kine. Manje je poznato da je njegova *Judita*, objavljena 1521. u Veneciji, bila i *prvi tiskani umjetnički ep* na narodnom jeziku svih slavenskih naroda, dakle na prostoru od Jadranskoga do Japanskoga mora. U njegovo vrijeme slavenskim se jezicima govorilo od Istre do Urala. Marulić je snažno branio pravo zemlje Hrvatske kao punopravne slijednice Rimskoga Carstva. Nekoć je bila u granicama Carstva, a i sv. Jeronim, jedan od četvorice najvažnijih latinskih crkvenih otaca, potječe iz naših krajeva. To na koncu potkrjepljuje i činjenica da je od svih slavenskih zemalja i jezika jedino Hrvatska imala *renesansnu umjetničku književnost* u punom smislu toga pojma, tj. i na latinskom i na hrvatskome narodnom jeziku, na oba jezika u umjetničkoj realizaciji kroz sve najvažnije književne vrste i u tiskanom obliku. Za sve to zahvaljujemo ponajviše upravo autoru Marku Maruliću. Granica Rimskoga Carstva bila je nekoć na Dunavu. Onkraj te granice nije se, logički promatrano, ni mogla »preporađati« latinska književnost jer ona u antici nije bila ni »rođena« izvan granica Carstva. Tako je otprilike, što se *prostornosti* renesanse tiče, u 19. stoljeću argumentirao povjesničar kulture Jacob Burckhardt (1818–1897), autor epohalnoga djela *Cultur der Renaissance in Italien* (1860.), a od njega se ustalio i sâm pojam renesansa.

U ovoj ćete knjizi moći upoznati, pretpostavljam naravno intelektualnu otvorenost, teorijsku znatiželju (*theoretische Neugierde*) i blagonaklonost strpljivih čitatelja, presjek mojih daleko širih *tekstualnih otkrića i teorijskih refleksija* o »novome Marku Maruliću« u dvojakom značenju. Kao prvo, on je opet počeo, vremenski prekid je bio doista dug, objavljivati svoju novu, prije nepoznatu ili nepriznatu hrvatsku i latinsku poeziju i prozu koja se

za tisak priprema u dugoročno osmišljenom istraživačkom projektu *Marcus Marulus redivivus*. Pokrenuo sam ga nekoliko godina prije nego je u Splitu obustavljeno (2011.) izdavanje *Sabranih djela Marka Marulića*, slijedom čega je kao autor uskoro bio odstranjen iz obvezatne školske lektire u Republici Hrvatskoj. O potrazi za Marulićevom književnom ostavštinom i rezultatima istraživanja po europskim i hrvatskim arhivima i knjižnicama objavio sam monografiju *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009.). Posve novu interpretaciju *Judite*, hrvatskoga nacionalnog epa, temeljenu na donedavno nepoznatim intertekstualnim i intratekstualnim predlošcima njegove poezije, donio sam uz jubilarno i prvo kritičko izdanje istoga epa (Marulić 2021). Za ine svoje radove o Maruliću, a veći dio njih je dostupan na mreži, dodao sam poveznice koje se nalaze unutar samoga teksta ili pak u popisu literature na kraju knjige.

Kao drugo, valjalo je usporedno procijeniti važnost novopronađenih djela za cjelovitiju prosudbu Marulićeva opusa. Njegova nova poezija i proza čuva se u nekoliko europskih i u mnogim hrvatskim knjižnicama i arhivima u kojima sam istraživao. Slijedeći i popis knjiga njegove osobne knjižnice koji je priložio uza svoju oporuku iz 1521., pronašao sam *in situ*, uz neke važne rukopise na latinskom i hrvatskom, i dobar dio njegovih glosiranih (po rubovima vlastoručno komentiranih) inkunabula. Zbog toga sam krenuo – doslovce – na dug put *ad fontes*, imajući uvijek na umu i *glavne metode struke* koje mogu odlučujuće pripomoći *restituciju* izgubljenih Marulićevih tekstova, crteža, pa čak i nota. To su, kao podložena metoda humanistike, *filologija* (skupljanje tekstualnih fragmenata, njihovo izdavanje i komentiranje) i *hermeneutika* (dublje iščitavanje autorskoga teksta i odnosnih subtekstova te zaokružena kontekstualna interpretacija restituiranih autorskih djela). U idealno složenoj konstelaciji i dosljednoj primjeni tih najvažnijih istraživačkih znanstvenih metoda tijekom identifikacije, komparacije i interpretacije otprije poznatih i novootkrivenih Marulićevih djela i glosiranih inkunabula, moguće je *danas* s nešto više sigurnosti govoriti, zahvaljujući prije svega vlastoručnim zapisima (marginalijama) samoga autora Marka Marulića na inkunabulama koje je čitao i komentirao, o uspjelim *temeljnim istraživanjima* (*Grundlagenforschung*), odnosno *o doista velikom proširenju tekstualnih osnova* rane novovjekovne hrvatske *narodnojezične* književnosti. Otkrio sam i rukopise mnogih njegovih latinskih komentara na inkunabulama klasičnih rimskih pjesnika, latinskih kršćanskih otaca i pjesnika, kao i raznih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih autora. Ovdje će neki biti samo spomenuti jer naglasak je u ovoj knjizi, ipak, na propitivanju autorstva Marulićevih već pola stoljeća osporavanih *hrvatskih* djela. Međutim, i ti Marulićevi latinski komentari su u znanstvenoj

obradi za katalog *Marcus Marulus redivivus* kao i sva njegova novopronađena i(li) novoatribuirana hrvatska djela u rukopisu.

Naglasak je dakle na hrvatskim *narodnojezičnim* djelima jer se još uvijek može čuti i čitati da je hrvatski književni jezik, zovu ga i standardni, nastao takorekuć »carskim rezom« tek u 19. stoljeću (»Vuk i Gaj«), pa da Marulić i ini hrvatski tzv. »regionalni«, »dopreporodni« i »predstandardni« pisci, tobože stoje *izvan* općehrvatskoga (narodno)jezičnog i umjetničkog kontinuiteta hrvatske književnosti. U stvarnosti je Marulić bio *roditelj* i najveći renesansni (preporodni) hrvatski književnik prvoga narodnojezičnoga, književnog i europskoga humanističkog preporoda, pa je on *upravo zbog toga* mogao postati i identitetski *preporoditelj* hrvatskoga jezika i književnosti (*Kulturnation*) u 19. stoljeću. Od 1869. on je priznat i poznat kao »otac hrvatske književnosti«, tada u sklopu novoga svehrvatskog narodnog (nacionalnog) preporoda. Kao što je poznato, renesansa je »preporađala« klasičnu antičku grčku i latinsku književnost, a u 19. stoljeću, pod utjecajem romantizma, preporađa se u Europi najstarija srednjovjekovna ili *narodnojezična* književnost ranoga Novoga vijeka kao realni kulturni i jezični supstrat u stvaranju nacionalnih književnosti i nacionalnih država. U tom smislu su, primjerice, formulirane čak i teorije da je talijansku političku naciju i jedinstvenu državu u bitnome oblikovala *La Storia della letteratura italiana* (1870.) koju je za škole napisao znameniti Francesco De Sanctis (1817–1883). Sličnu je ulogu u španjolskoj povijesti i književnosti odigrao Ramón Menéndez Pidal (1869–1968) svojom studijom i izdanjem epa o kastiljskom vitezu El Cid (*El Cantar de Mio Cid*) koja je zaokružena u dvama svescima *La España del Cid* (Plutarco: Madrid 1929). On je u tome povezao sudbinu nacionalne književnosti i sudbonosni gubitak posljednjih španjolskih kolonija u Meksiku 1898. godine. Vrijedan je spomena ovdje jer je taj nacionalni španjolski (kastiljski) ep *El Cantar de Mio Cid*, kao i francuski nacionalni ep *Spjev o Rolandu* (*La Chanson de Roland*), nastao između 1075. i 1110., prevodio naš Tin Ujević, veliki devot Marka Marulića. Ti i mnogi ini Ujevićevi neobjavljeni prijevodi u rukopisu čuvaju se danas pohranjeni u 40 kartonskih kutija u jednom od arhiva HAZU (Opatička ulica 18, HR–10 000 Zagreb). U međuvremenu su ti njegovi rukopisi čak i skenirani, nadam se da će se netko sjetiti i objaviti ih *online* u cijelosti. Zaključio sam tako, nakon mnogih godina istraživanja, da bi i Marulić i Ujević mogli biti sretni da se o njihovoj književnosti danas, doduše tek na rubu interesa kulturne i znanstvene javnosti, opet negdje smije raspravljati. Znanstvena nužnost kritičkih izdanja, kako njihovih tako i sabranih djela mnogih inih hrvatskih književnika, još nije prepoznata u hrvatskoj književnoj republici i kulturnoj politici.

Valja ovdje samo podsjetiti, sjećanja blijede, da je od 1950. do 1990. Marko Marulić bio često pozivan, kao već 1501., 1521. i 1869., ne samo simbolično nego i doslovce, da stane i na zadnju crtu, kao što je za života stajao na prvoj crti obrane hrvatskoga jezika i identiteta odnosno kulturološkoga i političkoga samoodređenja hrvatskoga naroda. On dakle nije bio autor za jednokratnu uporabu ili sezonu u povijesti naše književnosti i kulturne povijesti, nego temelj nacionalne hrvatske narodnojezične književnosti, što se neće moći izbrisati iz hrvatske književne i jezične povijesti, unatoč raznim pokušajima, ni u sljedećem polumileniju, kao što se to nije dogodilo ni u upravo minulom polumileniju od prvotiska *Judite* (1521–2021).

Nakon otkrića i atribucije njegovih hrvatskih rukopisa u Engleskoj, Austriji, Italiji i Hrvatskoj (Pandžić 2009), upoznao sam u svojem istraživačkom radu, uz njegove zaboravljene rukopise i knjige iz osobne knjižnice koje je vlastoručno po marginama komentirao, čak i *čitave knjižnice i arhive* po jadranskim samostanima. To su uglavnom i najstarije hrvatske knjižnice koje ne (pre)poznaje aktualna, na mreži objavljena kulturna politika Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske. Upravo se u tim knjižnicama i arhivima čuvaju mnoge srednjovjekovne povelje pisane na pergameni, ali i ranonovovjekovni rukopisi i inkunabule Marka Marulića. Iste te samostanske knjižnice u kojima sam istraživao poznavali su i – vaporom ploveći – posjećivali, među ostalim, Ivan Kukuljević Sakcinski sredinom 19. stoljeća i Franjo Fancev među dvama svjetskim ratovima. Hrvatski fratri i redovnice su nacionalnim institucijama u Zagrebu poklonili mnoge, pa i najstarije hrvatske rukopise i knjige, ovdje nas zanimaju one Marka Marulića, kako bi i glavni hrvatski grad imao nešto od *najstarije narodnojezične pismenosti* hrvatskoga naroda iz Dalmacije, uključujući tu i Kotor, te iz Istre, Bosne i Hercegovine. Oko toga cilja su se u 19. stoljeću pod utjecajem romantizma trudile sve novostvorene nacionalne države i nacionalne kulture (*Kulturnationen*) u Europi, istražujući sustavno povijest svojega identiteta do duboke prošlosti narodnoga jezika. Iz tih motiva je i sâm biskup Strossmayer skupljao i kupovao po Trojednoj kraljevini (*Regnum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*), Europi i Bosni, rukopise, knjige i umjetnine hrvatskoga podrijetla za knjižnicu i arhiv 1866. carskim dekretom osnovane Akademije (JAZU).

Međutim, donedavno u hrvatskoj književnopovijesnoj marulistici *nije bilo dubljih istraživanja* ni prave rasprave o izvorima i uzorima Marulićeve poezije i proze. Njegovi teološki prvotisci bili su izrazito bolje istraživani. Jedan, iako ne i jedini razlog za taj nemar, bila je neprepoznata činjenica da je Marulićev glavni poetski i poetologijski model bio vjerojatno najveći od svih pjesnika Staroga svijeta, sâm Dante Alighieri (1265–1321). Zapravo, Marulić

je i doslovce i realno, dakle ne tek simbolično, postao i do danas ostao u poeziji svakako neosporni ›hrvatski Dante‹. Dante je prije svega svojim epski insceniranim *idejnim sukobom poniznosti i oholosti* (*Purg.* X–XII) i tekstom cijele svoje *Božanstvene komedije*, bio izvor iz kojega Marulić crpi metafore, slike, boje, ideje i teoreme, te posebno važno, i četiri teorijska odnosno umjetnička zahvata (koda) u pisanju poezije. Iz toga djela je Marulić kao intenzivni čitatelj preuzeo ideju za *hrvatski narodni jezik* kao opći jezik poezije i svekolike pismenosti, iako je on sâm dobro poznavao i hrvatsko-staroslavenski jezični amalgam glagoljske tradicije i ćirilične *harvatice*.

Izbor je jezika *Komedije* za Dantea bio vrlo važna tema. Odlučio se: a) za *otmjeniji narodni kao književni jezik* (›volgare illustre‹, ›curiale volgare‹) nasuprot latinskomu, b) za metodu kriptičnoga, neizravnoga *citiranja pod velom* (›parlar coperto‹), c) ekfrazičnoga *vidljivoga govorenja* u poeziji (›visibile parlare‹) i d) za *inseminaciju starih poeta* (›quelli ch'anticamente poetaro‹) u vlastitu poeziju i prozu. U svoje epove *Juditu* i *Davidijadu*, a katkada i u ina svoja djela, Marulić unosi, uz navedene Danteove, i Petrarkin umjetnički kod *literarnoga krajobraza* iz njegova, ujedno i najuspješnijega humanističkog prema klasičnim uzorima napisanoga latinskog epa *Africa*. Također crpi iz Petrarkinih talijanski pisanih *Trionfi* i *Canzoniere*, te iz njegovih latinskih filozofsko-etičkih ogleda *De remediis utriusque fortunae* (*O lijeku protiv usuda u obadva lika*, tj. o lijeku protivu sreće i nesreće). Ta su djela također snažno utjecala na Marulićevu *Juditu* i *Davidijadu* te na *Evanđelistar*, *Instituciju* i ina njegova teološka djela. Marulić je zapravo svoje glavne pjesničke izvore i uzore, Dantea i Petrarku, kao uostalom i samu *Bibliju*, na osobit autorski način pjesničkom imaginacijom *dvostruko prekodirao* i integrirao u autorski prepoznatljivu vlastitu dubinsku metapoetiku. Nasuprot tomu neki marulisti još i danas tvrde da Marko Marulić u svojoj poeziji »nema vlastite građe«, štoviše, ta kriva procjena je vjerojatno bila i glavni razlog što je Marko Marulić uklonjen iz obvezatne školske lektire u Republici Hrvatskoj.

U književnoj marulistici posljednjih desetljeća često se kao »najveća zagonetka« povlačilo pitanje odgode prvotiska *Judite* za punih dvadeset godina, od pisanja *Proto-Judite* 1501. do njezina tiska 1521. Ako je te zagonetke i bilo, nema je više. Marulić je poslao prijatelju Jerolimu Cipiku u svibnju ili lipnju 1501. svoju *Juditu* da ju tiska u Veneciji, gdje se on tada nalazio, a već 2. studenoga iste godine pismom od njega traži da mu vrati rukopis, ako nije započeo tiskanje jer želi ga još jednom »bolje ispraviti i preinačiti«. U međuvremenu je Marulić u ruke očito dobio *Opera* Francesca Petrarke, tiskana 17. lipnja 1501. u Veneciji. U tom je izdanju bio *prvi put otisnut* i njegov već spomenuti latinski ep *Africa* o Scipionu Afrikancu, pobjedniku Hanibala. Jasne tek-

stualne tragove (*loci similes*) toga epa sam identificirao u *Juditi* (usp. Marulić 2021: 56-57, 86-96). Široko je Marulić isti ep recipirao i u svojoj latinskoj *Davidijadi*, što je pokazalo kritičko izdanje: Marko Marulić, *The Davidiad*, edited & translated by Edward Mulholland, Gent: LYSA, 2024. Priredio ga je, dodavši cjelovit prijevod *Davidijade* na engleski, američki klasičar Edward Mulholland u seriji koju uređuje belgijski neolatinist i marulist Jeroen de Keyser, profesor u Torinu. Usput, to izdanje je na najprimjereniji, a samim time i najuspješniji način obilježilo Godinu Marka Marulića 2024.

Punih dvadeset godina nakon nastanka prve inačice, nazivam ju *Proto-Judita*, Marulić je svoj konačni oblik *Judite* objavio tiskom – svjesno proračunato – 13. kolovoza 1521., točno dakle uoči 200. obljetnice Danteove smrti (14. rujna 1321.). On je očito punih dvadeset godina pomalo ili ponekad radio na tekstu *Judite* i oklijevao s objavljivanjem, upravo onako kako je to i Dante učinio. Dante je odlučio ispjevati svoju *Komediju* 1300. kada se zatekao u »selva oscura«, u trenutku dubokoga grizodušja. Taj je dan bila i svetkovina Blagovijesti, ujedno i prvi dan Nove godine po firentinskome kalendaru (*Capodanno fiorentino*). Godina 1300. bila je i prva proglašena jubilarna Sveta godina. Rijeke hodočasnika koje u mimohodu u oba smjera prelaze most na Tiberu u Rimu Dante je u *Komediji* i opjevao, a na njoj je radio do kratko prije smrti 1321. Vrlo vjerojatno jest, i zbog Dantea kao uzora, sâm Marulić hodočastio u Rim u Svetoj godini 1500. Kanio je i on gledati Veronikin rubac (»volto santo«) u staroj bazilici sv. Petra, kao što je to učinio i Dante 1300/1301. Poželio je konačno i sam točno punih dvadeset godina stvarati svoju *Juditu* kao što je to učinio i Dante stvarajući *Komediju*. To nije jedini primjer u njegovim djelima gdje pokazuje velik interes za numerologiju, o čemu će još biti riječi. U svakom slučaju »gledat Božje lice« bio je zajednički, danas mnogima odveć apstraktan finalni cilj i *Božanstvene komedije* i *Judite* (VI, 380), što je bilo posve nepoznato u marulistici do kritičkoga i preslikanoga izdanja *Judite* (2021.).

To otkriće, samo izdanje kao i posve nova interpretacija *Judite*, pronalazak njegove nove poezije i proze, portreta Ovidija kao autoportreta samoga Marulića koji vidite na korici ove knjige, ne mogu mi oprostiti oni koji sami sebe smatraju pozvanijima za takva otkrića. Razlika između mene i nekih autora, koje ovdje citiram, načelno je u pristupu istraživanju humanistike općenito, Marulića posebno. Uporno sam *tražio* i konačno *samo zato i pronašao* njegove rukopise i libre, što su mogli činiti i svi drugi marulisti, ali eto nisu. Što se same interpretacije Marulićeva djela tiče, moja metoda razumijevanja teksta nije uopće nova, pače, vrlo je stara, filolozima i filozofima je vrlo dobro poznata. Uznastojao sam eruirati *što je to čitao, studirao i recipirao* sâm Marulić *prije* nego

je stvorio tako uspješnu poeziju i prozu, a nije me primarno zanimalo pitanje tko je sve čitao Marulića *poslije* njegove smrti. Neki marulisti su čitali i iscrpno uvijek citirali jedan drugoga, daleko rjeđe su interpretirali poeziju Marka Marulića, da ne govorim o Ovidiju, Platonu, Augustinu, Jeronimu, Boeciju, Danteu, Petrarki i inim autorima, glavnim poetskim i poetologijskim uzorima Marka Marulića. Te autore uglavnom nisu ni povezivali s Marulićem. Upravo ti, ali i mnogi ini Marulićevi književni uzori su ipak bili nezaobilazni izvori i stupovi intelektualnoga ozračja u renesansi, takorekuć glavni umjetnički i tekstualni dispozitiv koji se preporađa u renesansi. Kao istinski renesansni humanist i pjesnik Marulić ih jednostavno nije ni mogao ni smio zanemariti.

Od 2009. pa sve donedavno moji su radovi o Maruliću, ali i o drugim hrvatskim humanistima, u hrvatskoj humanistici bili uglavnom ignorirani. Nije objavljena ni jedna recenzija mojih knjiga u časopisu *Colloquia Maruliana*, pa čak ni kritičkoga izdanja *Judite* koje sam objavio 2021. Vjerojatno to ima veze s činjenicom da su malobrojni hrvatski marulisti svi zajedno organizirani u jedinome marulističkom kružoku, odnosno književnom krugu, gdje »netko sa strane« uopće nije dobrodošao. Nedavno je (Vučković 2025), međutim, na FF u Zagrebu objavljena čak i čitava disertacija o samo jednom među mnogim Marulićevim rukopisima koje sam otkrio i(li) njemu atribuirao: *Firentinskome hrvatskom zborniku*. Autor ne skriva svoju nakanu da svojom disertacijom (ne)izravno pobije ili barem u sumnju dovede sve moje argumente glede utjecaja Nikole de Lyra, Dantea, Petrarke, Boecija itd. na Marulića, to opet s jasnim ciljem da se, ne znam više koji put od 1976. do danas, ospori njegovo autorstvo toga zbornika. O čemu se tu konkretno radi možete čitati slijedom filološke (protu)argumentacije u nekoliko poglavlja ove knjige. Svaka kritika mojega teksta je u znanstvenom diskursu općenito dobrodošla jer može mi pomoći da preispitam i slabe točke u svojoj argumentaciji. Ova konkretna je čak, barem po djelomičnom propitivanju suprotivnih stajališta, određeni, iako ne i sustavni napredak u marulistici. Zanemaruje„rekao bih, poznate zakonitosti filologije kao struke, glavne znanstvene metode u humanistici. Ovdje se osvrćem i na tu disertaciju i u njoj istaknute argumente, iako mi je glavni cilj ići dalje, prezentirati i ukratko interpretirati barem nekoliko novih pjesama Marka Marulića. U svakom slučaju strpljivi čitatelji mogu i trebaju sami uspoređivati i prosuđivati ponuđene argumente i protuargumente, uključujući tu i usporedbu s najvažnijim izvorima Marulićeve poezije koje citiram u izvorniku i prijevodu. Kritika i epikritika moraju u znanstvenom diskursu i hrvatske humanistike, poglavito marulistike, konačno postati posve normalna stvar. Samo se tako može očekivati napredak u spoznaji i istraživanju hrvatske renesanse.

Napretka u tome dugo nije ni moglo biti jer prvi put se Marko Marulić našao na žestokom udaru kultur-komesara i cenzure za svoj 500. rođendan 1950. godine. Od tada do danas, ne stalno ali ipak u više navrata, on je bio objekt ideološki motivirane kritike i diskvalifikacije. Ona je u 21. stoljeću bila kamuflirana navodno znanstveno utemeljenim osporavanjem autorstva mnogih njegovih djela, što je na koncu 2011. dovelo do obustavljanja rečene edicije *Sabrana djela Marka Marulića*. Intenzivnu antimarulističku kampanju pokrenuli su i neki hrvatski autori i novinari 2001. povodom 500. obljetnice pisanja *Judite*, kada je na Frankfurtskom sajmu knjiga Hrvatska bila zemlja partner, a Marko Marulić u središtu pozornosti. Za njih je Marulić »čovjek iz društva Džingis kana«. Od te godine pa sve do 2017., kada je proglašena tzv. *Sarajevska deklaracija o zajedničkom jeziku*, djelovala je i široka medijska, kulturna i politička *reconquista postyugoslava* koja je prije svega nastojala očuvati: a) *zajednički jedan policentrični jezik i* b) *zajedničku reduciranu književnu republiku* od Vranja do Buja, dakle ne više onu epski daleko poznatiju od Vardara pa do Triglava.

Marko je Marulić i prvomu i drugomu cilju toga pokreta stajao na putu kao nezaobilazan umjetnički i povijesni dokaz da te i takve ideje u 21. stoljeću kod hrvatskoga naroda neće proći, nisu ni prije prolazile, čak i u vrijeme daleko jačih partijskih i državnih nasrtaja za druge Jugoslavije. Marulić je najkasnije od 1521. bio i do danas ostao hrvatski nacionalni pjesnik, tj. pisac hrvatskoga nacionalnoga epa i ine poezije na hrvatskome narodnom jeziku. Ujedno je bio i priznati europski humanist, umjetnički sukreator svjetske književnosti (*Weltliteratur*) kojega se nije moglo retroaktivno zaključati u ideološki motiviranu i geografski strogo omeđenu književnu republiku. Uostalom, sve prostorno ili vremenski arbitrarno ideološki omeđene književne republike, tipa (post)sovjetska ili (post)jugoslavenska književnost, nestadoše u šupljini (*inanitas*) subalternih naprezanja oko tih idejnih derivata, ili pak do danas životare u anakronističkim recidivima njima nadređenih povijesno propalih ideologija. O tome pišem malo šire u posljednjem poglavlju ove knjige WELTLITERATUR UND KULTURPOLITIK potom i u dva ekskursa: JESU LI KOMESARI HRVATIMA UKRALI MARKA MARULIĆA? i ŠTO ČINITI? Bit će riječi i o tome zašto u Splitu do danas nema stalnoga postava Marka Marulića, čak ni u kutku nekoga muzeja, iako u gradu ima lijep broj njegovih *originalnih* rukopisa i inkunabula. Već nekoliko godina postoji ideja i teorijski osmišljen koncept realnoga splitskog i digitalnoga svehrvatskog »Muzeja Marka Marulića«. O čemu se tu radi iznosim pri koncu ove knjige.

Pokušao sam sa svojega polaznog teorijskog i historizirajućeg vidikovca, to su tri uvodna poglavlja ovdje, objavljujući potom i neke njegove nove

pjesme, čitateljstvu približiti ›novoga Marka Marulića‹ za kojim sam tragao po Europi i u Hrvatskoj. On je kao jedinstveni »splitski začinjavac« (Tin Ujević) ujedno i genij hrvatskih narodnojezičnih umjetničkih početaka u Novome vijeku i renesansni europski humanist *par excellence*. Njegovo sam djelo uznastojao teorijski presložiti i intepretacijski prikazati u umjetničkom kontekstu najvećih pjesnika svjetske književnosti (*Weltliteratur*) od kojih je on cijeloga života učio, također i od najpoznatijih teoretičara etike i poetike, uključujući i filozofijski fundiranu teoriju razumijevanja (hermeneutiku). Ona mi je pomogla *razumjeti i tekst i kontekst*, zapravo cijeli dispozitiv Marulićeve tekstualno-autorske i intelektualne širine, što posebno ističem. Usporedno s istraživanjem i interpretiranjem (i) novopronađenih Marulićeva djela morao sam već dvadesetak godina filološkom metodom braniti njegovo autorstvo raznih hrvatskih rukopisnih djela i latinskih marginalija iz njegovih inkunabula. Dijelom su to i od same *Judite* starije novootkrivene umjetničke poezije i proze na hrvatskome narodnom jeziku. Neki bi suvremenici u Hrvatskoj, ponekad sam doista imao taj dojam, radije vidjeli da ta Marulićeva umjetnost – *horribile dictu* – nikada nije bila pisana i risana.

Knjigu posvećujem uspomeni svojega djeda Nikole uz kojega sam naučio čitati i pisati prije nego sam pošao u osnovnu školu. On me je uputio i u svijet knjige. Iako je naporno radio, svaki je dan našao vremena za čitanje. U njegovoj su škrinji bili posloženi mnogi svesci, uglavnom izdanja Matice hrvatske prije i poslije Velikoga rata. Bilo je tu raznih naslova, a meni je bio vrlo zanimljiv proslavljeni francuski književnik Jules Verne (1828–1905). Pročitao sam nekoliko njegovih romana (*science fiction*). Upravo kada se Neil Amstrong spustio na Mjesec, čitao sam *Od Zemlje do Mjeseca* (*De la Terre à la Lune*). Pronašao sam u toj škrinji i jubilarno izdanje Marulićeve *Judite* (1901.) Marcela Kušara, kao i *Sofoklove Tragedije* (²1913.) u prijevodu Kolomana Raca. Bilo je posve normalno što sam još u osnovnoj školi htio postati i član Matice hrvatske, a kada je to bilo moguće, članska sam iskaznicu s potpisom Ljudevita Jonkea i značku dobio 1971. u Splitu gdje sam nastavio školovanje.

Zbog toga mi je izgledala privlačna ideja da ovu knjigu objavim, pače i tiskam, u rodnome kraju koji sam davnih dana napustio, upravo kod nakladnika Matice hrvatske, ogranaka Grude i Split. Smatram da je ogranak u Grudama jedan od najaktivnijih ogranaka na nacionalnoj razini s brojnim članstvom, redovnom izdavačkom djelatnošću, raznim skupovima, književnim večerima i prezentacijama, Šimićevim susretima, koncertima klapskoga i korskoga pjevanja, komorne glazbe i slikarskim kolonijama. Tu u Kulturnom domu Antuna Branka Šimića smješten je i Čitateljski klub »Judita«, također s brojnim članstvom. Za organizaciju mnogih kulturnih aktivnosti na razini

općine, ali i šire, zaslužan je gospodin Mario Bušić, kulturni i organizacijski *spiritus rector*. Njegova je ideja bila da ogranak Matice hrvatske iz Gruda objavi i ovo moje djelce o Marku Maruliću, na čemu njemu i članstvu iskreno zahvaljujem. Međutim, kako sam odrastao i gimnaziju završio u Splitu prije nego sam se na više škole zaputio u Njemačku, bilo je po sebi razumljivo da suizdavač bude i ogranak MH iz Splita. Tu su prepoznali zajednički općehrvatski interes za donedavno nepoznatu poeziju, prozu i svu inu umjetnost velikoga Splićanina Marka Marulića. Na tome zahvaljujem predsjednici ogranka MH u Splitu, gospođi Snježani Šetka.

Posebnu zahvalu dugujem svojemu nastavniku hrvatskoga jezika iz Osnovne škole Antuna Branka i Stanislava Šimića u Drinovcima, ›kolinoviću‹ prof. dr. sc. Vladi Pandžiću, kasnije redovitome sveučilišnom profesoru i pročelniku u Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Meni je rano ›ulio ljubav‹ za gramatiku, što mi je u startu pomoglo kod učenja i studija i inih jezika, počevši od francuskoga još u osnovnoj školi. Odgojio je četrdesetak generacija profesora hrvatskoga jezika što je zacijelo unaprijedilo opću jezičnu kulturu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Kritički je pregledao ovu moju knjigu, a njegove ispravke, pravopisne i ine sugestije uglavnom sam preuzeo. Poneke i nisam jer se tiču uglavnom mnogih tuđica, odnosno apstraktnih izraza u jezikoslovnoj, književnoj i filozofijskoj teoriji na koje sam navikao. Sve su pogrješke, bile one pravopisne, stilističke ili sadržajne naravi, naravno, isključivo moje osobne.

Iako sam se trudio pisati svima razumljivim jezikom i u *Ich-Form-i*, prevodeći u većini slučajeva inojezične citate, izbjegavajući uglavnom argumentaciju uz debele bilješke (*Fußnoten*) pune citata iz sekundarne literature ispod teksta, svjestan sam da moja kritička rasprava o Maruliću i njegovu višejezičnom i raznovrsnome književnom djelu od čitatelja traži veću koncentraciju i još veću strpljivost nego inače. Ipak, morao sam slijediti uzance humanističke struke, tj. filologije, poetologije, opće filozofije, književne i filozofijske hermeneutike (teorije razumijevanja povijesnih tekstova i ideja), a one traže određenu razinu znanstvene refleksije i stručnu terminologiju s brojnim tuđicama. Ponavljanje nekih već jednom uvedenih, posebno istaknutih teorijskih argumenata, ipak, u različitim poetologijskim kontekstima, uvjetovano je ciljem boljega razumijevanja Marulićeve poezije i njezine umjetničke valorizacije. *Lectoris benevolentiam in his imprimis capto.*

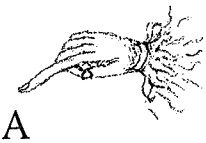

2. PROLEGOMENA

Ma qui la morta poesì resurga,
o sante Muse, poi che vostro sono.

Ovdje će ipak uskrsnuti poezija stara,
o svete Muze, jer ja sam ipak vaš.

Dante, *Purg.* I, 7-8

Prema najavi i prvom pregledu ciljeva i metoda rada u Uvodu, kanim u ovoj filološkoj, hermeneutičko-filozofskoj i književnopovijesnoj knjizi pregledno sažeti (*in nuce*) spoznaje do kojih sam došao i o kojima će biti govora u sljedećim poglavljima, istražujući po europskim i hrvatskim knjižnicama i arhivima za fragmentima nekoć znanih, donedavno zagubljenih ili namjerno zatajenih rukopisa Marka Marulića (1450–1524) »na čistom narodnom jeziku hrvatskom« (Vatroslav Jagić). Od mnogobrojnih pak latinskih marginalija i komentara na inkunabulama iz njegove privatne knjižnice spominjem one koje su bile neposredni idejni ili tekstualni predlošci njegovih hrvatskih prepjeva i prerada o kojima ovdje pišem. Tragajući za nepoznatim djelima Marka Marulić, uspio sam prema izvornom slijedu signatura i naslova pisanih istom rukom, pronaći, identificirati i povezati jednu čitavu zbirku uglavnom njegovih hrvatskih djela u rukopisu, koja je nekoć bila u Samostana sv. Marije u Zadru (N° 1 – N° 22). Danas se ti kodeksi čuvaju u raznim europskim knjižnicama i arhivima, oni su 1825. bili rasprodani na aukciji u Londonu, još jednom su neki od njih bili preprodani kod iste aukcijske kuće Sotheby's 1966., 1970. i 1976. Druge sam pak pronašao istražujući u raznim knjižnicama i arhivima. U toj prvoj i neprijeporno najvećoj hrvatskoj narodnojezičnoj zbirci ranoga novovjekovlja nalazi se veći broj pojedinačnih kodeksa, uglavnom su to prevedena, prepjevana, prerađena i(li) nanovo uređena, isključivo Marulićevom vlastitom poezijom i inim sadržajima obogaćena djela raznih autora. O prvim otkrićima sam izvijestio u monografiji *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009). Istraživanja sam nastavio i u Hrvatskoj gdje sam u javnim i samostanskim knjižnicama i arhivima kontinuirano do danas otkrio i(li) autoru Maruliću atribuirao više pjesama i proznih sastavaka.

Proučavajući pak dubinske poetologijske, filozofijske, teološke i ikonografijske ideje i kontekstualne implikacije novootkrivenih i inih prije poznatih hrvatskih i latinskih djela iz njegova opusa, uz usporedno čitanje klasičnih rimskih, latinskih otačkih i novoplatoničkih, te raznih humanističkih autora, kao i izvornih Marulićevih marginalija na njegovim, također

novootkrivenim inkunabulama, postupno sam u njegovim hrvatskim, ali i latinskim djelima, prepoznavao i dotada nepoznate odjeke, zapravo najvažnije *izvore i uzore* Marulićeve poezije. Bila su to najpoznatija djela koja nam je podarila klasična rimska, kasnoantička novoplatonička, kršćanska otačka i talijanska ranohumanistička književnost. Marulić je intenzivno učio ne samo od najboljih pjesnika Staroga svijeta nego i od nekoliko vodećih filozofa i teologa zapadne civilizacije, te ih je kao umjetnik i mislilac uspješno i prepoznatljivo integrirao kako u svoje umjetničko pjesničko djelo tako i u svoju podloženu teorijsku filozofijsko-etičku, poetologijsku i teološku refleksiju. Tu spoznaju dugujem na koncu, uvijek to iznova moram naglasiti, dosljednoj primjeni glavnih metoda istraživanja u humanistici, a to su *filološko prepoznavanje i hermeneutičko dubinsko iščitavanje* povijesnih tekstova, Marulićevih, ali, posebno važno i neizostavljivo, i onih *koje je on sam recipirao* (usp. pogl. ›SKUPLJATI FRAGMENTE...‹).

Ovdje spominjem, uz nezaobilaznu Jeronimovu *Biblia Sacra Vulgata* i komentare Nikole de Lyra na sve biblijske knjige, samo najvažnije njegove književne izvore i uzore, ima ih inače barem 150 navedenih i(li) citiranih, a to su: Dante, Petrarca, Augustin, Jeronim, Boecije, Laktancije, Grgur Veliki, Bernard iz Clairvauxa, Bonaventura, Ovidije, Horacije, Marcijal, Vergilije, Varon, Ciceron, Platon i Francesco Filelfo. Donedavno, spomenuh već, u hrvatskoj književnopovijesnoj marulistici nije bilo sustavnih istraživanja pa čak ni ozbiljnije diskusije o izvorima i uzorima Marulićeve poezije i proze. Bila je posve ne(pre)poznata činjenica da je Marulićev glavni poetski i poetologijski model bio vjerojatno najveći pjesnik zapadne civilizacije, Dante Alighieri (1265–1321). On je to bio prije svega svojim epski insceniranim idejnim *sukobom poniznosti i oholosti* i tekstom svoje *Božanstvene komedije*. Od njega je Marulić kao intenzivni čitatelj preuzeo, što je već spomenuto, glavnu ideju za *novohrvatski narodni jezik* (›volgare illustre‹) kao opći jezik poezije i svekolike pismenosti, također i umjetničke kodove kriptičkoga *citiranja pod velom* (›parlar coperto‹), *vidljivoga govorenja* u poeziji (›visibile parlare‹) i za *inseminaciju starih poeta* (›quelli ch'anticamente poetaro‹) u vlastitu poeziju. U svoje epove *Juditu* i *Davidijadu* Marulić unosi uz navedene Danteove i Petrarkin umjetnički kod *literarnoga krajobraza* iz njegova, ujedno prvoga humanističkog prema klasičnim uzorima napisanog latinskog epa *Africa*. Time on zapravo svoje glavne pjesničke izvore i uzore, Dantea i Petrarku, na svoj način transgresijom i pjesničkom imaginacijom prekodira i integrira u autorski prepoznatljivu vlastitu metapoetiku. Štoviše, on to isto ponegdje čini i sa samim biblijskim tekstom koji inače služi kao »istorija« (*fabula*) i etička orijentacija njegovih epova. Stvorio je na taj način svoju, kod najboljih

pjesnika staroga svijeta već uspješno ovjerenu, inovativnu metapoetiku, zahvaljujući upravo uravnoteženoj koncepcijskoj integraciji kako biblijskih storija tako i umjetničkih rezonancija »starih poet«, uključujući naravno i svoje hrvatske uzore, nama danas poimenice nepoznate »začinjavce«. Svoje izvore i uzore on je dobrim dijelom ›pod velom‹ (*parlar coperto*) najavio već u posveti *Judite* svomu kumu dom Dujmu Balistriliću, ali to nitko nije pokušao temeljitije ispitivati. Kao posljedicu ne(pre)poznavanja izvorâ Marulićevih idejnih i umjetničkih zahvata, izostanka temeljitijih istraživanja i ideološkoga sumnjičenja, imali smo, posebno od 1950. pa sve do danas, i, postojano razvijanje, može se to slobodno reći, apstrakcijski plošnoga marulističkoga diskursa koji je bio sustavno popraćen organiziranim potcijenjivanjem umjetničke relevantnosti *Judite*, *Davidijade* i ine poezije Marka Marulića.

Nakon prvih doista grubih, ideološki motiviranih predrasuda i pristupa djelu pisca hrvatskoga nacionalnoga epa nakon proslave njegova 500. rođendana u Splitu 1950., uslijedilo je 70-tih godina prošloga stoljeća novo, tobožnjim filološkim i jezikoslovnim argumentima kamuflirano, nijekanje postojanja nekih njegovih u novije vrijeme pronađenih hrvatskih djela u rukopisu koji se čuvaju u Hrvatskoj i drugdje u Europi. Znanje o Marulićevim hrvatskim rukopisima i sačuvanim inkunabulama iz njegove uredno ovjerene oporuke bilo je u okviru tzv. »službene marulistike« konzervirano i do danas kao nepomično čvrsto fiksirano s godinom 1950. Tako to i danas uporno tvrde autori u jednom splitsko-zagrebačkom književnom kružoku, unatoč činjenici da oporučenici Marka Marulića iz Splita, prije svega dva franjevačka i jedan dominikanski samostan, i danas čuvaju mnoge njegove libre i rukopise, a neke njegovom rukom glosirane inkunabule posjeduju također Arheološki muzej, Nadbiskupijska i Sveučilišna knjižnica. Povodom »proslave« 500. obljetnice smrti oporučitelja Marka Marulića 2024. te njegove knjige i rukopisi nisu smjeli biti izloženi i pokazani građanima Splita i svekolikoj hrvatskoj javnosti, a kamo li da bi bila organizirana svenacionalna izložba njegovih sačuvanih originala kao posljednji put, iako i tada samo djelomično ostvarena, 1950. godine u Splitu i Zadru. Zašto se to tako moralo dogoditi pojasnit ću *passim* u sljedećim poglavljima.

Nastojanja oko negacije postojanja njegovih rukopisnih djela i mnogih vlastoručno komentiranih inkunabula iz oporučene privatne knjižnice, čak i onih koje se i danas čuvaju u Splitu, intenzivno su parena s ocjenom da mu poezija nema umjetničkih ambicija i vlastite autorske građe, pa da i nije toliko bitno ako se pokoji njegov »pobožni« hrvatski tekst i ne objavi. Ona traju već barem pola stoljeća, čime je kod malobrojnih marulista izvan spomenutoga kružoka, kao i onih mlađih koji bi to tek htjeli postati, temeljito pogašen

i posljednji impuls istraživanja i kritičkoga objavljivanja njegove književne ostavštine. Tema hrvatska djela Marka Marulića je do te mjere bila ideološki inficirana, da od nje, danas navlastito, bježe i oni povjesničari hrvatske književnosti i humanizma koji bi o tome imali što reći. Našli bi se smjesta na udaru samoopunomoćenih komesara za humanistiku iz spomenutoga marulističkoga kružoka. Po njima, kako izgleda, pitanje izdavanja *Sabranih djelâ Marka Marulića* je još 2011. definitivno ›riješeno‹.

Uz izvorno osporavanje postojanja njegove narodnojezične književne ostavštine i umjetničke relevantnosti njegove poezije, a po inerciji već osamostaljene i samopotvrđene metode *damnatio memoriae*, zamračeno je čak i postojanje: njegovih odavno poznatih, pače i tiskanih hrvatskih drama, prve su to uopće hrvatskoga jezika, zatim prijevodâ i prepjevâ na hrvatski koje je stvorio za svoju sestru Biru, vlastoručno komentiranih inkunabula iz njegove privatne knjižnice s opširnim marginalnim bilješkama koje bi, izdane tiskom, rezultirale s barem tri velika sveska njegovih novih latinskih djela, uz daleko brojnija hrvatska djela u rukopisu. A što je za aktualnu hrvatsku znanstvenu humanistiku objektivno ipak bilo najgore, niz *Sabrana djela Marka Marulića*, startao je još početkom 80-ih godina prošloga stoljeća u Splitu uz veliki doprinos zadarskih profesora Branimira Glavičića (1926–2010) i Nikice Kolumbića (1930–2009), bio je nakon njihove smrti 2011. jednostavno (*pace*) ugašen. U tom momentu, a takvo je stanje i danas, u Hrvatskoj nisu bila *integralno* tiskana čak ni tri njegova glavna, ni od koga osporavana latinska djela: *Institutiones* (*Poduke za dobar život po primjerima svetaca*), *Evangelistarium* (*Nauk evanđelja*) i latinski ep *Davidias* (*Davidijada*). Neka je komisija nekoć davno odlučila da se iz tih djela negdje drugdje ›izmjeste‹: iz *Davidijade* Marulićev prepjev u latinske heksametre prvoga pjevanja Danteova *Pakla*, iz *Nauka evanđelja* njegov latinski prepjev prelijepe Petrarkine kancone *Vergine bella*, a iz *Podukâ za dobar život* izbačena je do danas globalno najraširenija hrvatska pjesma uopće (preko 140 latinskih i prevedenih izdanja po cijelome svijetu), nju je sam Marulić prepjevao i na hrvatski: *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce/ Pjesma o nauku Gospodina našega Isusa Krista visećega na križu*. Autograf te Marulićeve pjesme nedavno smo kolegica Ivana Dević i ja (usp. Pandžić 2024 a), radeći na projektu i katalogu svih Marulićevih rukopisa i glosiranih (post)inkunabula iz njegove knjižnice pod naslovom *Marcus Marulus redivivus*, uspjeli, pomoću nekoliko općenito priznatih parametara znanstvenih istraživanja povijesnih rukopisa, identificirati u *Biblioteca Estense Universitaria di Modena*.

Uskoro je nakon gašenja niza *Sabrana djela Marka Marulića*, prema *trendy* inerciji i bolonjskoj reformaciji sveučilišne i školske nastave posve očekivano,

Marulićeva *Judita* i ina poezija deklasificirana kao neobvezatna školska lektira iz hrvatske književnosti u Republici Hrvatskoj. Danas je, i zbog toga, njegovo djelo jedva prepoznatljiva *istraživačka* tema na filozofskim fakultetima, srećom ipak, postoje i časne iznimke. Pokoje *ponovljeno* izdanje se pojavi, novih, poglavito kritičkih izdanja još neobjavljenih njegovih djela, više jednostavno nema. Tako je to odlučio već spomenuti kružok splitsko-zagrebačkih marulista koji su, sa svoje strane barem, definitivno »riješili Marulića«, a negdje drugdje u Hrvatskoj o nastavku toga projekta se jednostavno nije ni razmišljalo. Naravno, može netko pitati, pa zašto bi se uopće trebalo oko Marulića i njegove književnosti truditi kada sličnu sudbinu dijele mnogi stariji i noviji hrvatski preminuli književnici, rijetko koji je posthumno dobio svoja sabrana djela. Primjerice, nekoć davno je objavljeno sedamnaest svezaka *Sabranih djela* Tina Ujevića, a u četrdesetak kartonskih kutija s njegovim rukopisima čeka još barem desetak novih svezaka prijašnjega formata na objavljivanje (usp. Pandžić 2023 c). To je naravno i pitanje kulturne i znanstvene politike, kulturnih i znanstvenih vijeća odnosno propitivanja prioritetnih zadaća hrvatske humanistike, nešto ću i o tome reći u sljedećem poglavlju (MARKO MARULIĆ – RODITELJ I PREPORODITELJ HRVATSKOGA HUMANIZMA). Razlika je ipak golema, Marulić je začetnik umjetničke poezije i svekolike narodnojezične književnosti na hrvatskome jeziku koja je još za njegova života bila i tiskana, svi drugi su ga potom *slijedili*. On je dakle bio temeljac novovjekovnih hrvatskih jezičnih i književnih narodnojezičnih početaka, sljedbenik humanističkih teorijskih načela i stvaratelj pripadajuće latinske poezije, prvih egzegetskih analiza *Biblije* na hrvatskom narodnom jeziku, slikar minijaturist, pa čak, vidjet ćemo, i glazbeno školovan i višestruko nadaren renesansni umjetnik i sveeuropski humanist.

Ovdje ustvari želim aktualizirati, prije svih starijih i novijih umjetničkih i teorijskih implikacija koje donosim u ovoj knjizi, argumente Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Vatroslava Jagića koji su svojim izdanjem *Pjesama Marka Marulića* (1869) omogućili novi pristup njegovu djelu. Riječ je i po njima o *geniju hrvatskih novovjekovnih početaka*, prije svega umjetničkoga književnoga stvaralaštva na narodnom hrvatskom jeziku, pisca hrvatskoga nacionalnoga epa, ali i o djelu prvoga i najvećega hrvatskoga do danas globalno – od 16. do 21. stoljeća – u kontinuitetu recipiranoga i priznatoga humanističkog pjesnika, teologa i umjetnika. U vrijeme pisanja svoje *Judite* (1501) kao i u vrijeme tiska (1521) on je stajao doslovce *na prvoj crti* obrane Splita, Klisa i cijele preostale Hrvatske (*reliquiae reliquiarum*) svojom pisanom hrvatskom riječju, mnogim diplomatskim aktivnostima i tiskanom zamolbom papi Hadrijanu (1522) na elegantnom latinskom jeziku za pomoć narodu i braniteljima Klisa

i Splita od turske ugroze. Slijedom povijesnih i političkih okolnosti on je bio i mnogo stoljeća kasnije, u doba jugoslavensko-komunističke vlasti, posebno od 1950. do 1990., običnim ljudima u cijeloj Hrvatskoj najjača argumentacijska potpora, shvaćen i prihvaćen od Hrvata kao *zadnja crta obrane* hrvatskoga jezika, nacionalnoga identiteta i željenoga državnoga suvereniteta. Njegova je *Judita* dakle, možemo reći, kao i 1501. i 1521., opet jednom, ovaj put u nedavnoj prošlosti, postojano i učinkovito u najkritičnije vrijeme bila, i *realno* još jednom potvrđen nacionalni ep, od velike pomoći hrvatskomu narodu u tjeskobnim i oskudnim vremenima.

Međutim, ta je činjenica, realistično prosuđujući, bila ujedno i glavni razlog da je Marulić (p)ostao omražen, pače i ›toksičan‹ pisac u očima rijetkih ali politički vrlo utjecajnih hrvatskih jugonacionalista. Štoviše, još 2001., u neovisnoj Republici Hrvatskoj dakle, neki su novinari i književnici, u nastojanju da organiziraju svojevrsnu *reconquista postyugoslava* i obnove tada tobože ugrožen njihov *zajednički jezik* od Vranja do Buja, ta kampanja je potrajala skoro dva desetljeća, Marka Marulića u novinama obasuli hrpom grubih optužbi i difamacija. Te je godine Hrvatska bila i zemlja gost na Frankfurtskom sajmu knjiga s Marulićevim djelom u središtu hrvatskoga izloga i prezentacije (on je 1501. napisao *Proto-Juditu*). Tim je povodom *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, kako to i inače radi svake godine, od zemlje partnera tražio prigodan tekst o Marku Maruliću. Objavio je pamflet jednoga hrvatskoga književnika koji je Marulića ideološki i stvaralački smjestio »u društvo Džingis-kana«, ne Dantea, Petrarke, Ovidija, Horacija i mnogih inih velikana pisane riječi s čijim se je stihovima on inače družio. O tim njegovim stvarnim idejnim i neizbrisivim pjesničkim uzorima i poticajima bit će ovdje još riječi.

Spomenuti eksces svjedoči i o tome da je, nažalost, sve do danas nekim ljudima u hrvatskoj književnoj republici ostala vrlo opora, posebno odbojna i neprobavljiva činjenica da je Marulićeva *Judita* bila prvi, ne samo hrvatski, nego prvi, uz to još i tiskani, narodnojezični *umjetnički* ep svih slavenskih naroda i jezika, dakle od Jadranskoga do Japanskoga mora. U Marulićevo vrijeme su se ti jezici govorili na prostoru od Istre i hrvatskih otoka do Novgoroda i Urala. Upravo je taj povijesni *factum*, samo postojanje tiskane *Judite* i živoga narodnog hrvatskog jezika u službi umjetničke poezije i najprestižnijega klasičnoga i renesansnoga književnoga žanra, epike, uz djela inih hrvatskih autora koji su ubrzo slijedili splitskoga začinjavca Marka Marulića, dovodila u pitanje novoformuliranu dogmu druge Jugoslavije *o zajedničkom* književnom *hrvatskosrpskom* odnosno *srpskohrvatskom* jeziku nastalom tek u 19. st., *respective* »od Vuka i Gaja«. Iako nitko ozbiljan više ne osporava hrvatski jezik, nacionalni identitet i državni suverenitet Republike Hrvatske,

za Marulićev jezik do danas (i) neki hrvatski lingvisti pišu da to tobože nije hrvatski (»harvacki«) nego tek »starohrvatski« ili »staročakavski« jezik. To u teoriji nije ništa drugo doli púki *proleptički anakronizam* koji Marulićev stvarni i realnovremenski *novohrvatski književni jezik* promatra i mjeri projicirajući pet stoljeća naprijed današnje vrijeme i današnju, u ono doba nepostojeću, lingvističku metajezičnu terminologiju arealne dijalektologije (usp. Pandžić 2024 b: 383-384). Nekoć svjesno a danas možda ipak nesvjesno, time se zapravo neizravno potvrđuje i postanje zajedničkoga književnog srpskohrvatskog jezika tek u 19. stoljeću, čime se i nadalje u jezičnoj politici njeguje »metodologijski serbokroatizam« u koji se Marulića nikako ne može integrirati. Posebno deprimirajuća jest činjenica da su 2017. i neki *marulisti* iz kružoka potpisali tzv. *Sarajevsku deklaraciju o zajedničkom jeziku* s četiri imena, koja je programatski i izrijekom imala za cilj pobiti *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz 1967. Po projekciji sljedbenika projekta *reconquista postyugoslava*, krenuo je 2001., a trajao je u Hrvatskoj barem do 2017., taj bi se zajednički policentirični jezik govorio i pisao po geografskoj transverzali od već spomenutoga južnosrbijanskoga Vranja i granice Sjeverne Makedonije do hrvatskoga Buja na krajnjem sjevernom dijelu Istre blizu slovenske granice i Savudrijske vale.

Veliki je to nazadak prema znanju koje su o Marulićevu hrvatskome jeziku pokazali spomenuti Ivan Kukuljević Sakcinski i Vatroslav Jagić izdajući *Pjesme Marka Marulića* (1869), na prvom mjestu *Juditu*, tada ispravno prosudivši i ime i značaj Marulićeva jezika i književnosti. Jagić je znao da se radi o »čistom narodnom jeziku hrvatskom«, a Kukuljević njegovu književnost opisuje ovako (Marulić 1869: LXV).

> »Marulić bijaše prvi, koj kao svietski visokoučen čovjek, pokraj velike svoje europejske slave, nije stidio se pomisliti na svoj puk, i u čistom tadašnjeg pučkom jeziku svoga naroda pievati raznovrstne umietno izradjene pjesme, a pisati i u prozi o naucih i stvarih puku potrebitih«.

Obojica su, kao uostalom i sam Marulić, poznavali i cijenili starohrvatsku glagoljsku i ćiriličnu pismenost, ali su isto tako vrlo dobro znali, da ne može biti stvaralačke umjetničke poezije, sveopće narodne pismenosti i napretka znanosti na jeziku koji su dobro poznavali tek vrlo rijetki pojedinci hrvatskoga naroda. Zahvaljujući Danteu i Petrarki Marko je Marulić na ingeniozan način, gledano iz ugla historijske sociolingvistike, već početkom 16. stoljeća izmijenio temeljni model, tj. *status* hrvatskoga književnoga jezika (*status planning*). Preuzeo je otmjeniji, uljepšani narodnojezični govor (*volgare illustre*) za pisanu

književnu osnovu i obnovu hrvatskoga jezika i književnosti, umjesto još od 9. stoljeća njegovanoga književnoga hrvatskog jezika kao glagoljsko-staroslavenskog amalgama. Iz njegova je vremena i prvi *tiskani* narodnojezični *Lekcionar Bernardina Splićanina* (1495). O tome svjedoči u Splitu nedavno otkriveni rukopisni primjerak toga lekcionara s brojim proširenim i dodatnim lekcijama, po vodenim znakovima papira čak je i stariji od prvotiska. Hrvatski narodni jezik nije dakle bio tek slučajni hir umjetnika Marka Marulića, nego očito u Splitu planirani i *de facto* odlučujući povijesni hrvatski iskorak iz *vremenitosti rukopisne* prema *prostornosti tipografijske tehnologije* i širenja svekolikoga znanja, prije svega pomoću otmjenijega narodnoga jezika kao književnoga, i time omogućene svenarodne hrvatske pismenosti. Na taj način na koncu cijeli jedan narod nije više bio samo slušatelj određenih ograničenih znanja i liturgijskih obreda nego on postupno postaje i *sustvoritelj* svekolikoga napretka preko spoznajâ koje se tiskom šire na zajedničkom jeziku sve do stvaranja povijesnoga identiteta istoga naroda u svim krajevima gdje su Hrvati živjeli. Široka primjena *narodnoga jezika u prestižnom obliku* u službenoj uporabi u crkvi (čitanja, pjesme, katekizmi koje se moralo učiti napamet), dovodi i pomoću te tzv. *sekundarne usmenosti* do jezičnoga zbližavanja i posredovanja znanja i u tada još uglavnom nepismenim slojevima društva.

U prvom redu *argumentiram* o teorijskim i sadržajnim pojedinostima knjige koja je pred vama odnosno o »novom Marku Maruliću« i njegovim nepoznatim ili zamračenim, prije svega umjetničkim pjesničkim djelima i rukopisima (usp. poglavlja ›Skupljati fragmente...‹, Firentinski hrvatski zbornik, O povijesnom dugu hrvatske filologije). Na taj način bi se čitatelju moglo olakšati snalaženje kroz ina poglavlja ali i upoznavanje svrhe svekolikoga truda, da od brojnih pojedinosti ne izgubi iz vida dvije istraživačke i teorijske teme vodilje koje želim posebno naglasiti. S jedne strane je to bila i ostala potraga za nepoznatim tekstovima Marka Marulića koja valja *restituirati i atribuirati* njihovu stvarnomu autoru. S druge strane, isto toliko važna zadaća je i *situirati* ta djela u stvarni idejni i povijesni kontekst u osvit epohe Novoga vijeka koju su inicirali humanizam i renesansa. Pri tomu je filološko pitanje prepoznavanja izvorâ tih djela od primarnoga značaja. Tada se formiraju osnove hrvatske narodnojezične umjetničke poezije, književnosti i pismenosti općenito, ali i inih grana umjetnosti koje domaći majstori često prepoznaju kod talijanskih pjesnika, slikara, kipara, graditelja i glazbenika, pa ih postupno i oponašaju i dalje razvijaju. Veliki sam naglasak stavio na osnovni alat svih povijesnih znanosti, to su *filologija* i, ovdje ih samo spominjem, komplementarna *temeljna istraživanja* (generalni pristup da se istraživanje usmjeri na moguće proširenje temelja odnosno sadržaja predmeta i metoda

znanstvenoga istraživanja), npr. potraga za otkrićem nepoznatih tekstova hrvatske renesanse. Te dvije istraživačke metode pomažu prepoznati tekstove i njihove predloške, omogućuju restituciju i atribuciju prije nepoznatih autorskih tekstova. Uz pomoć *filozofijske i književne hermeneutike* moguće je potom dubinski razumjeti i unaprijediti kako vlastitu teorijsku apstrakciju tako i konkretnu interpretaciju poezije, proze i ikonografije *prvoga i do danas najvećega klasika* hrvatske književnosti. Kao i u slučaju književnih klasika inih naroda, ta interpretacija neće moći biti jednom zauvijek zaključena, ona teorijski ostaje otvorena i za buduća propitivanja i iščitavanja, zapravo je »nezaskočiva« (*unhintergehbar*).

U čak nekoliko književnih i umjetničkih vrsta renesansne epohe u hrvatskoj umjetnosti Marko je Marulić ostavio traga, jači i smjerodavniji naravno u poeziji i praktičnoj teologiji, slabo (pre)poznati su njegovi tragovi u slikarstvu i glazbi. O tome će biti malo više riječi u poglavlju SVESTRAN RENESANSNI UMJETNIK. Na naslovnici ove knjige već ste mogli vidjeti Marulićev portret Ovidija, ustvari je to autoportret samoga Marka Marulića (oko 1489.), odgovara opisu njegova izgleda koji je ostavio prijatelj mu i biograf Frane Božićević. Ako vam netko od marulista ili povjesničara umjetnosti kaže, nijedan od njih do danas to nije argumentima osporio u svojim radovima, da to nisu Ovidije i Marulić, priupitajte ga samo je li on uopće *realiter* vidio taj portret, pregledao i čitao inkunabulu s marginalijama u kojoj je naslikan portret, čitao *Juditu* u mojemu izdanju gdje o tome pišem, provjeravao to usporedno čitajući Ovidijeve *Metamorfoze* kao i rukopise koje tu spominjem, ili je on to tako samo čuo od nekoga. Po tome ćete smjesta saznati koliko vrijedi ta negacija. Iako minijatura, to je ipak *prvi autonomni (auto)portret* jednoga hrvatskoga slikara i hrvatske renesanse uopće. Dosada se kao prvi autonomni smatrao portret Marulićeva prijatelja, papinskoga poklisara, skradinskoga a potom i trogirskoga biskupa, Tome Mrčića Nigera, naslikao ga je venecijanski majstor Lorenzo Lotto. Čuva se u samostanu na Poljudu, uskoro će biti izložen u novouređenom muzeju, pokraj mnogih glosiranih (post)inkunabula i nekoliko originalnih tekstova Marka Marulića. U klaustru samostana su epitafi istoga Mrčića, poroda Marulićeva, poroda obitelji Alberti (Obirtić) iz kojega potječe i Marulićeva majka. Tu je i epitaf obitelji Capogrosso, kanonik Rugerio Capogrosso (Kavanjin) je trebao prema oporuci voditi i obred pokopa Marka Marulića. Iz njegove oporuke mi je bilo poznato da je on svoja autorska tiskana djela i neka ina oporučio upravo Rugeriju, uključujući i vlastiti molitvenik, bolje reći trebnik (*diurnellus*) s različitim svakodnevnim molitvama, napjevima i inim tekstovima na tri jezika. Taj svoj trebnik nadopisivao je dvadesetak godina. U njemu je i više hrvatskih proznih tekstova,

uglavnom svi potječu iz 15. stoljeća, dakle stariji su od *Judite*. Kao autografi pisani su za ono doba doista otmjenijim stilom narodnoga hrvatskoga jezika, i danas su bez ikakvih poteškoća za svakoga dobro čitljivi i razumljivi.

Otkrio sam i mnoge inkunabule s rubnim bilješkama iz Marulićeve oporučene knjižnice, među njima su bila i njegova u prvoj četvrtini 16. stoljeća tiskana djela koja je naslijedio Rugerio. Danas se čuvaju kod Male braće u Dubrovniku i u Franjevačkom samostanu na Košljunu, iako postoje zapisi da su te knjige nekoć pripadale samostanu na Poljudu (usp. Marulić 2021: 97). Da su franjevci na Poljudu dobili knjige koje je od Marulića naslijedio Rugerio Capogrosso ima veze s grobnicom obitelji Capogrosso. Za pretpostaviti je da je tu u crkvi pokopan i Rugiero koji je poklonio franjevcima svoje knjige, epitaf obitelji Capogrosso iz 16. stoljeća je danas u klaustru samostana na Poljudu. Franjevci su tijekom stoljećâ prenijeli razne knjige u samostane gdje je individualno bilo više interesa za čitanje, sačuvane su do danas. U spomenutom Marulićevu svakodnevnom trebniku na Košljunu otkrio sam i od njega osobno prepisani *prvi hrvatski glazbeni traktat* na 18 gusto pisanih stranica uključujući i note. Autor je prema *explicitu* inače nepoznati glazbenik fra Nikola iz Francije, tu se nalazi i Marulićeva vlastita notacija himna koji je posebno volio, očito i često pjevao, *Dulcis Jesu memoria*. Isti je himan preveo na hrvatski i dodao u *Oficij Blažene Dive Marije* koji je na hrvatskome sastavio za svoju sestru. Otkrio ga je Franjo Fancev 1933. ali taj oficij nije smio biti objavljen u *Sabranim djelima Marka Marulića*. On je bio, kao svestran umjetnik, i u glazbi očito dobro verziran. Traktat je bio 1925. spominjan, nije se tada znalo da postoji veza s Marulićem, nakon Drugoga svjetskog rata držalo se da je izgubljen. Dvije preslike (Sl. 3 i 4) iz toga pomiješanoga kodeksa su u ovoj knjizi integrirane, on sadrži i dvije opsegom manje (post)inkunabule.

U različitim poglavljima objavljujem i rukovet novootkrivenih i(li) novoatribuiranih hrvatskih pjesama Marka Marulića uz odgovarajuću filološku argumentaciju o provenijenciji i atribuciji, njegovih novih hrvatskih pjesama i proznih sastavaka ima daleko više. O tome kataloški iscrpnije u poglavlju O POVIJESNOM DUGU HRVATSKE FILOLOGIJE. Preslikavam uzorke i komentiram i dva njegova novootkrivena latinska autografa (Sl. 27 i 28), usp. pogl. AURELIJE AUGUSTIN, MARKO MARULIĆ I FRANCESCO FILELFO. Ukratko, autor Marulić ponovo objavljuje svoju hrvatsku renesansnu poeziju i prozu. Nastavit će dalje tim putem, barem se tomu nadam.

Središnja filološka i filozofska tematska rasprava ovdje se vodi u poglavlju AUGUSTINOV, DANTEOV I MARULIĆEV *CONVIVIO*. Bit će riječi o nastanku Marulićeve teorijske poetike iz etike njegova djela *Nauk Evanđelja* (*Evangelistarium*), a ta se kršćanska etika realizira nastojanjem svakoga kršćanina *osobno*, slijedeći tri

bogoslovne kreposti (vjera, nada i ljubav). Njegova se etika oslanja na filozofijsku hermeneutiku sv. Augustina razvijenu u djelu *De doctrina christiana* (*O kršćanskoj znanosti*), iako sam pojam etika on preuzima od Laktancija kojega su opet iznimno cijenili i Augustin i Jeronim. Slično etici i poetika, zapravo cijela umjetnost nastaje *individaulnim stvaralačkim žarom i činom umjetnika* koji nastoji slijediti Stvoritelja Umjetnika. Iz toga Augustinova stava, s naprezanjem svakoga pojedinca glede vjere, nade i ljubavi uz prefiguraciju i eshatološke dimenzije, i u umjetnosti se razvija opći »kršćanski realizam« očekivanoga ispunjenja, kako to formulira Erich Auerbach. Paralelno etici i poetici postupno se razvijao, zahvaljujući prije svega autoritetu sv. Augustina i njegova izvornoga shvaćanja postanja umjetnosti iz autoriteta Stvoritelja Umjetnika, kršćanski, do reformacije i nakon nje širok bitno katolički diferenciran pristup praksi i teoriji umjetnosti bez ikonoklazma. On implicira postupnu povijesnu *pluralizaciju poetskih, ikonografijskih, glazbenih i svih inih žanrovskih stilova i trendova* u sakralnoj i civilnoj praksi, uključujući i graditeljsku umjetnost na Zapadu. Proces te postupne pluralizacije tema, proširenja predmetâ istraživanja na sve oblike čovjekova rada i stremljenja, na svekoliku prirodu i nebesku širinu, na formiranje novih stilova i umjetničkih realizacija, dostiže svoj prvi veliki zamah u doba humanizma i renesanse. Teorijski je taj pristup umjetnosti bio začet u idejama sv. Augustina i inih crkvenih otaca, njegov je autoritet u Crkvi omogućio taj povijesni razvoj umjetnosti na Zapadu, uključujući i adaptaciju poganskih klasičnih pjesnika i njihovih motiva u kršćanske sadržaje kada je umjetnost u pitanju.

Uz Augustinove teorijske postavke Marulić kao umjetnik, teolog i filozof integrira u *Nauk evanđelja* i Danteovu *mističnu viziju* koju je ovaj doživio u empireju raja u *Božanstvenoj komediji*, želeći ugledati trojedinoga Boga *licem u lice* (*Judita* VI, 380: »...gredit gledat Božje lice«), ali i Jeronimovu pustinjsku viziju na koju se poziva i sam Dante. Taj Danteov izraz nalazimo u mnogim Marulićevim pjesmama, ali i u prozi, što u marulistici nije uopće bilo registrirano. U momentu očekivane vizije spoznao bi Dante svekoliko stvorenje Božje, ostala bi u njemu barem iskra Božanske svjetlosti koja bi ga osposobila da sam stvori svoju, na umjetnički način stvoriteljsku, *Božanstvenu komediju*, nju želi ispjevati i ostaviti budućim naraštajima (»a la futura gente«). Augustin je i u tome bio, kao i Boecije, zajednički učitelj i Dantea i Marulića, posebno što se tiče ekfrazičnoga koda *visibile parlare*. Svi zajedno, ali i svaki na svoj način, su opet slijedili i poznato Platonovo naučavanje da *lijepo, mudro i dobro* odnosno estetika, dijalektika (filozofija, hermeneutika) i etika uvijek idu zajedno (Platon, *Fedar* 246 e: καλόν, σοφόν, ἀγαθόν), prema sveopćoj harmoniji kosmosa, stvoritelja, čovjeka sustvoritelja i upravitelja, te svekolikoga stvorenja.

Epika Marka Marulića, prije svega *Judita*, za razliku od Danteove *Komedije*, još nije bila interpretirana književnoteorijski kao *model ustroja prostora* kroz sve sfere do empireja raja i gledanja lica Božjega. Kako Dante nije bio prepoznat kao glavni model za Marulića, njegova poezija nije ni mogla biti analizirana analogno teoriji *prostorno vertikalnoga* ustroja Danteove epike, nalazimo ju npr. kod Mihaila Bahtina (koncept *kronotopos*), također kod Jurija Lotmana (teorem *semiosfera*), s pretpostavljenim modelom kretanja kroz kosmos (*gore – dolje* kod Dantea, slično *gorika – dolika* kod Marulića). I kod Dantea i kod Marulića koncept *kosmosa* je cikličan, kršćanski adaptiran prema Platonovu i Boecijevu modelu iz dijaloga *Timej* i prema Ptolomejevoj astronomiji. Spomenuti izvanjski teorijski modeli, koliko god bili prijamčljivi u naratologiji i za tzv. *spatial turn* književnu refleksiju, ne mogu pretpostavljeni vertikalni hod kroz prostor kod Dantea od najdublje nulte točke pakla pa sve do empireja raja, slično je kod Marulića, uzeti kao nadomjestak za kružnu narav pojavnosti nebeskih tjelesa i intrizičnu involviranost čovjeka u nju, njegovih opažaja, duševnih stremljenja i epistemologijskih zaključaka o harmoniji svekolikoga kosmosa, uključujući sve božansko, ljudsko, nebesko, prirodno, stvoriteljsko i stvoreno. To nije samo platonička spoznajnoteorijska pretpostavka razumijevanja ustroja kosmosa koji se »vrti na kolesa« (Marulić), nego je ona, što bi za Dantea moglo biti posebno zanimljivo, afina i s Aristotelovim poimanjem prostora odnosno *kretanja kao supstrata za vrijeme* (*Physica* Δ 219 b: »[γὰρ] ἔστιν ὁ χρόνος ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον« / »Vrijeme je broj kretanja u odnosu na prije i poslije«). Bez duše koja broji kretanje prema prije i poslije *ne bi bilo vremena* uopće, pa ni smjene dana i noći itd. Drugim riječima, spoznajno naprezanje (kretanje) *čovjeka pojedinca*, njegov uspravan (uzgorit) stav i lice koje je »okrenuto prema zvijezdama/ *ad sidera tollere vultus*« (Ovidije, *Met.* I, 85-86) pa sve do mistične vizije kod Dantea i Marulića, kada će se u *jednoj točci* Božanske svjetlosti preklopiti *vrijeme, prostor i vječnost*, jest ono već ostvareno, *post*refleksijski (u) življeno *metakronotopijsko jedinstvo*, harmonija dakle svega kozmičkoga, ljudskoga i božanskoga, uključujući i eshatološko ispunjenje na koncu. Taj filozofijski apstraktan tren nedjeljive Danteove božanske točke svjetlosti, vječnosti i vremenitosti, objektivirajuće *spatial turn* i sve ine književne teorije, mogu refleksijski tek *izvanjski* dotaći ili slutiti, ali ne i teorijski objektivizirati odnosno interpretacijski jednom zauvijek »zaskočiti«. Razlog tomu je, filozofijski promatrano, što ni poezija ni jezik, uključujući i glagolska vremena, za razliku od pretpostavljenoga fizikalnoga vremena, nisu po pravolinijskoj osi mjerljivi (djeljivi) da bi se moglo egzaktno izmjeriti neki ›kvant‹ vremena i njemu *one to one* pripadajuće radnje. Glagolima (predikacijama) se vrijeme može samo

su-označiti, kako to već Aristotel opaža (τὸ προσσημαῖνον χρόνον [*De interpr.* 16 b]), jer duša registrira (mjeri) samo kretanje (ono je supstrat vremena), tj. događanja u *trodimenzionalnom anizotropskom kontinuumu* odnosno prostoru (šire o tome usp. Pandžić 2005: 130-150, idem 2004: 14-18). Interpretacijski se dakle poetski i ini tekstualni i glasovni dispozitivi mogu – iz perspektive duše (npr. pjesnika, čitatelja, interpreta i običnoga promatrača) – tek dokučiti ili naslutiti u suodnosnom spektralnom kronotopijskom koneksu govoreće, slušajuće, čitajuće itd. osobe i(li) osoba glede događanja (kretanjâ).[1]

Oslanjajući se na svoja otkrića objavljena uz kritičko izdanje *Judite* (2021) uznastojao sam i ovdje preko nekoliko novih pjesama potvrditi i produbiti spoznaje glede Marulićeve polazišne etike i poetike razvijene iz triju bogoslovnih kreposti, pokazujući kongenijalno postanje i te njegove poezije s onom u *Juditi*, tj. metapoetičkom integracijom kako teorijskih premisa tako i tekstualnih predložaka Augustina, Boecija, Dantea i Petrarke, koje se eksplicitno dotiču i vječnosti. Dodatno, pažljivi i strpljivi čitatelj će negdje primijetiti da je konačno ›riješena‹ i navodno »najveća zagonetka marulistike«, ona glede pisanja i tiskanja *Judite* u rasponu vremena od punih 20 godina (1501–1521). To je Marulić uradio posve *proračunato*, pa i ono što se tiče motivacije da pisanje (postanje) epa traje točno 20 godina. Francesco Petrarca i Dante Alighieri su bili stvarni ›krivci‹ da je Marulić 2. studenoga 1501. tražio da mu se iz tiskare u Veneciji vrati u tisak već poslana *Proto-Judita*, kao i to da se i tisak prospektivno odgađa dokle on bude živio i stvarao, po mogućnosti sve do 1521. Sve to je doista jedna zanimljiva Marulićeva autorska i danteovska, malo i moja filološka i hermeneutička priča, u ovoj jasnoći još neispričana. Već sam spomenuo da je *Judita* tiskana, nimalo slučajno, 13. kolovoza 1521., dakle pravodobno, valjalo je proračunati vrijeme plovidbe od Splita do Venecije i pripremu sloga, uoči skorašnje 200. obljetnice smrti Dantea Alighierija (14. rujna 1321./ 1521.). Obje godine, pisanja (1501.) i tiska (1521.), svjesno su zbog Danteova uzora baš tako otisnute i u prvotisku (posveta, kolofon), ispunjeno je bilo dvadeset godina stvaranja. I u drugim svojim djelima on stvaralački uzima u obzir važne obljetnice, očita je njegova sklonost i inače prema

[1] Marulić je bio dobro upoznat s čuvenim Augustinovim promišljanjem »što je to vrijeme« u XI. knjizi *Confessiones*, on ju svojeručno naslovljava »de tempore«. Augustin se u toj raspravi oslanja na sve antičke teorije vremena, pa i na onu koju je formulirao Aristotel. Čuvena je i do danas u studiju filozofije nezaobilazna ta XI. knjiga, kao i vrlo često citirana Augustinova rečenica: »In te, anime meus, tempora metior / u tebi dušo moja mjerim vremena« (*Confessiones* XI, 27, 36). Marulić je svojeručno glosirao i tu i knjigu *Confessiones* X. Na inkunabuli kod Male braće u Dubrovniku: Augustinus, *Opuscula plurima*, 1491/*GW*: 2866/ rukom ju dodatno i ispravno naslovljava »de memoria«.

numerologiji (usp. Bodrožić 2008), posebno pak u rukopisnim bilješkama u trebniku (*diurnellus*) i u marginalijama inkunabule *De vitis sanctorum et sanctarum* (*Legenda aurea*) Jakova de Voragine (1478, *GW*: 13986). Upravo u svojemu *diurnellus*-u iz oporuke na hrvatski je preveo 1489. *Regulu tretoga reda svetoga Frančiska otca našega* (tj. laičkoga reda) koju je papa Nikola IV., franjevac podrijetlom iz Zadra, u enciklici pod naslovom *Supra montem* u novom, prerađenom izdanju, objavio 18. kolovoza 1289. Marulić je 1. ožujka 1489. na Košljunu, točno za 200. obljetnicu te *Regule*, pristupio tomu Redu, nazočio je tada na Košljunu i brat mu Giane (Ivan), kapetan mletačke mornarice (usp. Marulić 2021: 100 sl.). Inače, taj prijevod je *njegov najstariji meni poznati hrvatski tekst.*

Spomenuh već svoju knjigu *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009) u kojoj sam sumirao dotadašnja istraživanja i pronalazak čitave zbirke Marulićevih hrvatskih rukopisa pisanih za sestru Biru (Elviru), o kojima je posvjedočio i njegov prijatelj i biograf Frane Božićević (»kod nje se nalaze mnogobrojna književna djela [...] na narodnom jeziku«). O tim sam otkrićima izlagao 21. travnja 2008. na *Marulićevim danima* u Splitu. Urednici nisu smatrali da je moj prilog zavrijedio biti tiskan u časopisu *Colloquia Maruliana*. Eksterni procjenitelji znanstvenih radova ni do danas tu nisu predviđeni. Pače, i izlagati smiju samo oni autori koji su osobno pozvani, nema dakle u znanosti uobičajenih javnih *call for papers*. Svoje splitsko izlaganje sam zato proširio i objavio kao knjigu. Do danas marulisti spomenutoga kružoka oko toga časopisa nisu objavili recenziju ni te moje knjige kao ni recenziju mojega trostrukoga (kritičkoga, studijskoga i preslikanoga) jubilarnoga izdanja Marulićeve *Judite* (2021). Požalio sam to (2009: 13-14), znajući još onda u čemu je problem, pledirajući tada optimistički za *novi početak* u marulistici:

> »Mogući *novi početak* bi bio, barem po meni, isti onaj stari put iz 19. st. kojim je išao Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889), a na kojem je otkrio glavninu hrvatske poezije i poneku prozu Marka Marulića, tj. put u arhive i knjižnice, a ne se više zadovoljiti tek nekritičkim citiranjem onih autora koji su nekoć pisali o drugim autorima, koji su opet davnih dana doista vidjeli i istraživali Marulićeve hrvatske rukopise«.

Nastavio sam svojim istraživačkim putom, ne očekujući da se u zatvorenom kružoku uopće može razviti prijeko potrebna konstruktivna znanstvena rasprava o Marulićevim djelima i općem stanju marulistike u Hrvatskoj. Iako su se ti malobrojni marulisti svojski trudili da se o mojemu izdanju *Judite* (2021) nigdje ne piše, pročulo se ipak ne samo u Njemačkoj i u Italiji, nego i u Hrvatskoj da sam Marulića i njegovu poeziju smjestio uz bok *Božanstvene*

komedije, uostalom to je i sam Marulić potvrdio za *Juditu* u pismu prijatelju Jerolimu Ćipiku 19. srpnja 1501. Transmisija znanja o tome uslijedila je tako *bocca a bocca* (od usta do usta), rekao bi splitski polihistor Julije Bajamonti pišući o nastanku Homerovih epova. On je koncem 18. st. poznavao dva Marulićeva rukopisa koje sam identificirao i po sadržaju i prema signaturama koje je zabilježio Bajamonti (N° 1 i N° 21), pa sam druge kodekse te zbirke – između tih dviju pozicija – nastavio tražiti po Europi. Mnoge sam i pronašao, opet po sadržaju uglavnom Marulićeve provenijencije, što je i dokaz da sam bio na ispravnom putu.

Nedavno je, za mene posve neočekivano, Josip Vučković (2025) skoro cijelu svoju disertaciju na FF u Zagrebu posvetio pobijanju mojih argumenata glede Marulićeva autorstva *Firentinskoga zbornika*, a to je samo jedan iz spomenute zbirke rukopisa (N°1 – N° 22) koju sam identificirao skupljajući fragmente po Europi. Vučković se trudio da ospori prije svega Marulićeve izvore: Dantea, Boecija, Nikolu de Lyra, Ovidija, Petrarku itd., potom da dokaže postanje te zbirke u Zadru a ne u Splitu. Time bi htio *neizravno* dokazati da Marko Marulić nije mogao biti autor zbirke, posebno predmetnoga teksta svoje disertacije, *Firentinskoga zbornika*. Kako su mu vjerovnici odnosno glavni znanstveni autoriteti disertacije bili skoro svi članovi splitsko-zagrebačkoga marulističkoga kružoka (Tomislav Bogdan, Ivan Lupić, Bratislav Lučin i Neven Jovanović), njima se smjerno zahvaljuje na pomoći, pretpostavljam da je Vučković donio i realno *state of the art* u marulistici koju on i ta gospoda danas imaju za ponuditi. To je, zapravo, još 1976. formulirana, sada *samo ponovljena negacija* postojanja Marulićeve hrvatske rukopisne autorske i umjetničke građe odnosno njegova autorstva *Firentinskoga zbornika* koji je Marku Maruliću još 1957. s pravom pripisao Carlo Verdiani.

Na nekoliko izabranih primjera osporavanja mojih nalaza glede realnih predložaka Marulićeve poezije, pa i *Firentinskoga zbornika*, nudim ovdje konkretne nove dodatne znanstvene protuargumente, dodajući i novu Marulićevu poeziju. Kako Vučković ne slijedi filološki put istraživanja odnosno *ne čita i ne citira one autore koje je čitao, citirao, prevodio i prepjevavao sam Marko Marulić*, prije svih Dantea, moju argumentaciju ne uspijeva razumjeti onako kako je intendirana, pa sam često morao ponavljati citate iz svoje knjige (2009), iz *Predgovora* izdanja *Judite* (2021), također stihove Danteove *Komedije*, Boecijeve *Utjehe filozofije* itd. Za filologiju kao moćnu znanost i humanistiku općenito zainteresirani i strpljivi čitatelji moći će ovdje izvući svoje zaključke. Na neki način morao bih ipak biti zahvalan Josipu Vučkoviću da me je pokušao kritizirati, njegovi supravizori nisu bili tako hrabri, jer konačno se, nakon dva desetljeća, smije barem otvoreno sporiti oko važnih

pitanja marulistike, a bez kritike i epikritike nema napretka ni u jednoj struci, ponajmanje u humanistici. Jesam li s ovom optimističkom procjenom bio u pravu vidjet će se uskoro, kada, i ako, rečena gospoda pokuša objaviti kritiku ove moje knjige, a ja u istom časopisu budem smio odgovoriti. Dosada takvo što meni nije bilo dopušteno. Humanistika je uvijek tražila otvoreni razgovor i konstruktivnu kritiku suprotstavljenih mišljenja poradi novih probitaka i napretka u spoznaji još od vremena i prakse Origena, Augustina i Jeronima pa sve do Erazma Roterdamskoga, Friedricha Schleiermachera i Giuseppea Billanovicha. Pozitivno ozračje za slobodu istraživanja i znanosti općenito trebala bi osigurati kulturna i znanstvena politika, o čemu će ovdje biti zapisano nekoliko rečenica. Sve ostalo će strpljivi čitatelj i sam moći prosuditi. Sa svoje strane pak pokušavam sada kao i prije – tekstualno i teorijski – pomaknuti znanje o djelu Marka Marulića barem za jednu stubu uviše.

Aulus Gellius, poznati rimski autor i gramatičar, Marulić je posjedovao i u *Juditi* recipirao njegovu zbirku tekstova *Noctes Atticae* (*Atičke noći*), piše o jednom navodno Pitagorinom eksperimentu izračuna cjeline na osnovi poznavanja samo djelića te cjeline, uz primjenu poučka geometrijske razmjernosti. Na osnovi veličine Herkulova stopala uspio je Pitagora točno izračunati njegovu realnu veličinu (staturu). Izraz se povezuje i s matematičkim izračunima Isaaka Newtona koji uspijevaju »tanquam ex ungue leonem – kao po noktu (kandži) prepoznati lava«. Sličnu metodu ›književne arheologije‹ primjenjuje i filologija, različiti sitni detalji sklopljeni u još šupljikav mozaik (*puzzle*) indiciraju cjelinu i(li) *veličinu autora* pisanoga teksta. Ponekad i najsitniji karakterističan detalj može bitno upotpuniti samo djelo i spoznaje o njemu. Zato filolozi slijede, poput forenzičarâ, svaki pisani trag koji smislenim i prepoznatljivo ovjerenim sadržajnim i tekstualnim uklopom u poznate tekstove (*loci similes*) vodi do nove spoznaje. Ovdje demonstriram korisnost te metode istraživanja, primjerice glede imenice »voće« i pridjeva »voćni«, oni indiciraju slovopisnu, leksičku, ali i sadržajnu srodnost Marulićevih tekstova, kada jedan *njegov prešućeni hrvatski autograf* može pomoći u kritici teksta *Judite*, tj. barem jedne riječi koja je dosada bila sporna i u pisanju i u izgovoru.

3. MARKO MARULIĆ – RODITELJ I PREPORODITELJ HRVATSKOGA HUMANIZMA

(književnopovijesni okvir)

»Ima dobâ, kada se živo prene duša narodna, kad kida veze prošlosti, stresa ih i hrli naprijed stazom novoga života. Sve vri. Sviće zora nove prosvjete. Rađaju se velikani, jedan veći od drugoga. Otvaraju se novi, neviđeni vidici. I nema zastoja; što se danas koči kao nešto novo novcato, domalo se stidno zakloni – zastarjelo je. Nekoliko desetaka godina stvara više no stoljeća i stoljeća. Ako narodom u takav čas trgne i politički pokret, još se silnije razmaše snaga njegova i visoko se diže na krilima zanosa svoga. Tako se desilo u Grka u 5. vijeku pr. Is. Oni svladaju diva perzijskoga, preture teške domaće borbe političke i stvore kulturu, koja je osnova kulturi evropskoj«.

Tako Koloman Rac započinje predgovor svojega prijevoda *Sofoklovih tragedija* (²1913). Bila je to knjiga koju sam, uz mnoge ine, još kao osnovac otkrio u škrinji svojega djeda Nikole. Pokušavao sam čitati i razumjeti te drame, naravno s vrlo skromnim uspjehom. Ipak, od mnogih uzrastu primjerenijih knjiga iz djedove priručne knjižnice koje sam pročitao, poput više njih od Julesa Vernea, jedino ta mi se uvijek iznova i kasnije vraćala u sjećanje, kako zbog bogata hrvatskog rječnika i poetičnoga prepjeva, tako i zbog probuđenoga dječačkog interesa za svijet klasičnih drama i junačkih epova, latinske i grčke književnosti i njihove mitologije, o čemu ću još pokoju rečenicu ovdje u *Ich-Form-i* zapisati. Često sam se naime kasnije pitao, ne znajući odgovora, je li tomu možda slično bilo, barem tipologijski promatrano, i kod Hrvata kao nekoć kod starih Helena, pa sam u tom smjeru i istraživao. Novovjekovna hrvatska umjetnička poezija na novohrvatskoj inicijalno svenarodnoj osnovi počinje s poezijom i prozom Marka Marulića Splićanina, slijede ga uskoro Petar Hektorović, Ivan Lucić, Petar Zoranić i Marin Držić. Iako Hrvati nisu uspjeli odbaciti strane hegemone kao Heleni, u relativno slobodnoj Dubrovačkoj republici umjetnička poezija na hrvatskome jeziku uskoro se širi bez prekida, a stoljeće kasnije sva dotada stvorena, često još i rukopisna, poznata poezija i proza biva korpusno ›disciplinirana‹ u hrvatskim rječnicima i gramatikama (usp. Pandžić 2005). Sličan je hrvatskomu donekle bio i helenski prototip zajedničkoga jezika (ἡ κοινὴ διάλεκτος), *abstractum* iz više dijalekata. Prve hrvatske gramatike i rječnici nastaju, promatrano iz

idejnopovijesne protežnice, iz teorijskih zasada klasične gramatičke teorije koja se razvija iz gramatici nadkrovne filozofije, ali i, posebno važno, prema suvremenim popularnim jezičnim načelima ujedinjenja talijanskih dijalekata koje od 1583. provodi firentinska *Accademia della Crusca*. Nju opet slijede hrvatski suvremenici, gramatičari i leksikografi Vrančić (1595) Kašić (1604), Mikalja (1649/1651) i Della Bella (1728), o tome usp. Pandžić 2018 i 2017. I za taj put razvoja hrvatskoga jezika prema sveopćem narodnom i otmjenijem idiomu (*lingua generalis/ jezik općeni* kod Bartola Kašića) smjerodavan je bio Marko Marulić (Kašić je poznavao i njegove rukopise, o tome piše u pravopisnom predgovoru svojega prijevoda *Rituala rimskoga* /1640/ na hrvatski), veliki devot Dantea i ideje izbora jednoga »volgare illustre«, tj. »otmjenijega pučkoga jezika« za književni jezik cijeloga naroda po svim krajevima gdje on živio.

U osnovnoj smo školi čitali i ep Ivana Mažuranića *Smrt Smail-age Čengića* koji sam naučio napamet i uspio na jednom školskom nastupu u cijelosti »naizust« izrecitirati, kako smo takve nastupe nazivali. Epika i poezija općenito, potraga za *najstarijom narodnojezičnom književnošću* i izbor nacionalnih epova ili pjesama za novostvorene političke nacije i nacionalne države, postaje u 19. stoljeću vrlo popularna u Europi i pod utjecajem njemačkoga romantizma. U Dubrovniku je 1826. prvi put tiskan i *Osman* Ivana Gundulića, ilirci su ga objavili čak pet puta, dva izgubljena ili nedovršena pjevanja ›nadopjevao‹ je Ivan Mažuranić u izdanju iz 1844. Ipak, ni *Osman* ni *Smrt Smail-age Čengića* za Ivana Kukuljevića Sakcinskog nisu došli u obzir da postanu hrvatski nacionalni ep, zato Gundulić i Mažuranić nisu postali ni ›otci hrvatske umjetne poezije‹. Umjesto njihovih epova kao prvi svezak niza *Stari pisci hrvatski* Kukuljević i Jagić objavili su *Pjesme Marka Marulića* (1869), na prvom mjestu tu je njegov ep *Judita*. Tako je Marko Marulić postao i do danas u svijesti hrvatskoga naroda ostao poznat kao ›otac hrvatske književnosti‹, a *Judita* je time *de facto* bila izabrana za ›hrvatski nacionalni ep‹, iako se taj izraz rijetko rabio.

Tri kriterija odlučivala su posvuda u Europi o izboru najuglednije nacionalne, tj. narodnojezične poezije: njezina starost, svijest narodna kroz stoljeća o njezinu postojanju i nacionalno relevantan autor odnosno tematika. *Osman* i *Smrt Smail-age Čengića* tiskani su tek u 19. st., u oba epa opjevana je, istina, herojska borba protiv Turaka, tada još vrlo aktualna tema, ali je to bila borba Poljaka i Crnogoraca, ne Hrvata. Marulićeva *Judita* je tiskana još 1521. u vrijeme rata s Turcima za obranu grada Splita i tvrđave Klis (›grad na stini‹) i svih hrvatskih krajeva, pa je već tada mogla i trebala biti razumljena kao alegorijska budnica malima i poniznima, cijelomu hrvatskomu narodu, da se po primjeru svete udovice Judite odvaže na obranu od silnih i oholih. Uza

sve to, što je danas uglavnom zaboravljeno, *Judita* je i bila i ostala najstariji, k tome i tiskani, *narodnojezični umjetnički ep* svih slavenskih jezika i naroda.

Tisak *Judite* 1869. novim slovopisom ubrzali su kulturni i politički događaji u Italiji. U Firenzi se 14. svibnja 1865., zapravo puna tri dana, slavila 600. obljetnica rođenja Dantea Alighierija (1265–1321). Tim povodom je i Kraljevstvo Italije u njegovu slavu izabralo svoj novi glavni grad Firencu umjesto Torina, Danteovo rodno mjesto iz kojega je zauvijek bio protjeran 1302. Sudjelovali su svi uglednici zemlje s kraljem kao pokroviteljem, svi staleži, sve kulturne institucije i obrtničke udruge iz svih dijelova zemlje. Bila je to uistinu prva *festa nazionale* novoformirane talijanske političke nacije. Vrhunac je bio otkrivanje spomenika Danteu (skulptor Enrico Pazzi), isklesan je u bijelome mramoru iz Carrare i postavljen na Piazza Santa Croce s inskripcijom *A Dante Alighieri – L'Italia M·DCCC·LXV*. Tada je Dante nazvan *il padre dell'Italia*. I zbog njega je Marko Marulić 1869. (p)ostao ›otac hrvatske književnosti‹, ali ne i ›otac Hrvatske‹. Neovisnu i jedinstvenu nacionalnu državu Hrvati naime još zadugo neće imati. Naprotiv, bilo je to vrijeme ›Hrvatsko-ugarske nagodbe‹ i ›Riječke krpice‹ (1868), kada su bitno umanjene hrvatske a ojačane mađarske nadležnosti u Trojednome kraljevstvu Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ne treba zaboraviti ni novonastalu svenarodnu političku euforiju u Italiji oko proslave ›oca talijanstva‹ 1865., prije nego je 1871. Rim postao glavni grad Kraljevstva Italije nakon ukinuća Papinske države. Samo dva mjeseca nakon prve *festa nazionale* u Firenci osokoljena talijanska ratna mornarica napala je hrvatske otoke. U pomorskoj bitci kod Visa 25. srpnja 1865. bila je zaustavljena, pola stoljeća nakon te bitke ona se ponovo pojavila na hrvatskoj obali Jadrana.

Ipak, možda i zbog te činjenice, Danteov jubilej u Italiji 1865. s *Božanstvenom komedijom* kao talijanskim nacionalnim epom uvelike je pomogao u traženju hrvatskoga nacionalnog epa. Tada, međutim, još nije bilo poznato, a i kasnije sve do kritičkoga izdanja Marulićeve *Judite* (2021) povodom polumilenijskoga jubileja prvotiska, da je Danteova *Božanstvena komedija* bila i glavi izvor i sadržajno-koncepcijski uzor – kroz idejni epski sukob oholosti i poniznosti – i hrvatskoga nacionalnog epa *Judita*. Od *Proto-Judite* iz 1501. i prvotiska 1521., pa sve donedavno, Dante je tako bio *skriveni učitelj i pratitelj* našega pjesnika i humanista Marulića, kako na sadržajno-poetskoj tako i na simboličkoj razini. Naime, zahvalni Marko Marulić je svoju *Juditu* dao tiskati 13. kolovoza 1521., zacijelo je to pomno planirao, točno dakle za 200. obljetnicu smrti svojega velikog pjesničkog uzora Dantea Alighierija (14. rujna 1321./ 1521.). Kako Dante tako i Petrarca, još jedan važan uzor pjesniku dijalogâ Maruliću, u starijoj marulistici nisu bili prepoznati kao glavni intertekstualni izvori umjetničkih zahvata u njegovoj poeziji.

Osim prvoga sveska niza *Stari pisci hrvatski* Kukuljević i Jagić odnosno JAZU je iste 1869. pokrenula i niz *Starine*, u kojem je Jagić (1869: 216-236) objavio dva ina Marulićeva djela iz rukopisa. Rukopis oficija *Život sv. Katarine* (216-224) potječe iz samostana benediktinki sv. Marije u Zadru, danas se čuva u Arhivu HAZU (R – I c 6). Nedavno sam ga i definitivno pripisao autoru Marku Marulić (usp. Pandžić 2009: 56, bilj. 26; 2023 a, 2026). Drugo je djelo *Život sv. Jerolima* (226-236), ono potječe iz trogirskoga samostana benediktinki sv. Nikole, danas također u Arhivu HAZU (R I b 127). Prepisao ga je u drugoj polovici 16. st. Nikola Vitturi iz jedne »starije kopije« kao predloška. Iz istoga prototipa potječe i *Život sv. Hjerolima našega pravoga Dalmatina* koji se čuva u hrvatskom kodeksu *Firentinski zbornik*. Usporedno je obje te hrvatske *vitae* sv. Jeronima objavio Carlo Verdiani (1973: 151-175). Koncem 19. st. pokrenut je i treći časopis za hrvatsku starinu *Građa za povijest književnosti* u kojemu je Šrepel (1899, 1901a, 1901b) objavio u Marcijani u Veneciji otkrivene Marulićeve latinske pjesme i prozu.

Koncem 19. stoljeća objavljuje se velik broj javnosti dotada nepoznatih djela hrvatske *narodnojezične* književnosti na što je velik utjecaj imao izdavački program novoosnovane Akademije (1866) u kojoj je Jagić bio drugi tajnik. Marulić tada, zahvaljujući Jagiću, postaje i međunarodno zanimljiv autor. Njemački indogermanist i slavist August Leskien svojim raspravama (1880, 1881, 1886) i izdanjem anonimnoga, ali ipak Marulićeva (usp. Pandžić 2009: 138-141) *Života sv. Dujma* uvodi Marka Marulića, kao i samoga Vatroslava Jagića, u njemačku slavistiku. Leskien je bio i Jagićev ›Doktorvater‹ 1871. u Leipzigu. Već 1872. Jagić postaje profesor u Odesi, 1874. u Berlinu, 1880. u St. Petersburgu, potom je od 1886. do smrti 1923. profesor u Beču gdje je ranije studirao sanskrt i slavistiku kod svojega profesora Franza Miklošiča. Od 1875. Jagić je osnivač i urednik časopisa *Archiv für slavische Philologie*. Objavljuje i najstarije slavenske glagoljske evanđelistare *Codex Zographensis* i *Codex Marianus* koje je na Sinaju otkrio Antun Mihanović. Usput, treći, vjerojatno i najstariji slavenski evanđelistar, jest glagoljski *Codex Assemanianus*, otkrio ga je za znanstvenu javnost u Vatikanskoj biblioteci i objavio Franjo Rački, *Assemanov ili Vatikanski evangelistar*, Zagreb 1865. Pisan je kao i druga dva oblom glagoljicom koja se tada još smatrala ›tajnopisom‹. Jagić je napisao filološki komentar. U njegovu *Archivu* se također objavljuju mnogi prilozi iz starije hrvatske narodnojezične književnosti, u njemu surađuje i više hrvatskih filologa. Jedan od njih je bio i Tomo Maretić, koji je 1889. u Zagrebu objavio i do danas korisno djelo, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Između dva svjetska rata marulistiku je ponajviše unaprijedio Franjo Fancev, otkrio je brojne njegove rukopise. I on je, kao i Kukuljević Sakcinski nekoć, organizirao dvije svoje istraživačke ekspedicije u Dalmaciju, u Dubrovniku je

istraživao petnaest dana i prepisao više kodeksa u Arhivu Male Braće. Ferdo Šišić je 1923. u Rimu otkrio Marulićev rukopisni latinski *Repertorium*, a 1924. je otkriven i Marulićev ep *Davidias* u sveučilišnoj knjižnici u Torinu (*Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d'Italia*, vol. 28. 1924).

Marko Marulić je jedinstvena povijesna osoba, njegov je opus tako širok da ga do danas ne poznajemo ni približno u cijelosti. Već spomenuta zadaća ove studije jest dvojaki istraživački postulat »novoga Marka Marulića«, barem u presjeku, iako ne i u cijelosti, pokazati: a) *tekstualnu filološku restituciju* (putem temeljnih istraživanja) prije nepoznatih, kao i b) *na novu povijesnoknjiževnu odnosno filozofijsko-hermeneutičku interpretaciju* njegovih književnih i slikarskih djela u kontekstu glavnih izvora i uzora. Neka su mu djela u rukopisu otkrivena i nakon II. svjetskoga rata, primjerice *Firentinski hrvatski zbornik* (Verdiani 1957, 1973). Osobno sam 2009. knjigom *Nepoznata proza Marka Marulića*, a nakon toga i pomoću brojnih istraživačkih ekspedicija i popratnih studija, do danas otkrio ili atribuirao autoru Maruliću veliku zbirku uglavnom njegovih hrvatskih djela u rukopisu (sign. N°1 – N°22). O tome usp. i ine moje radove u popisu literature ovdje, uključujući predgovor i kritički aparat novoga izdanja *Judite* (Marulić 2021). Pisao ih je uglavnom za svoju sestru benediktinku Biru (Elviru). Služili su njoj i sestrama kao *lectio divina*, a to je obvezatna svakodnevna lektira u benediktinskim samostanima. Sestre nisu znale dovoljno dobro latinski i talijanski, pa je brat Marko na hrvatski prevodio i(li) didaktički prerađivao razna latinska i talijanska pobožna štiva i pisao pjesme na hrvatskom jeziku. Narodni jezik *harvacki* on je i na taj način očito htio širiti kao književni i službeni prema Danteovu načelu *volgare illustre*. U svojem kritičkom izdanju *Judite* hrvatskoga nacionalnog epa (Marulić 2021), odgonetnuo (dekodirao) sam mnoge, zacijelo ne i sve, intertekstualne poetske (*loci similes*) i teorijske, strukturalne idejne izvore i koncepcijske uzore Marulićeva pjesmotvora. Pokušao sam se tako preko njegove lektire interpretacijski (hermeneutički) približiti i njegovoj umjetničkoj (meta)poetici.

Teorijski i umjetnički dometi »staroga« Marka Marulića bili su definirani, tj. omeđeni, godine 1950., po nesreći jednim nadasve ideološkim parametrom. Neki hrvatski marulisti drže se i danas te međe, ne priznaju njegove *hrvatske* rukopise i inkunabule *kao Marulićeve* koji do te godine nisu bili poznati. Tada je Miroslav Krleža optužio Marulića da je – kao rigidni kršćanski moralist i zelot – bio sljedbenik kardinala Roberta Bellarmina (1542–1621), on je rođen osamnaest godina nakon smrti Marka Marulića. S druge strane, slijedom toga *verdikta*, pjesnik Marulić je bio *de facto* proskribiran od 1950. do 1970. Do danas je bio često interpretiran kao (pre)pjevač biblijskih storija (*Judita, Suzana, Davidijada*), navodno bez ikakvih umjetničkih ambicija i tekstova umjetničke naravi. Iako su se neki hrvatski autori, primjerice Mirko

Tomasović, u prošlosti doista trudili oko boljega upoznavanja Marulićeva pjesničkoga djela, dometi njegove stvarne, dublje pjesničke umjetničke kvalitete i realizacije ostali su uglavnom neprepoznati, prije svega zato jer nisu bili prepoznati njegovi integrirani dublji umjetnički subtekstovi starih poeta („quelli qu'anticamente poetaro", Dante *Purg.* XXVIII, 139). Izdavački projekt *Sabrana djela Marka Marulića*, započet u Splitu još u komunističkoj Jugoslaviji, pogašen je šutke i brže-bolje u slobodnoj Hrvatskoj 2011., a da su to praktički samo rijetki pojedinci registrirali i monirali. Zbilo se to, kao što sam to već naveo, kratko nakon smrti dvojice najzaslužnijih priređivača i prevoditelja Marulovih latinskih i hrvatskih djela, Branimira Glavičića (1926–2010.) i Nikice Kolumbića (1930–2009).

Od 2011. do danas je sve išlo manje više predvidljivim i doista *predviđenim* slijedom. *Judita* je prije desetak godina od ministarstva obrazovanja deklasificirana, sada je neobvezatna (izborna) lektira srednjih škola, a kada nešto nije obvezatno za školu, to uskoro postaje manje važno i za fakultete. U hrvatskoj kulturnoj politici Marulić je danas rubna kulturna pojava, u znanstvenoj humanistici također. U Splitu se doduše svake godine održava hrvatski kazališni festival »Marulićevi dani«, ali od postojanja toga festivala nije igrana niti jedna od njegovih četiriju otprije poznatih drama (usp. Marulić 1986). On je tako u javnim medijima poznat uglavnom kao *kazališna kulisa* festivala koji je pozajmio samo njegovo prezime, ne ime i djelo, iako su njegove drame *prve uopće* napisane hrvatskim narodnim jezikom. Obilježavanje 500. obljetnice prvotiska *Judite* 2021. kulturni Split i hrvatska kulturna politika su po neočekivanom ignorantskom protokolu posve zaboravili. Ministarstvo kulture i medija je tu godinu proglasilo ni manje ni više nego »godinom čitanja« u Republici Hrvatskoj, a ne možda pisanja i tiskanja našega nacionalnoga epa, Marulićeve *Judite*, kontrakarirajući tako primjereno znanstveno obilježavanje jubileja. Polumilenijski jubilej *Judite* je s malim zakašnjenjem, ali ipak, spasio Hrvatski sabor. Za taj sam jubilej osobno, nakon nekoliko godina rada, objavio i svoje kritičko izdanje *Judite* uz presliku jedinoga *cjelovito očuvanoga* primjerka prvotiska. Čuvaju ga Mala braća u Dubrovniku (Marulić 2021). Jedva da se nekomu znanstveniku uopće može ukazati prilika bilo koji ini nacionalni ep *prvi put kritički edirati i intepretacijski dekodirati* povodom 500. obljetnice prvotiska. Druge su europske nacije taj posao već odavno bile obavile, ali se i one uvijek iznova vraćaju znanstvenoj analizi svojih prvih klasika i nacionalnih pjesnika. Nadam se da će, s vremenskim odmakom i refleksijskim pomakom naprijed, jednoga dana moje izdanje *Judite* biti ponegdje u humanistici indicirano kao »prevrat« u znanstvenoj marulistici. Mogao bi to biti početak recepcije njegova djela na temelju i novotkrivenih rukopisa i novoprepoznatih klasičnih, kasnoantičkih, srednjovjekovnih

i ranonovovjekovnih humanističkih izvora i uzora. ›Novi Marulić‹ traži i novi niz svojih *Sabranih djela*. Taj će zaživjeti kada, i ako, hrvatska kulturna politika i znanstvena zajednica shvate što je to za hrvatski narod i njegov kulturni i politički identitet od ranoga novovjekovlja do danas značio i još uvijek znači humanist Marko Marulić. U tome je smislu bio tenor mojega predavanja i izložbe nepoznatih slika Marka Marulića (4. travnja 2024.) na Filozofskom fakultetu u Mostaru: »Marko Marulić – roditelj i preporoditelj hrvatskoga humanizma«. Nakon više od pet stoljeća on bi mogao i danas svojim teorijski i umjetnički jedinstveno poticajnim stvaralaštvom, domete kojega tek prepoznajemo, i *preporoditi*, pomoću uzoritih kritičkih izdanja svih njegovih djela, za obnovom vapijuću hrvatsku znanstvenu humanistiku.

A kako sam uopće došao na ideju da o *Juditi* nije sve rečeno, da ju valja iznova čitati, pomno čak riječ po riječ, stih po stih? Najprije sam filološkom usporedbom došao do zaključka da je ona posve krivo u mnogim enciklopedijama i člancima definirana kao »biblijsko-vergilijanski ep«. Za tu moju spoznaju zaslužan je bio proemij Ovidijevih *Metamorfoza* (I, 1-4) a ne lektira i onako nepostojeće sekundarne literature o tome. Ta prva četiri stiha su u mnogim starijim izdanjima *extra ordine*, ne ulaze dakle u slijed brojenja stihova. Još kao maturant u Splitu morali smo u maloj grupi skandirati (lat. *scandere* = uspinjati se), po ritmu recitirati stihove, naglašavajući stope prvih 20 daktilskih heksametara toga epa, također Vergilijeve *Eneide* i Homerove *Ilijade*. Kod Ovidija sam imao problem razumjeti što su to »oblici« (*formae*) koje se »preoblikuju u nova tjelesa«. Tek u studiju klasične filologije u Freiburgu sam to bolje razumio, pročitavši cijeli tekst *Metamorfoza* i neke interpretacije uz intenzivnu diskusiju u seminaru (Ovidije, *Met.* I, 1-4):

> In nova fert animus mutatas dicere formas
> corpora; di, coeptis (nam vos mutastis et illa)
> adspirate meis primaque ab origine mundi
> ad mea perpetuum deducite tempora carmen!
>
> *Duh me tjera izreći kako se likovi mijenjaju u nova*
> *tjelasa; bogovi, mojemu planu (i njega ste izmijenili)*
> *udahnite duh svoj, od početka kozmosa do mojega*
> *vremena ispredite pjesmu bez prestanka!*[2]

[2] Svi prijevodi s inih jezika na hrvatski u ovoj knjizi, gdje nije drugačije zapisano, su moji. Nije mi bila nakana podastrijeti umjetnički dotjerane prepjeve, npr. Dantea, nego lako razumljiv *sadržaj* citirane poezije i proze.

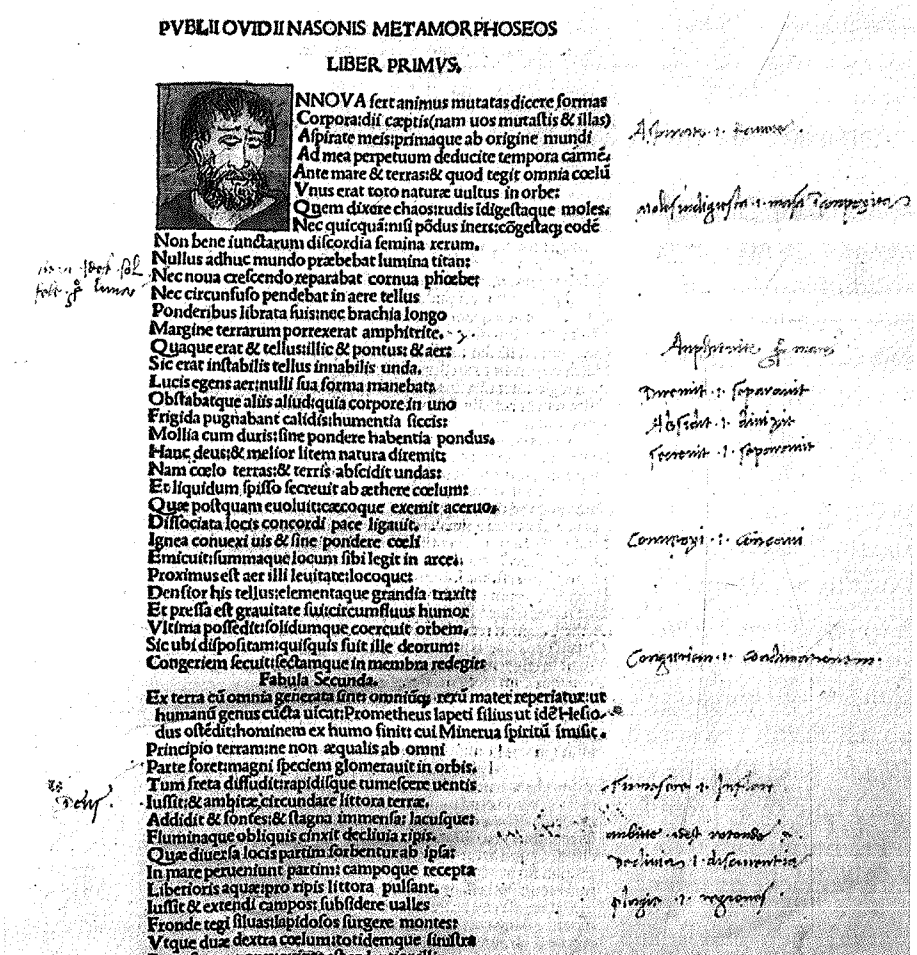

PVBLII OVIDII NASONIS METAMORPHOSEOS

LIBER PRIMVS.

NNOVA fert animus mutatas dicere formas
Corpora:dii cæptis(nam uos mutastis & illas)
Aspirate meis:primaque ab origine mundi
Ad mea perpetuum deducite tempora carmen.
Ante mare & terras:& quod tegit omnia cœlū
Vnus erat toto naturæ uultus in orbe:
Quem dixere chaos:rudis indigestaque moles.
Nec quicquā:nisi pōdus iners:cōgestaq; eodē
Non bene iunctarum discordia semina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina titan:
Nec noua crescendo reparabat cornua phœbe:
Nec circumfuso pendebat in aere tellus
Ponderibus librata suis:nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat amphitrite.
Quaque erat & tellus:illic & pontus: & aer:
Sic erat instabilis tellus innabilis unda.
Lucis egens aer:nulli sua forma manebat:
Obstabatque aliis aliud:quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis:humentia siccis:
Mollia cum duris:sine pondere habentia pondus.
Hanc deus:& melior litem natura diremit:
Nam cœlo terras:& terris abscidit undas:
Et liquidum spisso secreuit ab æthere cœlum:
Quæ postquam euoluit:eæcoque exemit aceruo.
Dissociata locis concordi pace ligauit.
Ignea conuexi uis & sine pondere cœli
Emicuit:summaque locum sibi legit in arce.
Proximus est aer illi leuitate:locoque:
Densior his tellus:elementaque grandia traxit:
Et pressa est grauitate sua:circumfluus humor
Vltima possedit:solidumque coercuit orbem.
Sic ubi dispositam:quisquis fuit ille deorum:
Congeriem secuit:sectamque in membra redegit:

Fabula Secunda.

Ex terra eū omnia generata sint: omniūq; rerū mater reperiatur: ut humanū genus cūcta uicat: Prometheus lapeti filius ut idē Hesiodus ostēdit: hominem ex humo finit: cui Minerua spiritū īmisit.

Principio terram:ne non æqualis ab omni
Parte foret:magni speciem glomerauit in orbis.
Tum freta diffudit:rapidisque tumescere uentis
Iussit:& ambitæ circundare littora terræ.
Addidit & fontes:& stagna immensa lacusque:
Fluminaque obliquis cinxit decliuia ripis.
Quæ diuersa locis partim sorbentur ab ipsa
In mare perueniunt partim:campoque recepta
Liberioris aquæ:pro ripis littora pulsant.
Iussit & extendi campos:subsidere ualles
Fronde tegi siluas:lapidosos surgere montes:
Vtque duæ dextra cœlum:totidemque sinistra
Parte secant zonæ:quinta est ardentior illis.
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura dei:totidemque plagæ tellure premuntur:
Quarum quæ media est:non est habitabilis æstu:
Nix tegit alta duas:totidem inter utranque locauit:
Temperiemque dedit mixta cum frigore flamma.

B i

Sl. 1: Početak Ovidijevih *Metamorfoza* (1488/89), Franjevački samostan Košljun

Riječi iz prvoga stiha Ovidijeva epa »fert animus ... dicere« prepoznao sam u elegantnom hrvatskom prepjevu Marka Marulića u stihovima *Judite* (I, 7-8): »Ti poni sad mene jur pripravi,/ *jazik da pomene ča misal pripravi*«. Marulić dalje pjeva (stih 9): »Bože,...*udahni duh pravi u mni ljubav tvoja*«, a Ovidije (proem.): »di, coeptis adspirate meis...«. Vergilije opet započinje svoj

ep s posve različitim epskim ciljem (»arma virumque cano/ *oružje i muža opjevam*«) od Marulićeva i Ovidijeva. Istina, u *Davidijadi* on vrlo često unosi izraze (*loci similes*) iz *Eneide* (usp. Marulić 2024: 526-536, *index locorum*), ali mu ni u *Juditi* ni u *Davidijadi* Vergilije nije bio glavni model *idejne strukture* epa, to je bio Dante Alighieri.

Više godina prije otkrića Marulićeve glosirane i iluminirane inkunabule Ovidijevih *Metamorfoza* (1488/89, *GW*: 28579) na Košljunu (Sl. 1) bilo mi je posve jasno da cijela invokacija *Judite* počiva uglavnom na Ovidijevoj topici, slijede imitacije Petrarke i Boecija, pa sam zato uznastojao sustavno propitivati svaki daljnji stih *Judite* kao i posvetu glede mogućih subtekstova klasičnih i humanističkih pjesnika i prozaika. To je dalo dobre rezultate, kako mislim. Marulić je u *Juditu* umjetnički promišljeno integrirao mnoge od klasičnih autora odnosno njihovih izvrsnih poetskih izraza, što sam potkrijepio u izdanju iz 2021., a o čemu će i u ovoj knjizi ponegdje biti riječi. A kada mi je sustavnim istraživanjem *in situ* pošlo za rukom pronaći i rečenu Marulićevu osobnu inkunabulu *Metamorfoza* s njegovim rukopisnim marginalijama, našao sam tu i odlučujuću potvrdu da je to doista bila njegova knjiga, njegov rukopis i njegov portret Ovidija u njoj, ujedno je to i autoportret samoga Marka Marulića. Uz već spomenuta slična mjesta (*loci similes*) pronašao sam uz jedan Ovidijev stih i jednu latinsku marginaliju koja se rukom zapisana nalazi na prvom listu tiskanih *Metamorfoza* (Sl. 1), a u prvotisku *Judite* je prepjevan Ovidijev stih i prevedena i objavljena ta marginalija na hrvatskom. Ovidijev stih (*Met.* I, 10) glasi: »nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan«, a Marulić (*Judita* III, 131) prepjevava ovako: »Od postilj istočnih dviže glavu Titan«. Objasnitbena rubna bilješka uz stih 131 *in margine* glasi kod Marulića: »Isteče sunce. *Titan, to je ime sunca*, ko je mnozimi imeni zvano od starih poet«. Uz Ovidijev stih na inkunabuli njegova je bilješka: »Titan id est Sol«. Međutim, toga komentara nema kod Ovidija, iako se inače poklapa i ime Sunce/ Titan i kontekst sadržaja uspoređenih stihova *Judite* i *Metamorfoza*, pa je postalo jasno da Marulić sâm, prepjevavši Ovidijev stih, u rubnoj bilješci *zapisuje i svoj prijevod svoje latinske rečenice* sa svojega primjerka *Metamorfoza* na hrvatski. Drugim riječima, tko je prepjevao Ovidijev stih dodao je i adekvatni komentar uz njega, a to je bio bez ikakve sumnje Marko Marulić. To osporiti značilo bi osporiti i Marulićevo autorstvo *Judite*, što ipak nije moguće ni filološki ni logički, čak kada bismo zanemarili ovdje citirane Marulićeve prijevode inih stihova iz proemija Ovidijevih Metamorfoza. Da je onda i minijaturni portret Ovidija zapravo autoportret poznatoga *slikara i pjesnika* Marka Marulića obrazložio sam šire u Predgovoru izdanja *Judite* (Marulić 2021). On konačno potpunoma

odgovara opisu izgleda Marulićeva lica koji je ostavio njegov životopisac i prijatelj Frane Božićević (Natalis). Gledajući tako, istraživanje Marulićeva djela ipak nije stalo 2011. godine, usprkos činjenici da su ga »riješili« u hrvatskim školama. Štoviše, već se naziru obrisi i »novoga Marulića«, ujedno i novoga pristupa hrvatskoj humanistici. To su nužna kritička i cjelovita izdanja njegovih djela, kako onih već poznatih, ali ne i u cijelosti objavljenih, tako i onih novopronađenih koji su još za širu javnost potpunoma nepoznati i leže u rukopisima. Takvih je od autora Marka Marulića sačuvan velik broj i na hrvatskom i na latinskom jeziku.

Osim jubilarnoga kritičkoga izdanja ›nove‹ *Judite* za polumilenijsku obljetnicu prvotiska (Marulić 2021), dobili smo srećom na poklon i ›novu‹ Marulićevu latinsku *Davidijadu* (Marulić 2024) za polumilenijsku obljetnicu njegove smrti. Tiskana je u Belgiji, riječ je o kritičkom izdanju (*quellenkritische Ausgabe*). Ono je bilo, u znanstvenom pogledu, najveći doprinos Marulićevoj filologiji u jubilarnoj godini 2024. Kada to tvrdim, ne mislim na prvi i velebni engleski prijevod *Davidijade*, koji je uz svoje izdanje latinskoga teksta priložio priređivač, nego na *apparatus fontium* ispod latinskoga teksta epa: Marko Marulić, *The Davidiad*, edited & translated by Edward Mulholland. Gent: LYSA 2024. To je doista veliki napredak u prepoznavanju izvora i uzora epa. Ti izvori popisani su sustavno i u *index locorum* (str. 526-536). Od mnogih, prije nepoznatih, *neolatinskih* izvora *Davidijade*, osobito je zanimljiva Marulićeva obilata recepcija latinskih epova *Africa* Francesca Petrarke i *Sphortias* Francesca Filelfa. Potonji ep donedavno nije uopće bio tiskan, prvi put se to dogodilo u izdanju De Keyser 2015. Od klasičnih epova Vergilijeva *Eneida* i Ovidijeve *Metamorfoze* su najčešći izvori njegovih biranih latinskih izraza, metafora i riječi općenito (*loci similes*). Amerikanac Edward Mulholland nije poznavao moje jubilarno izdanje *Judite* (Marulić 2021), u kojem sam već dokumentirao velik utjecaj Petrarcina latinskoga epa *Africa* i njegova *De remediis utriusque fortunae* (*O lijeku protiv usuda u obadva lika*) na hrvatski nacionalni ep. Raduje me da je on glede Marulićeve recepcije Petrarkina epa *Africa*, posve neovisno, iako neizravno, potvrdio i moje nalaze za *Juditu*. Tako je s dvama jubilarnim kritičkim izdanjima *Judite* i *Davidijade* (2021. i 2024.), najpoznatijih pjesničkih djela hrvatske renesanse, novi znanstveni pogled na umjetnika Marulića dobio i solidne nove istraživačke temelje za slične buduće edicije, perspektivno pak svih njegovih (ne)poznatih djela, uključujući i ona ikonografijska i glazbena. Da su oba inovativna izdanja pripremljena u inozemstvu, moje je izdanje *Judite* ipak objavljeno u Dubrovniku, u Würzburgu sam uz redovnu nastavu godinama pripremao to izdanje, neizravno svjedoči o stvarnom stanju marulistike danas u Hrvatskoj.

Mulholland je priređujući kritičko izdanje latinske *Davidijade*, tražio i otkrio nove, razumljivo latinske pjesničke izvore, tako i ep *Africa* Francesca Petrarke. Pučkojezične izvore nije ni tražio, jer, po naravi latinskoga heksametra, *loci similes* mogli su biti preuzeti samo iz latinskih pjesmotvora. Mene je ipak zanimalo pitanje: je li Marulić u *Davidijadu*, kao što sam to dokazao za *Juditu*, možda ipak ugradio ponešto od topike, metafora, ideja i općenito pjesničkih imaginacija Dantea Alighierija? Nakon što je *Judita* (2021) s novim čitanjem (komentarom) bila objavljena, počeo sam intenzivnije čitati i *Davidijadu*. Napisao sam o tome studiju: »*Cernere erat vivos non vivo in marmore vultus*. Danteova poetika *visibile parlare* i metapoetika Marulićeve *Davidijade*« (Pandžić 2026). Ne želeći ponavljati mnoge nove spoznaje kao autocitate u ovoj knjizi, ograničit ću se samo na jedan širi citat iz zaključka, gdje je riječ o Marulićevoj graditeljskoj i metapoetičkoj estetizaciji (i) *prostornoga ambijenta* za (re)prezentaciju svekolike umjetnosti, božanske i ljudske, tj. za *ensamble* poezije, kiparstva i slikarstva u inkorporiranoj literarnoj krajobraznosti koju je on stilizirao prema Petrarki:

> »Nakon što sam svojim kritičkim izdanjem hrvatskoga nacionalnog epa *Judita* (2021) tekstualno-filološki i hermeneutički prvi put potvrdio usku poetologijsku, koncepcijsku i pojmovnu bliskost (*loci similes*) s Danteovom *Božanstvenom komedijom* i Petrarcinim epom *Africa*, sličan teorijski, metapoetički pristup otkrio sam sada i u Marulićevu latinskom epu *Davidijada*. *Judita* je inscenirana ne samo prema Jeronimovu biblijskome tekstu nego i kao epski sukob življene poniznosti i kažnjene oholosti prema *Purg.* XII *Božanstvene komedije*. Naime, kao primjer (*exemplum*) oholosti u *Juditi* Marulić preuzima lik Holoferna. Jedan je to od trinaest primjera kažnjene oholosti u *Purg.* XII, a kao primjer poniznosti Marulić stilizira svetu udovicu Juditu. U *Purg.* XII ona je samo spomenuta, ali nije prototip poniznosti. U *Davidijadi* pak, primjer je poniznosti kralj David kao i kod Dantea u *Purg.* X (*umile salmista*), a za primjer oholosti Marulić ovaj put stilizira njegovu arogantnu ženu Mikol koju ni *Biblija* ni Dante ne poznaju kao primjer oholosti. U oba svoja epa, *Juditi* i *Davidijadi*, Marulić teorijski reflektira Danteovu poetiku, preuzima ju u vlastitu metapoetiku, uspješno integrirajući i primjere Petrarcine literarne krajobraznosti. Estetski je u *Davidijadi* posebno impresivna *prostorna i literarna* konstrukcija umjetničkoga ambijenta Davidova dvora s trijemom, s mozaicima i slikama na strmome zidu i s podnim reljefom (*bas relief*), analogno prostornom i umjetničkom ambijentu ulaza na brdo čistilišta kod Dantea (*Purg.* XII). Danteovim mozaicima, mramornim likovima i slikama na zidu Marulić estetski pridodaje petrarkistički raskošno oslikan prirodni krajobraz s likovima Judina poroda u njemu kroz povijest. Time on u svoju metapoetiku integrira Davida i cijelo njegovo pleme kao prefiguraciju navještenja i rođenja Isusa Krista«.

U svojoj poeziji Marulić, dakle, ipak »izlaže vlastitu građu«, pače svojom pjesničkom umjetničkom imaginacijom arhitektonski *gradi i prostorni ambijent*,

čitav Davidov dvor (opisao je drugdje i onaj Dioklecijanov) za (re)prezentaciju svekolike Božje i ljudske umjetnosti prema Danteovu umjetničkom postulatu *visibile parlare*. U *Vulgati* stoji o tome dvoru samo jedna rečenica (2 Sam 5, 11):

> »Misit quoque Hiram rex Tyri nuntios ad David et ligna cedrina et artifices lignorum artificesque lapidum ad parietes et aedificaverunt domum David/ *Tirski kralj Hiram posla Davidu izaslanstvo i cedrove trupce, tesare i klesare, koji sagradiše dvor Davidu*«.

Arhitektonski skladno građen dvor kralja Davida predstavlja, međutim, veliku umjetničku ulogu u *Davidijadi*, neki moderniji teoretičari književnosti bi to mogli interpretirali i kao Marulićev *spatial turn* u poeziji. Više stihova ispjevao je Marulić, opisujući taj dvor, a ideju za »planiranje gradnje« dala mu je Danteova *Komedija*. Njegovu poetiku, estetsku i prostornu koncepciju preobražava u svoju inovativnu metapoetiku. Zidni i podni mramorni reljefi i slike u Davidovu dvoru kao da govore. Prikazani živi izgledaju kao živi, mrtvi kao mrtvi, priroda izgleda kao stvarna, bila uklesana ili oslikana, živa ili mrtva. Sve skulpture, slike i zapisane metafore Marulić umjetnički stilizira (*Davidijada* VIII) kroz prizmu Danteove prezentacije Božje umjetnosti *visibile parlare* (*Purg.* X-XII). Reflektira ju preko zidnih i podnih reljefa iza ulaznih vrata na brdo čistilišta. U središtu interesa su *tri primjera djelâ poniznih uzoritih osoba* (*Purg.* X). *i trinaest primjera kažnjene oholosti* (*Purg.* XII). u teorijskim pjevanjima *Čistilišta* (X-XII). Zapravo, uski prolaz kao ulaz na brdo čistilišta, tu uklesani zidni i podni reljefi kod Dantea, izravno korespondiraju sa zidnim i podnim figurama u trijemu Davidova dvora, odnosno »prid dvorom«, kako bi se izrazio Marin Držić (usp. Pandžić 2026).

Čuvar ulaza na brdo čistilišta kod Dantea u *Božanstvenoj komediji* (*Purg.* I) je Katon iz Utike (Cato Uticensis, Katon Mlađi), jedan od najpoznatijih političara republikanskoga Rima. Dante je u *Convivio* bio oduševljen njegovom pravičnošću i borbom za slobodu pojedinca sve do slobodno izabranoga samoubojstva. Sve je pogane i samoubojice Dante inače ostavio u *Paklu*, iznimka je bio Katon iz Utike. Njega je postavio za čuvara ulaza na brdo čistilišta. Tako je Katon iz Utike kod Dantea barem alegorijski dobio ugled kao i kršćanski mučenici. Bilo preko Dantea koji Katona neobično štuje, bilo preko Laktancija, Augustina i Jeronima koji ga kore zbog samoubojstva, Marulić se zainteresirao za njega i stoičku etiku republikanskoga Rima. Nikakvo čudo nakon što je već rano čitao Ciceronovo djelo *De officiis*. Oporučio je čak i jednu inkunabulu u kojoj su otisnute *vitae parallelae* Katona Mlađega i Starijega kao i Marka Antonija, koja taj interes i potvrđuje: *Vita Catonis Uticensis et Catonis Prisci et Marci Antonii*. Zanimljivo, kada Augustin

spominje Katona (usp. Sl. 11, desni stupac) Marulić mu rukom ispisuje ime. Etika, estetika, poetika i filozofija već se kod Platona međusobno usklađuju (lijepo, dobro, istinito), slično i u Marulića, Dantea, Augustina i Boecija, s inovativnim nijansama u Marulićevu *Evanđelistaru* (1516), o čemu će ovdje biti još govora.

4. SVESTRAN RENESANSNI UMJETNIK

(pjesnik, slikar, glazbenik)

Marko Marulić je bio svestran umjetnik, po mnogočemu i prvi novovjekovni kod Hrvata, o čemu se malo zna. Ovdje ću tu temu samo nasjeći, u više poglavlja ove knjige preslikavam i neke njegove karakteristične iluminacije. Kao pjesnik i teološki pisac on je naravno poznat, znalo se da je bio i slikar, ali se o tome rijetko pisalo. Još 1950. Cvito Fisković je tvrdio da je slika sv. Nikole, zaštitnika pomoraca, s bratimima, naslikana na drvenoj korici s nutarnje strane rukopisnoga statuta (matrikule) splitskih pomoraca, djelo slikara Marka Marulića.[3] Iza teksta matrikule na pergameni nalazi se i više tijekom vremena nastalih aprobacijâ splitskih knezova, prvu je potpisao Marco de Canalis 1521. Desna ruka je vrlo slična ručicama (*maniculae*) i visećim ukrasima na biskupovim rukavima koje je slikao Markov otac Nikola na Ciceronovu rukopisu *De officiis* iz Venecije (Marc. Lat. XIV, 181 = 4668).[4] Slične je ručice crtao i Marko. Njegova predilekcija i u poeziji i u ikonografiji za viziju i oči je poznata, a i na slici prepoznatljiva. Vjerojatno je Fisković bio u pravu. U prilog tomu govori i Marulićev latinski epigram *De sancto Nicolao* (Marulić 2005: 260 sl.), kao i činjenica da je i sam plovio i posjedovao svoju lađu, a brat mu Ivan bio je i kapetan mletačke mornarice.

[3] Usp. Badurina 1995: 79. I kada slika sv. Nikole s bratimima ne bi bila Marulovo djelo, valjalo bi ju restaurirati, a cijeli rukopis znanstveno komentirati i objaviti, što do danas, koliko znam, nije učinjeno. Pokušao sam prije nekoliko godina tu ideju podastrijeti splitskoj gradskoj upravi, nije pokazala nikakvo zanimanje za taj projekt. Po mojoj procjeni i slika i statut na talijanskom su važni izvori za kulturnu i pravnu povijest Splita. Badurina misli da je matrikula mogla nastati oko 1388., spominje se provincijal Ivan iz Trsta koji je tada živio. To je teoretski moguće, u što ovdje ne ulazim, ali se u tom slučaju mora raditi o integraciji starijega statuta s novijim zapisima u novi *codex miscellaneus*. To zbog datacije prve, potječe iz 1521., i više kasnijih aprobacija toga statuta splitskih bratima, potpisivali su ih razni splitski knezovi. Slika sv. Nikole s bratimima bi mogla, barem teoretski, biti i djelo Markova oca Nikole, ali je onda 1521. morala biti (pre)uvezana kao nova korica marom (i) Marka Marulića.

[4] Neke od tih Nikolinih minijatura, kao i crteža i iluminacija Marka Marulića koje sam pronašao uz njegove novootkrivene glosirane inkunabule i rukopise, mogu se pogledati na improviziranoj YouTube prezentaciji iz DHK u Zagrebu 22. listopada 2024. (https://www.youtube.com/@ZvonkoPandžić) pod naslovom *Nepoznati i neželjeni Marko Marulić* (2). Prije te prezentacije održao sam i slobodno predavanje pod istim naslovom ali pod brojem (1).

Sl. 2: Sv. Nikola s bratimima (Mala braća Dubrovnik)

U sekundarnoj se literaturi obično bilježi da njegove slike nisu sačuvane. O njegovim slikama i crtežima raspravljao sam i uz kritičko izdanje *Judite*, neke i preslikao (Marulić 2021). Među inima tu je i najznačajnije njegovo poznato slikarsko djelo, a otkrio sam ga u samostanu na Košljunu na inkunabuli Ovidijevih *Metamorfoza* (1489). To je minijaturni portret Ovidija koji je ujedno i autoportret Marka Marulića, u boji je preslikan na prvoj korici ove knjige. O svemu tome, uključujući komentar, presliku portreta i odlučujuću, istu rubnu bilješku koju nalazimo na Ovidijevoj inkunabuli i u Marulićevoj *Juditi*, usp. izdanje: Marulić 2021: 60-72 (*online* preko poveznice u literaturi ovdje). Tu je citiran i Marulićev prijatelj i životopisac Frane Božićević koji je dao detaljan opis njegova izgleda, potpunoma se poklapa s portretom iz inkunabule. O tome sam već i ovdje malo opširnije argumentirao. Danas

dakle znamo i *kako je izgledao* Marko Marulić. O toj je temi HRT reprizirao više puta jedan dokumentarac, ostali su kod pitanja bez odgovora. Iako mala, slika je vrlo uspjela, k tomu se radi, po mojim spoznajama, o prvome renesansnom autonomnom (auto)portretu jednoga hrvatskoga slikara uopće (oko 1489.). Da se Marulić okušao u raznim vrstama slikarstva i kiparstva potvrđuje i već spomenuti Marulićev biograf i prijatelj Božićević (2007: 30): »Slikao je kao Appeles, klesao kao Lysipus, oblikovao kao Praxiteles/ *pingebat ut Appeles, sculpebat ut Lysipus, formabat ut Praxiteles*)«.[5]

Bio je i ljubitelj glazbe, poznavao je note, pače u svojem *diurnellus-u* koji navodi u oporuci (molitvenik s osnovnim molitvama na hrvatskom i latinskom, himnima, raznim umnim citatima, latinskim i talijanskim tekstovima i hrvatskim prijevodima), nalazimo i *najstariji sačuvani glazbeni traktat* u Hrvatskoj (Sl. 3). Ponovno sam ga otkrio za hrvatsku glazbenu i opću kulturnu povijest (Marulić 2021: 101-105), a preliminarne muzikološke informacije o njemu dao je u jednom *ekskursu* splitski muzikolog Vito Balić uz moj predgovor izdanja *Judite*. Balićev *ekskurs* je dostupan i na internetu (usp. poveznicu uz Marulić 2021: 103-105, sc. 103):

> »Pop Vinko Premuda prvi je opisao traktat *Brevis collectio artis musice* o muzici i pjevanju od osamnaest stranica koji je privezan uz inkunabulu br. 5 u knjižnici Franjevačkoga samostana na otočiću Košljunu i čitav traktat prepisao te poslao uredništvu časopisa *Sveta Cecilija* (Vinko Premuda. ›Još nešto o gradualu zagrebačke sveučilišne knjižnice‹. *Sveta Cecilija*, god. XVII., sv. 5., 1925., str. 130.). Kasnije je smatrano da je taj traktat zagubljen (Ennio Stipčević. *Hrvatska glazba*. Zagreb: Školska knjiga, 1997. str. 36.). Prema Premudinim riječima traktat je napisan pod kraj 15. vijeka sitno zbijenom gotičkom kurzivom s obilnom uporabom kratica u pisanjima riječi, a u traktatu se spominju i djela o muzici Philippea de Vitryja«.

Premuda nije znao da bi molitvenik mogao biti Marulićev. Iako u *explicitu* traktata piše da je autor fra Nicolaus de Frantia, u relevantnoj bazi svih poznatih latinskih glazbenih djela se ne nalazi (Balić: ib. 103):

> »... nije utvrđeno niti da se radi o prijepisu drugoga djela (usporedbom s bazom podataka glazbenih tekstova na latinskom jeziku *Tesaurus Musicarum Latinarum*, https://chmtl.indiana.edu/tml/), premda se njegov *explicit* uvelike podudara s *incipitom* istoimenoga traktata Bonaventure da Brescia iz 1489. godine«.

[5] U *Davidijadi* VIII (52-54) Marulić spominje i te i ine grčke slikare i kipare iz IV. st. prije Krista. To su: Praksitel (Πραξιτέλης), Lisije (Λυσίας), Marulić možda ipak misli na Lizipa (Λύσιππος), Zeuks (Ζεῦξις), Agatarh (Ἀγάθαρχος) i Apel (Ἀπελλῆς). Kod Dantea se poimenice pojavljuje (*Purg.* X, 32) samo kipar Poliklet (Πολύκλειτος).

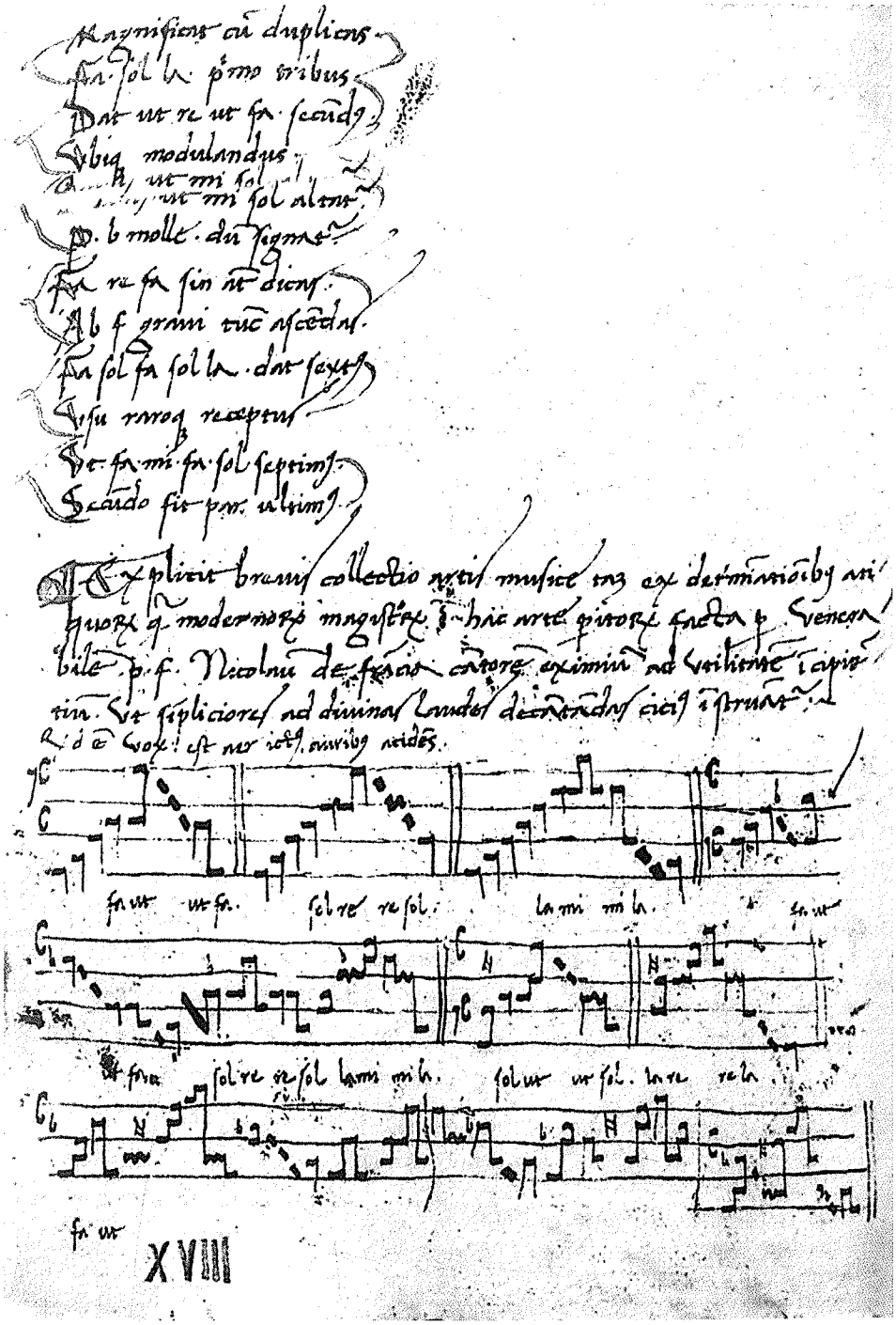

Sl. 3: Prvi hrvatski glazbeni traktat (Franjevački samostan Košljun)

Neovisno od traktata, izvornu Marulićevu notaciju nalazimo u istom molitveniku uz latinski himan *Dulcis Jesu memoria*, uz brojne ine hrvatske i latinske, dijelom i talijanske molitvene i poučne tekstove uz inkunabulu br. 5 na Košljunu s kojom su uvezani u jedan kodeks odnosno *diurnellus*.[6] Kako je notacija himna drugačija od uobičajene, čini se da je originalna. Može se pretpostaviti da je Marulić imao i solidno glazbeno obrazovanje. Himan *Dulcis Jesu memoria*, uobičajeni je naslov *Jesu dulcis memoria*, je sačuvan i u hrvatskom prepjevu u rukopisnom Marulićevu molitveniku *Oficij blažene dive Marije* (Arhiv HAZU, I a 5). Posebno je zanimljivo da se Marulićev latinski tekst himna *Dulcis Jesu memoria* nalazi kao posljednji tekst njegova molitvenika. Isto tako njegov se hrvatski prepjev, s istim brojem istih strofa kao i latinski himan, iako taj himan u to doba često ima različit broj strofa, nalazi kao posljednji tekst i u hrvatskom *Oficiju blažene dive Marije* koji je uvodnim epigramom izrijekom pripisan Maruliću.[7] Po svemu sudeći taj *Oficij* izvorno je bio (sačuvan u prijepisu iz 16. st.) molitvenik Marulove sestre Elvire (Bire).

Govoriti uopće konkretno o umjetniku Maruliću i umjetničkoj poeziji u njegovim epovima ne prihvaćaju pobornici »staroga Marulića«, slijedeći ideološku diskvalifikaciju iz 1950. Zato nisu recipirali ni moja otkrića Marulićevih rukopisa ni nove spoznaje uz izdanje *Judite*, pače, striktno su donedavno ignorirali sve moje publikacije. U časopisu *Colloquia Maruliana* nije se pojavila ni jedna recenzija mojih knjiga, kako sam već naveo. Vjerojatno je izdavačka politika uredništva bila da se ignorira sve što protuslovi davno preuzetim spoznajama o *ne*-umjetniku Marku Maruliću.

---

[6] Inkunabula o kojoj je riječ zapravo je privez u rukopisnom molitveniku Marka Marulića, a ne obratno. Djelo je to za koje se onda držalo da je od sv. Bernarda iz Clairvauxa. Njega je Marulić i inače posebno štovao i prevodio. Danas se drži vjerojatnim da je netko od Bernardovih sljedbenika uredio tekst (*spuria*): Bernardus (Pseudo-Bernardus) Claraevallensis. 1494. *Modus bene vivendi*. Venetiis: Bernardinus Benalius (*GW*: 4048). Prema tom naslovu Marulić je naslovio i svoj latinski prvotisak *Institucije*: Marulus, Marcus. 1506. *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*. Venetiis: Franciscus Lucensis de Consortibus et Bernardinus de Vitalibus. On je taj *Modus bene vivendi* na latinskom uvezao u svoj molitvenik, a za sestru svoju Biru preveo ga je na hrvatski. Ivan Kukuljević Sakcinski je iz franjevačkih samostana Ugljan i Kotor donio dva prijepisa Marulićeva hrvatskoga prijevoda toga djela. Prvi je rukopis I b 55 (Ugljan), *Nauke sv. Bernarda sestri svojoj*. Uz njega se nalazi i Marulićeva drama (prikazanje) *Govorenje sv. Bernarda od duše osujene*. Drugi ima signaturu IV a 34 (Kotor), *Nauke života redovniškoga ke piše sfeti Bernard sestri sfojoj*. Iznad toga naslova stoji Marulićev monogram .M. (Pandžić 2009: 74, sl. 8). Te sam rukopise ponovo pronašao i identificirao u Zagrebu, Arhiv HAZU.

[7] Preslika epigrama je dostupna u mojemu filološki intoniranom i polemički poentiranom prilogu »Rekao komesar: Nema Marulića!« https://www.academia.edu/107595548/Rekao_komesar_Nema_Marulića, tu str. 6.

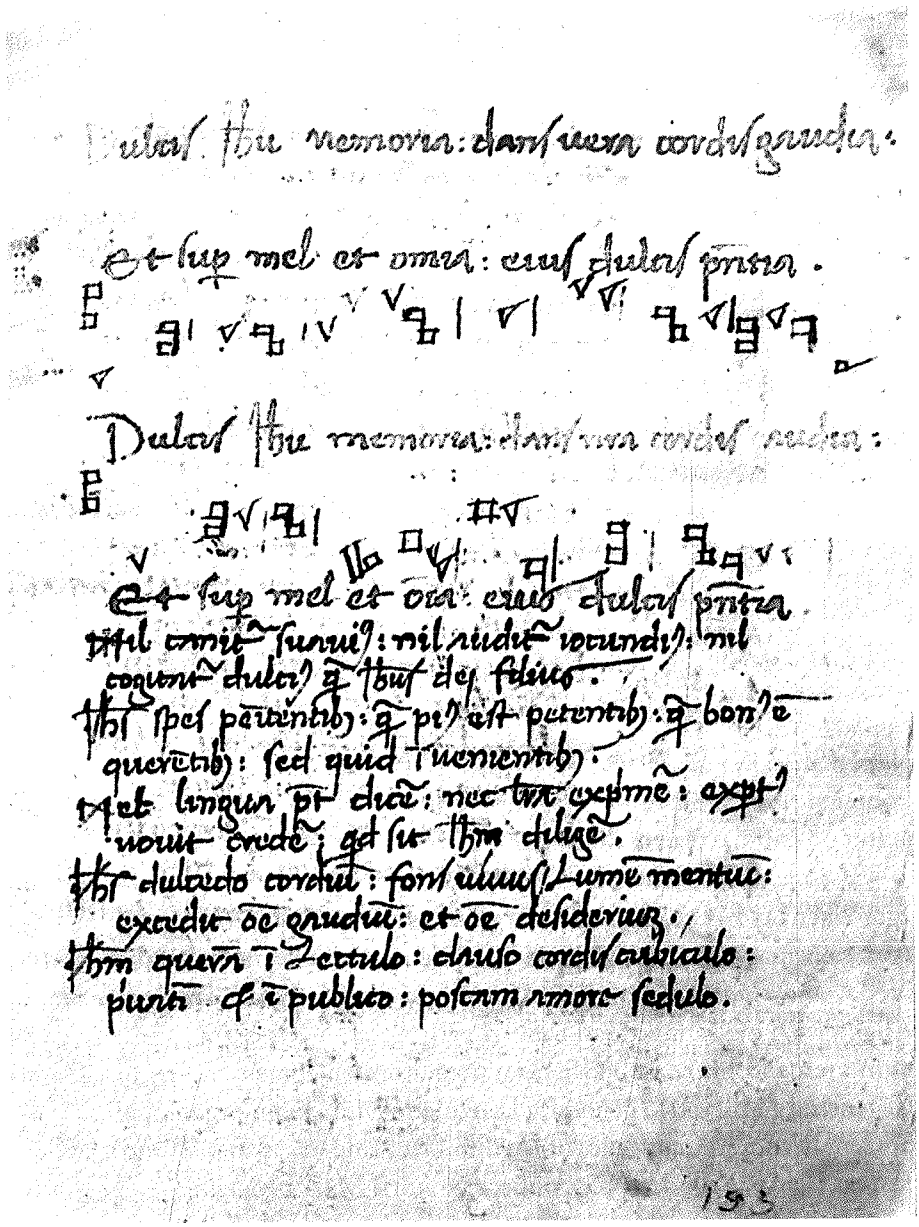

Sl. 4: Marulićeva notacija himna *Dulcis Jesu memoria* (Franjevački samostan Košljun)

U najboljem slučaju se zaključuje da je on još uvijek »izazov i nepoznanica«. Tako je to nedavno kao kvintesenciju stare marulistike formulirao Bratislav Lučin (*Vijenac* 795-796; 12. rujna 2024., 20-21), u svojim epovima Marulić biva nema svoje građe, što znači ni vlastite umjetnosti:

> »Današnjem je čitatelju neobično i to što u znatnom dijelu svojeg opusa – da spomenem samo epove *Juditu* i *Davidijadu* – Marulić ne izlaže vlastitu građu, nego jezično, stilski i kompozicijski preoblikuje svoje predloške (u epovima to su, dakako, odnosni dijelovi *Biblije*)«.

To je tek malo elegantnije formulirana od 1950-ih godina brižno njegovana diskvalifikacija o Maruliću pjevaču biblijskih storija bez većih umjetničkih ambicija. Ništa netočnije od toga. Marulić je umjetnik, pače od formata. On umjetnički preoblikuje i Dantea i Petrarku i biblijski tekst u *Juditi* i u *Davidijadi* na vrlo osobno izgrađen i prepoznatljiv način. *Judita* dakle nije, kako se to donedavno tvrdilo, vidjeli smo, »biblijsko-vergilijanski ep«. Ako se želi imati približno točna tipizacija, onda valja reći (usp. Pandžić 2022: 10-11) da je to biblijsko-jeronimovski, ovidijevsko-horacijevsko-boecijevski i danteovsko-petrarkistički humanističko-renesansni ep. Može se ponegdje čitati da su *Judita* i *Davidijada* »biblijski epovi«. To se može reći da je točno u onoj mjeri u kojoj je i Danteova *Božanstvena komedija* biblijski ep. Zapravo, i *Judita* i *Komedija* imaju svoju biblijsku tematsku podlogu, ali je biblijski *Stoff* u oba slučaja transformiran metapoetskom ingenioznom imaginacijom dvojice pjesnika u vlastito pjesničko ostvarenje. O umjetnosti će ovdje biti još riječi. Prije toga ću se osvrnuti na možda glavnu ›zagonetku‹ stare marulistike glede *Judite*, i ona ima svoj umjetnički dobro osmišljen teorijski i praktični kontekst. Nova marulistika i nova znanstvena metoda pokušavaju riješiti jednu po jednu, stvarnu ili tobožnju ›enigmu‹ oko *Judite*.

Često je postavljano pitanje zašto je *Judita* tiskana tek 1521., iako je bila zgotovljena 1501. O tome i razlozima Marulićeva povrata rukopisa iz Venecije 1501. sa željom da ga »bolje ispravi i preinači«, bilo je, među ostalim, riječi u predavanju »*Judita* von Marko Marulić und die *Göttliche Komödie* von Dante Alighieri«, koje sam održao 10. listopada 2024. u Regensburgu. U doglednom vremenu bit će i objavljeno u poznatome njemačkom časopisu. Grad Regensburg i Hrvatski generalni konzulat u Münchenu organizirali su u reprezentativnoj srednjovjekovnoj dvorani Runtingersaal znanstveno-glazbeni *Festakt* (*soirée*) povodom 500. obljetnice smrti Marka Marulića. Odgovor na postavljeno pitanje je kratak, a put do njega bio je dug. »Krivci« za dvadeset godina čekanja (1500 – 1521) na prvotisak *Judite* bili su – ni manje ni više – nego njih dvojica: Francesco Petrarca i Dante Alighieri.

Sedam pisama Marka Marulića različitim osobama otkrio je u Veneciji i objavio Crnogorac Miloš Milošević (1992: 5-31). U prvom (19. srpnja 1501.) Marulić javlja prijatelju Jerolimu Cipiku, koji se tada nalazio u Mlecima, o mnogim uglavnom tragičnim zbivanjima (smrt dvojice braće, bolest majke)

te da je zgotovio jedno pjesničko »djelce« o Juditi i Holofernu. Prijatelju se usuđuje reći da »slovinski jezik ima svojega Dantea«, iako priznaje da sam sebe time vrlo precjenjuje. Ipak, očito je postalo da je Dante bio njegov veliki uzor, na ovaj ili onaj način, najprije svakako zbog pisanja epa u »volgare illustre« i s novim epskim stihomjerom u hrvatskoj književnosti (dvostruko rimovani dvanaesterac), a vjerojatno je time htio naglasiti i koliko duguje Danteu u mnogim pjesničkim detaljima. Stara marulistika nije tada pokušala temeljitije uspoređivati *Božanstvenu komediju* i *Juditu*, a to ne čini ni danas. Marulićevu bilješku o Danteu i *Juditi* vrlo sam ozbiljno shvatio i pripremio prvo kritičko izdanje *Judite* (Marulić 2021). Citiram iz pisma Cipiku:

> »Fatto ho una opereta in lengua nostra materna, per rima, distinta in sei libri, nela qual se contien la historia de Judit et Olopherne, fecila questa quadragesima passata et la dedicai a misser lo Primicerio nostro. Conposta è more poetico, venite et vedetila, direte che anchora *la lengua schiava ha el suo Dante*. Troppo presumere me fa baldanza che ho con vui. Iterum valete«.
>
> *Izradio sam jedno djelce u stihu na našem materinskom jeziku, podijeljeno je u šest knjiga, koje sadrži historiju o Juditi i Holofernu. Dovršio sam ga ove prošle korizme i posvetio našem gospodinu kanoniku prvopojcu (parmanciru). Sačinjeno je na pjesnički način. Dođite i pogledajte ga, pa ćete reći kako i slovinski jezik ima svojega Dantea. Smjelost koju osjećam kada sam s vama, čini da se vrlo precjenjujem. Još jednom, budite zdravi.*
>
> Priredio i preveo M. Milošević (1992: 36 sl.), uz sitne preinake

Međutim, već 2. studenoga 1501. Marulić piše kanoniku Cipiku, koji je očito ubrzo dobio i rukopis *Judite* za tiskanje, da mu vrati rukopis:

> »Scrissive de quella opera nostra exemplare. Se non è comminzata stampirse, me la mandate per qualche zorno. Se chosì farete, subito ve la remandarò indrio, meglio coretta et emendata«.
>
> *Pisao sam vam o onom našem uzornom djelu, pa, ako se još nije otpočelo sa štampom, pošaljite mi ga na koji dan. Ako to uradite, odmah ću vam ga vratiti, bolje ispravljeno i sa preinakama.*
>
> Priredio i preveo M. Milošević (1992: 40 sl.)

Što se to dogodilo u tom kratkom međuvremenu (19. srpnja – 2. studenoga 1501.) da je Marulić poželio poboljšati i preinačiti tekst *Judite*? Što ga je moglo motivirati za to? Pomislio sam da bi to moglo biti neko novo izdanje Dantea, kada već sugerira da mu je Dante nedokučivo mjerilo pjesničkoga umijeća.

Dantea sam intenzivno čitao još za vrijeme studija (jedan čitav semestar u Perugi), počeo sam iznova, ovaj put ciljano da prepoznam eventualne tragove u *Juditi*; s uspjehom, kako mislim, što sam pokazao kritičkim izdanjem i komentarom *Judite*. Kako je Marulić prevodio ne samo Dantea nego i Petrarku, čitao sam i Petrarkino životno djelo, latinski ep *Africa*, uzor latinske humanističke epike za brojne humaniste, ali i druga njegova latinska i talijanska djela. I Petrarca je ostavio dubok trag u Marulićevoj *Juditi*, posebno svoje literarne krajobraze, vode tekućice i prirodu općenito, također *exempla* kreposti prema njegovu *De remediis utriusque fortunae* (*O lijeku protiv usuda u oba lika*). Utvrdio sam da to nisu bile samo reminiscencije na *Canzoniere* (RVF) nego i prerađene idilične scene s izvora rijeke Sorgue blizu Avignona, koje nalazimo ponajprije u latinskom epu *Africa*, u talijanskim *Trionfi*, vrlo su slične formulacije u Marulićevim epovima *Judita* i *Davidijada* kao i u epiliju *Suzana*. Potom sam tražio moguća izdanja toga djela koja bi mu bila predložak. Tako sam ustanovio da su sva djela F. Petrarke objavljena 17. lipnja 1501. u Veneciji,[8] a među njima – i to prvi put uopće tiskan – ep *Africa* o Drugome punskom ratu i vojskovođi Scipionu Afrikancu (Scipio Afer), pobjedniku nad Hanibalom. Marulić je prototekst *Judite* zacijelo preradio kako je naumio. Unio je konačno mnoge metafore iz epa *Africa* i inih Petrarcinih djela, ali vjerojatno ipak ne tako brzo. Intenzivno je naime već radio na *Instituciji*, *Evanđelistaru i Davidijadi*, a bio je i u samoći (*eremit*) na otoku Šolti skoro dvije godine. Kada je uglavnom zaključio sva svoja glavna djela, ponovo se vratio *Juditi*. Turci su tada bili blizu zidina Splita kao i 1501., pogubili su mu u zasjedi na Plješivici kod Korenice prijatelja i hrvatskoga bana Petra Berislavića (20. svibnja 1520.). Te godine je Marulić navršio sedamdeset godina, kada po psalmu 89,10 (*dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni*) obično konča ljudski život. Upravo taj stih citirao je i u pismu prijatelju Jacobu Grossolariju od 4. travnja 1507. Bilo je dakle krajnje vrijeme za pisati civilnu oporuku. Svoje je nekretnine i pokretnine oporučio obitelji, prijateljima, samostanima i sirotinji u Splitu. Jednu česticu svoje zemlje namijenio je za popravak zvonika sv. Dujma. Narodnojezičnu duhovnu i duševnu pjesničku oporuku »u versih harvacki« darovao je tada svekolikomu hrvatskom narodu (*Judita* VI, 433-438):

[8] *Librorum Francisci Petrarche impressorum annotatio*. Impressis Venetijs, impẽsis dñi Andree Torresani de Asula per Simonem de Luere. 1501. U eksplicitu stoji kao datum tiska 17. lipnja 1501. Digitalizat je dostupan na internetu https://archive.org/details/gri_33125008466035

Komu poklon diju, Bogu, Spasu momu,
Jere konac viju počitan'ju tomu,
Juditi u komu slava će bit dokol
Svitu zemaljskomu počne gorit okol.

Ako li daj dotol [*ili barem*] dokla zemlja ova
Bude na *karte sfolj* [*svitku papira*, Petrarkin topos] slovinjska čtit slova.

Oporuku je napisao 14. lipnja 1521., uz nju je priložio i vlastoručni *Repertorium librorum*. U njemu ne spominje *Juditu* jer ju je koji dan ili tjedan prije toga spremio u tisak u Veneciju. Objavljena je 13. kolovoza 1521., nimalo slučajno uoči 200. obljetnice smrti (14. rujna 1321.) Marulićeva najvećega pjesničkog uzora, Dantea Alighierija. Slučajnosti tu ne može biti barem za one koji su dubinski čitali *Juditu* i *Božanstvenu komediju*. Osim toga poznat je njegov interes i za numerologiju (usp. Bodrožić 2008), pa je i inače godišnjice uzimao u obzir, o čemu će još biti riječi. Upravo zato što su marulisti u hrvatskome nacionalnom epu već unaprijed gledali preoblikovanje biblijske fabule »bez vlastite građe« autora Marulića, mogla se do danas zadržati ›zagonetka‹ o razlozima 20 godina čekanja na prvotisak iz godine 1521. Ustvari, odlučujući moment je bio 2. studenoga 1501. kada je Marulić tražio povrat svojega rukopisa *Judite* iz Venecije zbog planiranih emandacija, spoznao je umjetničke i epske mogućnosti Francesca Petrarke, poglavito zbog literarne krajobraznosti, koju je preuzeo i metapoetički integrirao u svoju epiku (*Judita*, *Davidijada*, *Suzana*) i inu poeziju, nadograđujući svojom umjetničkom imaginacijom i biblijski i Danteov tekstualni i umjetnički dispozitiv još jednim inovativnim, Petrarkinim kodom literarne krajobraznosti.

Time se Marulić bitno razlikuje od biblijskih epičara *cinquecenta* koji vremenski dolaze nakon njega, a to su Jacopo Sannazaro, *De partu Virginis* (epilij od 1500 stihova objavljen je 1526.) i Marcus Hieronymus Vida, *Christias* (1535). Njima je doista Vergilije najvažniji uzor, još pokoji klasični autor uz njega, no za razliku od Marulića, oni ne slijede Dantea i Petrarku odnosno ranu humanističku poeziju u *volgare* i poetiku literarne krajobraznosti (prirode, vode tekućica, životinja i sl.). Utoliko je Marulić i u biblijskoj epici prvi koji je slijedio svu širinu klasičnih, srednjovjekovnih i humanističkih pjesnika kao uzore i izvore u epici i u cijeloj svojoj hrvatskoj i latinskoj poeziji. Na koncu valja barem spomenuti da je i naš Dubrovčanin Jakov Bunić (Bona) objavio svoj umjetnički biblijski ep pod naslovom *De vita et gestis Christi* (1526).

5. ›SKUPLJATI FRAGMENTE...‹[9]

Metode i ciljevi istraživanja djela Marka Marulića

Svaki ozbiljniji pokušaj istraživanja i (re)interpretacije djelâ Marka Marulića, takva su sva ona nastojanja koja ne prihvaćaju trenutnu, doduše nezapisanu, ali u praksi važeću činjenicu u hrvatskoj književnoj republici, da su *Sabrana djela Marka Marulića*, izdavana nekoć u Splitu (1984-2011), *de facto* zaključena a da sva djela autora nisu objavljena, vodi neizbježno do dva osnovna pitanja istraživača (*Forscherfragen*), koja su već bila spomenuta, ovdje ih *sustavno i obrazlažem*: a) s *kojim znanstvenim metodama* valja pristupiti istraživanju njegovih književnih ostvarenja, tj. s jedne strane osigurati i ubuduće kritiku (ediciju) njegovih tekstova, te, s druge strane, kako podići na viši stupanj znanstvene refleksije interpretaciju već na prvi pogled sadržajno, žanrovski i jezično (hrvatski, latinski, talijanski) tako raznovrsnoga književnog i umjetničkog opusa? Taj sadrži poeziju i prozu (epove, sonete, kancone, hvalospjeve, psalamske i ine višejezične prijevode i parafraze, prozimetre, drame, teološke traktate, dijaloge, molitve, biblijsku egzegezu itd.). U analizi tih djela uvijek valja u obzir uzeti i autorovu često u samome djelu uklopljenu odgovarajuću teorijsku poetologiju i (auto)hermeneutiku, apstraktnu kristologiju uz praktičnu kršćansku etiku, tekstualne marginalije na inkunabulama, sitnoslikarstvo i njegov ikonografijski i ikonologijski pristup općenito, konačno i glazbene zapise s notama kao dosada nepoznati aspekt njegovih umjetničkih ostvarenja; b) s kojim sve metodama i s kojim ciljem uopće tražiti i ona njegova izgubljena djela za kojima se tragalo još od vremena Ivana Kukuljevića Sakcinskong i Vatroslava Jagića (1869)? Kako ih dakle filološki *restituirati* u njegov *potencijalno cjelovit opus* i prospektivno barem široko, ako ne i sveobuhvatno, *situirati*, tj. interpretirati primjereno idejnoj i povijesnoj širini životnih pretpostavki samoga autora? Kako izbjeći proleptičke i analeptičke interpretacijske anakronizme, tj. vlastite projekcije prema naprijed ili natrag, premošćujući polumilenijsku distancu između

[9] Izraz dugujem prvomu svesku filološkoga niza *Aporemata*: Most, Glenn W. 1997. (Ed.). *Collecting fragments = Fragmente sammeln*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. Drugi i četvrti svezak istoga priređivača i nakladnika, koji su ovdje također poučni, nastavljaju vrlo široko postavljenu metodološku diskusiju o tri glavne zadaće filologije: *Editing texts = Texte edieren*, 1998 i *Commentaries = Kommentare*, 1999.

nastanaka tih djela i naših vlastitih današnjih uvjetovanosti teorijskim i povijesnim datostima?

Glavna metoda identificiranja i kritičkoga izdavanja povijesnih književnih djela koja su bila kroz stoljeća i tisućljeća rukom prepisivana, na taj su način ta djela bila dijelom (u fragmentima) ili u cijelosti očuvana, koja se razvila od ranoga novovjekovlja, zove se i prakticira, što je već naglašeno, kao *filologija* (›ljubav‹ prema riječi ili ›služba riječi‹). Riječ – *logos* – je zapravo izričaj koji u sebi nosi smisao. Riječi i slova se, međutim, mogu realizirati i glasovno kao fizikalni događaj, može ih se dakle očutjeti i tjelesnim sjetilima (glasovi, socijalne interakcije itd.), što sustavno, pomoću nadkrovljujućih paradigmi, gramatičkih kategorija (imenica, glagol itd.) ili strukture dijelova rečenice primjerice (subjekt, predikat itd.), istražuje opća, sistemična znanost o jeziku, zove se lingvistika. Ipak, kako to piše poznati učenik još poznatijega učitelja, hermeneutičara i prevoditelja Friedricha Schleiermachera, August Boeckh (1877: 81): »Die Hauptmasse der sprachlichen Tradition [ist] durch die Schrift fixiert/ *glavna masa jezične tradicije fiksirana je pismom*«. Filologija se dakle bavi *pisanim riječima* koje nam, posložene semantički suvislo, što znači i logički racionalno, posreduju određeni smisao. Razlika je to ne samo prema lingvistici nego i prema filozofiji, jer je njezina zadaća perpetuirani ›rad na pojmu‹ kao spoznajnom sredstvu ljudskoga duha, dočim je, po Bockhu, stvarna zadaća filologije »das Erkennen des vom menschlichen Geist Producirten, d.h. des Erkannten« (ib. 10), dakle »spoznati ono što je ljudski duh već proizveo, odnosno spoznao«. Pretpostavljajući poznavanje jezika iz kojega potječu predmetne riječi istraživanja, filologija ne staje tek kod sustavne aktualne lingvističke ili jezičnopovijesne analize razvoja pisanih jezičnih oblika pomoću historijske lingvistike, nego se koncentrira na *smisleno povezivanje* riječi u tekstu koje je važilo u vrijeme kada su riječi bile zapisane. Filolog mora usporedno uzeti u obzir i povijesno-lingvističku prosudbu istih riječi, pogotovo ako se radi o rukopisima i prijepisima raznih kopista, npr. predmetni povijesni slovopis (fonopis) itd., ali je ipak primarna zadaća filologije uočiti i ›premostiti‹ promjene značenja riječi između vremena kada su one bile pismom fiksirane i vremena filološkoga *ponovnoga čitanja*. Filolozi su dakle uvijek morali ›historizirati‹, to čine i danas. Još od klasičnih početaka u antičkoj Grčkoj pa sve do naših dana bili su uvijek orijentirani na tekstualne predloške iz odnosnih *prijašnjih* epoha. Tri osnovne zadaće filologa su uvijek bile: a) sinoptičko kolacioniranje i identificiranje brojnih fragmenata i cijelih kodeksa gdje je to bilo nužno ili uopće moguće; b) historijsko-kritičko izdavanje istih, uključujući *stemma codicum* i usporednu analizu postojećih fragmenata i mogućih izvora (*loci similes, apparatus fontium*), unoseći, gdje

je nužno, i *konjekture* recenzenata (pretpostavljene, smislene nadopune u rukopisima oštećenih pismenâ i riječi); c) sastavljanje povijesnih komentara. Tekstovi s kojima se bave filolozi mogu potjecati iz različitih, zapravo iz svih disciplina, ukoliko su o njima sačuvani pisani povijesni tragovi odnosno fragmenti, ali se oni ›ne miješaju‹ u dublju stručnu analizu samoga sadržaja npr. Galenove medicine ili Euklidove geometrije. Filologija je zapravo, kako to naglašava Ernst R. Curtius, *osnovna tehnika (alatka) svih povijesnih znanosti* koje su ostavile *zapisani* trag, što, primjerice, nije slučaj s paleoontologijom, iako se i ona bavi (pred)povijesnim istraživanjima:

> »Da bih uvjerio svoje čitatelje morao sam se poslužiti znanstvenom tehnikom koja je temelj svih istraživanja povijesti, filologijom. Ona za društvene znanosti znači isto ono što i matematika za prirodne«.[10]

Slično argumentira i Hösle, postulirajući ipak i *noetičku*, tj. opću spoznajno-teorijsku, ali i širu hermeneutičku kompetenciju istraživačâ svih društvenih znanosti, uz već pretpostavljenu *noematičku*, to je ona kompetencija koja propituje konkretne predmetne tekstove istraživanja i osobne idejno-povijesne pretpostavke autorâ tih tekstova:

> »Društvene znanosti traže kako *noetičku* tako i *noematičku* kompetenciju. Znanstvenik društvenih disciplina mora najprije pokušati *restituirati* duševni proizvod s kojim se bavi, gdje je to nužno, potom ga povijesno i biografski *situirati*; trebao bi nastojati njegove posebnosti objasniti. U tu svrhu on mora vladati najboljim filološkim metodama«.[11]

Filologija je bila glavna disciplina u kritici teksta i kodifikaciji biblijskih knjiga još u prvim kršćanskim stoljećima, slična su nastojanja razvijena i glede Homerovih epova. Marulić poznaje Origenovu metodu kritičkoga izdavanja *Septuaginte*, grčke *Biblije*, tj. njegovo kolacioniranje i recenziranje biblijskih tekstova uz pomoć šest usporednih stupaca (*heksapla*), uključujući i hebrejski

[10] Curtius ⁴1964: 10: »Um meine Leser zu überzeugen, mußte ich die wissenschaftliche Technik anwenden, die das Fundament aller Geschichtsforschung ist: die Philologie. Sie bedeutet für die Geisteswissenschaften dasselbe wie die Mathematik für die Naturwissenschaften«.

[11] Hösle 2018: 476: »Die Geisteswissenschafttten bedürfen sowohl *noetischer* als auch *noematischer* Kompetenz. Der Geisteswissenschaftler muß erstens versuchen, das geistige Produkt, mit dem er sich befaßt, zu *restituieren*, wo dies erforderlich ist, und es geschichtlich und biographisch zu *situieren*; er sollte danach streben, seine Eigenarten zu erklären. Dazu muß er mit den besten philologischen Methoden vertraut sein«.

tekst, kao i Jeronimovo *načelo ansijenteta*, tj. priorizaciju relevnatnih biblijskih tekstova *prema starini rukopisâ* i prema smjerodavnom sadržaju *u izvornim jezicima* (*hebraica veritas, graeca veritas*). Na taj je način Jeronim, odstranjujući prema najstarijim biblijskim tekstovima hebrejskoga, aramejskoga, sirijskoga i grčkoga jezika nepotvrđene dodatke latinskih prevoditelja i kopista, priredio svoj biblijski tekst latinske *Vulgate*. Marulić poznaje i Erazmov grčki prvotisak *Novoga Zavjeta* (*Novum Instrumentum*, 1516) i njegov novi, usporedni prijevod na latinski u drugom stupcu (usp. Pandžić 2024 b).

U početcima novovjekovlja filologija je ipak bila koncentrirana na ponovno otkrivanje i ›preporađanje‹ (renesansu) klasične antičke latinske i grčke literature koja je tada bila, za razliku od biblijskoga teksta, tek fragmentalno poznata na latinskome Zapadu. Obično se drži da je odlučujući iskorak u tom smjeru učinio Francesco Petrarca (1304–1374) u ranom 14. st., kada je otkrio *Codex Harleianus* 2493 i rukopisom izdao prvu, treću i četvrtu dekadu povijesnoga djela *De urbe condita* (*O osnivanju grada*) Tita Livija. Od tada pa sve do početka 17. st., kada je Livijevo historijsko djelo bilo tekstualno-kritički kompletirano, trajala je potraga za još nepronađenim dijelovima. Humanist Lorenzo Valla piše komentare na od Petrarke otkrivene dekade *De urbe condita*, a *editio princeps* je tiskana 1469. Već tada je djelo Tita Livija bilo dobrim dijelom kompletirano pronalaskom brojnih zagubljenih fragmenata. Potom je u Bazelu 1531. tiskan i skoro cjelovit tekst, nedostajao je još početak 33. knjige. Taj fragment pronašao je 1615. u Bambergu isusovac Horrio. Svo to vrijeme trajala je kritička filološka *usporedba različitih prijepisa* novopronađenih dijelova (fragmenata) Livijeva djela, rekonstruiran je tako historijsko-kritičkom metodom najvjerojatniji *textus receptus* kao predložak svih izdanja toga djela do danas.

Rad na izdanju *De urbe condita* postao je *Paradebeispiel* filološke tekstualno-kritičke metode za sve ine rekonstrukcije djela klasičnih latinskih i grčkih autora u doba humanizma i renesanse.[12] Petrarca je i inače bio fasciniran

[12] Usput, dvije inkunabule Livijeva djela glosirao je Marko Marulić. Jednu je oporučio dominikancima u Splitu, i danas se čuva u armariumu njihove knjižnice, a drugi sam primjerak identificirao u Sveučilišnoj knjižnici Split, pripadao je nekoć knjižnici splitske obitelji Marchi. Iz te knjižnice izvorno potječu i Marulićeve inkunabule Vergilija i Marcijala, te još neke u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku. Pripadale su isusovačkom kolegiju u Dubrovniku, donijete su iz Splita, s isusovcima u Splitu obitelj je Marchi imala tijesne veze. Marulić je posjedovao više različitih Vergilijevih inkunabula, ali ne samo njegovih. Razlog tomu su bili i novi ili različiti komentari u raznim izdanjima. Ponekad je, posve vjerojatno, znao glosirati i inkunabule iz posjeda svojih humanističkih prijatelja u Splitu, primjerice papinskoga poklisara po Europi Tome Mrčića Nigera, kasnijega skradinskoga i trogirskoga biskupa. On

Livijem, pa je od njega dobio i motivaciju da Scipiona Afrikanca (Scipio Afer), pobjednika nad Hanibalom, opjeva u svojem latinskom epu *Africa* počev od 1339., ne dovršivši ga do smrti 1374. Taj njegov latinski ep trebao je po intenciji umjetnički nadvisiti Danteovu *Božanstvenu komediju* pisanu talijanskim *volgare illustre*. Ta činjenica je, po svoj prilici, bila i motivacija Marku Maruliću da Danteovu idejnu koncepciju i topiku *Komedije* dodatno ›nadvisi‹ i novim idejama opisa prirodnih ljepota koje je u svoj ep *Africa* i u druga svoja djela unio Francesco Petrarca. Dantea on, istina, povijesno gledano nije uspio nadvisiti, ali je ipak postao veliki uzor humanistima koji su se okušali u latinskoj epici prema klasičnim uzorima, uključujući tu skoro uvijek i ep *Africa*, najuspješniji ranohumanistički latinski umjetnički ep uopće. To je bio jedan od razloga zašto sam počeo čitati taj ep, pretpostavljajući jednostavno da ga je humanist Marulić, koji sam piše svoj latinski humanistički ep, svakako čitao, tim prije što je u svojim djelima recipirao i mnoga ina Petrarcina djela. On je Petrarku u posveti svojega prepjeva kancone *Vergine bella* na latinski Dominiku Papaliću, objavio ga je tiskom kao pjesnički dodatak u svome *Evanđelistaru* (1516), nazvao »najrječitijim (*facundissimus*) od svih Firentinaca«, tj. stilističkom elegancijom latinskoga jezika on nadmašuje i druge dvije »krune toskanske«, Dantea i Boccacca. Kao inicijator istraživanja i kao otkrivač brojnih latinskih djela klasičnih autora, tako i Ciceronova govora *Pro Archia poeta* u Liègeu, bio je posvuda cijenjen i slavljen, dakle ne samo kao veliki pjesnik kojega je kralj Robert Anžuvinac 1341. okrunio lovorovim vijencem (*poeta laueratus*). Odnedavno znamo da je Petrarca bio iznimno poticajan i za Marulićevu *Juditu* i inu mu hrvatsku poeziju, što sam prvi put dokumentirao u kritičkom izdanju (Marulić 2021). Utjecaj Petrarkina epa *Africa* na *Davidijadu* utvrdio je u svojem kritičkom latinskom izdanju, uključujući i prijevod cijeloga Marulićeva epa na engleski jezik, vrijedni priređivač, Amerikanac Edward Mulholland (Marulić 2024), o tome šire u Pandžić 2026.

To su dakle tek osnovni povijesni podatci o naravi filologije kao znanstvene discipline koja je uvijek usredotočena na skupljanje i restituciju, uz (re) interpretaciju, konkretnih nekoć *zapisanih tekstova*. Sistemična opća znanost o jeziku – lingvistika – ne može zamijeniti filologiju, iako je povijesna lingvistika, primjerice istraživanje povijesti jezičnih oblika i fonopisa, od velike pomoći u idenitfikaciji razvojnoga stupnja leksika i pripadajuće dijakrone semantike. To je važno naglasiti jer se u hrvatskoj marulistici već pola stoljeća

je naime sa svojih putovanja donosio zanimljiva izdanja, neka je poklonio Maruliću, tako i prvotisak Erazmova izdanja grčkoga *Novoga zavjeta* uz vlastiti prijevod na latinski (*Novum Instrumentum*, Basel 1516). O tome usp. Pandžić 2024 b.

njeguje i jedna posve druga vrsta ›filologije‹, prvenstveno s ciljem da se ospori autorstvo Marulićevih u rukopisima sačuvanih tekstova, koja svoje glavne argumente nalazi ne u usporedbi konkretnih hrvatskih i(li) latinskih *tekstova* autora Marulića i njegovih intertekstualnih subtekstova kao izvorâ i uzorâ, nego skoro uvijek uz fiktivnu pretpostavku postojanja nekih drugih hrvatskih tekstova, *iako tih tekstova u stvarnosti uopće nema*. Ti nepostojeći fiktivni hrvatski rukopisi trebali bi ipak potkrijepiti samo poželjnu negaciju (*damnatio memoriae*) onih *realno postojećih* Marulićevih rukopisa. To ipak nije argumentacija u okviru filologije kao znanstvene discipline, nego paralogička apstrakcija u ›tekstopraznom prostoru‹. U sljedećim poglavljima ću na konkretnim primjerima pokazati što to u praksi znači.

Osim filologije kao osnovne metode (fragmente skupiti, izdati, komentirati) za istraživanje i kritičko restituiranje povijesnih tekstova postoje i metode interpretacije istih koje se orijentiraju na *inherentnu sadržajnu stranu* tih književnih djela. Kako tumačiti određeni povijesni tekst, prije svega onaj sveti (biblijski) ili umjetnički (lirika, epika, dramatika) ili pak realni (*Sachliteratur*)? Pri tome pomaže *hermeneutika*, filozofijska disciplina razumijevanja i tumačenja značenja filološkom metodom već prije fiksiranih tekstova, uključujući i *idejno-povijesne pretpostavke* predmetnoga autora, restituirajući ih kronotopijski i idejno-kritički. Ne samo tekstualna filološka (*loci similes*), nego i *sadržajna usporedivost* anonimnih fragmenata i čitavih tekstova može pomoći u atribuciji istih jednomu autoru. Ta disciplina pretpostavlja interdisciplinarni pristup koji omogućuje lektiru teksta i njegovo tumačenje promatranjem kroz čvorišnu prizmu iz različitih perspektiva.

Ovdje[13] želim najprije hermeneutički pristupiti *pitanju etike* kao glavnoga sadržajnog programa i cilja Marulićeva *Evanđelistara* (1516), pokazujući na samo nekoliko od mnogih primjera ono što je prije četrdeset godina istaknuo Branimir Glavičić u predgovoru svojega izdanja toga djela. On piše (Marulić 1985: 17) da je dotada u sekundarnoj literaturi bila ignorirana, a tako je to i danas (usp. Jovanović 2011), »složena fizionomija Marulićeva lika i uzajamna komplementarnost njegovih djela«.[14] Ta komplementarnost je

[13] Istraživačka studija će, nadam se, jednoga dana biti kao opsežnija knjiga biti objavljena zajedno s više sadržajno i stilski usklađenih istraživačkih rasprava o brojnim novotkrivenim djelima i poimanju umjetnosti Marka Marulića: *Teologija kao poezija. Umjetnost Marka Marulića, genija hrvatskih novovjekovnih početaka*. (radni naslov).

[14] Intratekstualnu i sadržajno-teološku uzajamnost Marulićevih djela dubinski je stratificirao Mladen Parlov u više svojih studija i monografija o Maruliću, dok je nedavno Krešimir Šimić (2024) široko obradio produktivni povijesni suodnos biblijske i opće umjetničke teorije književnosti. Moj pristup ovdje propituje *primarno* hermeneutičke pretpostavke Marulićeve

posebno uočljiva u njegovu naučavanju o krjepostima (vrlinama) i manama. Ista tema prožima u većoj ili manjoj mjeri svekoliku njegovu poeziju i teologiju, interpretacijski ih se ne može rastavljati. Ostalo je ipak nepoznato, i biografijski i teorijski, *zašto su*, s kojim *teorijskim nabojem* dakle, ljudske vrline i mane postale sržna tema ne samo njegove teološke misli nego i teorijske poetologijske refleksije i žanrovski raznolike poezije. Dogodilo se tako jer je Marulić o toj temi studirao i slijedio svoje donedavno jedva poznate teorijske izvore i uzore: uz sveprisutnu Jeronimovu *Vulgatu*, klasične stoičke autore (Ciceron, Varon), inovativnu hermeneutiku kršćanskih kasnoantičkih otaca (Laktancije, Augustin, Jeronim, Boecije, Grgur Veliki), te srednjovjekovne (Dante) i ranonovovjekovne (Petrarca) humanističke intelektualne i pjesničke velikane kao i brojne ine autore u manjoj mjeri.

Četiri stožerne ili kardinalne (platoničke) krjeposti *pravičnost* (*iustitia*, δικαιοσύνη), *razboritost, umjerenost* (*temperantia/ moderatio*,σωφροσύνη), *hrabrost* (*fortitudo/ magnanimitas*, ἀνδρεία), *mudrost* (*prudentia*, φρόνησις) staroga Rima upoznao je još kao dijete čitajući iz iluminiranoga latinskog rukopisa Ciceronova djela *De officiis* (*O dužnostima*)[15] u kojemu su one glavna tema prema jednom stoičkom uzoru (Panaitios). Naširoko obrađuje i krjeposti i mane u *Evanđelistaru*. Rukopis *De officiis*, danas se čuva u Marcijani u Veneciji (Marc. Lat. XIV, 181 = 4668), ispisao je i ukrasio na pergameni Markov otac Nikola 1440. godine »sibi et suis/ sebi i svojima«. Nikola je bio poznati splitski sitnoslikar (minijaturist), uz njega je Marko naučio čitati, krasopisati i slikati. Tako je poslije i sam iluminirao i glosirao, uz brojne ine, i inkunabulu sv. Augustina (*Opuscula plurima*, 1491) u kojoj je otisnuto i najvažnije djelo antičke hermeneutike (teorije razumijevanja i izlaganja tekstova) *De doctrina christiana* (*O kršćanskom obrazovanju*). U njemu Marulić nalazi i preuzima teorijsku eksplikaciju evanđeoskoga nauka o trima bogoslovnim krjepostima (vjera, ufanje, ljubav), one (usp. 1 Sol 1, 3; 1 Kor 13, 13) nadilaze i nadograđuju općeljudske stožerne (kardinalne) krjeposti koje su cijenili Grci i Rimljani. Njima nasuprot stoji sedam smrtnih grijeha (*vitia cardinalia*) koje je kao važnu sastavnicu kršćanske personalne etike posložio Grgur Veliki (540–604) u svojemu djelu *Moralia in Job*, nalazilo se u oporučnom katalogu

estetike (poezije i poetologije, ikonografije i ikonologije), izrasle su iz osnovnih premisa kršćanske etike. U tom smislu je sv. Augustin bio Maruliću i Danteu zajednički učitelj, obojica iznimno cijene i svojega drugoga zajedničkog *Lieblingsautor*-a, Boecija (Anicius Manlius Severinus Boethius, 480/485 – 524/526).

[15] U prethodnom poglavlju (bilj. 7) uputio sam na YouTube prezentaciju na kojoj se mogu pogledati neke od ilustracija toga rukopisa.

knjiga Marulićeve biblioteke, danas je u knjižnici Franjevačkog samostana u Šibeniku. Njih se u srednjem vijeku obično memoriralo pomoću akronima SALIGIA: SUPERBIA (oholost), AVARITIA (škrtost), LUXURIA (rasipnost, bludnost), INVIDIA (zavist), GULA (neumjerenost u jelu i piću), IRA (srditost), ACEDIA (lijenost).

Kršćanske krjeposti počivaju na *Evanđelju*, pa nisu tek opće norme ponašanja kao kardinalne kod Rimljana i stoika općenito, nego su *individualni i cjeloživotni izazov* za čovjeka kršćanina. On ih sam na neki način mora osobno *u sebi* ›kreirati‹. U tom momentu sedam smrtnih grijeha figuriraju kao *no go area*, reklo bi se danas, njih se treba kloniti svaki kršćanin. Onaj čovjek koji čita ili sluša, ispravno interpretira i životom slijedi nauk *Evanđelja* doći će *preko vjere i nade do ljubavi*, kada će i sam biblijski tekst, u individualno ostvarenoj ljubavi, biti doslovce ›u-življen‹ odnosno *sebi samomu više nepotreban*, osim za poduku drugih osoba, kako to piše Augustin (*De doctrina christiana* I, 39. 43: »Homo itaque fide, spe et caritate subnixus eaque inconcusse retinens non indiget scripturis nisi ad alios instruendos«). U tom momentu teorijska hermeneutika sv. Augustina otvara kreativni prostor i poeziji ›realne profetije‹ odnosno »kršćanskoga realizma« (Erich Auerbach) u umjetnosti. Tu teoriju je kod Augustina prepoznao i slijedio već Dante, Marulićev donedavno nepoznati glavni pjesnički uzor. Marulić slijedi obojicu, uspoređujući ih međusobno, ali obojicu i s inima utjecajnim autorima, primjerice Laktancijem (o. 250 – o. 325) i Boecijem.

Prije širega osvrta na konkretni teorijski kontekst Augustinove *De doctrina christiana* u Marulićevim djelima u sljedećim poglavljima, pojasnit ću ukratko i problematiku »nepoznatoga i neželjenoga«, tj. ›staroga‹, nasuprot ›novomu‹ Marku Maruliću, čija sam pjesnička djela vlastitim istraživanjem u posljednjima dvama desetljećima uspio interpretirati u posve novom – umjetničkom ozračju najvećih rimskih pjesnika, kasnoantičkih otačkih naučavanja i novijih ranohumanističkih poeta Dantea i Petrarke. Riječ je tu i o njegovim u rukopisima zaboravljenim hrvatskim i latinskim djelima koje je trebalo *restituirati* stvarnomu autoru. Prva znanstvena metoda pri tome je filologija. Ona je, kako to naglašava već citirani Ernst Robert Curtius, sredstvo (alat) istraživanja u svima povijesnim znanostima *koje se oslanjaju na pisane izvore*, kao što je, na drugoj strani, matematika osnovni alat svih prirodoslovnih znanosti. Tekstualno-kritičko *restituiranje* autorskih djela traži i usporedno hermeneutičko, tj. interpretacijsko *situiranje* (razumijevanje) istih u okviru cjelovitog opusa, kako biografski tako i idejnopovijesno. Interpret može daleko bolje razumjeti tekst primjenom metode ›dublje lektire‹, što uključuje razumijevanje *pretpostavki* svih sjedinjenih, onih otprije poznatih

i novootkrivenih, kako hrvatskih tako i latinskih djela Marka Marulića. ›Dublje čitanje‹ znači da moramo prepoznati i ideje i subtekstove koje je kao svoje izvore čitao i tumačio, integrirao ili osporavao autor Marko Marulić, a sve to opet uzimajući u obzir i *povijestnost spoznaje*, tj. njegov idejni razvoj.

Razlog zašto u ovoj studiji pišem u *Ich-Form-i* leži u samoj naravi hermeneutičkoga pristupa povijesnim tekstovima. S jedne strane je bilo nužno dugo vremena po Europi *tražiti* te rukopise, filološki *eruirati* povijesni kontekst njihova nastanka i *restituirati* ih stvarnomu autoru Marku Maruliću. S druge strane taj proces istraživanja po arhivima i bibliotekama, dubinsko čitanje i traženje izvora i uzora, usporedba i interpretacija pronađenih rukopisa u suodnosu međusobno i s već poznatim Marulićevim djelima i intertekstualnim poveznicama (*loci similes*) inih autora, nužno implicira i *povijestnost vlastite spoznaje* odnosno moje osobno napredovanje u *razumijevanju* tih tekstova i njihovo postupno *situiranje* u odgovarajući idejno-povijesni kontekst. Sada su tomu već puna dva desetljeća od tih početnih istraživanja zaboravljenih i(li) nepoznatih djela Marka Marulića, a posao nije ni približno okončan. Sve to nije moguće opisati s apstraktne *trenutačne* pozicije neutralnoga promatrača bez osobnih reminiscencija na sam *proces* istraživanja i interpretiranja Marulićevih tekstova koji bi bili otkrili neki *ini autori*. Pišem dakle *o svojim* istraživanjima i otkrićima, o čemu sekundarne literature praktički i nema, također i o svojoj metodi rada, koja je zapravo vrlo stara, ali je od hrvatskih marulista bila posljednjih desetljeća često zanemarena.

Radi se konačno o *temeljnim istraživanjima* (*Grundlagenforschung, basic research*), tj. *o realno velikom proširenju tekstualne osnove* najstarije hrvatske pučkojezične književnosti koju je napisao humanist Marko Marulić za različite potrebe, svoje i ine, a ne tek o novoj interpretaciji njegovih već odavno zaokruženih djela. Pojednostavljeno rečeno, pitanje istraživača (*Forscherfrage*) koje odavno slijedim je sljedeće: što je to najprije *čitao, potom i napisao*, sam Marko Marulić, jedino na taj se način možemo približiti njegovu intelektualnom habitusu, a ne pitanje recepcije, ono je u dosadašnjoj *književnopovijesnoj* marulistici dominiralo, *tko je sve čitao djela Marka Marulića* nakon njegove smrti.

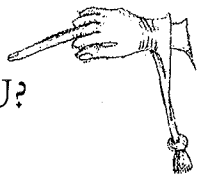

6. KAKO JE U RAJU?

Dante i Marulić u Trogiru

Prethodna razmišljanja o povijesnom i književnom okviru nastanka i istraživanja djela Marka Marulića, kao i o glavnim metodama rada u humanistici, navlastito o filologiji i hermeneutici, moraju se sada *ovjeriti i u praksi*, tj. na konkretnim rukopisima, crtežima i knjigama. Počinjem s pokušajem proširenja – ikonologijski i poetologijski – svoje postojeće interpretacije nastajanja hrvatskoga nacionalnog epa *Judita* (Marulić 2021), dodajući dosada nezapažen graditeljski i skulpturalni umjetnički *ensemble* prezentacije Danteova *Raja* iz Trogira kao vrlo vjerojatnu inspiraciju i(li) motivaciju autora Marulića za pisanje *Judite* i njegove, ovdje prvi put atribuirane i pod njegovim imenom objavljene kantike »Od dvora nebeskoga stumačenje«. I ta ›nova pjesma‹ Marka Marulića čuva se u Trogiru. Klesani predložak Danteova *Raja* dosada nije bio poznat kao Marulićev umjetnički model, mogli bismo ga nazvati i ›Dante iz Trogira‹, jednostavno zato jer donedavno ni Danteova *Božanstvena komedija* nije uopće bila poznata kao glavni koncepcijski i književni predložak *Judite*, mnogih inih njegovih pjesama kao i proznih radova. Štoviše, ni moje izdanje *Judite* (2021), koje je tu činjenicu široko dokumentiralo, do danas nije recenzirano u hrvatskim časopisima koji se znanstveno bave književnošću, pa je ta spoznaja u Hrvatskoj još uvijek uglavnom nepoznata. Doduše, i sam Marko Marulić nije više obvezatna lektira u školi, zanimanje za njegova glavna djela odavno je splasnulo, a izdavanje njegovih *Sabrana djela*, kako sam već naveo, davno je obustavljeno. Danteov poetologijski predložak slijedi i na autorski inovativan metrički i metapoetički način ›nadopjeva‹ i njegova nova kantika »Od dvora nebeskoga stumačenje«.

Marulić je, usprkos zaboravu i recentnim ignoriranjima njegova djela, i danas vrlo poticajan i višestruko izazovan autor za više istraživača renesanse u Europi i Americi. I sam nastavljam tražiti njegove arhivske tragove i zaboravljene tekstove, umjetničke uzore i i idejne poveznice, slijedeći naboj osobne ›teorijske znatiželje‹ i hermeneutičke refleksije, a to je ipak najjači motiv svakoga istraživača. U knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009: 24-26) sam već poodavno uputio na dvije plastike iz Firence kao motivacijske predloške Marulićevih epova, dokumentirajući to i biografijom autora i kronologijom nastanka *Judite* i *Davidijade*. U Firenci su koncem 15. stoljeća nastali interpretacijski, zapravo politički i ikonoklastički sukobi oko Donatellove brončane plastike *Judita i Holoferno*, posljedično su doveli do Michelangelova *Davida*

(1501-1504) koji je trebao zamijeniti Donatellovu skulpturu. Svađa oko simbolike prve statue se razvila nakon što je francuski kralj Karlo VIII. 1494., marširajući prema Napulju, takorekuć usput zauzeo i Firencu i protjerao vladarsku obitelj Medici. Spor oko Donatellove plastike je trajao barem do 1504. kada je Michelangelo isklesao *Davida*. Ta ikonologijsko-politička zavrzlama postala je važna tema, potakla je neizravno i pluralizaciju renesansnih pjesničkih i ikonologijskih disputacija u cijeloj Italiji toga vremena.

Marulić je za Svetu godinu 1500. hodočastio u Rim, a posjetio je vrlo vjerojatno i neke druge gradove u Italiji. Kao umjetnik on tu svađu oko Donatellove *Judite* i Michelangelova *Davida* zacijelo nije mogao ignorirati, bila je podjednako intrigantna za učene krugove, političare ali i šire mase, uključujući tu i upletenost ne manje intrigantnoga radikalnog propovjednika Girolama Savonarole koji je 1498. u Firenci bio pogubljen. Donatellova *Judita* je najprije bila slavljena kao osloboditeljica od obitelji Medici, izvučena je iz dvorca te obitelji i postavljena na Piazza della Signoria s novim tumačenjem (inskripcijom) na novom podestu, prikazana je kao alegorijska osloboditeljica grada. Vrlo brzo je ta nevelika statua postala neslućeno popularna, narod se dolazio moliti *Juditi* da ih ona, kao ›il segno mortifero‹, oslobodi od radikalizma samoproglašenih osloboditelja. Zato su novi vlastodršci *Juditu* s mačem u ruci ubrzo sklonili od očiju firentinskoga puka. Naručili su onda od mladoga Michelangela kamenu skulpturu mladoga Davida, on kao alegorijska prefiguracija Isusa Krista ne bi više nikomu mogao biti upitan ni u Firenci ni u cijeloj Italiji. Po povratku s hodočašća u Rim Marulić je ubrzo napisao svoju *Proto-Juditu* (22. travnja 1501.), a latinsku *Davidijadu* piše koju godinu nakon što je Michelangelo dovršio svoju skulpturu *Davida* (1504.).

Marulićeva predilekcija za slikarstvo i kiparstvo je potvrđena i u njegovu životopisu koji je napisao prijatelj mu Frane Božićević (Natalis). Taj njegov opći umjetnički smjer i navlastito pjesnički talenat sigurno je dodatno potakla izgradnja i dugotrajna umjetnička stilizacija kapele sv. Ivana Trogirskoga u katedrali sv. Lovre u Trogiru. Nastala je prema scenama iz Danteova *Raja*, što zacijelo nije moglo promaći oku Marka Marulića. On je, bez sumnje, kroz tri desetljeća pratio gradnju i umjetničku ›instalaciju‹ kapele u Trogiru. Sigurno je poznavao kipara i graditelja Nikolu Firentinca i trogirskoga učitelja, humanističkog pjesnika Gilberta Grinea.[16] O toj trogirskoj kapeli objavljeno je

[16] Izdajući »Epilij *Topographia divi Hieronymi sacelli* Gilberta Grinea‹, Vlado Rezar (2020: 41) dobro opaža: »Grineov opis marjanskog pustinjaka i njegove špilje napadno podsjeća na Vergilijevu viziju Sibiline špilje u Kumi, odnosno opis splavara Harona u podzemnom svijetu (*Eneida*, knjiga VI), i jasno je da tek rubno odražava zatečenu stvarnost. Ipak, nema

više opširnih radova povjesničara umjetnosti, ovdje donosim dva šira citata iz članka Radoslava Bužančića, on navodi daljnju literaturu, prvi se odnosi na gradnju same kapele (2008: 123):

> »Kapela sv. Ivana Trogirskog, jedno od najvrednijih arhitektonskih ostvarenja rane renesanse u Hrvatskoj, sagrađena je *al antica* u trogirskoj katedralnoj crkvi sv. Lovre uz njen sjeverni brod. Klesarski dekoriranih zidova, podignuta je nad pačetvorinastim tlocrtom, te zasvođena bačvastim kasetiranim stropom. Njena je unutrašnjost u potpunosti ukrašena skulpturama i reljefima te raskošnim arhitektonskim dekoracijama, festonima, svijećnjacima i profiliranim vijencima. Gradnja je započela poslije 1468. godine prema ugovoru sklopljenom s Nikolom Ivanovim Firentincem i Andrijom Alešijem, a završena je 1488. kada je njen krov pokriven crijepom. Kipove u kapeli, Krista s apostolima i svecima, izradio je Nikola Firentinac, a skulpture sv. Ivana Evanđeliste i sv. Tome djela su trogirskog kipara Ivana Duknovića. Od njih je datiran samo ovaj potonji, nastao u Trogiru 1508. godine, pa se može pretpostaviti Duknovićev udio u dovršetku kapele; preuzeo je ulogu Nikole Firentinca nakon povratka u rodni grad. Najveći broj skulptura u kapeli isklesao je Firentinac u tri godine, u periodu od 1487.-1489., a njegovo posljednje djelo u kapeli kip je Uskrslog Krista iz 1494. godine«.

O Danteovu predlošku za skulpture u trogirskoj kapeli sv. Ivana piše Bužančić (2008: 132), od njega preuzimam i snimku (Sl. 5) reljefa krunjenja Marijina (ib. str. 127):

> »Iznad planeta prikaz je Empireja, posljednje sfere neba, ispunjene blještavilom i vječnom vatrom. Danteov ›Raj‹ je literarni predložak za njegovu skulpturalnu interpretaciju na svodu trogirske kapele. U središtu posljednje Danteove nebeske sfere nalazi se Bog, nepokretna i presjajna ognjena točka, a devet plamtećih krugova anđeoski su zborovi serafina i kerubina što oko njega kruže. U trogirskoj kapeli model posljednjeg Danteovog neba je svod. Poprsje Boga Oca je u središtu polukružnog kasetiranog svoda kapele, a u njegovim kasetama nalaze se reljefi 96 serafina. Njemu pripada i prizor krunjenja Marijina na sjevernoj luneti. U ›Božanskoj komediji‹ Dante i Beatrice susreću se s tom scenom na ulasku u Empirej. Kristovo slavlje, u XXIII. pjevanju ›Božanske komedije‹, Marija okrunjena anđeoskom svjetlošću i himna blaženih koji u njenu čast pjevaju *Regina coeli* precizan su predložak prizora na reljefu lunete. [...] Projektant kapele bio je vrstan poznavalac estetskih principa sadržanih

---

razloga ne povjerovati da je trogirsko poslanstvo pred eremitažom uistinu dočekao pustinjak koji je ondje tada boravio. U svojem tekstu tiskanom na kraju Marulićeva *Evanđelistara* iz 1516. Franciscus Julianius Venetus spominje da je Marulić u potrazi za duševnim mirom znao boraviti u osami malene ćelije, okružen jedino šumom i životinjama. Nije pretjerano pretpostaviti da je njegova ćelija bila upravo ova na Marjanu, a nije nezamislivo čak niti to da ovaj vergilijevski stiliziran opis ovjekovječuje scenu stvarna susreta Grinea i njegova znanca i pjesničkog adresata, Marka Marulića, pred marjanskom eremitažom«.

u teoretskim traktatima, oslanjao se na *varietas* kao na jedan od najviših dometa estetike u dinamičkom premještanju očišta perspektive. Na isti način, podizanjem očišta na svakom pojasu kapele u vis, kod promatrača je ostvario osjećaj podizanja u nebeske sfere. Već smo vidjeli kako je sa strane Krista u projektu rasporedio anđele po visini simulirajući perspektivom prostor, ali fiksirajući očište promatrača u razinu ispod kipova. Taj je efekt funkcionirao u paru s prikazom krunjenja Marijina u luneti iznad. Reljef, za koji je u ugovoru bilo istaknuto kako treba biti više od polureljefa, ima projektirano očište iznad prizora, kao da ga promatrač gleda odozgo. Jasna je intencija da se podizanjem pogleda postigne osjećaj uspinjanja u nebeske sfere«.

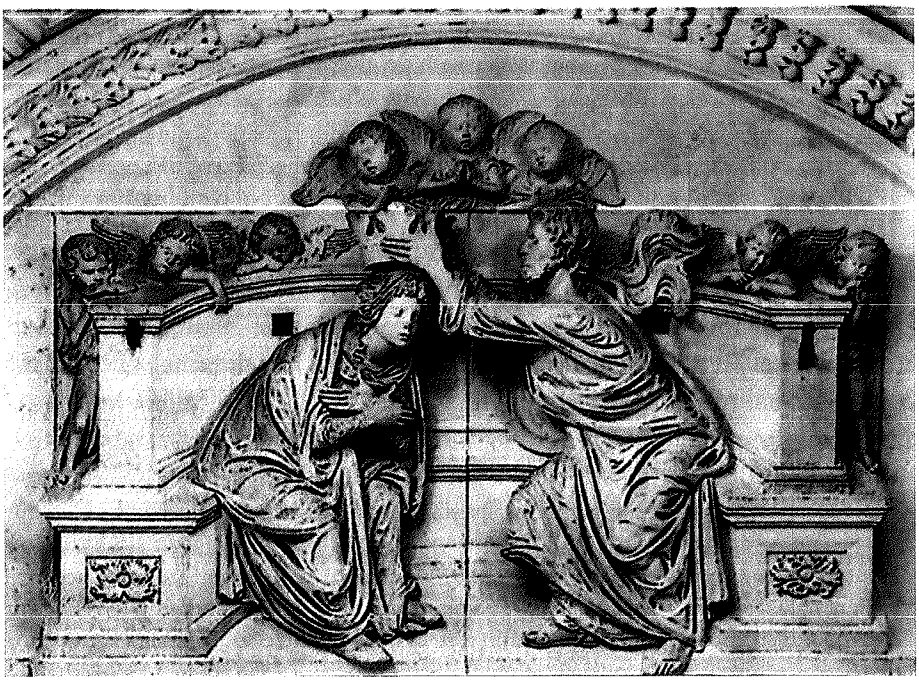

Sl. 5: Nikola Firentinac, *Anđeo kruni Mariju*, Trogir, kapela sv. Ivana

Međutim, postoji još jedno ikonografijsko krunjenje Marije prema Danteovu *Raju*, i ono je podrijetlom iz Trogira. Na širokom rubu inkunabule Jeronimovih *Pisama* (Parma 1480) u Dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku (sign. 34-VIII-4), inkunabula potječe od dominikanaca iz Trogira, pronašao sam razne minijature, slike i crteže, između ostalih tu je i anđeo odjeven u četiri boje koje inače krase udovicu Juditu u Marulićevu epu (zlato, safir, rubin i biser). Anđeo u letu nosi krunu kojom se sprema okruniti Mariju prema XXIII. pjevanju *Raja* (Sl. 6). Dante pjeva »parlar coperto«, ne spominje dakle Marijino ime, ona je za njega »il bel zaffiro«, krune ju anđeli (*Par.* XXIII, 97-102) pjevajući uskrsni himan *Regina caeli* (*Kraljice neba*):

Qualunque melodia piú dolce sona
qua giú e piú a sé l'anima tira,
parrebbe nube che squarciata tona,

comparata al sonar di quella lira,
onde si coronava il bel zaffiro
del quale il ciel più chiaro s'inzaffira.

Najslađa od melodija koja odzvanja
tu dolje i dušu posvema zauzima, zvuči ipak
kao grmljavina iz razbijena oblaka,

ako se usporedi sa zvukom anđeoske lire,
kada je bio krunjen prelijepi safir
od kojega su usafirena najvedrija nebesa.

Marulić je tako Juditu uresio i u epu i u minijaturi najprestižnijom nebeskom vedrinom, safirnom Marijinom bojom prema Danteu, uz zlatnu, bijelu (bisernu) i crvenu (rubin). Beatrice je inače u *Božanstvenoj komediji* nosila zeleni ogrtač. Minijaturu sam presnimio u boji, dodajući interpretaciju u kontekstu Marulićeve ikonografije i poetike (Marulić 2021: 72-75), ovdje je crno-bijela inačica. Otkrivši spomenute minijature, pomislio sam da bi slikar mogao biti Andrija Aleši koji je inače sudjelovao i u gradnji trogirske kapele. Zbog jedne druge minijature, ima ih još nekoliko na marginama inkunabule Jeronimovih *Pisama* iz Dubrovnika, crteža bijeloga »morskoga (polarnoga) medvida« (*ursus maritimus*) na ledu (Sl. 7), koji se spominje u *Juditi* (V, 198), zaključio sam da je Marulićevo slikarsko autorstvo minijature krunjenja Marijina ipak daleko vjerojatnije. Svod kapele s 96 serafina i kerubina u devet plamtećih krugova odražava Danteov predložak iz empireja *Raja*, ali valja naglasiti da je i Dante imao svoj teorijski predložak. Bilo je to djelo *De caelesti hierarchia* (Περὶ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας / *O nebeskoj hijerarhiji*) Pseudo-Dionizija Areopagita (početak 6. stoljeća). Toma Akvinski je iz toga djela (6. 7) također preuzeo tri hijerarhije anđelâ, svaka ima po tri kruga, već prema tome koji je bliži Bogu. Još je zanimljivije da je Marulić posjedovao i jedan latinski tisak svih Dionizijevih djela (*Opera*, Lyon 1502), koja je po rubovima komentirao. Otkrio sam ga u samostanu na Poljudu. Kako ta knjiga nije inkunabula nego tzv. *cinquecentina* (postinkunabula) nigdje nije bila katalogizirana. Više važnih Marulićevih *cinqucentina* je sačuvano na Poljudu, trenutačno se digitalno katalogiziraju sve knjige te samostanske knjižnice. Nema sumnje da ga je i *Hijerarhija* zanimala, iako je daleko više komentirao glavno Dionizijevo djelo *De divinis nominibus* (*O Božanskim imenima*). U *Instituciji* Marulić čak citira Dionizijevo pismo Diomedu koje u toj knjizi markira vijugavom crtom na margini.

U svakom slučaju, međutim, Marulić je kao svestrano zainteresiran umjetnik, prateći gradnju te kapele, poznavao i reljefni trogirski, a ne samo tekstualni predložak Danteova *Raja* u pisanju svoje *Judite*. Kako ga je tema anđeoskih korova pratila kroz mnoga vlastita pjesnička i teološka djela, očito je da je i Dionizijev autoritet i poticaj on vrlo ozbiljno shvatio i prihvatio, uostalom kao i sam Dante. U njegovo se vrijeme još mislilo da je taj Dionizije

bio onaj koji je na Areopagu slušao aspostola Pavla. U stvarnosti je autor bio u svojoj terminologiji ovisan o spisima kasnoantičkoga novoplatoničara Prokla († 485). Marulićeva vjerojatna diskusija s Nikolom Firenticem sigurno se najviše vodila oko reljefa, inih skulptura u kapeli i ustroja stropa (nebeskih korova) oko presvijetle Božanske točke.

Sl. 6: Minijatura na inkunabuli (Dominikanski samostan Dubrovnik)

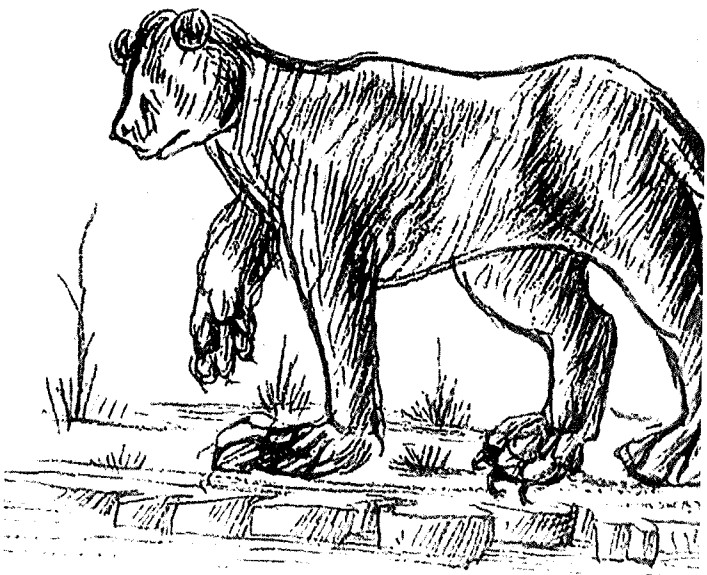

Sl. 7: Minijatura na inkunabuli (Dominikanski samostan Dubrovnik)

A sada idemo od reljefa i skulpturâ do poezije koja se također nalazi u Trogiru. U Arhivu HAZU u Zagrebu čuva se jedna pjesmarica splitskoga podrijetla, prijepis je šibenski (XV – 44/8), u njoj su uglavnom Marulićeve pjesme i prepjevi. Uz otprije poznate njegove pjesme tu sam identificirao više inih koje se također moraju pripisati Marku Maruliću (usp. moju raspravu *online* »Nove pjesme Marka Marulića«, 2024), a to su: »O pritužna Veroniga«, »U pohvalu sv. Jeronima«, »Versi svetoga Dujma«, »Mučeniče Božji, Stašu!«, »Versi svetoga Arnira« i »Versi svetoga Ivana«. Međutim, skoro sve te nalazimo i u *Splitskoj pjesmarici trogirskoga kaptola* (Sl. 8), ali ni te nitko nije pripisivao Maruliću. U toj *Splitsko-trogirskoj pjesmarici*, čuva se u katedralnoj zbirci u Trogiru, nalazi se još nekoliko ne(pre)poznatih Marulićevih pjesama, uz već poznate koje je popisao Lučin (2010). Ovdje ću objaviti, uz osvrt na Marulićev prepjev »Od slavića« (Lučin 2004), vjerojatno i najljepšu od svih pjesama te zbirke, prelijepu kantiku »Od dvora nebeskoga stumačenje«, i to prvi put pod autorskim imenom Marka Marulića. Da je kantika njegova zaključujem zbog očite Marulićeve i danteovske poetike, ali i zbog *sadržajne usporedivosti* s njegovom hrvatskom *Juditom*, latinskom *Institucijom*, s njegovim »Hymnus ad Deum« i himnom »Anjelske kriposti nebeskoga kora« iz *Života sv. Jerolima* koji nalazimo u *Firentinskome zborniku*, o kojemu će se ovdje još raspravljati. Pjesmu »Od dvora nebeskoga stumačenje« su kao anoniman prijevod prvi put objavili Dragica Malić i Amir Kapetanović (2009), dodavši jezične komentare i posebno koristan cjelovit čestotni rječnik. Slijedim uglavnom njihovo izdanje, mijenjajući ili ispuštajući ponegdje (*pace*) interpunkcije i zagrade. Najzanimljivije poetske izraze koji upućuju na Marulićevo autorstvo donijet ću kosim slovima.

Međutim, prije toga valja progovoriti kratko i o metrici te pjesme, ona može pomoći u atribuciji pokoje pjesme ako ustanovimo Marulićevo poznavanje određenih u hrvatskoj himnografiji ili vrlo rijetkih ili isključivo njegovih poznatih inih pjesama, a koje su prozodijski gledano vrlo bliske. Dosada je bilo poznato da se anonimna pjesma »Od dvora nebeskoga stumačenje« (228 stihova) iz *Splitsko-trogirske pjesmarice* versifikacijski slaže s Marulićevim prepjevom »Od slavića«, tj. latinske pjesme »Filomena« sv. Bonaventure odnosno Johna Peckhama, koja se nalazi u istoj pjesmarici. Kako inače nigdje kod inih hrvatskih autora toga doba ne nalazimo takvu inačicu sa sadržajnom i metričkom usporedivošću duljih pjesmotvora u umjetničkoj poeziji, govori o tome, ne samo na ovom primjeru, kako je vjerojatnost velika da je obje poeme ispjevao ili prepjevao Marko Marulić. Pjesma »Slavić« se nalazi i u *Hvarsko-osorskoj pjesmarici* (R I a 62, Arhiv HAZU), ali u njoj nema pjesme »Od dvora nebeskoga stumačenje«. O versifikaciji »Od slavića« iz Trogira Radić (2012: 191 sl.) piše:

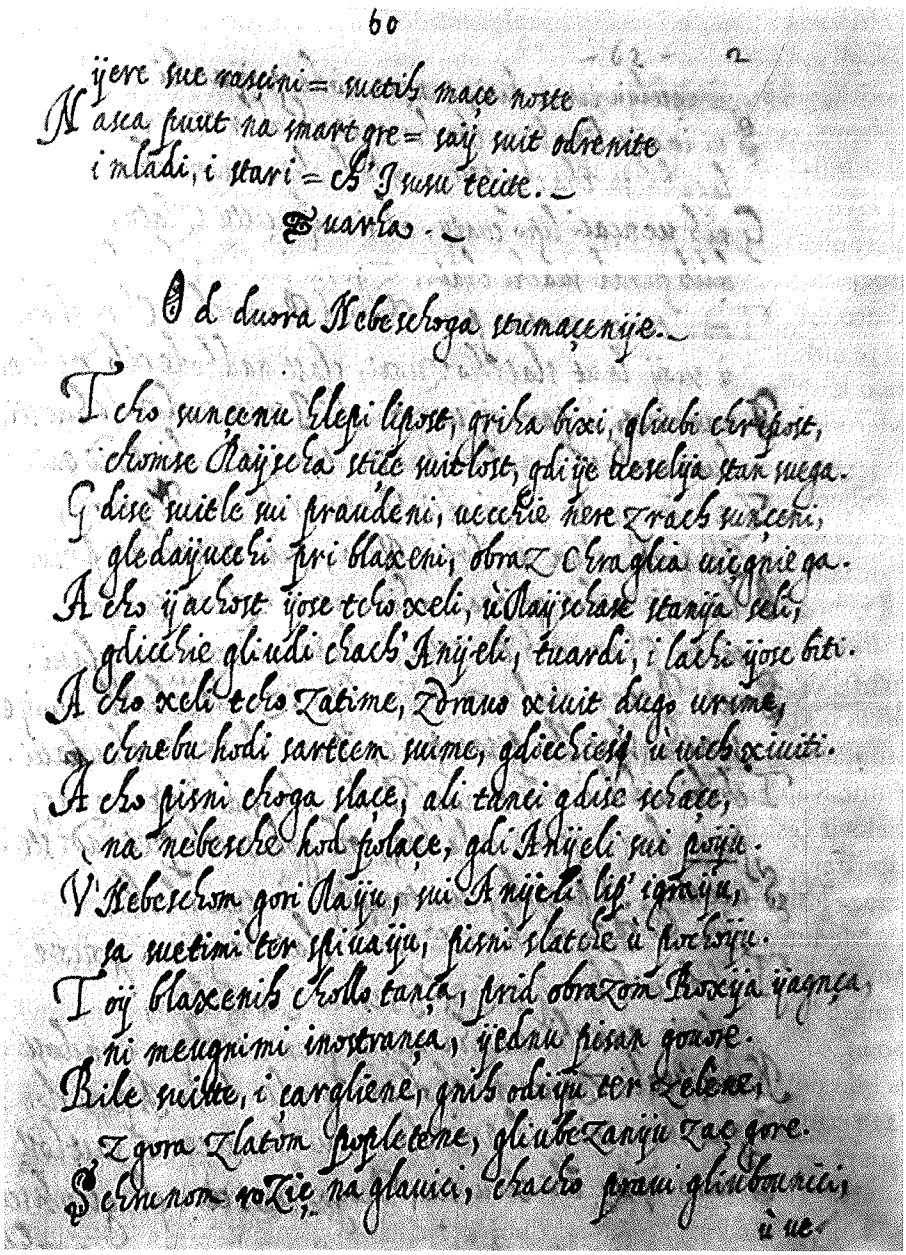

Sl. 8: *Od dvora nebeskoga stumačen'je* (62r), Katedrala sv. Lovre, Trogir

»Marulićev prepjev broji 560 stihova, što osmeraca, što sedmeraca, podijeljenih u 70 oktava, s rasporedom stihova 8+8+8+7+8+8+8+7 i dosljedno provedenom rimom aaabcccb. (Ovomu valja pridodati i 12 parno srokovanih osmeraca završne pjesnikove

›autobiografske‹ bilješke – sfragide, što ukupan opseg pjesme povećava na 572 stiha odnosno 71 strofu.) [...]. Njegov su izbor osmerci i sedmerci, stihovi koji vrlo dobro oponašaju trohejski ritam izvornika, a oblikom se uvelike naslanjaju na već spomenutu latinsku, uglavnom kršćansku tradiciju pisanja poezije u neklasičnim metrima«.

O usporedivoj versifikaciji »Od dvora nebeskoga stumačen'je« bit će još riječi i zbog toga što to nije prepjev nego Marulićevo originalno djelo. Povratno dakle valja pitati imaju li ta dva pjesmotvora ikakvu *sadržajnu* interakciju, a koje nema u latinskome predlošku »Filomena«. Ta se uzajamnost vidi po široko integriranoj danteovskoj topici koju i inače *isključivo* Marko Marulić od renesansnih hrvatskih književnika preuzima i nadograđuje u svoju. Naime, nju nalazimo i u »Od slavića« usprkos dispozitivu, latinskomu predlošku koji te tipične izraze ne poznaje (npr. stih 15: »vidit lice njega«). Tu susrećemo čak i literarnu krajobraznost Francesca Petrarke (stihovi 5-6: »pusti jure lug zeleni/ i taj potok tvoj vodeni«) koju nalazimo često u Marulićevoj poeziji, dakle ne samo u *Juditi* nego, primjerice, i u Marulićevu prepjevu »Od Uskrsa Isusova« Venancija Fortunata (usp. Marulić 2021: 56). Tekstualna usporedivost »Od slavića« i uzajamnost mnogih izraza potvrđuje Marulićevo autorstvo i kantike »Od dvora nebeskoga stumačen'je«, ne manje i jedincata zajednička metrička osobina. U »Od dvora nebeskoga stumačen'je« nalazimo i mnoge primjere svetih žena i muževa koji potječu iz *Institucije*, u toj formaciji radi se već na prvi pogled *isključivo* o Marulićevu književnom dispozitivu.

Tu je, po najavi Davida i drugih proroka, kao i inače kod Marulića, »Ivan sveti u parvoj varsti,/ ki Isusa vodom karsti«, za njim »gredu« svi otci, patrijarke ter proroci. Slijede Petar, apostoli, naučitelji, »s Augustinom naš Jerolim«, potom Dujam, Arnir, Staš i mučenici svi ostali. Marija pak *u drugoj vrsti* predvodi cijeli niz svetih žena, njih uglavnom nalazimo i kao *exempla* u *Instituciji*. Ipak, stavljajući Ivana Krstitelja kao predsjedatelja »u parvoj varsti« imaginarnoga ›nebeskoga dvora i kora‹ s muškim svetim osobama, Marija je sa svetim ženama, nasuprot Ivanovoj, u drugoj vrsti istoga kora, lako prepoznajemo da je to zapravo raspored koji je u empireju *Raja* (XXXII, 28-36), s Ivanom i Marijom na čelu dviju vrstâ blaženih, literarno ustrojio Dante Alighieri (Sl. 9), ostavljajući mnoga prazna mjesta u nebeskom koru za one blažene koji će tek doći. Marulić je, i zbog Danteova dispozitiva, jednostavno *obje vrste* kreativno proširio »giù di giro in giro« s imenima brojnih svetica i svetaca općepoznatih u kršćanstvu i, posebno, lokalnih salonitanskih i splitskih mučenika, bližeći na taj način svoju pjesmu *sadržajno i versifikacijski* svojemu splitskom i trogirskom puku. Već ta činjenica upućuje na domaćega, a ne na prijevod djela stranoga, recimo talijanskoga autora. Pjesma se izborom stihomjera čita i sluša skoro kao poskočica, riječ je konačno o razdraganom *plesu na nebesima*.

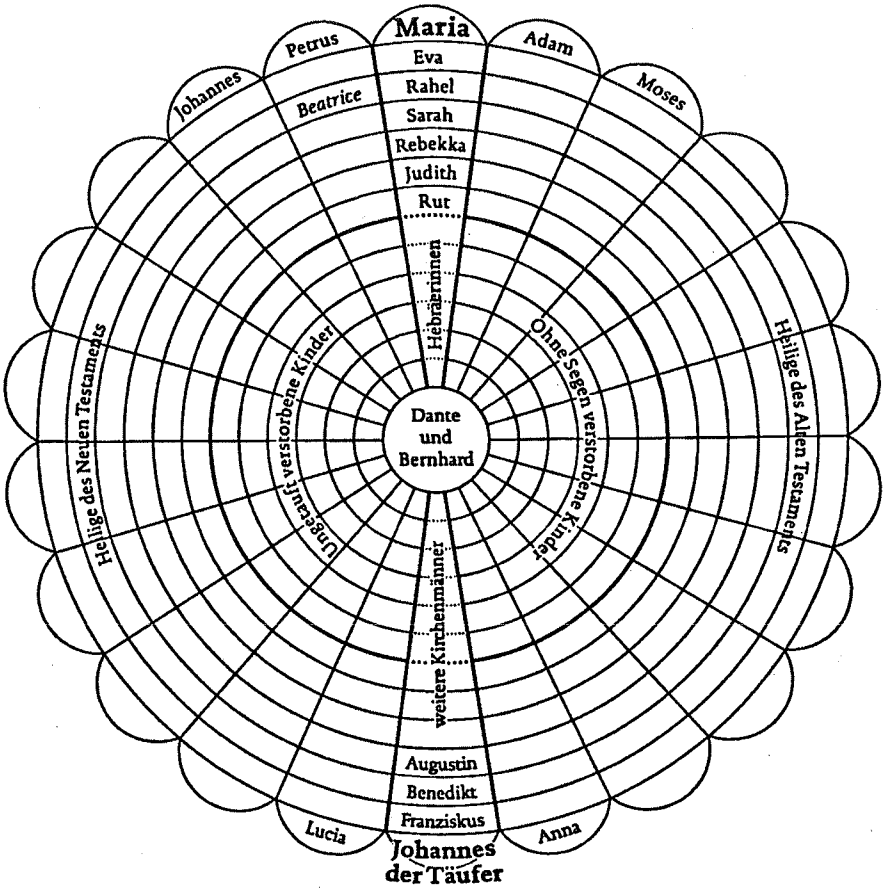

Sl. 9: Dante Alighieri, *La Commedia. III. Pardiso*, 2012: 752

Versifikacija *Judite* je posve drugačija i daleko zahtjevnija. S dijagonalnim epskim srokom u dvanaestercu, sa strofičkom razdiobom u katrene, njegova je *Judita* i danas neusporedivo veći izazov za čitatelja i slušatelja. Međutim, takva je ona i *morala biti* prema klasičnoj teoriji i ustroju epike s junačkim, »uzvišenim stilom« (*modus sublimis*) odnosno daktilskim heksametrom, nasuprot, recimo, »prizemnijem« stihomjeru bukolike (*modus humilis*). *Judita*, kao prvi hrvatski *narodnojezični ep*, morala je dobiti i *prvi hrvatski epski stihomjer* koji, zbog naravi dvanaesterca hrvatske narodnojezične epike, nije mogao biti klasični latinski daktilski heksametar koji ne poznaje rimu. I u toj je svojoj nakani i realizaciji Marulić opet u načelu slijedio Danteovu *Komediju*, jer Dante svoju pripovjednu epsku poeziju iz sličnih razloga strofički dijeli na inovativne tercine u jedanaestercima. Marulić u pjesmi »Od dvora nebeskoga stumačenje« ne slijedi dakle novi epski stihomjer *Judite*, jer ta pjesma i nije

ep, nego bira katrenu kao strofu s rimovanim osmercem u trima stihovima i sa posljednjim sedmercem koji se ipak ne rimuje s tri prethodna stiha. Dvije katrene čine oktavu. U svakoj se katreni kataklitički (naglim zaokretom) reflektira sadržaj, uvijek s kraćom poetskom i sadržajnom ›kadencom‹.

Iako Radić (op. cit.) upućuje na tradiciju kršćanske himnografije »u neklasičnim metrima« koje Marulić slijedi u »Od slavića«, što je u osnovi točno već zbog ›ritmičke inovacije‹ u kršćanskoj nasuprot klasičnoj metrici, on ipak nije uspoređivao ine latinske *predloške za usporedbu prozodije* izuzev »Philomelae« kao *sadržajnoga* predloška. Osobno ipak ne bih kod Marulića ovdje posve isključio (ne)izravni utjecaj i klasične metrike, a to onda isto vrijedi i za »Od dvora nebeskoga stumačenje«. Na to me razmišljanje već na prvi pogled tjera kataklitička uloga sedmerca i u jednoj i u drugoj pjesmi, za razliku od »Philomelae«, latinskoga predloška za »Od slavića«. Stihomjer obje kantike mi se, barem koncepcijski i tipološki, učinio donekle sličan eolskoj safičkoj strofi grčke pjesnikinje (oko 600. pr. Kr.) Sapfo (Σαπφώ), u njoj su obično tri jedanaesterca i četvrti adonski (Adonis) stih u petercu. Na razne se načine oponašala ta strofa u klasičnoj latinskoj, ali, ovdje posebno važno, i u srednjovjekovnoj poeziji, kada je uvedena i ritmička (srokovana) forma u prva tri stiha, čime se pojačavao i kontrastni efekt i pouka posljednjega, četvrtoga stiha. Sličnu nakanu ima i Marulić u obje spomenute pjesme, na svoj način on tu slijedi i prastaru safičku strofu. Poznavao ju je svakako preko poezije Horacija i Katula, a na mnogim primjerima svoje latinske i hrvatske poezije Marulić demonstrira da je i sam, kao *poeta doctus*, vješt i sklon metričkim varijacijama u prozodiji. Zato ovdje ne bih *a limine* isključio njegov diverzifikacijski iskorak i u »klasičnu metriku«. Kod svojega učitelja Boecija (*Philosophiae consolatio*) upoznao je u jednom djelu čak 29 različitih latinskih stihomjera, a u *Hvarsko-osorskoj pjesmarici* i sam slijedi razne hrvatske metričke uzance. U grčkoj i rimskoj poeziji nije bilo srokovanja, u stihovima su se mijenjali dugi (–) i kratki slogovi (⏑) prema načelu kvantitetâ, rima je bila inovacija kršćanske himnografije. Katulova *carmen* 51 sa završnim adonskim stihom se često citira kao primjer safičke strofe u rimskoj klasičnoj poeziji, donosim prvu strofu kao ilustraciju:

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos,
qui sedens adversus identidem
te spectat et audit.

Onaj mi izgleda ravan bogu,
onaj, ako je to moguće, nadvisuje bogove,
koji, sjedeći nasuprot tebi, neprestano
te gleda i sluša.

Radić (2012.) nije čitao Fanceva (1933.), nije uspoređivao metriku *Hvarsko-osorske pjesmarice* s mogućim metričkim i tekstualnim uzorima, nego je

pokušao tipizirati samo metriku »Od slavića« iz *Splitsko-trogirske pjesmarice*, uspoređujući tu isključivo s njezinim latinskim *tekstualnim* predloškom. Utvrdio je veliku razliku u metrici hrvatske pjesme i njezina latinskoga predloška, ali nije tražio ni prepoznao metriku kojom se poslužio Marulić pišući »Od slavića«. Upravo u tome je uspio Fancev, zato ga i danas valja čitati kada se radi o Marulićevoj prozodiji. Štoviše, ni Josip Vončina, izdajući Marulićeve *Pisni razlike* (1993.), nije poznavao ni *Hvarsko-osorsku pjesmaricu* ni *Splitsko-trogirsku pjesmaricu*, što je još davno utvrdio Lučin (2004.). Vončina se za izdanje »Slavića« oslanjao na tekst kod Fanceva (1933.), uključujući i neke njegove pogrješke, a ne na rukopis (I a 62) Arhiva HAZU. Usprkos tomu Štrkalj Despot (2016: 35) piše:

> »Te ›argumente‹ [Franje Fanceva] nije uzeo u obzir Vončina (1993), koji nije uvrstio u PR ni jednu od pjesama koje Fancev povodeći se za osjećajem atribuira Maruliću (*Osorsko-hvarsku pjesmaricu* uvrstio je kao pomoćni izvor)«.

U popis rukopisâ kojima se služio u svojemu izdanju Vončina ne stavlja ni R I a 62 (*Hvarsko-osorsku pjesmaricu*) ni *Splitsko-trogirsku pjesmaricu*, nigdje ih ne spominje iako su pune Marulićeve poezije, također ni kao »pomoćni izvor«, ako sam to uspio dobro provjeriti. Prije će dakle biti da se Vončina poveo za svojim »osjećajem«, Štrkalj Despot za njegovim, a zajednički su, usprkos tomu, *bezrazložno* i *a limine* zanijekali Marulićevo autorstvo svih dvanaesteračkih i više osmeračkih hrvatskih pjesama iz *Hvarsko-osorske pjesmarice*.

Fancev (1933) je bio i prvi koji je uopće analizirao *Hvarsko-osorsku pjesmaricu*, objavivši prvi put i »Slavića«. Usporednom, rekao bih vrlo uvjerljivom *analizom metrike* »Slavića« i inih pjesama te pjesmarice, zaključio je da je Marulić autor većine tih pjesama. Njegove atribucije mogu ovdje dodatno potvrditi i uvjerljivim *filološkim argumentima*, prije svega rijetkim tipično Marulićevim, Danteovim i Petrarkinim pjesničkim zahvatima i izrazima, slične nalazimo u *Juditi* i u inoj Marulićevoj poeziji. Iste takve umjetničke zahvate i poetske izraze nalazimo u skoro svim pjesmama ove pjesmarice, također i u *Splitsko-trogirskoj pjesmarici* koju Fancev nije poznavao, tu posebno u anonimnoj pjesmi »Od dvora nebeskoga stumačen'je« koju ovdje objavljujem pod imenom stvarnoga autora Marka Marulića. Fancev (1933: 23-26) argumentira ovako:

> »U hvarskoj pjesmarici dolaze još dva hrvatska prijevoda inače vrlo malobrojne poezije Sv. Bonaventure: 1. *Kontemplacion svetoga Križa* (na l. 32 a – 37 a), i 2. *Kako blaženi sfeti Bernard dušu bogolubnu potiče duhom sfetim na uspomenutj[e] sfetoga križa* (l. 145 a – 148

a). Prva je pjesma prijevod pjesme »Laudismus de sancta cruce«[17], druga prijevod pjesme »Meditatio de passione Jesu Christi«. U ovome slučaju hrvatski se prijevod naslanja na latinski original bolje nego u slučaju »Slavića«. Hrvatska pjesma »Kontemplacion svetoga Križa«, kao i njen latinski original, ima 39 strofa, svaka strofa po 6 stihova u ovoj metričkoj shemi: 2 (8) *aa* + 1 (7) *b* + 2 (8) *cc* + 1 (7) *b*. [...]. Zar je možebiti Marulić prevodilac i tih dviju pjesama Sv. Bonaventure? [...] Jedan od dokaza (doduše bez naročite dokazne moći«) moglo bi biti to, što je očito prema metričkoj shemi latinske pjesme »Laudismus de sancta cruce«, i njena hrvatskoga prijevoda »Kontemplacion svetoga Križa« udešena i metrička shema Marulićeva hrvatskog »Slavića«, dok se metrička shema njegova latinskoga predloška sastoji od strofa po 4 trinaesterca, s rimom *aa.aa, bbbb* itd. [...] Samo u prvome slučaju hrvatski prijevod i njegov latinski predložak imaju sasvim istu metričku shemu, u druga dva slučaja hrvatski prijevod ima ili sasvim drugu metričku shemu (*Philomena = Slavić*) ili ponešto izmijenjenu (*Salve mundi salutare: Zdravo, Isuse moj predragi*) prema svom latinskom predlošku. To naslanjanje u gradnji strofa jedne pjesme na drugu, držim, može također da bude *odlučno* i za rješavanje pitanja autorstva pojedinih anonimnih pjesama u hvarskoj pjesmarici. Odnosno za »Slavića« je Marulić uzeo pomenutu metričku shemu iz onih svojih ranijih prijevoda, gdje je ona dolazila *već u latinskim originalima*«.

To doista upućuje na činjenicu da Marulić poznaje i sam svjesno pjeva i prevodi u različitim hrvatskim stihomjerima, kako su to činili njegov učitelj Boecije, rimski klasici, rani kršćanski himnopisci Laktancije i Ambrozije, kao i mnogi srednjovjekovni kršćanski himnopisci na latinskom. Latinska metrička shema u »Od slavića« i »Od dvora nebeskoga stumačenje« svakako govori i o uspješnoj hrvatskoj prozodijskoj akomodaciji uspjelom izbirljivošću, dakle prema sadržajnoj potki/ tematici, kako njegove prevođene tako i autorske poezije. Te umjetničke, u hrvatskoj poeziji toga vremena *jedinstvene zahvate* ne može mu se osporiti, jer već po tome *njegovo autorstvo prosijeva* (»prosiva« je Marulićev izraz) ili pak eruptivno ›šikne‹ iz brojnih inače anonimnih rukopisnih pjesama. To je bio osporavani »osjećaj« Franje Fanceva.

[17] »Laudismus sanctae Crucis« je poznata pjesma franjevačkoga mističara sv. Bonaventure (1217-1274). Marulić je posjedovao prema Franji Fancevu inkunabulu njegove poezije (Brescia 1495). Zbog očevidnih formalnih (trohejski distih) i sadržajnih paralela sa pjesmom »Stabat Mater Dolorosa«, i ova je pripisivana Bonaventuri, usp. tri stiha iz »Stabat Mater Dolorosa«: *Crucifixe, fac me fortem/ Ut libenter tuam mortem/ Plangam, donec vixero,* njih nalazimo i u »Laudismus sanctae Crucis«. U međuvremenu znamo da je »Stabat Mater Dolorosa« starija, vjerojatno iz 12. stoljeća, usp.: C. Blume, »Der Sänger der Sequenz auf die ›Schmerzensreiche Gottesmutter‹«, *Stimmen der Zeit* 89 (1915) 592-598, ovdje 596; usp. C. Blume-G. Drewes (eds.), *Analecta Hymnica Medii Aevi*, Leipzig 1886-1922: Bd. 54 (1914) Nr. 201, također A. Krass, »Stabat Mater Dolorosa«, u: B. Wachinger u.a. (eds.), *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Band IX, Berlin ²1995, 207-214, hier: 208, te J. Szöverffy, *Marianische Motivik der Hymnen*, Medieval Classics: Texts and Studies 18, Leiden 1985, 71-86.

Zanemarujući ovdje latinske tekstove i molitve hrvatske i latinske, njih bi valjalo uspoređivati sa mnogima sličnima u Marulićevu molitveniku (*diurnellus*) iz oporuke, čuva se u knjižnici samostana na Košljunu, što sada vremenski ne mogu intenzivnije proučavati, pokušat ću, i kao potvrdu opravdanosti i snage argumenata Franje Fanceva ali ne samo zbog toga, upozoriti na metafore i *sadržajne detalje* koji *filološki govore* za *Marulićevo autorstvo* velike većine anonimnih hrvatskih pjesama iz *Hvarsko-osorske pjesmarice*. Ovdje sam ih taksativno popisao i optički izdvojio iz osnovnoga teksta poglavlja. Umjetnička poezija Marka Marulića je ipak daleko opširnija i bogatija nego se to minulih desetljeća u hrvatskoj marulistici pokušavalo insinuirati. U numeraciji pjesama slijedim Štrkalj Despot (2016), dodajući uvijek samo kraći naslov:

14. »Danu se svi ponizimo« konča kao i mnoge ine pjesme Marka Marulića s nebeskom radosti danteovske provenijencije kao i u *Juditi*: »*lice Božje gledajući!*« Trohejski distih kao u »Stabat mater«, sličan i onomu u »Od slavića«, ali nije isti: *kolike su želje moje/ vidit lice njega, koje/ sunca veće prosiva.*

16. »Va 'no vrime godišća«. Pjesma naravno u osnovi nije Marulićeva, ali najvjerojatnije jest nekoliko njegovih dodanih strofa kojih nema u drugim inačicama iste pjesme. Tu je opisana, Maruliću inače svojstvena ›emocionalizacija‹ susreta Majke i Sina, slično opisu njihova rastanka prije odlaska u Getsemanski vrt nakon posljednje večere u dramatiziranoj poeziji »Svarh muke Isukarstove« (Marulić 1994: 163-186). U »Va 'no vrime godišća« je u dodanim strofama »opisana slika raznježene majčinske brige za tek rođeno djetešce« (Štrkalj Despot 2016: 33).

17. »Od začetja Isusova«. Pjesma je kao Marulićeva potvrđena još u *Lulićevu zborniku*.

18. »Majka sinku govoraše«. Jedna od najljepših hrvatskih pjesama, majčinsko obraćanje Marijino sinu svojemu puno ljubavi, ali i kao Bogu. Konča karakterističnim izrazom sv. Augustina na koji se oslanjaju i Dante i Marulić u mnogim svojim pjesmama: »*da vazda uživaju obraz tvoj prislavni/ koj željom gledaju anjeli svi slavni*«.

22. »Molitva svih grihov prošćenja«. Fancev je bio u pravu s atribucijom Maruliću. Nebeska metaforika u superlativima, uključujući i stih »*na nebi s' najviša kako dragi kamen*«. Marija je po Danteu »najljepši safir/ il bel zaffiro« (*parlar coperto*) koji je »usafirio svekolika nebesa«. krune ju anđeli (*Par.* XXIII, 97-102). Stihovi ove pjesme: »Zdrava, o Divice, mnogo milostiva,/ svitlija Danice, sunca ko prosiva«, u »Slaviću« (stihovi 15/16) je ista usporedba, ali sunca s Gospodinom: »*vidit lice njega, koje sunca veće prosiva*«.

23. »Hvale svetoga Franciska«. Jeronimovski (k tebi s nebes doleti) i danteovski (on te prija u radost, blizu sebe u svitlost) motivi, česti kod Marulića. U empireju raja u Komediji Franjo je doista stavljen »u svitlost«. Arvanja je Marulićev hapaks.

24. »Poklon svetoga križa«. Marulićeva autorstva i u *Firentinskome zborniku*. O tome sam šire argumentirao, metaforika *voća i mane* (stih 7) je vrlo česta i u poeziji i u prozi kod Marulića.

25. »Slave i hvale Dive Marije«. Marulićeva, bez sumnje, već po invokaciji, sadržaju i metaforici. Vrlo lijepa poezija, stihovi 205-206 (*loci similes*) ovdje: »Tko poni imiti jezik more taki/ da tebe hvaliti uzmnožan je jaki?« poznati su još kao makaronizam iz epilija *Suzana* (123-124) kojim se Marulić poigrava: »Lasa dir ki vole, ni pentur na svit bil/ toli hitre škole sve spengat ki bi umil«. Marulićev izvor je Dante (*Purg.* XII, 64–66):

Qual di pennel fu maestro o di stile
che ritraesse l'ombre e'tratti ch'ivi
mirar farieno uno ingegno sottile?

Tko je to jednom bio majstor kista ili pisaljke
koji je umio prikazati likove i konture, koje bi
i najtankoćutniji duh dovele do zadivljenja?

26. »Od uzvišenja Gospina«. Neprijeporno Marulićeva pjesma.

27. »Te Deum laudamus«. Marulićev uspješan umjetnički prepjev poznatoga himna. Nalazimo ga, kao i ine himne Marulićeva izbora, skoro svi su spomenuti i u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*, i u njegovu *Oficiju Blažene Dive Marije*, koji je u stihovanom epigramu izrijekom pripisan Marulu.

28. »Potaknutje duše grišne na pokoru«. Duga kantika koja je jedinstvenom tematikom, poetikom, metrikom i vrlo bogatom diferenciranom Marulićevom leksikom (*poni, vrućak, Božja svitlost, kriposti, htij gori ustavši Bogu se moliti* i sl.) doista toliko lijepa i marulićevska da drugi autor onoga doba jednostavno ne dolazi u pitanje.

29. »Kontemplacijon svetoga križa«. Marulićev prepjev Bonaventurine latinske pjesme »Laudismus de sancta cruce«. Ona je *jedini istinski latinski metrički predložak* za Marulićeve pjesme »Od slavića« i »Od dvora nebeskoga stumačenje«. Već po tome je, ispravno zaključuje Fancev (1933), Marulićevo autorstvo prijevoda neupitno.

30. »Tuženje duše i tila«. Parno srokovani osmerac za kontraste duše i tila, stalna Marulićeva tema. Topika dijaloške pjesme (»grob smardeći«, »zemlja smardeća«) je poznata iz *Firentinskoga zbornika* i Marulićevih anaforičkih kontestacija u *Trogirskom časoslovu*.

34. »Duša virna pita Isukarsta«. Vrhunski umjetnički ispjevan dijalog duše i Isusa, ljubav kao ključna bogoslovna krjepost, uz vjeru i ufanje temelj je Marulićeve teologije, ona sva zla prevladava po Isusovu *primjeru poniznosti*. Natkrovni je to uzor kršćanske etike po Maruliću. Pjesma se nalazi i u *Splitsko-trogirskoj pjesmarici*.

35. »Govorenje duše osujene i odgovor Isusov«. Topikom se nadovezuje na **34**, nalazimo ju u sedam prijepisa, u *Lulićevu zborniku* je pripisana Maruliću. Vučković (2025) bi Marulićevo autorstvo svakako htio osporiti, ali ne iznosi argumentaciju o tome kako.

36. »Od sedam vrimen od križa«. Kolumbić je donio uvjerljive dokaze da je pjesma Marulićeva (Lucić 1990: 791).

37. »O giente cieca«. Sonet Marka Marulića na talijanskom.

38. »Qual maraviglia«. Sonet Marka Marulića na talijanskom.

39. »Oče naš nebeski«. Marulićeva stihovana parafraza Očenaša.

40. »Zdrava si Marije«. Marulićeva stihovana parafraza Zdravomarije.

41. »Vexilla regis prodeunt«. Držim da je Marulić prepjevao ovu inačicu sv. Bonaventure *In passione Domini*, kao i druge njegove pjesme u *Hvarsko-Osorskoj pjesmarici*, kao i inačicu iste pjesme Venancija Fortunata iz *Vartala*. Obje su metrički *na hrvatskome* usklađene. Fortunatove ›štandarce‹ kod ironičnoga Dantea (*Inf.* XXXIV, 1-3) ›razvio‹ je lažni kralj Lucifer. Na to Dantea upozorava njegov učitelj (Vergilije):

»*Vexilla regis prodeunt inferni*
verso di noi; però dinanzi mira«,
disse'lmaestro mio, »se tu'l discerni«.

»*Kralj pakla razvio je svoje zastave*
sada protiv nas! Da ga jasno (pro)zriješ
gledaj naprijed«, opomenu me učitelj moj.

Marulić je ovaj naslov, kao i drugih himana, našao spomenute u *Božanstvenoj komediji*, primjerice *Magnificat, Te Deum laudamus, Regina caeli*, sve ih prepjevava u *Oficiju Blažene Dive Marije* za svoju sestru.

42. »Per Christum ducem«. Marulićev prepjev Bonaventurine pjesme. I zbog toga što on inače rado prepjevava Bonaventuru, zbog toga što je pjesma metrički usklađena prema novome stihomjeru, što je Marulićeva česta predilekcija, a ovdje i prilika pokazati ju, te zbog toga što su u ovom dijelu odreda Marulićeve pjesme, držim da je i ovaj prepjev njegov.

43. »Urehe duhovne«. Marulićeva uspjela poezija o »Tres virtutes theologicae«, njegovoj glavnoj teološkoj temi. Uz tri bogoslovne opjevane su ovdje i četiri stožerne kreposti, bolje bi odgovarao naslov ovdje *Hvarsko-osorskoj pjesmarici* pod brojem **11**: »Septem sunt principales virtutes, tres theologicae et quatuor principales«. I drugi latinski katekizamski sadržaji potječu tu od Marulića, primjerice **9**: »Septem dona Spiritus Sancti«, u *Vartalu* se nalazi prelijep prepjev latinskih »Sedam dari Duha Sveta«. »Urehe duhovne« nalazimo pod tim nazivom u Marulićevu R 6634 i u *Vartalu*. A kada pjeva o kreposti umjerenosti (zadost), Marulić zauzima poziciju da se samo »sridu daržeći« može »višnja slava doseći« (57-58) prema Horacijevu načelu »aurea mediocritas«. To načelo preuzima i Petrarca u *De remediis utriusque fortunae*, a Marulić integrira i njega i Horacija u *Juditu* i prvu hrvatsku eklogu u rukopisu R 6634 (»u sridi je kripost«). O tome opširnije ovdje u poglavlju 14. PETAR HEKTOROVIĆ ILI MARKO MARULIĆ?

44. »Rechordacio ultima«. Bez sumnje Marulićeva još od Jagićeva izdanja *Pjesme Marka Marulića* (1869). Za to govore ne samo vrlo uspjeli pjesnički umjetnički sadržaj i metrika, nego i druga dva kodeksa Marulićeve poezije u kojima se i ova pjesma nalazi: R 6634 (57^{r}-59^{v}) i *Rapska pjesmarica* iz 1563.

45. »Isusova mučila«. Iako ovdje ne možemo identificirati posebnu topiku kojom bismo mogli izdvojiti isključivo Marulićevsko podrijetlo dijaloške pjesme, ipak je to odreda njegovo pojmovlje i metrika. Sam završetak s metaforom koplja i vrutka, »vrućak»« je inače *hapax legomenon* Marka Marulića u *Suzani, Trogirskom časoslovu* i drugdje ovdje, govori o tome da je to vrlo vjerojatno njegova pjesma: »*Kopje ostro evo tukoj/ gledaj muku kripko te stoj./ Njim te t' parsi, znaj, probosti/ v kih je vrutak*

od milosti,/ iz njih hoće i provriti,/ puk osorski napojiti«. »Puk osorski« je prepisivač, vjerojatno zbog svojega podrijetla, više puta integrirao u *Hvarsko-osorsku pjesmaricu*. Kako franjevci Provincije sv. Jeronima sa sjedištem u Zadru organizacijski djeluju od Pazina do Kotora, posve je moguće da je i u Hvaru ili Splitu prepisivač mogao biti netko od njih podrijetlom iz Osora.

46. »Pokripljenje od devet kori anjelskih« je Marulićeva dijaloška poezija kako je uvjerljivo pokazao Kolumbić. Nalazimo sadržajna preklapanja i s pjesmom **45.** Devet korova anđeoskih poznaje Marulić, našao ih je kod Dionizija Areopagitskoga (*Corpus Areopagiticum*), Tome Akvinskoga i Dantea, u mnoge svoje pjesme on unosi korove iz Danteova empireja *Raja*.

55. »Od slavića«. Marulićeva pjesma s autorskim ›pečatom‹.

56. »Salve mundi salutare«. Latinski predložak Bernarda iz Clairvauxa, prepjev njegova devota Marka Marulića. Metrička podudarnost s prepjevima Marka Marulića pjesama sv. Bonaventure. Himan se nalazi i u *Vartalu*.

57a. i **57b.** »Nalidovanje Isukrsta« je nesumljivo Marulićev pjesmotrov, prepjev čak jednoga njegova poglavlja u prozi iz *Evanđelistara*.

60a. i **60b.** »Meditatio de passione Jesu Christi«. Prepjev poezije sv. Bonaventure, metrički i sadržajno od interesa za Marka Marulića, zato ju i prevodi na hrvatski.

61. »Od prečistih divic i počtenih udovic«. Ne samo po metrici, nego i po Juditi i inim ženama iz *Institucije*, to je Marulićeva poezija. Škrbalj Despot (2016: 62) opaža: »Tako je primjerice i u rukopisu R 6634 zapisana *Istorija od svete Ursule* (na fol. 38b-40b), koja je sadržajno slična dijelu o Ursuli u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*, ali je inačica u R 6634 mnogo opširnija«. Nikakvo čudo, rekao bih, i taj rukopis sadrži skoro isključivo poeziju Marka Marulića. Sve su pjesme njegove osim jedne stihovane poslanice Petra Hektorovića (usp. Pandžić 2009).

Neovisno od stihomjera, Marulić u cijeloj pjesmi tematski opjeva Danteovu glasovitu »Candida Rosa« (*Bijela ruža*) u empireju raja s razdijelnom distribucijom grupâ blaženih prema dvije crte u obliku križa (Sl. 9). Osvrćem se na te dvije glavne vrste, dominiraju i u Marulićevoj pjesmi:

E come quinci il glorioso scanno
de la *donna del cielo* e li altri scanni
di sotto lui cotanta cerna fanno,

cosí di contra quel del gran *Giovanni*,
che sempre santo 'l diserto e 'l martiro
sofferse, e poi l'inferno da due anni;

e sotto lui cosí cerner sortiro
Francesco, Benedetto e Augustino
e altri fin qua giù di giro in giro.

(Dante, *Par.* XXXII, 28-36)

I kako na ovoj strani slavni tron
Gospodarice neba i drugi tronovi
ispod nje jednu takvu razdijelnu crtu čine,

tako je nasuprot tron velikoga Ivana,
koji, oduvijek svet, pustinju i mučeništvo
podnese, a potom i dvije godine u paklu;

Ispod njega su tako izdvojeni odmakom
Franjo, Benedikt i Augustin
i drugi sve dovde dolje, krug po krug.

Rekao bih, i ovdje se potvrđuje da je Marulić nastojao pisati, kao i njegov učitelj Dante, onu poeziju koja se danas zove *Weltliteratur* (svjetska književnost), pa makar obojica zajedno nekim našim suvremenicima izgledali kao davno zaboravljeni ›stihoklepci biblijskih priča‹. Marulić dakle ne prepjevava tek tuđu poeziju i prozu, nego ovdje vrlo *kreativno tumači i sam inscenira* veselje nebeskoga dvora. To veselje se događa prema Danteovu dispozitivu u empireju *Raja*, u koru njegove umjetnički, ne biblijski opisane »Candida rosa«, u literaturi se ona obično naziva »Ruža blaženih«. Sam Dante ju scenografijski nije tako bogato osmislio i inscenirao kao Marko Marulić, dakle uz ples i pjesmu blaženih prepuna nebeskoga kora. Pjesma sadrži 228 stihova, 57 katrena, tj. 28 oktava i jedna katrena kao sfragida (›autorski pečat‹), to smo svi »mi/ nas«, nimalo slučajno isto tako u »Od slavića« (»nam svima«):

MARKO MARULIĆ

OD DVORA NEBESKOGA STUMAČEN'JE

[62r] Tko sunčenu hlepi *lipost*
griha biži, ljubi *kripost*,
kom se rajska stiče *svitlost*,
gdi je vesel'ja stan svega,
gdi se svitle svi pravdeni
veće nere zrak sunčeni,
gledajući priblaženi
obraz Kralja vičnjega.

Ako jakost još tko želi
u rajska se stan'ja seli,
gdi će ljudi kak' an'jeli
tvardi i laki još biti.
Ako želi tko za time
zdravo živit dugo vrime,
k nebu hodi sartcem svime,
gdi ćeš u vik živiti.

Ako pisni koga slače,
ali tanci gdi se skače,
na nebeske hod' polače,
gdi *an'jeli svi poju.*
U nebeskom gori raju

svi an'jeli lip' igraju,
sa svetimi ter spivaju
pisni slatke u pokoju.

Toj *blaženih kolo* tanca
prid obrazom Božja Janjca.
Ni meu njimi inostranca,
jednu pisan govore.
Bile svite i čarljene
njih odiju ter zelene,
zgora zlatom popletene,
ljubezan'ju zač gore.
S krunom rozic na glavici
kako pravi ljubovnici,
[62v] u vesel'ju ter u dici
tančac vode pojući.
Svi imaju lipo lice
kako *cvitak od rozice*,
lagahni su kako ptice,
mladi, lipi, mogući.

Njih venčaci lipo cvatu,
odsivaju čistu zlatu.
Bilih peral svaki kitu
zgora ima nakićenu.
Tomu tancu svetom poni
David prorok i kralj oni
u svoj leut slatko zvoni,
slast nadhodeć medenu.

Ivan sveti u parvoj varsti
ki Isusa vodom karsti,
dvižući se zgor na parsti
tančac vodi prid njimi.
Za njim gredu stari otci,
patrijarke ter proroci,
Isusova kim svidoci
vira svu tvardost primi.

O, lipo t' je vidit njega
odivena u zlato svega,
sa tri krune hitra tega,

ke su njemu na glavi.
Sveti Petar s palmom to je,
lipo izvodi kolo svoje.
Svaki slatko pisan poje,
puni Božje ljubavi.

Tko bi vidil u taj tanac
Petra, ki sid biše starac,
para da je jedan mladac
od godišć petnadeste.
S učenici apostoli
svi tancaju u tom koli,
za ke Bog Duh Sveti proli,
slatke pisni govore.

Tko bi vidil tuj četire
Isusove kančilire,
gdi je svaki varhu mire
pun vesel'ja i radosti.
Naučitelji za ovim kolom
gredu, ki su apostolom
takmenici prid pristolom
vikuvičnje svitlosti.

Sveto uisto ki živiše,
Boga sartcem ki ljubiše,
[63r] noć i dan se još trudiše
za nam nauk dat sveti:
Gargur, Ambroz i Grižoštim,
s Agustinom naš Jerolim,
Atanaži, biskup Maksim,
ni nijedan lin peti.

Svaki od njih lipo poje
tancajući prid pristol'je
prosvitljuje Janjac koje,
sin Marije Divice.
Sveti Stipan u taj tanac
jest, svet Vicenc i Lovrinac.
Svim na glavu lip je vinac
od rumene rozice.

Sveti Dujam igra tuj naš,
sveti Arnir i sveti Staš,
Dunat, Klement, Juraj i Blaš,
odiveni u čarljeno.
Mučenici svi ostali
tuj tancaju vel' i mali
za Isusa ki su dali
život na smart ljubveno.

Sveti Marin i Nikola
nisu žadni togaj kola,
uzdvižu se hitro zdola
jaki kako i vitar.
Tuj Benedat sveti slovuć,
u tom tancu grede plovuć
sa trideset svojih tisuć
i četire koludar.

Tuj je opat sveti Antoni
z Dominikom, svetac oni
ki Isusove rane poni
na svojemu životu.
Svi an'jeli tuj blaženi
Božjom ljubvom užeženi,
»Svet! Svet!« poju svi družbeni
hvaleć Božju dobrotu.

Da Marija, vazda Diva,
sve tančace tej dobiva
z divicami s kimi spiva
slatke pisni hvaljen'ja.
Lipi tančac hitro vodi
Diva koja Boga rodi,
kim ostale sve nadhodi
nebeskoga skupljen'ja.

Tuj je sveta Mandalina,
koja ljubi Božja Sina
[63v] vruće neg nijedna ina
diva sveta ni žena.
U tom tancu jest Anjeta,

ona diva lipa i sveta
ka ljubavju od diteta
  Božjom bi poražena.

Toli je lipa i pristala
kako roza ka je procvala,
da je družba sva njoj dala
  počat prija svih inih.
Sveta Kate tuj divica
tanca kako i kraljica,
na glavi je nje krunica
  od vijolic rumenih.

Blažena je tuj Ursula
rumenija neg rusula,
sveta Tekla i Kordula
  i ostale družbe zbor.
Tuj je Agata i Barbara
i s Lucijom sveta Mara,
tuj je Karstna, tuj je Klara,
  vesel s kimi je rajski dvor.

Neću minut Ceciliju
ni s Marinom Eufraziju,
Efruzoniju, Apoloniju
  sa blaženom Justinom.
Tuj još sveta Petronila
igra kako jedna vila.
Draga ju je rič i mila
  vidit sa družbom inom.

Sve ine dive tot igraju,
radosti se svetoj daju,
kako sunce sve se sjaju
  prid svojim Zaručnikom.
Tko bi tančac taj vidijo
koliko je lip i mijo,
sve bi ostalo taj zabijo
  pri veselju tuj nikom.

Oni tančac tko bi koli
gledal samo ure poli,

zabio bi svake boli
i sejsvitnje radosti.
Vazda je onde nova radost,
vazda zdravje, vazda mladost
i već nego medna sladost
gledat Božje liposti.

Jednim toti svi blaženi
pečatom su biliženi
[64r] Janjca kim su odkupljeni
karvju ku za njih proli.
Svi blaženi u jednu miru
lice Božje tuj poziru,
u kom radost svaku zbiru.
U raju je kako koli.

Svaki k njemu oči dviže,
nik' izdalje, nik' izbliže.
Toko dobro u njem siže
da se gledat ne more.
Prima sviće tej goranje,
niki veće, niki manje,
prem je svaki ništar manje
jati veće ne more.

Stav'mo malo tuj priliku:
Tko bi se upal u ku riku,
ja te pitam: »Bi l' veliku
imal vodu dovolje?«
U velikom onom viru
toli duboko svi poziru
da jih odasvud obastiru
vičnje slave radosti.

Svi u toj slavi pribivaju,
vičnju radost uživaju,
veće stokrat ke se sjaju
ner sunčene svitlosti.
U nebeskoj toj daržavi
»Aleluja!« svej se slavi.
U jednoj su svi ljubavi

pridruženi zajedno.
Lipost nova koja godi
svaki čas se tuj nahodi,
nigdar ura ne prohodi
kad ne poju svi medeno.
On nebeski dvor prislavan
vas je svital tere ravan,
radostju je svakom spravan,
vazda cvate tuj cvitje.

Nigdar toti ni starosti,
nigdar tuge ni žalosti,
neg vesel'ja svega dosti,
vazda lipo prolitje.
Bog nam podaj ljubit njega
i našega iskarnjega
da po koncu žitka sega
s njim budemo živi[ti].

Bože vičnji, nas putnike
daj učini dionike
rajske slave, viku vike
gdi ćemo te slaviti.
Amen!

Smjesta upada u oči da već druga katrena konča (sedmerac) s ultimativnim ciljem Marulićeve *Judite* (VI, 380) i *Božanstvene komedije* (»gledat Božje lice«), o čemu će ovdje još biti riječi, više je tu povezanih scena božanskoga sjaja, sunca, prejaka svjetla, gledanja prema gore i blještaviła u pjesmi »Od dvora nebeskoga stumačen'je«. »Gledajući priblaženi/ obraz Kralja vičnjega« je zapravo prepjev iz Marulićeva »Hymnus ad Deum«, ujedno iz zahvalne molitve Ivana Krstitelja prije pogubljenja »O rex omnipotens...« iz *Firentinskoga hrvatskog zbornika*. Izrazi potječu od Ovidija (»*obraz mu s' uzdvigal da gleda nebesa*«) i sv. Augustina (»*uživat obraz tvoj, molim da bi hotil*«) i Boecija. Ipak, najupečatljiviji odnos prema Danteu u ovoj pjesmi (o)daje opis Isusa u zlatu (stihovi 57-60) »*sa tri krune hitra tega* (tj. vješte izrade)« (stih 59). Te tri krune oko Isusove glave simboliziraju Presveto Trojstvo u Danteovoj viziji (*Par.* XXXIII, 115-120). Marulić ih spominje i u svome *Nauku evanđelja* (*Evangelistarium*), o čemu šire razglabam ovdje u pogl. 9. Taj topos je svakako

posebno »čvrst« *filološki dokaz* Marulićeva autorstva ove kantike kao i više drugih njegovih pjesama.

Pjesma »Od dvora nebeskoga stumačen'je« prikladna i za nastavnu jedinicu o vrstama umjetnosti, tj. poezije, slikarstva, plesa i glazbe (i) Marka Marulića u kontekstu humanizma i renesanse odnosno razumijevanja pluralizacije umjetničkih početaka u ranom hrvatskom novovjekovlju, uključujući i skulptorsku tradiciju Splita i Trogira toga doba. Za puno scensko izvođenje, bilo bi ono svakako i u duhu Marka Marulića, nudi se sljedeći *exemplum* odnosno realno ostvariva prilagodba:

MARKO MARULIĆ

KAKO JE U RAJU?

Scensko skazanje prema pjesmi *Od dvora nebeskoga stumačenje*

Kazuju, pjevaju i plešu Ivanova i Marijina vrsta nebeskoga kora
s anđelima koji krune Mariju

režija, scenografija i koreografija

DANTE ALIGHIERI I MARKO MARULIĆ

Regina caeli, Dulcis Jesu memoria...
Sviraju i pjevaju nebeski i zemaljski kor

Himne na hrvatski prepjevao i uglazbio
MARKO MARULIĆ

Trogir, *Katedrala svetoga Lovrinca*

Usput, i zbog toga ću ovdje, kao didaktički *ekskurs* na kraju knjige, priložit i koncept ne samo znanstvenoga nego i praktičnoga »oživljavanja« Marka Marulića kao svestrana umjetnika i humanista u svijesti splitske i, moguće, šire hrvatske i posebno znanstvene javnosti, najprije preko *prvih stalnih postava* njegovih i danas »živih« originalnih djela uopće (rukopisi, knjige, slike, note).

Ima ih i u Splitu velik broj, nisu bili izloženi povodom 500. obljetnice njegove smrti 2024. Zbog negativna pristupa osobi i djelu do danas nema ni stalnoga muzejskog ili knjižničnog postava *originala* Marka Marulića u Splitu, a moglo ih je odavno biti. Uz više teorijski osmišljenih projekatâ za Split, druge gradove i otoke, za najstarije hrvatske knjižnice, arhive i muzeje, gdje se čuvaju ti njegovi *originalni libri i artefakti* (nema ih, kao ni tih knjižnica i muzeja, ni u fusnotama popisâ Ministarstva kulture), mogle bi nastati i interdisciplinarne umjetničke i didaktičke multimedijalne radionice kao i nastavne jedinice za škole i fakultete, čime sam se i profesionalno bavio.

Vidjeli smo već da je Marulić *o dvoru i koru nebeskom* u empireju *Raja* ne samo čitao kod Dantea, nego je sigurno *i gledao* u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća kako je taj empirej gradio i figure u njemu klesao Nikola Firentinac. Nastavili su klesati njegovi hrvatski učenici sve do 1508. u kapeli sv. Ivana u sjevernom brodu katedrale sv. Lovre u Trogiru. U okviru svoda kapele koji predstavlja empirej *Raja*, Bog Otac je prikazan kao središnja ognjena točka, a niže je i reljef s anđelom koji kruni Mariju, nebesku kraljicu (*regina caeli*), prema XXIII. pjevanju Danteova *Raja*. Inače, kao što sam već naveo, sačuvan je i jedan akvarel scene Marijina krunjenja u jednoj trogirskoj inkunabuli, vrlo vjerojatno potječe od slikara Marka Marulića, ovdje je preslikan (Sl. 6). Kapela sv. Ivana i Danteov predložak poznati su odavno, ali ih nitko nije ikonografijski i poetologijski povezivao s poezijom Marka Marulića. To je i razumljivo jer donedavno uopće nije bilo poznato da je Danteova *Božanstvena komedija* bila središnji literarni predložak za Marulićevu *Juditu*, a dijelom i za *Davidijadu*. No ipak, nakon više od pet stoljeća zaborava može se zaključiti, zahvaljujući prije svega metodi istraživanja *ad fontes* i sadržajno-tekstualnoj usporedbi poezije dva nacionalna pjesnika, da su se Dante Alighieri i Marko Marulić umjetnički kongenijalno i rado susretali u Firenci, Splitu i Trogiru.

7. »JUSTE JUDEX, JESU CHRISTE«

A kada smo već u Trogiru i u katedrali sv. Lovre, možemo objaviti i jednu pjesmu koju je uspješno, dakle na umjetnički a ne doslovni način, na hrvatski prepjevao Marko Marulić. Sačuvana je u dva prijepisa, jedan se nalazi u istoj *Splitskoj pjesmarici trogirskoga kaptola* (47^{v}-48^{r}) kao i prethodna ovdje objavljena pjesma »Od dvora nebeskoga stumačenje«. Radi se o himnu »Juste judex, Jesu Christe« Berengara iz Toursa. Tu sam pjesmu kao Marulićevu objavio prije mnogo godina u svojoj knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009, str. 43 sl.), ali prema prijepisu iz rukopisa I b 55 (103^{v}-104^{v}) iz Arhiva HAZU. Ovdje ju preuzimam u diplomatičkoj transliteraciji iz 2009. bez šire analize i kritičke usporedbe s latinskim izvornikom:

MARKO MARULIĆ

JUSTE JUDEX, JESU CHRISTE [103^{v}]

O Jsuse sudçe praui // o Jsuse chragliu od chragli,
chi sfim uladas s otcem bogom // z duhom sfetim chi e s tobom,
uslis nase ti moglenie // za tue cudno pogliubglienie.
Chad b' grih nas nadaide // tad ti s nebes doli saide,
da oçistis çquarne naiu // ter otuoris urata raiu,
u diuu se uputifsi // i od gne se porodifsi.
Put uazamsi na se nasu // gorche muche pil si çasu,
htil si na chriz smart tarpiti // nas od smarti odchupiti,
zadouoglno çineh bogu // za nepraudu nasu mnogu. [104^{r}]
Za tolichu tuoiu gliubaf // u potribi nas ne ostau',
ti nam ne dai u grih pasti // ti nas brani od napasti,
dat' sluzimo uazda çisto // na ouoga sfita misto.
Onom desnom chom chad busi // pachla urata sfa razrusi,
protifnichou nasih silu // tere hinbu gnih nemilu,
dostoiai se oblomiti // ier nas ischiu pogubiti.
V potribu ńas uslisci // u zalosti na[s] utisi,
u aruagnu diaula i puti // dai nam pomoch tuoiu çuti,
ier smo slabi sami sobom // a jachi smo boze s tobom.
Onih smeti chi zeliu // dusu nasu da ubiu,
u onu zanchu çin da padu // chu prid noge nase chladu,
da gnih hinba zaman bude // i gnih zlobe gnim naude.
Ti milosno nas zaschiti // ti nas branit uazda biti,

vire oruzien oruzai nas // pasti u blud ti nedai nas,
u gliubau nam dai ziuiti // u te ufanie uazda imiti.
Dai nam znanie tuoie uoglie // da poznamo ça ie boglie,
da tuorimo onai dilla // cha su tebi uechie milla,
ne ona chano tilo slade // a pogibil dusi grade.
Vtuardi nas chrizen sfetim // ter nas otmi diaflom chletim,
da dobifsi zle napasti // tebi damo huale i çasti,
stim do tebe da doidemo // sfȳt hinbeni chad oidemo. [104v]
Ti nas tada staui gori // gdi su angelschi sfitli chori,
Gdi e sfetih sfih chragliça // Maria mati i diuiça,
duhom sfetim prosfitglena // sfe milosti napugnena.
Ti si po gnoi sfit uzduigal // chino bise grihom zgibal,
od gne bo se hti voditi // i rai uernim otuoriti,
grihe nase odpuschiati // i ch sebi nas milo zuati.
Tebi huala i slaua budi // u sfachomu uazda çudi.
Amen.

(Bernegar iz Toursa je napisao latinski predložak,
na hrvatski prepjevao Marko Marulić)

U rukopisu I b 55 pjesma *Juste judex* je zapisana uz Marulićevo poetsko skazanje *Govorenje sv. Bernarda od duše osujene* koje su Kukuljević i Jagić objavili u prvotisku *Pjesme Marka Marulića* (1869). Uz to *Govorenje* i dvije ine pjesme Marka Marulića, najveći dio toga rukopisa jest prijevod Ps. Bernardova djela *Modus bene vivendi ad sororem*. Latinska inkunabula toga djela (1492, *GW*: 4048) je privezana u molitveniku (trebniku) Marka Marulića iz njegove oporuke koji se danas čuva u samostanu na otočiću Košljunu. On je taj tekst očito preveo za svoju sestru, što ovdje još jednom potvrđujem. Sam naslov Ps. Bernardova djela podsjeća na Marulićevu *De institutione bene vivendi* (1506). Marko Marulić je naime bio veliki štovatelj i teološki sljedbenik duhovnosti Bernarda iz Clairvauxa.

Kukuljević je poznavao tri hrvatska rukopisa *Nauci sv. Bernarda k sestri svojoj*, »jedan je prepisan zajedno s Marulićevim prijevodom *Naslidovanja Isukrstova*«, kako zapisa u predgovoru izdanja *Pjesme Marka Marulića* (1869). Usporedio sam zato hrvatske biblijske citate iz *Naslidovanja* i oba *Nauka*, i doista, sve je filološki govorilo da su *Nauci sv. Bernarda k sestri svojoj* prijevod Marka Marulića, također *Govorenje sv. Bernarda od duše osujene* i pjesma »Juste judex, Jesu Christe«. Iako su Kukuljević i Jagić *Nauke sv. Bernarda k sestri svojoj* držali Marulićevim djelom, tada ga nisu objavili jer to nije bila poezija nego proza, za to su bili predvidjeli, kako izgleda, drugi svezak koji Jagićevim odlaskom u Leipzig, Odesu, Berlin i Beč nije ostvaren. Ponovno sam otkrio i taj rukopis u Arhivu HAZU kao i jedan drugi prijepis istoga

djela (IV a 34) koji je »njeki Marko Prodić« prepisao 1595. u Kotoru. Pitao sam se koji bi to *drugi* Marko Prodić mogao 100 godina poslije biti, ima li ga uopće, kada je već poznato da je Marko Marulić 10. svibnja 1496. poslao pismo svojemu bliskom bračkom školskom drugu don Marku Prodiću iz Pučišća, nazvao ga je »condiscipulus amabilis«. O svemu tome usp. str. 38-49 moje knjige *online*: https://www.academia.edu/83239858/Nepoznata_proza_Marka_Marulića.

Nedavno sam na platformi *hrčak-srce.hr* saznao tko je bio taj drugi Marko Prodić, zahvaljujući Josipu Vrandečiću (usp. *Colloquia Maruliana*, 34 /2025/, str. 44-45). On je tu objavio oporuku spomenutog Marulićeva školskog druga don Marka Prodića od 26. svibnja 1530. (*Testamento del Paroco di Prasnize Reverendo Don Marco Prodich, fatto nell'anno 1530*), i oporuku *don Bernardina Prodića od 15. studenoga 1594.* (*Testamento del Molto Reverendo Don Bernardino Prodi ex Parroco di Pucischie, fatto nell'anno 1594*). Vrandečić piše:

> »Kao sastavljač oporuke pojavljuje se još jedan Marko Prodić (Marco Prodi), kancelar u Kotoru, brat don Trifuna, sin Alvižov i unuk Jerolimov [...]: ›Et io Marco Prodi figlio del quondam Messer Alvise, al presente Cancelliere della Magnifica Città di Cattaro, cosi pregato dal sodetto Reverendo Testatore ho fatto il sopradetto Testamento‹. U Arhivu HAZU pod sign. IV a 34 nalazi se rukopis *Nauke života redovniškoga ke piše blaženi sveti Bernard sestri svojoj*, u formatu četvrtine, 73 lista. Na posljednjoj stranici stoji ›Marco Prodich nachon 1595 V Chotoru‹. Usp. i Ivan Kukuljević Sakcinski, Marko Marulić i njegova doba, u: Marko Marulić, *Pjesme, Stari pisci hrvatski* I, 1869, str. LXXVI; Zvonko Pandžić, *Nepoznata proza Marka Marulića*, 2009, str. 38-49. U privatnom priopćenju *Bratislav Lučin upozorava da se prijevod bez čvrstih argumenata pripisuje Marku Muliću* [kurziv ZP], a Marko Prodić bio bi samo prepisivač«.

»Čvrsti dokazi« su u filologiji *isključivo* filološki odnosno tekstualni (*loci similes*), o čemu je ovdje, ne bez razloga, bilo dosta riječi, jer to očito još nije posve jasno u hrvatskoj marulistici. Te sam čvrste dokaze donio još u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009), str. 38-49, nekoliko redaka prije u ovom poglavlju je poveznica, knjiga je u cijelosti dostupna *online*. Usporedio sam naime *rijetke zajedničke biblijske citate* na hrvatskom iz oba rukopisa *Naukâ* (I b 55 i IV a 34) s Marulićevim rukopisom *Od naslidovanja Isukrstova* koji je u Zadru vidio Kukuljević, a ponovo ga otkrio Kulundžić (1976) u Zagrebu. Hrvatski se citati skoro doslovce preklapaju u sva tri rukopisa, iako se ti citati ne nalaze, osim jednoga, u *Bernardinovu lekcionaru* (1495) koji bi eventualno mogao fungirati kao zajednički tiskani izvor. Sada vidimo da je kancelar kotorski Marko Prodić bio »samo prepisivač« rukopisa kojega je njegov stariji

rođak don Marko Prodić dobio od svojega školskog druga Marka Marulića Splićanina.

Da je to njegovo djelo potvrđuje filološka usporedba teksta drugoga prijepisa (I b 55) istoga djela koje je vjerojatno prepisano iz istoga prototipa kao i rukopis IV a 34, koji je podrijetlom iz samostana franjevaca trećoredaca na otoku Ugljanu. Uz taj je ugljanski rukopisni konvolut dodana i ina, *isključivo Marulićeva* poezija i proza. O tome sam izlagao, kao i o mnogim inim Marulićevim novootkrivenim rukopisima, na ›Marulićevim danima« u Splitu 2008. Bratislav Lučin i tada upravo novokooptirani urednik Neven Jovanović odbili su tiskati moje izlaganje u *Colloquia Maruliana* 18 (2009). U tom nekoć marulističkom časopisu nisu objavili ni recenziju moje knjige koja govori o tim rukopisima. Mogli su me pobiti i »riješiti« znanstveni problem. Nisu to umjeli učiniti filološkom argumentacijom, pa su u svojemu marulističkom kružoku do danas dosljedno ignorirali nove spoznaje o velikom Splićaninu Marku Muliću. U tom časopisu nisu objavili čak ni recenziju prvoga uopće kritičkog izdanja Marulićeve *Judite* (2021) koje sam priredio. Takvo što baš i nije uobičajeno u praksi časopisâ koji su svojom orijentacijom već u vlastitom nazivu posvećeni istraživanju jednoga autora, primjerice Dantea, Petrarke, Goethea ili Shakespearea.

Stoga ne čudi uopće da se »čvrsti dokazi« traže *izvan filologije*, ograničavajući postuliranu »čvrstoću« dokazivanja na *potpis* Marka Marulića ispod ili iznad određenoga teksta ili pak pomoću njegova dokazanog autografa. Međutim, hrvatske autografe Marka Marulića ti marulisti još nisu pronašli ili priznali, nisu ih ni tražili, znali su da ih nema. A na rukopisu IV a 34 iz Kotora i to čak na naslovnoj stranici (2^r) stoji zapisan *Marulićev monogram* i iznad naslova i na dnu stranice, što sam dokumentirao i preslikom (2009: 42):

> »U svakom slučaju, međutim, dva detalja ovoga rukopisa, točnije dva inicijala (.M. M.) na naslovnoj stranici (IV a 34, f. 2^r), po jedan pri vrhu i dnu stranice), upućuju na autora Marka Marulića (usp. sl. 8, preslik gornjega .M.)«.

Nije pomoglo ni to da Marulić drugdje sam svjedoči da njegovi pisari prepisuju rukopis *Vita divi Hieronymi* učisto, da i apograf može biti autorsko djelo također ne igra nikakvu ulogu kod Lučina i marulista oko časopisa *Colloquia Maruliana*. Na koncu je za njih najjednostavnije i najznanstvenije bilo definitivno »riješiti problem«, tj. samoga Marka Marulića. Njegova *Sabrana djela* su 2011. jednostavno (*pace*) »zaključili«, pa rukopis *Nauke života redovniškoga ke piše blaženi sveti Bernard sestri svojoj*, kao i brojna ina djela Marulićeva nisu objavljena do danas.

Lučin, Jovanović, Lupić i ovdje već spominjani Vučković (2025), služe se u marulistici još uvijek jednom kratkom ali za njih općevažećom recenzijom Dragice Malić (1976) Verdianijeva izdanja *Firentinskoga zbornika* (1973) kao svojevrsnim znanstvenim *šalabahterom* za stoljetnu uporabu. Ta im recenzija služi kao *jedini ›dokaz‹* kako zanijekati postojanje neobjavljenih Marulićevih hrvatskih tekstova i to – *sine discrimine* – bilo kojih, sasvim svejedno. Doduše, ne spominju više dugo hvaljenu Moguševu (1976) kongenijalnu recenziju istoga Verdianijeva izdanja s navodnom »kompjutorskom konkordancijom« Marulićevih hrvatskih tekstova, kao tobožnji znanstveni argument za nepostojanje određenih riječi kod Marulića. U stvarnosti je Moguš konkordirao samo dvanaest Marulićevih pjesama, ne sve, a od njegove proze tek dva pisma, pa su lako pronađene i one riječi u njegovim inim tekstovima koje on navodno nije poznavao. Sve te riječi sam u Marulićevim hrvatskim djelima, jednu po jednu, identificirao i dokumentirao (Pandžić 2009: 62-99). Malićeva je dodatno, uz pozivanje i na te Moguševe »kompjutorske konkordancije«, a kaneći osporiti Marulićevo autorstvo *Firentinskoga zbornika*, usporedila kod Verdianija objavljene snimke jednoga prijepisa nesumnjivo Marulićeva autorskog djela u rukopisu *O natpisima starih* iz Vatikana i snimke iz *Firentinskoga zbornika*. Ona tada nije poznavala rukopis *Firentinskoga zbornika* nego samo Verdianijevo izdanje, ali je poentirala protiv njega (1976: 422): »[...] iz predočenih snimaka na prvi se pogled vidi da spomenuti vatikanski spomenik i DL [*Firentinski zbornik*] nije pisala ista ruka. Prema tome, sva su povezivanja bespredmetna«. U stvarnosti, i jedan i drugi rukopis su *apografi a ne autografi*, na taj se način dakle ne može u ovom slučaju, ali i inače, dokazivati ili osporavati autorstvo povijesnih rukopisa. U vrlo rijetkim slučajevima renesansne i srednjovjekovne rukopise nalazimo kao autografe. Filologija zato *sadržajno i tekstualno* uspoređuje fragmente, utvrđuje preklapanja i odstupanja, pa restituira *textus receptus* i istom metodom zaključuje o eventualno dvojbenome autorstvu. Iako bi to Vučkoviću i njegovim mentorima iz marulističkoga kružoka moralo biti poznato, on je ipak, i to *kao zaključnu petu esenciju* svoje disertacije (*envoi*), preuzeo taj »lapidarni« citat Dragice Malić s kojim je prije pola stoljeća u marulistici suspendirana filologija kao znanstvena metoda, a time i istraživanje Marulićevih hrvatskih rukopisa koji su ili bili poznati ili su još mogli biti pronađeni u arhivima. O sličnim ›tekstopraznim‹ primjerima antifilološke argumentacije se raspravlja ponegdje i u sljedećim poglavljima ove knjige. Krivnja nije u prvom redu autorice Dragice Malić nego onih koji nisu htjeli kritički propitivati njezinu neutemeljenu tvrdnju, uspoređujući, primjerice, sadržaj rukopisa iz Firence, sadržaj inih Marulićevih djela i njegovih književnih predložaka. U rečenom kružoku praksa nepropitivanja prilogâ

ideološki i metodologijski bliskih autora njeguje se, kako izgleda, još i danas, što je hrvatsku marulistiku dovelo u samoizabranu slijepu ulicu. Jedini izlaz iz te krize jest povratak filologiji i afinim znanstvenim metodama, ona ipak, prije ili kasnije, uvijek naravno uz dosta truda, uspijeva prepoznati i stari tekst i još stariji kontekst i stvarnoga autora, tako na koncu, ipak, i našega Marka Marulića.

8. »VOĆNA STABLA« U *JUDITI*

Filologija se u atribuciji anonimnih tekstova služi i metodom historijske fonologije, slovopis odnosno fonopis ponekad, zbog raznolikosti slovopisnih običaja, izdvaja posebnost mnogih hrvatskih autora koji su pisali latinicom prije uvođenja gajice u 19. stoljeću Takav je Marulićev slovopisni *hapaks* pisanje dvostrukoga *uu* za glas /v/. Tomo Maretić (*Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* 1889: 365) izrijekom tvrdi da se u čitavoj hrvatskoj latiničnoj slovopisnoj povijesti do gajice u 19. stoljeću udvostručeno *uu* za glas /v/ piše samo »u jednoga pisca [Marulića], koji ima i druge znakove [*u, f*]«. Takvih primjera ima dosta u *Juditi* ali i u splitskim rukopisima datiranima još za njegova života. Pregled slovopisa odnosno fonopisa dao sam u sinopsi pisanja svih »kritičnih fonema« iz raznih njegovih rukopisa, uspoređeni su sa slovopisom prvotiska *Judite* (Marulić 2021: 106) bilo da se radi o autografima ili apografima. U ovoj se knjizi ta sinopsa nalazi na str. 225. Jedan zanimljiv primjer pisanja suglasnika /*v*/ imamo i ovdje (pogl. 13) u rukopisnom *Trogirskom časoslovu* (Sl. 19) gdje se spominju »studenac i uuruchiach«. Nastranu sada to da »studenac« i »vrućak« nalazimo u Marulićevoj *Suzani* (»studen zdenac« i »vrućak«), pri čemu je »vrućak« iz *Suzane* prema Akademijinu rječniku, taj svezak je obradio Josip Hamm 1956., *hapaks legomenon*, tj. prvi put baš tako zapisana riječ u hrvatskome jeziku. Zanimljivo je pitanje ovdje zašto odnosno gdje Marulić stavlja dvoslov *uu*. To se kod njega događa fonološki posve promišljeno jer želi izbjeći pogrješno ili dvojako značenje riječi. Ovdje kao i u sličnim slučajevima u *Juditi* i drugdje Marulić želi upozoriti čitatelja da treba izgovarati /v/ a ne /u/. S jednim *u* (»uruchiach«), u minuskuli se slovo *u* inače u to doba pisalo za oba fonema, tj. za /v/ i za /u/ u majuskuli su oba bila pisana, opet po tadašnjem običaju u latinskom, kao *V*, pa bi netko mogao čitati kao »v ručak« ili, kreativnije, »uručak«. Dvoslov *uu* osigurava željeno značenje riječi »vrućak« kao literarno »vrijući izvor«.

Često opet nalazimo imenicu »voće« i mnoge »voćne« izraze u *Juditi* i u drugim Marulovim djelima, čak cijeli bujan »voćni perivoj« u *Suzani* sa zdencem, vrućkom i potokom. U posveti *Judite* svojemu kumu dom Dujmu Balistriliću Marulić mu savjetuje »...da ju dobro razgledate. Reći ćete prominila je lice kakono *voća stabla* primaliti«. Presliku tih riječi iz prvotiska možete *online* pogledati u mojemu izdanju *Judite* (Marulić 2021: 313-314). (https://www.academia.edu/73425319/

Marko_Marulić_Judita_1521_2021_Critical_Edition_Z_Pandžić_ed_Dubrovnik_2021)

Prijašnja su izdanja *Judite* ovdje transkribirala »voćina stabla«. Osobno sam transkribirao i transliterirao u »voća/ uochia stabla«, razumijevši u izvornoj grafiji pisanje slova *i* kao *uochia*, dakle *i* samo s točkom, a ne kao dvoslovnu ligaturu (*i+n suprascriptum*), tj. *uochĩa*. I jedna i druga transkripcija bila je pogrješna, mora se transkribirati »voćna stabla«. To sam zaključio nakon pomnijega kolacionirnja i analize sličnoga pisanja pridjeva »voćni« iz Marulićeva autografskog hrvatskog kodeksa, datiran je 1508., a otkupljen za Sveučilišnu knjižnicu Zagreb 1976. I taj potječe iz samostana sv. Marije u Zadru (stara sig. N° 13), prodan je na aukciji u Londonu 1825. kao i cijela zbirka dvadesetdva narodnojezična hrvatska rukopisa podrijetlom iz toga samostana. Tu sam zbirku otkrio i većim dijelom pripisao autoru Marku Maruliću u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića*, 2009. U njoj sam preslikao dvije stranice iz rukopisa N° 13 (Sl. 15 i Sl. 16, str. 85 sl.), danas R 6633 (NSK), a knjiga je dostupna i *online*: https://www.academia.edu/83239858/Nepoznata_proza_Marka_Marulića.

U tom Marulićevu hrvatskom autografu, rukopisu *Zardin od molitve* (N° 13), prijevod je to i prerada tiskanoga *Zardino de oration fructuoso* objavljenoga u Mlecima 1494., nalazimo svu silu voćnih metafora koje ›zaslađuju‹ ne samo molitve nego i sva sjetila, *ućućenja*, rekao bi Marulić. Očit je utjecaj i petrarkističke literarne ekfrazične krajobraznosti (*Landschaftlichkeit*) kako na talijanski predložak tako i na Marulićev hrvatski prijevod, ali i na njegove *Suzanu* i *Juditu*. U predgovoru rukopisa N° 13, danas R 6633 (Sl. 15 u: Pandžić 2009: 85) Marulić kazuje svojim riječima da se tu može naći »razlučitoga voća kako u jednomu zardinu obilatu od svake stvari voćne«, pri čemu on pridjev »voćne« piše »uochiene«, što danas čitam kao »voćne«. Zašto on tako piše? Na prvi pogled se čini da bi bilo posve ispravno pisati »uochine«, dakle bez prvoga (*e*) jer je *-chi-* tu uobičajen način pisanja za /ć/. Doista, u tekstu nalazimo često pisanje »uochia« u značenju »voća« (*gen. sg.*) bez ikakve semantičke dvoznačnosti. Ipak, Marulić je ovdje osjetio mogući *semantički problem* pa je ubacio naizgled suvišan samoglasnik (*e*) pred suglasnik (*n*). Slagar u Veneciji se očito i sam pitao čemu suvišno *e*, pa ga je izbacio, a *n* je zapisao kao ligaturu nad *i*, dakle *uochĩa*. Zbog sitne ligature nad *i* pomislio sam da bi to moglo biti samo *i* s podebljanom točkom, a ini priređivači su mislili da je ispravno pisati »voćina«, dakle s čitanjem (i) glasom /*i*/. Krivo je izvornik pročito i slagar Petar Srićić Splićanin, on je izbacio prvo (*e*), složio je tako *uochĩa* (*uochina*), čime se samoglasnik /i/ morao *i pisati i čitati* zbog *neposrednoga sraza* dva suglasnika (palatal i nazal) ali i zbog pisanja fonema /ć/ kao *chi*

kada ne slijedi samoglasnik. Marulić je htio postići semantičku jednoznačnost sa svojim naizgled suvišnim protetičkim (*e*) kao znakom upozorenja da se ima *čitati u slijedu i jedan i drugi suglasnik*, dakle »voćna«. Kao i u slučaju pisanja dvostrukoga vokala (*uu*) za fonem /v/ tako su i dva samoglasnika (*ie*) trebala grafijski osigurati izgovor u slijedu oba suglasnika (*-ćn-*). Dva (*ii*) nisu mogla dati isti učinak kao (*ie*) jer bi se drugo *i* u ono doba moralo pisati kao (*ij*) odnosno (ỳ). Marulić je naravno mogao pisati »uochna stabla« kao i inače često u *gen. sg.* zbirne imenice »uocha« gdje za /ć/ stoji samo dvoslov *ch*, no tu slijedi samoglasnik /a/, riječ je onda nedvojbena izgovora i značenja. Naime, pisanje »uochna« bi se moglo lako pogrješno čitati kao »v okna« ili »u okna«, što je Marulić prepoznao i htio izbjeći.

Marulićev autograf R 6633 iz god. 1508. dragocijen je ne samo za studij njegove hrvatske (orto)grafije, nego je iznimno važan i kao izvor leksičkoga blaga autora Marka Marulića, nažalost još uvijek je samo u rukopisu. U tom rukopisu nalazimo i dvije rubne bilješke koje izrijekom potvrđuju njegovo autorstvo. O tome usp. moj rad »Magnificat anima mea Dominum« (2019: 42-48), fonopisnu odnosno slovopisnu sinopsu Marulićevih hrvatskih rukopisa od 1500. do 1521. tu sam donio na str. 62. Studija je dostupna i *online* (https://hrcak.srce.hr/clanak/323228).

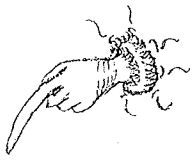

9. AUGUSTINOV, DANTEOV I MARULIĆEV ›*CONVIVIO*‹

(etika – poetika – hermeneutika)

Convivio se zove kod Dantea, συμπόσιον je Platonova riječ, hrvatski se zove *gozba*, njemački *Gastmahl*, ali se ne radi o kakvom banketu s biranim delicijama koje ulaze *u usta*, nego probrani gosti, filozofi dijalektičari i teolozi, pjesnici i ini umjetnici, ispredaju svoje dijaloge *iz usta*, možda ipak uz čašicu vina, ovčjega sira iz mijeha, kruha i maslinova ulja. Riječ je uvijek o teškim pitanjima čovjekova bivstvovanja, spoznaje i djelovanja, o starim odgovorima i novim propitivanjima istih, sve s ciljem da zajedno unaprijede svoje znanje o onome što je to dobro, istinito i lijepo, konačno i beskonačno, ljudsko i božansko. Poezija i poetika, etika i hermeneutika se u tim razgovorima tako isprepliću da se na koncu dijalektički obično iznjedri jedna zajednička (samo) spoznaja na višoj razini filozofijske apstrakcije. Iako u naslovu spomenuti autori nisu sjedili za zajedničkim stolom na gozbi, ipak se iz njihovih djela mogu dokučiti polazišne postavke moguće rasprave kao i zaključne teze, ali sve one na koncu ostaju preliminarnoga karaktera. Dogodit će se naime i novi *convivio*, doći će i novi sugovornici i potaknuti nove teme i dileme u novovjekovlju, prijeći će i oni koju stubu uviše na spiralnome spoznajnoteorijskom dijalektički osmišljenom usponu, došao je red i na sve nas danas.

Kada je o Maruliću riječ, možemo se često pitati, je li on neke svoje teorijske i pjesničke ideje preuzeo od Dantea, pa preko njegovih uzora, recimo Augustina, Jeronima, Laktancija, Boecija, Venancija Fortunata itd., čitajući potom i ta djela, kombinirao svoju (meta)poetiku i (meta)etiku, ili je to možda ipak bilo obratno. Budući da je rečene autore već prije studirao, lako je prepoznao glavne ideje i razvio vlastito razumijevanje *Božanstvene komedije*. To sam se i sam pitao kada sam prepoznao da posljednji stih *Judite* ima isti izvor kao i posljednji stih sve tri kancone *Božanstvene komedije*. Riječ je o kasnoantičkom filozofu Boeciju (Anicius Manlius Severinus Boethius, 480/485 – 524/526) i jednom metru (pjesmi) iz njegova vrlo utjecajnoga prozimetra *Utjeha filozofije* (*Philosophiae consolatio*):

»l'amor che move il sole e l'altre stelle«
(*ljubav koja pokreće sunce i druge zvijezde*)

Dante, *Par.* XXXIII, 145

[...] *Bogu budi hvala*
ki nebesa skova i svaka ostala!

Marulić, *Judita* VI, 441 sl.

Dante je sažeo tri stiha svojega možda najdražega autora u jedan, slično i Marulić, kako u *Juditi* tako i u prelijepom prepjevu *Magnificata* koji se nalazi u *Životu sv. Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika* i drugdje u mnogim prijepisima: »Duh se uzradova u Bogu spasu mom,/ ki nebesa skova, zemlju i svaka s' njom«. Radi se tu o prepjevu stihova iz slavnoga Boecijeva metra (stihomjera) *Quod mundus stabili fide* (2, m. 8, 28-30) iz *Utjehe filozofije* (*Philosophiae consolatio*):

»O felix hominum genus,
Si vestros animos amor,
Quo caelum regitur, regat!«

O sretni rode ljudski,
Ako vašim srcima vlada
Ljubav koja nebesima upravlja!

Kada sam u Marulićevu molitveniku (*diurnellus*) iz njegove oporuke pronašao i te Boecijeve stihove zapisane *njegovom rukom* u zbirci umnih citata znakovita naslova *De amore et dilectione* (posljednja dva retka na Sl. 10), nisam sumnjao da je u koncepcijskoj matrici *Judite* proklijala i šira inseminacija stihova i ideja Dantea i Boecija.[18] Te Boecijeve stihove on je zapisao u svoj molitvenik oko godine 1489., možda i prije nego je prevodio Dantea, stoga je pitanje glavne reference ovdje nepotrebno. Obje su integrirane, Dante ipak daleko jače odnosno i u stožernoj idejnoj koncepciji ili arhitekturi epa.

Međutim, ako se Marulić u posljednjem, solitarnom stihu *Judite*, taj je izdvojen iz katrene kao i posljednji stih kod Dantea u *Božanstvenoj komediji*,

[18] O tome sam raspravljo i donio, kao i ovdje, presliku citatâ iz *De amore et dilectione* u Marulić 2021: 77-81. O daleko širem, pače temeljnom utjecaju Boecija, on je bio Danteov i Marulićev zajednički učitelj (*Lieblingsautor*) pri pisanju *Božanstvene komedije* i *Judite*, usp. ib. 64-70. Tu sam pokušao sustavno obrazložiti sadržajno križanje (*Schnittmenge, intersecutio*) u poeziji te trojice autora glede nastojanja oko spoznaje kozmičke harmonije božanskoga i ljudskoga sve do vizije u nebesima. To se reflektira i u kruženju sunčevih kola sa smjenama zore i sutona, dana i noći, sunca i mjeseca kod Boecija (4, m. 1, 19-22: *volucrem currum*; to su opet Platonova πτηνὸν ἅρμα, *Fedar* 246 e) Dantea i Marulića, sve opet uz izvorni kozmologijski koncept Platonova *Timeja*, ali, kod Marulića navlastito, i uz neposredni utjecaj kozmogonije Ovidijevih *Metamorfoza* i Ptolomejeve slike svijeta prema Danteu.

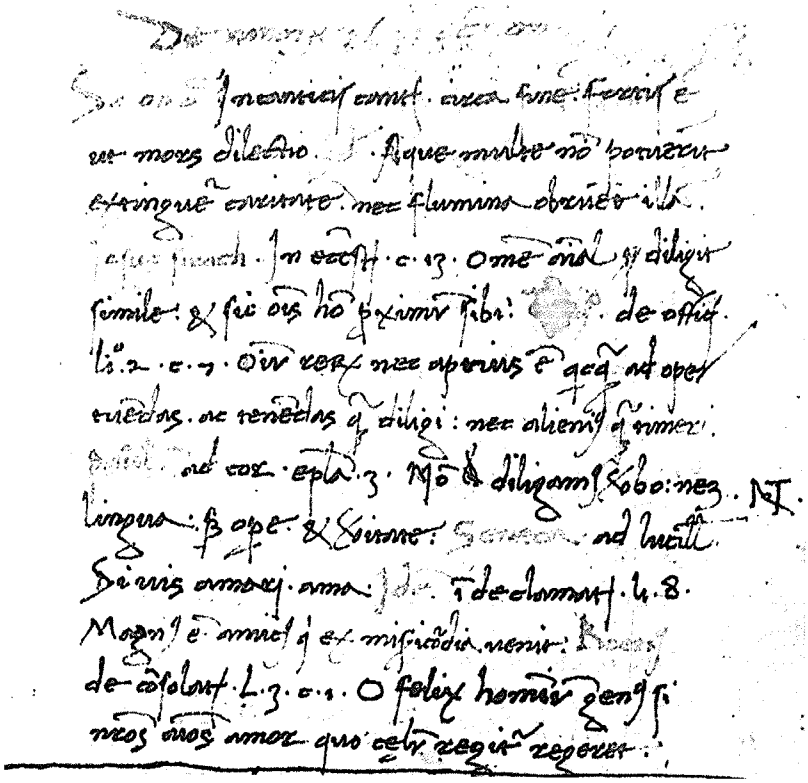

Sl. 10: Citati *De amore et dilectione* u Marulićevu molitveniku (*diurnellus*), Franjevački samostan Košljun

s time da je Danteov izvojen iz tercine *u sve tri kantike* (*Inf.*, *Purg.* *Par.*), oslanja na istoga Boecija i nebesa, onda mi je bilo jasno da Marulić poznaje i Danteove stihove koji govore (*parlar coperto*) o samome Boeciju, tj. o duši čije tijelo počiva, kao i ono sv. Augustina (*Par.* X, 120), u bazilici San Pietro in Ciel d'Oro u Paviji. Boecijeva sveta duša gleda iz sarkofaga u najveće dobro, očište safirne vedrine na svodu kupole, tj. »nebo od zlata« sa zlatnim suncem, mjesecom i zvijezdama u bazilici, kao i Dante i Marulić u zadnjem stihu *Komedije* odnosno *Judite* (*Par.* X, 124-130):

»Per vedere ogni ben dentro vi gode
l'anima santa, che 'l mondo fallace
la manifesto a chi di lei ben ode;

Lo corpo ond'ella fu cacciata giace
giuso in Cieldauro; ed essa da martiro
e da essilio venne a questa pace«.

Unutra se raduje, jer vidi svako dobro,
sveta duša, koja lažni svijet
pokazuje onomu koji ju dobro dočuje;
Tijelo iz kojega je ona bila istjerana,
leži dolje u Cieldauro; ona je sama dospjela
u ovaj mir iz mučeništva i izbjeglištva.

Potom sam ustanovio, slijedeći opis Holofernova kontingenta trupa (*Truppenkontigent*) u prvom pjevanju *Judite*, u klasičnim epovima je to dobro poznat topos, da se Marulić oslanjao na alegorijsku procesiju iz XXIX. pjevanja Daneova *Čistilišta* u zemaljskome raju prije prelaska u pravi *Raj*, s očitim alegorijskim poticajima iz Ivanova *Otkrivenja*. Dante uključuje *figure* 24 biblijske knjige, tri božanske i četiri stožerne krjeposti, trijumfalna kola koja vuče alegorijsko biće grifon, gore je orao dolje lav (alegorija Izidora iz Sevilje za dvije naravi Kristove) i sedam kandelara za sedam crkava na Istoku. Marulić sve to usklađuje dijelom do u detalje umjetnički vrlo kreativno s mimohodom vojnih postrojbi vojskovođe Holoferna kao *pendant*, i to negativni, u prvo pjevanje *Judite*. Holofernov kontingent trupâ u pokretu *alegorija je oholosti*, a druga je *pozitivna inačica* iste svečane alegorije Danteove procesije u šestom pjevanju *Judite* kao *pobjedničke procesije poniznosti* i zahvale Bogu u Jeruzalemu. Tako onda konča *epski sukob oholosti i poniznosti* u Marulićevoj *Juditi*. Usp. moj širi komentar o tome u Predgovoru i u aparatu (*passim*) kritičkoga izdanja *Judite* (Marulić 2021).

Od alegorije i prefiguracije do realizacije izravan je put ako se poslužimo pojmom *figura* i tumačenjem Ericha Auerbacha glede figuralnoga *ispunjenja prefiguracije*, barem u slučaju kada ono »nebesko« još nije dano, ali ipak očekivano i kao eshatološko ispunjenje. Ovdje citat iz njegove studije *Figura*, izdanje Balke & Engelmeier 2018: 152:

> » [...] und so zeigt sich, wie schon einigen Früheren, noch ausgeprägter bei Augustin, dass die Gegenüberstellung zweier Pole, Figur und Erfüllung, zuweilen ersetzt wird durch einen dreistufigen Vollzug: das Gesetz oder die Geschichte der Juden als prophetische *figura* für Christi Erscheinen; die Inkarnation als Erfüllung dieser *figura*, und zugleich als neue Verheissung von Weltende und jüngstem Gericht; und schließlich das künftige Eintreffen dieser Ereignisse als endgültige Erfüllung«.

Hermeneutički pristup biblijskome tekstu kao i moralni poticaj za Dantea i Marulića već sam ukratko analizirao (Marulić 2021: 80-86), zato ovdje ispuštam šire razglabanje teorije o četirima smislovima pisma: doslovni (literalni), tipološki (alegorijski), tropološki (moralni) i anagogijski (eshatološki). Međutim, ako pjesnici koji stvaraju u tradiciji alegorijske interpretacije

Biblije, njihova i inače glavnoga tekstualnog predloška, za očekivati je da će *oponašati suptilnost* te interpretacije i u svojim *vlastitim djelima* (usp. Hösle 2018: 439). I doista, to se događa ne samo kod Dantea, što spominje Hösle, nego i kod Marulića. Dante je već u *Vita nuova* povezao svoju autobiografiju i interpretaciju svoje poezije, a u *Convivio* je interpretirao iscrpno svoje tri pjesme. Pozivajući se izrijekom na četiri smisla, on je u pismu upućenom Cangrandeu della Scali dao uz doslovnu i svoju alegorijsku interpretaciju *Raja*. Na koncu, zahvaljujući činjenici kršćanskoga vjerovanja da čovjek neće biti bestraga uništen, kako veli Auerbach (1964: 193): »Das Bild des Menschen tritt vor das Bild Gottes«, čime se radikalno briše *figuralno koncipirano* biće čovjeka.

Dante je svoju *Božanstvenu komediju*, kao i samointerpretaciju, ostvario kao vrlo složenu alegorijsku kompoziciju koja u osnovi »poopćuje« tipološku interpretaciju. Marulić opet, u svojoj *autohermeneutičkoj* interpretaciji *Davidijade* (*Tropologica ›Davidiadis‹ expositio*) slijedi uz alegorijski i tropološki (moralni) smisao, očito mu je Dante dao ideju autohermeneutike. Augustin je također pisao, ali tek rijetke stihove, oslanjajući se i na Ambrozija (usp. Clark 2017), pa se pitanje autohermeneutike *u njegovoj poeziji* i ne postavlja. Međutim, Dante i Marulić će se pomoću anagogijskoga smisla, kao ultimativni cilj vlastite poezije i življenja, uzdići do mistične vizije u nebesima i »gledanja Božjega lica«. Može li stupnjevito ustrojstvo četiri smisla *Biblije* i poetska adaptacija istih biti put i dovesti do blizine lica uzvišenoga Boga? To pitanje je zapravo i *pitanje postanka i razvoja kršćanske poezije i svekolike umjetnosti* iz razumijevanja i etičkih postulata *Biblije* koji se temelje na Augustinovu učenju o bogoslovnim krjepostima. Spomenuta trojica su i zbog toga ne samo usporedivi nego i bliski, *teorijski i tekstualno* međusobno povezani. Kršćanska vjera i nada da ljudski život ne konča bestraga, omogućuje uvijek iznova i svako *umjetničko individualno traganje* za uzvišenim i božanskim.

Kako izgleda to traganje, prije svega kod Marulića, ali i njegovih »sugovornika«, pokušat ću ovdje ukratko izložiti. Kao prvu spoznaju valja naglasiti, nije po sebi razumljiva, da je jednostavno zadivljujuće kako autor Marulić prepoznaje i recipira skoro sve najutjecajnije pjesnike od staroga Rima do svojega doba, dobrim dijelom i filozofe i teologe. Mnogi od njih nalaze svoj eho u njegovim djelima. Takvu pjesničku, općenito umjetničku i teorijsko-hermeneutičku širinu *ujedno imati*, dakle ne samo filozofsku ili teološku, prava je rijetkost i u doba humanizma. To je i veliki izazov za svakoga istraživača, njegovo pjesništvo i teologija, sva proza i poezija prožimaju se i međusobno i s djelima mnogih inih autora. Slijediti samo njegovu lektiru je po sebi golema zadaća, u cijelosti i neostvariva. Ovdje donosim tek mali hermeneutički

pokušaj, šire i dublje tragajući, iznaći novi pristup njegovu velikom djelu, počev ovaj put ne od njegovih epova, nego od etike *Evanđelistara* (1516).

U »Predgovoru svojega *Evanđelistara*« (*Praefatio in suum Evangelistarium*) nalazimo i temeljnu tezu – najeminentnija znanost za čovjeka je *etika*, uči ga i vodi, kazuje mu da se zla kloni, a teži pravednosti:

> »Quemadmodum inter marmora *ophites*, inter gemmas adamas, inter metalla aurum aestimatione precioque praestare putantur, et sicut sol omnium syderum fulgentissimus pulcherrimusque habetur, ita supra omnes scientias eminet illa, quam *ethicen* vocant, quia de morum vitaeque cultu pertractat. Cum enim nihil in homine laudabilius virtute sit, nihil vitio detestabilius, quid ea doctrina magis egregium magisque amplectendum videri debet, quae hominem ipsum instruit ac erudit, qua ratione et a malicia declinet et studeat probitati?«

> *Kao što se među mramorima ofit, među dragim kamenjem dijamant, a među metalima zlato smatraju najvrjednijima i najskupljima, i kao što se sunce drži najsjajnijim i najljepšim među svim zvijezdama, tako među svim znanostima iznad svih uzdiže se ona koju nazivaju etikom jer se bavi proučavanjem običaja i načina života. Budući da u čovjeku ništa nije vrjednije od vrline, a ništa odvratnije od poroka, koja bi se znanost mogla smatrati uzvišenijom i dostojnijom prihvaćanja od one koja čovjeka poučava i vodi, pokazujući mu kako da se kloni zla i teži pravednosti?*[19]

Prvo kritičko pitanje koje se ovdje nameće je ono o podrijetlu i značenju riječi *etika*, od koga ju je Marulić preuzeo? Na taj način se može bolje prosuđivati pozadina i Marulićeva poimanja etike. Pri tome nam može pomoći veliki Marulićev (1998/ 2000) latinski *Repertorium* u trima svescima, koje je objavio Branimir Glavičić. To je zbirka biranih pojmova i izreka iz glavnih biblijskih, otačkih i klasičnih autora, koje Marulić ukratko citira ili pak sadržajno prepričava. Mnogi humanisti ispisivali su slične zbirke mudrih izreka. Najpoznatija je Erazmova *Adagia* s oko 4250 obrađenih izraza i pojmova. Kako u Marulićevu *Repertoriju* nema natuknice *ethica*, tražio sam i pod drugim natuknicama i autorima čija je djela Marulić ekscerpirao ili u svojoj knjižnici imao. O etici govori ranokršćanski teolog i pjesnik Lactantius Firmianus (240–320) pod natuknicom *poetae officium* (Marulić 2000: 123): »Logicam philosophiamque non desiderat divina traditio, sed ethicam etc./ *Božanska tradicija ne traži logiku i filozofiju, nego etiku itd*«. Laktancija su vrlo cijenili i često citirali Augustin i Jeronim kao i svi glavni latinski oci. Pico della Mirandola ga je u renesansi, zbog elegantna stila u latinskom jeziku, nazvao »kršćanskim

[19] Svi prijevodi iz *Evanđelistara* na hrvatski potječu od Branimira Glavičića, poneka preinaka je moja. Prijevodi iz drugih citiranih djela su, ako nije drugačije naznačeno, moji.

Ciceronom«. Dante u *Božanstvenoj komediji* (*Inf.* XXIV, 106-108) aludira i na njegovu kripto-kršćansku elegiju *De ave phoenice* (*O ptici feniks*) koja se ponovo rađa. Nastala je u vrijeme progona kršćana u doba cara Dioklecijana. Elegija je imala velik utjecaj na kasnolatinsku i ranokršćansku poeziju (usp. Roberts 2017, Pollmann 2017). Marulić tu donosi i druge citate o filozofima koji se spominju u Laktancijevu djelu *Divinae institutiones*, objavljeno je u inkunabuli: Lactancii Firmiani *Opera*, tiskanoj 1478./ 1479. u Veneciji. Danas je u Sveučilišnoj knjižnici u Zadru. Marulić ju je i glosirao, preslikao sam i komentirao jednu takvu stranicu (Marulić 2021: 51). U *Repertoriju* on za Laktancijevu natuknicu *poetae officium* (*dužnost pjesnika*) na prvom mjestu citira ovu rečenicu: »Stoici figmenta poetarum ad physicam transferunt rationem / *Stoici pjesničke fikcije tumače fizičkim (prirodnim) razlogom*«. Stoičko tumačenje nastanka pjesničkih fikcija, prije svega muza, prirodnim (racionalnim) putem, nalazi Augustin kod Varona (Marcus Terentius Varro), citira ga i tumači u svojem djelu *De doctrina christiana*. Hans-Georg Gadamer naziva to Augustinovo djelo »sumom antičke hermeneutike«. Marulić već poznaje Varonovo učenje o trodijelnoj teologiji (*theologia tripertita*) koje se oslanja na stoičke izvore, stoga i stavlja stoičko učenje o pjesništvu na prvo mjesto u *Repertoriju*, jasno mu je da se Laktancije i Augustin referiraju na Varona. Taj razlikuje mitsku teologiju (*genus mythicon*) koju su stvorili pjesnici, prirodnu (razumsku) teologiju stvorenu od filozofa (*genus physicon*), u koju ubraja i pjesničke muze koje su stvorili ljudi kao fizičke statue a ne bogovi, i poimanje bogova koje se pretpostavlja u državnoj religiji (*genus civile*).

Preko Augustinova djela *De doctrina christiana*, koje je Marulić također glosirao i iluminirao, pače i citirao u *Juditi* (I, 15), dolazimo do stoičkoga poimanja poezije rimskoga enciklopedista Varona. Širi prikaz Varonove tripartitne teologije i poimanja muza kod njega, Augustin raspravlja intenzivno i u *De civitate Dei* (6. 3, 6. 5). Marulić poznaje sva ta djela kao i Boecija i Boccaccia (*Genealogie deorum gentilium*), o čemu razglabam u predgovoru izdanja (Marulić 2021: 48-60) i u komentaru *ad locum* epa *Judita* (I, 15). Za širu analizu usp. Šimić 2024: 42-46, Hege 1997, Delcorno 2021. Ovdje preslikavam (usp. sl. 11) cijelu stranicu s Marulićevim rubnim glosama gdje donosi i citat iz Varona koji je prenio Augustin. U nekoliko stihova invokacije (I, 9–20) *Judite* Marulić problematizira pitanje odnosa muza i Boga. Kloni se muza, obraća se izravno Bogu, a potom donosi i razlog zašto to čini (I, 13-16):

Da ti s' nadasve svet, istini Bože moj,
Ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj,
A ne skup trikrat troj divička okola,
Pridavši još u broj s kitarom Apola.

»Trikrat troj divička okola« (I, 15) zapravo je perifraza sv. Augustina (*De doctrina christiana* II, XVII), gdje on tvrdi, pozivajući se na jedno Varonovo danas izgubljeno djelo, vjerojatno *De musica*, da nije Jupiter stvorio devet muza, kako je to prvi tvrdio Heziod (*Teogonija*, 75 sl.), nego su tri umjetnika sudjelovala na natječaju nekoga grada koji je naručio tri statue muza (moirâ) kao posvetni dar za Apolonov hram. Kada su umjetnici svoja djela načinili i izložili, prepričava Augustin Varona, gradski su oci izabrali »tri puta tri/ *ternas tres*« statue za Apolonov hram jer su sva trojica umjetnika (*artifices, fabri*) jednako lijepo rukotvorila. Muze dakle ni po poganinu Varonu nisu božanskoga nego ljudskoga/ fizičkoga ili razumskoga podrijetla, zato i Marulić njegov izraz preuzima kao stih svoje *Judite*. Na rubu lista te inkunabule Marulić citira i komentira Augustina: »Varronem laudat quia Musae sint ternas tres« (*Varona hvali jer su muze triput tri*). Dodatno, uz stih *Judite* I, 15 (»trikrat troj divička okola«), u rubnu bilješku prenosi i prevodi na hrvatski svoju latinsku rubnu glosu *ternas tres* s Augustinove inkunabule da pojasni kako je nastalo devet muza: »*Trikrat troj.* Devet biše božic i meju njimi Apolo s kitarom, kih poeti prizivahu na pomoć datan'ja ali kantan'ja njih veras«.

Pri dnu preslike (Sl. 11) Marulić s dva znaka markira Augustinov citat iz Rim 1, 21-23 gdje Pavao govori o slabostima pogana, jer su zamijenili slavu besmrtnoga Boga kipovima, slikama smrtnoga čovjeka, ptica, četvoronožaca i zmija (gen. *serpentium*). Zmija je biblijska slika iz *teorije znakova* koju je Augustin upoznao i u stoičkoj tradiciji. Znakove on povezuje sa stvarima, a zmija – kao polivalentan znak – bila mu je višestruko korisna za demonstraciju vlastite hermeneutike. Već u *De magistro* (1, 2) proširuje stoičko značenje znakova i *na jezik* što oni nisu činili: »Tko govori daje kroz artikulirani glas svoju volju prema vani. *Qui enim loquitur, suae voluntatis signum foras dat per articulatum sonum*«. Samim time *slušatelj* stupa u središte zanimanja jer se nakon slušanja znaka intencija prenosi na označenu stvar, time i na tuđu dušu. Deskriptivnu jezičnu filozofiju Augustin zapravo poantirano proširuje hermeneutikom (teorijom razumijevanja). Usmjerenost na vanjske znakove, bili oni materijalne ili duševne naravi, traži bolje upoznavanje stvari sa svima njihovim pretpostavkama, slušanjem i dijalogom također bolje razumijevanje druge osobe u razgovoru. I u jednom i u drugom slučaju, boljom analizom označene stvari i slušanjem intencije sugovornika, pojedinac *i osobno* postiže bolje razumijevanje predmeta o kojemu je bilo riječi i osobe s kojom je slušanjem i govorom podijelio svoju i njegovu intenciju. To je bio ›kvantni skok‹ Augustinove hermeneutike u odnosu na onu antičku, ujedno i pretpostavka za kršćansko, posebno katoličko razumijevanje i posredovanje ne samo Biblije, nego i općega poimanja i pluralizacije raznih stilova i škola u raznim

granama umjetnosti. Upravo je *Augustinov autoritet* na Zapadu bio odlučujući da se svi oblici individualne i stilski različite umjetnosti mogli razvijati bez ikonoklazma ili opće zabrane poganskoga pjesništva, glazbe i sl. Već od VII. st. pa sve do novijih vremena postupno se u svim katoličkim školama čita Ovidije kao obvezatna lektira, uz I. i IV. Vergilijevu eklogu najvažniji poticaj bile su *Metamorfoze*.

Augustin (*De doctrina christiana* II, 24) podvlači da je nepoznavanje stvarî uzrok i nerazumijevanja biblijskoga teksta, jer »stvara tamne, figurativne izričaje (*facit obscuras figuratas locutiones*)«, stoga Gospodin naređuje (Mt 10, 16) da moramo biti »lukavi kao zmije/ *iubet astutos nos esse sicut serpentes*«. Kada zmija u opasnosti odbaci cijelo tijelo da bi sačuvala glavu, možemo slično misliti da je naša glava Krist (Ef 4, 15), tako ćemo bolje razumjeti smisao *Svetoga Pisma* na tom mjestu. Kada zmija odbaci košuljicu kako bi prošla kroz uski prolaz, naraste joj nova. Tako i mi moramo odbaciti staroga čovjeka, proći kroz uska vrata i postati novi čovjek (Ef 4, 22-24). Upravo na tom mjestu gdje Augustin govori o boljem razumijevanju zmije za bolje razumijevanje smisla *Biblije*, Marulić *crta zmiju* (Sl. 12), a još jednom markira izraz *serpentium* u tekstu čak s dva znaka, zvjezdicom i uskličnikom; vodoravno valovita crtica između dvotočja znak je uskličnika u srednjovjekovnim rukopisma koji se rabio i u renesansi. Očito je razumio značaj znaka zmije, ne sâmo značenje riječi, pa o tome *govori crtanim znakom*, čime ostavlja i poruku. Moglo bi se zaključiti da je Marulić »govorio vidljivo«, *visibile parlare* prema Danteovoj poetici. To je u načelu i točno, ali ne smije se smetnuti s uma da Dante to svoje načelo duguje upravo Augustinu (usp. moje tumačenje u Marulić 2021: 62).[20] Već na početku iste knjige *De doctrina christiana* (II, 3.3 i 4.5) Augustin tumači teoriju znakova s jasnim ciljem:

> »Za nas ne postoji drugi razlog za označiti, tj. za dati znak, osim da se izvuče i preveze u duh drugoga ono što onaj ima na umu koji daje znak (*...nisi ad depromendum et traiciendum in alterius animum id, quod animo gerit is, qui signum dat*)«.

Znakovi koje ljudi međusobno daju riječima odnose se na osjetilo vida i sluha. Znakovi koje daju npr. histrioni svojim pokretima tijela su *razgovor* s

[20] Ovdje spominjem i mogući dodatni utjecaj Cicerona (*De orat.* III, 202: *evidentia*) i Kvinitlijana (*Inst. orat.* IX 2, 40: *sub oculos subiectio*) zbog uporabe stilske figure zvane *ekfraza* (usp. Marulić 2021: 61-62). Poznatu definicju ekfraze dao je kasnoantički helenistički retor (4. st.) Aftonije (Ἀφθόνιος) iz Antiohije u *Progymnasmata* (Προγυμνάσματα), 12.1: ἔκφρασίς ἐστι λόγος περιηγηματικός ὑπ' ὄψιν ἄγων ἐναργῶς τὸ δηλούμενον. *Izraz (ekfraza) je opisna riječ (perifraza) koja jasno predočava ono što se (po)kazuje.*

gledateljima koji te riječi upijaju očima (*De doctrina christiana* II, 3.4): »sve su to takorekuć ›vidljive riječi‹/ *et sunt omnia quasi quaedam ›verba visibilia‹*«.

Štoviše, Marulić u *Evanđelistaru* (III, 1) citira i tumači isto mjesto kao i Augustin, upravo Mt 10, 16, uz koje je nacrtao zmiju u *De doctrina christiana*,

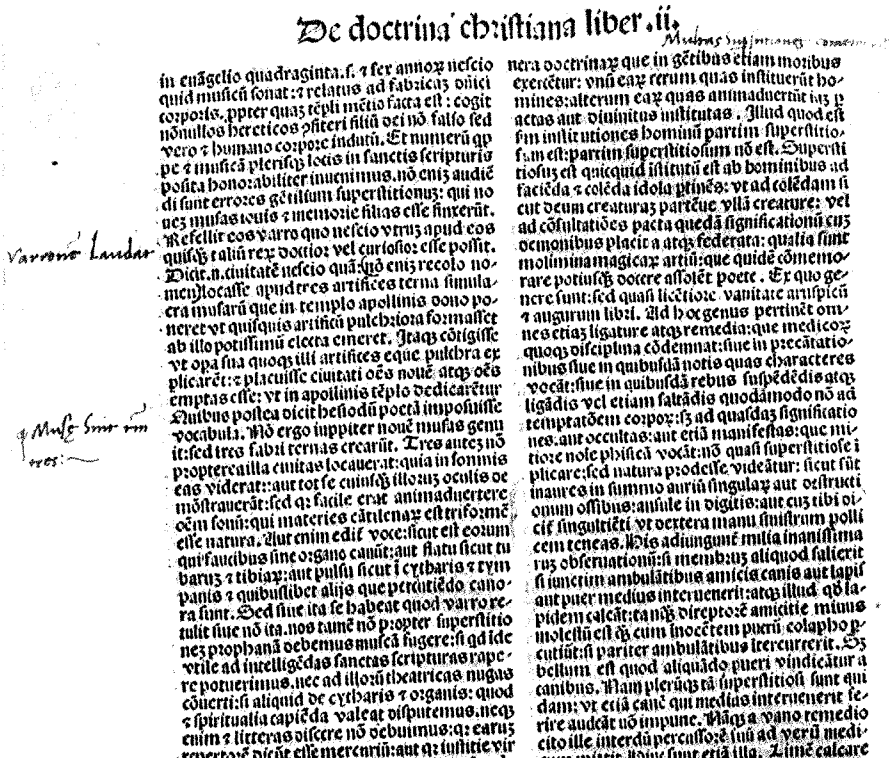
De doctrina christiana liber .ii.

Sl. 11: Inkunabula *Opuscula* (1491) sv. Augustina s Marulićevim marginalijama (Mala braća, Dubrovnik)

također ju dovodi u vezu s krepostima mudrosti i prostodušnosti, a to je ono što Gospodin traži: »*Estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae!/ Budite mudri kao zmije, a bezazleni kao golubovi!*«:

> »Quae ut virtus sit, ab omni subdolae mentis malignitate aliena esse debet, ut ne quem offendas, sed cum tibi tum aliis prodesse possis. Observa igitur et opere implere contende Domini praeceptum dicentis: [Matth. 10, 16] *Estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae*! Prudentiae simplicitatem coniunxit, quoniam altera alterius auxilio indiget, ut utraque sibi constet et vitio careat«.
>
> *No da bi to bila krepost, mora joj biti strana svaka zlohotnost prijevarna srca kako ti nikomu ne bi škodio, nego i sebi i drugima mogao biti od koristi. Poštuj, dakle, i nastoj djelom izvršavati zahtjev Gospodina koji kaže* [Mt 10, 16]: »*Budite mudri kao zmije, a bezazleni kao golubovi!*« *Bezazlenost je povezao s mudrošću jer jedna treba pomoć druge kako bi i jedna i druga bile dosljedne i bez nedostataka.*

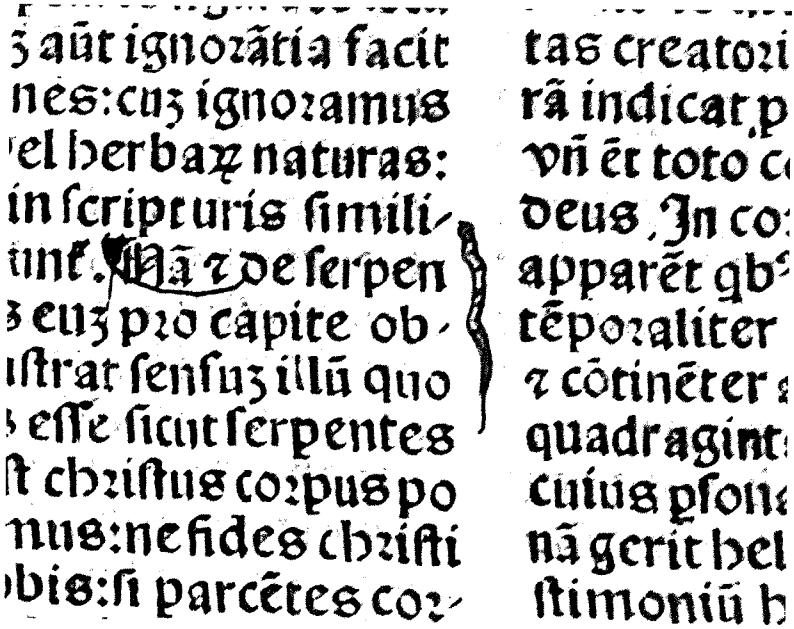

Sl. 12: Marulić crta zmiju na inkunabuli (*Opuscula*, 1491) sv. Augustina (Mala braća Dubrovnik)

Zapravo, već od samoga početka *Evanđelistar* (I, 1) dijeli – čak i s istim redoslijedom – glavne postavke kršćanske vjere s Augustinovom *De doctrina christiana*. Obojici je najveća intrizična vrijednost vjera u Presveto Trojstvo, čime udaramo »temelj pravoj vjeri«. S njezinom pomoći steći ćemo svaku

inu krjepost. Na prvom mjestu su uvijek tri bogoslovne (usp. *De doctrina christiana* I, 37, 39.43.), slijede i one stožerne (kardinalne). Na koncu ćemo to *što vjerujemo na zemlji, čemu se nadamo i što u ljubavi ostvarimo* i na nebesima u radosti gledati: »A budući da je jedina svrha naše vjere – *uživati gledajući Božje lice* (*divino conspectu frui*)«, slušat ćemo njegov savjet: »Obratite se i vjerujte u Radosnu vijest« (Mk 1, 14-15).

»Gledat Božje lice«[21] finalni je izraz više Marulićevih djela, poglavito poezije, počev od *Judite* (VI, 380). Bio je nepoznat i nekomentiran u staroj marulistici do danas, a nalazimo ga u velikom broju njegovih pjesama i u svim rukopisnim zbirkama u kojima se nalazi i njegova poezija. I po njemu možemo – ceteris paribus – s velikom sigurnošću pretpostaviti da je autor Marulić. U njegovu *Hymnus ad Deum* (»conspectu fruitura tuo«) i u hrvatskom samoprepjevu jednoga dijela toga himna u *Firentinskome zborniku* (»uživat obraz tvoj«) taj se i slični izrazi vizije u nebesima nalaze više puta (usp. Marulić 2021: 68). Također i u hrvatskom himnu u Jeronimovu slavu (Arhiv HAZU, rukopis XV–44/8, f. 6^{v}-8^{r}, stihovi 85-88):

Onda naša želja hoće *sita biti*
kada *Spasitelja budemo viditi.*
Ki s Ocem i s Duhom jednu slavu prima
živuć vike vikom, nigdar konca nima.

Slični su stihovi (43-46) iz himna u slavu Jeronimovu *An'jelske kriposti nebeskoga kora* koji se nalazi u firentinskom *Životu svetoga Hjerolima našega pravoga Dalmatina* na hrvatskom. Taj *Život* napisan je u književnoj vrsti prozimetar, Marulić ju preuzima od Boecija i Dantea:

Sita biše duša slasti neizrečene,
ke tko se okuša, želeći ju, vene.
Vi[d]jaše na nebi gdi se svi vesele
i vrativ se sebi, *plakaše od želje.*

[21] Eshatološki je to cilj i u Pavlovu »Himnu ljubavi«, 1 Kor 13,12: πρόσωπον πρὸς πρόσωπον (»licem u lice«). Etimološki πρόσωπον dolazi od πρόσ-ωψις (*iz-gled, An-Gesicht*), dakle ono najosobnije što je izloženo *po-gledu* partnera. Imenica πρόσ-ωψις ima zato značenje *osoba* (lat. *persona*), ali i *maska*, jer *iz-gled* individualno oblikuju i maske (osobe, lica) u grčkim dramama (τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα). Ovdje ispuštam široku temu biblijske (skoro isključivo) suzdržanosti prema mogućnosti gledanja lica Božjega (usp. Iv 1, 18): Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε·(*Boga nitko nikada nije vidio*). O tome usp. temeljnu studiju Beierwaltes 1988.

Tim trasiranim putom *dolazimo do usporedivosti* hvalospjeva *An'jelske kriposti nebeskoga kora* kao završne sastavnice hrvatskoga *Života svetoga Hjerolima našega pravoga Dalmatina* u *Firentinskome zborniku* s isto tako završnom latinskom elegijom *De laudibus divi Hieronymi carmen* iz Marulićeve latinske *Vitae divi Hieronymi praesbiteri* (rukopis Add. 18.029, British Library; Marulić 2011: 118-121, stihovi 35-40):

»Mentis enim levibus transcendens ethera pennis,
Non semel *angelicos* fertur adisse *choros*
Et sanctos vidisse patres, vidisse sedentem
Fulgentemque super culmina summa Deum;
Saepe supernarum pastus dulcedine rerum
Ieiunus totas perstitit hebdomadas«;

Kažu da je kroz eter, na laganim krilima duha
Sam anđeoski kor često pohodio on.
Da je vidio svece i Boga gdje sjedi na tronu,
Dok mu blještavi sjaj svaki nadvisuje vrh.
Često bi, sit od takva promatranja rajskih milina,
Tjednima vrlo strog znao provoditi post.

Preveo D. Novaković (uz malu izmjenu)

Tako konačno saznajemo da je bilo dostatno čitati samo Marulićeve hvalospjeve i *vitae* sv. Jeronima, *usporedno latinske i hrvatske*, dubinski ih usporediti sa Danteovom poezijom, što ću učiniti i u sljedećim rečenicama, i Jeronimovim pismom *Ad Eustochium* (Ep. 22) da bismo mogli dokazati da je autor pjesme *An'jelske kriposti nebeskoga kora*, ali i cijeloga *Života svetoga Hjerolima našega pravoga Dalmatina*, sâm Marko Marulić. Pitanje autorstva i *Života svetoga Hjerolima* i pjesme *An'jelske kriposti nebeskoga kora* u njemu i u drugim prijepisima rješava sam Marulić svojom kako *inter*tekstualnom tako i višestruko *intra*tekstualnom potvrdom nakon pola stoljeća uzaludnih neznanstvenih, uglavnom ideološki motiviranih osporavanja njegova autorstva *Firentinskoga zbornika*.

Iako su ti izrazi (*obraz, lice, uživati, vultus, conspectus, visio, frui* itd.) u osnovi klasičnoga podrijetla (Biblija, Platon, Ovidije, Boecije), u poeziji su postali uvelike poznati po Danteovoj viziji u *Raju*. Tu je Dante uz pomoć jednoga Hrvata koji se molio pred Veronikinim rupcem – Bernard iz Clairvauxa ga je pokazao Danteu u *Komediji* –, uspio i sam doživjeti svoju viziju, vidjeti sjaj lica Božjega (*Par.* XXXI, 103-108):

»Qual è colui che *forse di Croazia*[22]
viene a veder la Veronica nostra,
che per l'antica fame *non sen sazia*,
ma dice nel pensier, fin che si mostra:
›Segnor mio Iesú Cristo, Dio verace,
or fu sì fatta la *sembianza vostra*?‹«

Tu je čovjek koji moguće dolazi iz Hrvatske
vidjeti Veroniku našu, i ne može se,
nakon duga gladovanja, sit nagledati,
nego u mislima govori dok se pokazuje [rubac]:
›Gospodine moj, Isuse Kriste, Bože istiniti,
takvo je dakle bilo vaše lice?‹

Citiram i odlučujuće mjesto kod Marulića (*Evang.* I, 26) koje dokazuje da su navedeni stihovi iz *An'jelske kriposti* potekli iz njegove *osobne tekstualno fiksirane pjesničke imaginacije*, oslanjajući se pritom na svoje izvore Dantea i Jeronima, a ne na fiktivne tekstoprazne imaginacije ›nekoga drugoga autora‹:[23]

»Divus quoque Hieronymus noster hanc se gratiam a Domino quandoque accepisse gloriatur, ut *secessu quodam mentis et angelorum choris interesset et nescio quibus oculis in uno Deo vidisset Trinitatem* ac per hebdomadam vel plurium dierum spacium de corporeis nihil curaret. *Sibique tandem redditus eorum quae uiderat desyderio recordationeque afficeretur et fleret*«.

Tako se i naš božanski Jeronim diči da je kadšto primio od Gospodina tu milost da se u nekoj odsutnosti svijesti našao među zborovima anđela i ne znam s kojim očima je vidio u jednomu Bogu Trojstvo te da se cijelu sedmicu ili više dana nije ništa brinuo za tjelesne potrebe. Kad bi napokon došao k sebi, morila ga je čežnja i sjećanje za onim što je vidio te je plakao.

[22] Dante ovdje, po meni bez sumnje, misli na Jeronima. Više je detalja, uključujući Jeronimove kodekse koje je posjedovao, koji već tekstualno (*loci similes*) sugeriraju da se njegove riječi odnose na sv. Jeronima. O tome će više stajati u mojemu njemačkom predavanju iz Regensburga (u tisku).

[23] Do danas je to uobičajeni *paralogizam* i jedini ›argument‹ stare marulistike kojim se osporava autorstvo i bilo kakva veza Marka Marulića s navedenim stihovima i *Firentinskim zbornikom* u cijelosti. To je ›filologija‹ u rečenom *tekstopraznom* prostoru. U filologiji nema argumenta bez teksta. Ozbiljni filolozi morali bi, među ostalim, dokazati, ako već žele osporiti Danteov predložak, da je taj *neki konkretni drugi autor, a ne Marko Marulić*, napiso stihove *Judite* III, 131-132 i komentar *in margine:* »Titan, to je ime sunca, ko je mnozimi imeni zvano od starih poet«, kao i VI, 380 kada umire Judita i »grediše gledat Božje lice«.

Marulić se tu u *Evang.* I, 26, u poglavlju *O razmatranju/ De meditatione* referira na znamenitu Jeronimovu poslanicu *Epistola ad Eustochium* 22 (§§ 7 i 30) koji se na dva mjesta osvrće i na svoje vizije u nebesima. Međutim, pišući o svojim vizijama Jeronim *ne govori* da je vidio »u jednomu Bogu Trojstvo«, barem ja nisam uspio pronaći njegov izričaj sličan ovomu koji navodi Marulić. *Trojstvo je, međutim, doista vidio Dante* u momentu svoje vizije na nebesima kada ga je na trenutak – utopljen u blaženstvo – gledao kroz točku Božje svjetlosti iz koje sve poteče (*Par.* XXXIII, 115-120):

»Ne la profonda e chiara sussistenza
de l'alto lume parvermi tre giri
di tre colori e d'una contenenza;
e l'un da l'altro come iri da iri
parea reflesso, e 'l terzo parea foco
che quinci e quindi igualmente si spiri«.

U dubokoj i jasnoj bitnosti
visokoga svjetla ukazaše mi se tri kruga
u tri boje iste veličine:
i jedan se činio kao ogledalo drugoga
kao duga od duge, a treći je bio kao vatra
podjednako raspirena od jednoga i drugoga.

To su u Danteovoj viziji Bog Otac i Bog Sin, svjetlo od svjetla (*lumen de lumine*), i vatra ljubavi Duha Svetoga. Vjerojatno je Marulić, opisujući Jeronimovu, jednostavno povezao ili čak pomiješao Danteov i Jeronimov opis vizije, referirajući se, u svakom slučaju, na ove stihove *Božanstvene komedije*. S obojicom on i inače dijeli intrizični sadržaj vjere u Presveto Trojstvo i ultimativni cilj svoje poezije koji su Jeronim i Dante posvjedočili, oni su realno i(li) literarno vidjeli sjaj lica Božjega. Posve sličan izraz kao u *Evang.* I, 26 nalazimo kod Marulića i u ovdje objavljenoj (pog. 6. *Dante i Marulić u Trogiru*) njegovoj pjesmi »Od dvora nebeskoga stumačenje«. To je opis Isusa u zlatu (stihovi 57-60) »*sa tri krune hitra tega* (tj. vješte izrade)«, stih 59. Dodatni je to dokaz za Marulićevo autorstvo iste pjesme, naravno i za danteovsku potku njegove poezije.

Tekstualni predložak i Danteu i Maruliću su dva ulomka iz *Epistola ad Eustochium* 22 (7 i 30) gdje Jeronim piše o svojim vizijama u pustinji:

[7] »... Memini me clamantem diem crebro iunxisse cum nocte nec prius a pectoris cessasse verberibus, quam domino rediret increpante tranquillitas. Ipsam quoque cellulam meam quasi cogitationum conscium pertimescebam et mihimet iratus et

rigidus solus deserta penetrabam. Sicubi *concava vallium, aspera montium, rupium praerupta* cernebam, ibi meae orationi locus, illud miserrimae carnis ergastulum; *et, ut mihi ipse testis est dominus, post multas lacrimas, post caelo oculos inhaerentes nonnunquam videbar mihi interesse agminibus angelorum* et laetus gaudensque cantabam: ›Post te in odorem unguentorum tuorum currimus‹« [cf. Ct 1,3]

[7] ... Sjećam se još vrlo dobro kako sam plačući dane i noći provodio bičujući se po prsima, ne prestajući sve dok me Gospodin nije ukorio, kada mi se povratio duševni mir. Čak i pred svojom ćelijom sam se bojao, jer sam u njoj vidio suznalca svojih misli. Sa sobom nezadovoljan, u svojoj odluci nesalomljiv, prodirao sam sâm još dublje u pustinju. Gdje sam *vidio usku prodolinu, surovo brdo, strmu usjeklinu*, na tom bih se mjestu zaustavio na molitvu, čineći od njega tamnicu svojega grješnoga tijela. *Bog mi je svjedok, nakon mnogih prolivenih suza, stalno upravljajući oči u nebo, ugledao sam se ponekad među anđelima, pa sam radostan i sretan pjevao: ›Za tobom trčimo, privučeni miomirisima tvojih pomasti‹.* [usp. Pj 1, 3]

Druga scena je pred nebeskim sudištem gdje se Jeronim branio da nije ciceronijanac. Tu ga je obasjala neslućena jarkost svjetla da nije uspio uzdignuti pogled prema sudačkomu tronu:

[30] »Interim parabantur exsequiae et vitalis animae calor toto frigente iam corpore in solo tam tepente pectusculo palpitabat, cum subito raptus in spiritu ad tribunal iudicis pertrahor, ubi tantum luminis et tantum erat ex circumstantium claritate fulgoris, ut proiectus in terram sursum aspicere non auderem [...]«.

[30] *Tijelo je već bilo ohlađeno, i samo u ukočenim prsima titrala je iskrica prirodne topline života. Iznenada se u duhu osjetih odvučen pred sudačku stolicu. Tu me obasja velika jakost svjetla i odsjaj onih koji su bili uokolo sudačke stolice, tako da sam pao na pod i nisam se usudio prema gore pogledati [...].*

Tako s Jeronimom, »našim pravim Dalmatinom«, kako ga je Marulić u firentinskome životopisu na hrvatskom nazvao, zaokružujem ovo poglavlje. Upravo je Jeronim hermeneutički povezao, ne samo tekstom svoje *Vulgate*, Augustina, Dantea i Marulića, nego i pronicavim izlaganjem biblijskoga teksta podučio i mnoge ine utjecajne pjesnike i oce, filozofe, teologe i filologe, koji su tijekom jednoga čitavog tisućljeća, uključujući Marka Marulića i Erazma Roterdamskoga, trsili nove putove znanstvene refleksije o biblijskome tekstu i o poeziji *u vjeri, nadi i ljubavi* sve do željenoga konačnoga cilja »gledat Božje lice«.

Tekst jednoga od svojih suputnika na usponu do gledanja lica Božjega Marulić je i vlastoručno prepisao (Sl. 29), o tome raspravljam u poglavlju AURELIJE AUGUSTIN, MARKO MARULIĆ I FRANCESCO FILELFO.

10. »ZA SLAVU OHOLASTI«

Danteova anaforička poezija (*Purg.* XII, 25-63) kao Marulićev model u kodeksu R 3662

O himnu »An'jelske kriposti nebeskoga kora« iz *Života svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina* i o prozimetru *Početak od fsake kriposti, milosti i duševnoga utišenia* (R 3662; nekoć N° 14, f. 19^{v}-20^{r}) s danteovskom pripovjedačkom pjesmom u tom rukopisu i mojoj atribuciji tih rukopisa Marku Maruliću, kritički piše Josip Vučković (2025) u svojoj disertaciji o *Firentinskome zborniku* koja je nedavno postala dostupna *online*. Očiti mu je cilj disertacije bio pobiti (i) moje dokaze da je autor toga zbornika, neovisno o tome tko je bio pisar, Marko Marulić. U tome on nije uspio, a i nije mogao uspjeti, jer je suspendirao, kao i njegovi mentori, *filološku metodu dokazivanja* u humanistici, o čemu je već bilo riječi. Nije se posebno ni trudio uspoređivati *hrvatske* predloške Marulićeve poezije u tome zborniku, njegov glavni talijanski izvor Danteovu *Komediju*, Ovidija, Petrarku i ine klasike, a oskudno je uspoređivao i njegove latinske predloške raznih prijevoda i prerada na hrvatski, kako ću to ovdje demonstrirati. Već jednom citirani stihovi hvalospjeva »An'jelske kriposti« (43-46) iz *Firentinskoga zbornika* se izravno odnose (*loci similes*) na dvije također navedene Danteove tercine (*Par.* XXXIII, 115-120):

Sita biše duša slasti neizrečene,
ke tko se okuša, želeći ju, vene.
Vi[d]jaše na nebi gdi se svi vesele
i vrativ se sebi, *plakaše od želje;*

Sit se nagledati Božjega lica za kojim je i on, Dante, ›gladovao‹, želi i pisac himna »An'jelske kriposti«. To je poznati Danteov topos, nalazimo ga i u skoro svim Marulićevim djelima. Radi se zapravo o finalnom poetskom izrazu, ujedno i zajedničkom cilju autorâ *Judite* i *Božanstvene komedije*. Vučkoviću su poznati moji argumenti i glavni radovi o tome, ali ipak niječe Marulićevo autorstvo hvalospjeva »An'jelske kriposti« kao i cijeloga *Firentinskoga zbornika*. Pokušao je (2025: 148 et passim) isto tako osporiti i Marulićevo autorstvo rukopisa R 3662, posebno anaforičku pripovjednu pjesmu »Za slavu oholasti« koja se nalazi u tom rukopisu. Sadrži trinaest primjera kažnjene oholosti, a modelirana je prema trinaest Danteovih tercina (*Purg.* XII, 25-63):

»Vraćajući se istome katalogu iz rukopisa R 3662 u predgovoru svojemu izdanju *Judite*, Pandžić neuvjerljivo insistira na tome da taj katalog oholnika slijedi Dantea, sugerirajući da bi to bila konačna ovjera Marulićeva autorstva rukopisa R 3662 i *Života Ivana Krstitelja* (Pandžić 2021b: 85). Naravno, proglašavati svaki trag recepcije Dantea ovjerom Marulićeva autorstva vrlo je neodgovorno, a neuvjerljivo je i samo povezivanje kataloga iz R 3662 s Danteom, jer je u literaturi zamijećeno da i sâm Dante donosi selektivan izbor oholnika iz Peraldusa«.

Vučković je neupućen u Danteovu i Marulićevu poetiku, ali prije svega griješi debelo protiv načela znanstvenoga rada *u filologiji*, sve to iz samo njemu znanih razloga. Najprije je odbacio *filološke* argumente *lege artis* Mladena Parlova (2002) da je autor te *vitae* Marulić, iako on *i samo on* u skoro svim svojim *latinskim djelima* donosi *izbor istih pet oholnika* kao i u hrvatskome *Životu sv. Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika*, uključujući i istu teološku suprotstavljenost oholosti i poniznosti (Vučković 2025: 147):

»Iako se načelno slažem s autorovim stavom da i tematske analize mogu biti korisne u utvrđivanju autorstva, jasno je da se pozitivni dokazi mogu izvoditi samo preko vrlo neuobičajenih ideja, dok Parlov insistira na podudarnostima koje su opća mjesta teološke literature«.

Ne, nisu to opća mjesta teološke literature, pogotovo ne podudarnosti *u jedinstvenoj kombinaciji na hrvatskom i latinskom jeziku*, to je *ekskluzivna autorska poveznica*. Parlov naime donosi podudarnost u detaljima, najprije *isti tekstualni izbor (ista imena) iz širega kataloga* oholnika u raznim Marulićevim latinskim djelima i u hrvatskom *Životu sv. Ivana Krstitelja*, a potom i s imenima tih istih oholnika povezanu *teološku* (i epsku, kako ćemo još vidjeti) suprotstavljenost kažnjene oholosti i nagrađene poniznosti. Treći detalj koji govori za Marulićevo autorstvo i hrvatskoga *Života* jest činjenica da je on *jedini poznati hrvatski autor toga doba, pa sve do danas*, koji uopće spominje i povezuje iste te oholnike i s istom teološkom interpretacijom bilo na hrvatskom bilo na latinskom jeziku. Vučković se nije potrudio tražiti jedan ini konkretan sličan primjer u hrvatskoj literaturi. Kao filolog morao je to učiniti, bez kontraprimjera, tj. *bez inoga usporediva teksta i usporediva sadržaja*, u filologiji *nema valjanoga argumenta*.

U gornjem citatu Vučković tvrdi da sam biva bio »neodgovoran«, uvodeći Dantea kao Marulićev pjesnički i teološki model u poeziju kataloga oholnika. Pritom *niti citira niti osporava moj glavni, vrlo jasno formuliran argument*, kako se Marulić orijentirao prema Danteu. Očito je da uopće nije ni pokušao čitati i prepoznati Danteovu poeziju i njegove umjetničke zahvate, a samim time ni

Marulićeve. Ovo je bio i ostao taj moj argument, uza nj sam u izdanju *Judite* preslikao i Marulićevu pjesmu o oholnicima iz rukopisa R 3662 (Marulić 2021: 84-85) ovdje dodajem istu presliku (Sl. 14) kao i diplomatički prijepis sadržaja, Vučković sve to jednostavno ignorira:

> »Impresivna je prezentacija 13 primjera oholosti u 13 tercina (*Purg.* XII, 25-63) ponavljanjem tri različite grupe primjera *stilizirane anaforički* (kao ritmička ponavljanja): *vedea ..., o ..., mostrava ...* Marulić ne spominje samo primjer Judite i Holoferna nego u rukopisu *Početak od fsake kriposti, milosti i duševnoga utišenia* (R 3662; nekoć N° 14, f. 19^{v}-20^{r}) redom preuzima biblijske primjere Danteovih *superbi*, a njegove mitološke, uglavnom Ovidijeve, mijenja drugim biblijskim primjerima. Tako obojica počinju s Luciferom, a zajednički su im još Roboam, Senaherib, Aman i Holoferno. Da je Marulić i tu slijedio Danteove biblijske primjere oholosti vidi se i po tome da svaki primjer započinje anaforički, kod Marulića s ›za volju oholasti‹«.

To je sve, *sapienti sat*. Kako Vučković ove rečenice očito nije razumio ni uzeo u obzir, malo ću proširiti argumentaciju iako se u zaključku ništa ne mijenja. Radi se *o Danteovu umjetničkom kodu* koji oponaša Marulić. Vučković nije prepoznao da se u *oba slučaja* (Danteovu i Marulićevu katalogu oholih) *radi o jednoj pjesmi u književnoj vrsti pripovjedačke poezije*, da obojica anaforički markiraju početak izvornih tercina. Dakle, kada sljedeći put pokuša osporiti moju atribuciju prozimetra *Početak od fsake kriposti, milosti i duševnoga utišenia* ili *Života sv. Ivana Krstitelja* Marku Maruliću, umjesto etiketiranja »neuvjrljivo« i »neodgovorno«, Vučković će morati pronaći *inoga autora* na kojega se pri tome Marulić *uopće mogao ugledati*, ako to već nije bio Dante. Morat će dokazati da Marulić poznaje sličnu pjesmu drugoga *autora koji piše hrvatski*, te da i taj autor također *ima trinaest oholnika* u katalogu kao Dante i Marulić, *ne dakle dvanaest* kako to piše Vučković, a pisao je svoju pjesmu s anaforičkim stihovima opet kao Dante i Marulić. Puko nabrajanje ovih ili onih oholih nije dakle odlučujući dokaz, važno je ipak da ih je *trinaest* (12+1), što, kao prvi uopće, ima *Dante* i, kao jedini hrvatski autor do danas, *Marko Marulić*, a *ne samo dvanaest* ovih ili onih svejedno, kako bi to htio imati Vučković. Trinaesti primjer je dodatno jedan vrlo *specifičan umjetnički zahvat* i Dantea i Marulića, koji njega slijedi ovdje kao i često u *Juditi*. Vučkovića sam već citirao gdje veli da se »pozitivni dokazi mogu izvoditi samo preko vrlo neuobičajenih ideja«, ali jedincatost 13. tercine nije prepoznao. Njegova stereotipna argumentacija: mogao je tko drugi biti autor, predložak nije morao biti Dante, diseminacija oholnika je široka, *nije filologija*. Ona ispituje kroz povijest *zapisane riječi*, u ovom slučaju *i hrvatske riječi*, kako je već pojašnjeno, *ne funkcionira u tekstopraznom prostoru*.

Taj trinaesti primjer kod Dantea i Marulića, Vučković ga ne poznaje iako sam ga vrlo jasno interpretirao uz izdanje *Judite* (Marulić 2021: 84-85), je *finalni opći poučak* (na francuskom *envoi*) za svih dvanaest pojedinačnih oholnika, pokazuje im kamo (do)vodi oholost na apstraktnom primjeru slavnoga i ohologa grada, ne kao inače u ostalih 12 primjera konkretnih osoba. Troja je u pepelu i ruševinama, na podu oholnici kao i autor vide tek sićušan reljef ostataka nekoć moćnoga grada (*Purg.* XII, 61-63). Tri akrostiha s početnim slovima *v, o* i *m* sumiraju u jednoj tercini tri prethodne anaforičke grupe stihova (3x4 =12 tercina) koje počinju s a) *vedeva*, b) *o*, c) *mostrava*. Mnogi su komentari te Danteove pjesme, ima ih barem stotinjak u znanstvenoj literaturi, uglavnom i u svakome talijanskom izdanju *Božanstvene komedije*. Vizualno uspio pregled nudi Barolini (2014, Sl. 13), možda će motivirati Vučkovića, naravno i ine paušalne otkazivače Marulićeva autorstva brojnih hrvatskih rukopisa, da to konačno malo pažljivije prostudiraju.

Exempla of Pride and Acrostic
(*Purg.* 12, 25-63)

1. Vedea	Lucifero	Dio	Biblical	V
2. Vedea	Briareo	Giove	Classical	
3. Vedea	giganti	Dio	Classical	
4. Vedea	Nembròt	Giove	Biblical	
5. O	Niobè		Classical	O
6. O	Sàul		Biblical	
7. O	folle Aragne		Classical	
8. O	Roboam		Biblical	
9. Mostrava	Erifile		Classical	M
10. Mostrava	Sennacherib		Biblical	
11. Mostrava	Tamiri & Ciro		Classical	
12. Mostrava	Oloferne		Biblical	

13. Vedea Troia in cenere e in caverne:
O Ilion, come in te basso e vile
Mostrava il segno che li si diceme

Troy as final exemplum (a city rather than a person or group of persons) recapitulates the three types of pride and repeats in one terzina the three words:

"Vedea,"
"O,"
"Mostrava"] VOM

Sl. 13: Trinaest Danteovih kažnjenih oholnika (usp. Barolini 2014)

Na *ekskluzivno danteovsku provenijenciju* Marulićevih stihova upućuje dakle odlučujuća, trinaesta tercina (*Purg.* XII, 61-63), ovdje ju donosim i na hrvatskome:

»Vedeva Troia in cenere e in caverne;
o Ilión,[24] come te basso e vile
mostrava il segno che lì si discerne!«

Vidjeh Troju u pepelu i ruševinama;
o Ilion, kako te ponižena i bijedna prikaza
znak (slika) tu dolje u kamenu uklesan!

Dante se ovdje, kako mislim, sadržajno i pojmovno referira na Vergilija (*Eneida* II, 26-30), kada ushićeni Trojanci spoznaše da su Danajci otplovili. Idu žurno gledati (*videre, hic...*, i.e. *monstrare*) pokazujući na opustošena mjesta koja su iza njih ostala:

ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
panduntur portae, iuvat ire et Dorica castra
desertosque videre locos litusque relictum:
hic Dolopum manus, hic saevus tendebat
Achilles; classibus hic locus, hic acie certare
solebant.

I cijela ce Troja oslobodi duge potištenosti.
Sva se vrata otvoriše, pođoše veseli gledati logore
Danajaca, opustošena mjesta i napuštenu obalu:
Ovdje su bili Danajci, ovdje Ahil divlji, ovdje
poredana flota, ovdje se obično vodiše
borbe.

Marulić sigurno poznaje ne samo citirano mjesto kod Dantea nego i ovo Vergilijevo.

Konteksta i usporedbe poradi, preslikavam još jednom ovdje (usp. Marulić 2021: 85) *Marulićevu pjesmu* o trinaest primjera kažnjene oholosti (R 3662; nekoć N°14, f. 19^{v}-20^{r}). Vučković ju u mojemu izdanju *Judite* očito nije pažljivo čitao kao ni citiranu eksplikaciju. Anaforička ponavljanja po Danteovu uzoru sam podvukao, počev s uvodom »Bog kastiga i pedipsa superbih i oholih«.

[24] Dante ovdje vrlo vjerojatno aludira na centralni značaj rušenja Troje za osnivanje Rima. Eneja, kao i Odisej prije njega, nadopisuju kao palimpsest rimsku i helensku povijest u simbolički višeslojeviti *Nachleben* grada Troje, te svjesno evocira II. pjevanje *Eneide* o propasti Troje svojega učitelja Vergilija. To je i ključna pouka oholnicima da se trgnu pogledom od razrušene Troje podnoga reljefa i da novo očište traže pogledom prema gore čime će se odvažiti na novi početak. Vergilije opet u II. pjevanju *Eneide* aludira na jedan od helenskih *Epskih fragmenata* o povratku Grka iz Troje, točnije na *Iliu persis* (Ἰλίου πέρσις, *Rušenje Troje*) autora Polignota; usp. Robert, Carl. *Die Iliupersis des Polygnot*, Halle a. S. 1893., (https://doi.org/10.11588/diglit.6003#0087). Marulić je vrlo zgusnuto glosirao i komentirao II. pjevanje *Eneide* na svojoj inkunabuli koju sam nedavno identificirao u Povijesnom arhivu Franjevačkoga samostana u Cresu (Vergilius, *Opera*, 1482; *GW*: 49806). Kao krovni poučak za sve ohole njemu Troja nije mogla poslužiti pišući za redovnice i kršćane općenito, zato bira dva biblijska poučka (Tob 4, 14 i Mt 11, 29) koji pokazuju pravi put poniznosti nasuprot oholosti. On naravno razumije i Danteovu intenciju izgraditi veliki Rim na poučku oholijom razvaljene Troje, ali ga u tome, kao i u mnogim detaljima, ipak ne slijedi.

Usput, ta rečenica je ujedno i lijep primjer produševljenosti (živosti) *muških* imenica i pridjeva *u množini* (gen. umjesto akuz.), čest kod Marulića, nema ga u današnjem hrvatskom književnom jeziku u množini (usp. Pandžić 2019 b: 16-18). Uz presliku (Sl. 14) donosim i diplomatičku transkripciju istoga teksta, bit će još od koristi i za usporedivost slovopisa i fonopisa splitskih hrvatskih rukopisa ranoga 16. stoljeća.

R 3662 (N°14), f. 19^{v}-20^{r}:

»[...] A sada slisaite cholicho strasno i zestocho bog castiga i pedipsa superbih i oholih.

Oholast angela progna is nebes chacho pise *isaia proroch c° XIII* gouorechi: *Quomodo cecidisti lucifer*, chacho se upade is nebes lucifere za uogliu suoje oholasti.

Za uogliu oholasti progna bog adama nascega otca i mater euu is raia zemaglschoga.

Za uogliu oholasti uaze bog craglestuo roboamu sinu salamunouu. *III Regum c° XII.*

Isaie c° XXXVIII. Za uogliu oholasti bog castiga cragla senachariba zac angel nebeschi pobi mu u jednu noch sto i osamdeset i pet tisuch uoische. Napokon sini gnegoui ubise ga.

Daniel c° IIII°. Za uogliu oholasti castiga bog craglia nabuchodonosora zac mu pamet uaze i progna ga izmeiu gludi i stasce u pustigni ziuinom giduchi seno chacho uol.

Machabeorum c° IX. Za uogliu oholasti castiga bog craglia antiocha zac ga fsega israni. che rane tolicho necisto uognahu da se ne mogase poli gnega stati is chih carui chipglahu.

Hester c° IIII°. Za uogliu oholasti aman bi na uisalih obisen

Judith c° XIII°. Za uogliu oholasti castiga bog glutoga oloferna zac mu sueta udouica iudit glauu odsice

Exodi c° XXXIIII°. Za uogliu oholasti bog potopi u carglenom moru craglia farauna.

[Secund]o Regum c° XXIIII°. [ne XXXI-III° kako stoji] Za uogliu oholasti dauidoue pobi mu bog u craglestuu sedamdeset tisuch gludi.

Machabeorum c° II°. Za uogliu oholasti craglia iruda carui rastocise azara i rece thobia suomu sinu:

Thobie c° IIII° [*Tob 4, 14*]: *superbiam numquam in tuo sensu aut in tuo verbo dominari permittas in ipsa enim initium sumpsit omnis perditio.* Nigdar ne dopusti da ohalast gospoduge ali u tuom ochiuchieniu ali u tuoioi rici zac ge ona pocatach od fsache pogibeli.

[*Mt 11, 29*]: A zato i rece nas Spasitegl: ucite se od mene zac sam krotach i *umiglena* [*ponizna*] *sarca.* discite a me quia *mitis sum et humilis corde*«.

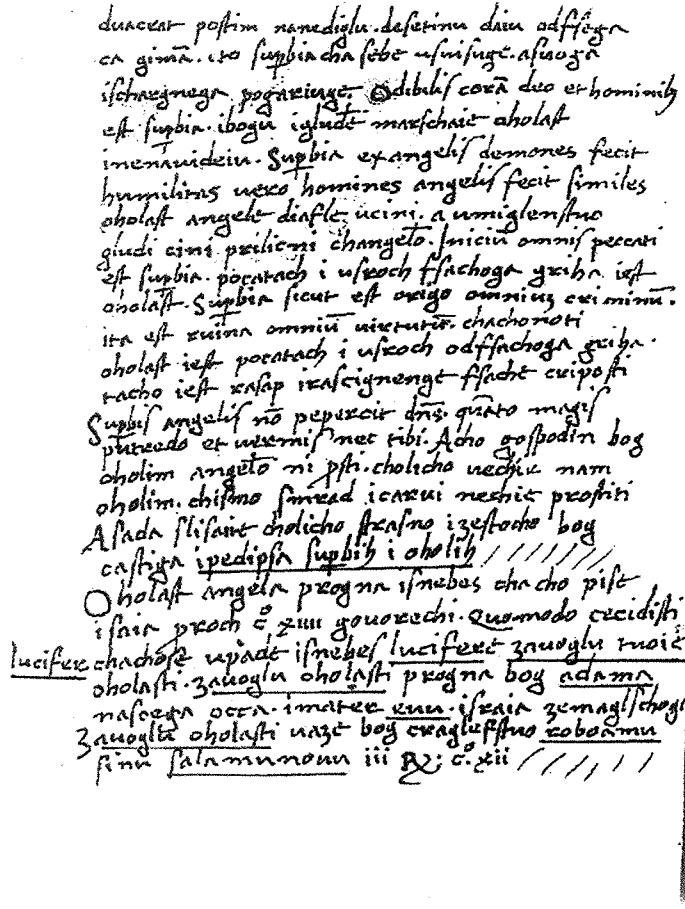

Sl. 14: R 3662, f. 19v-20r

I dok u prvih dvanaest primjera Marulić upućuje na biblijska mjesta oholosti, Danteova klasična on pri tome mijenja drugim biblijskim primjerima, donoseći anaforičke stihove pripovjedne poezije na hrvatskome, *trinaesti je primjer zapisan i latinski i hrvatski*, i po tome dobiva poseban značaj. Naime, i Marulić ima svoj *opći* poučak kao trinaesti na koncu koji apstrahira od pojedinih oholnika, čime on oponaša Dantea koji je *ekskluzivni tvorac trinaestoga krovnoga poučka*, bez obzira dakle na to tko je sve prije njega nabrajao njih dvanaest, i kojih uopće oholnika. Dante je bio i jedini, bar po mojoj spoznaji, koji je te oholnike posložio u poeziju, odnosno u *anaforički ustrojenu pjesmu*. Marulić dakle Dantea ne oponaša samo anaforičkim ustrojem pjesme i imenima oholnika, što bi već bio dostatan dokaz njegova predloška za Marulićevu pjesmu, nego i upravo *po sukobu oholosti i poniznosti*, zajedničkoj idejnoj potki *Božanstvene komedije* i *Judite*. Upravo zato u trinaestom primjeru Marulić *osuđuje oholost i slavi poniznost ključnim biblijskim savjetima*, po jednim iz Staroga i Novoga zavjeta, usporedno latinski i hrvatski. To je dakle njegova poetološka i teološka kvintesencija i u *Životu sv. Ivana Krstitelja* o čemu je pisao Parlov (2002). I po tome se prepoznaje kongenijalni poetski sadržaj, ustroj epa i nadindividualna važnost trinaestoga primjera kažnjene oholosti. Jedinstvena je to pojava kod Marulića i Dantea, Vučković neka se potrudi pronaći neki sličan primjer u *hrvatskoj* književnoj povijesti, ako mu ovi filološki dokazi – tekstualno i sadržajno potvrđeni – nisu dostatni. Posljednja rečenica (Mt 11, 29) konačna je, kristološka utemeljenost poniznosti, a o tome je posebno intenzivno razmišljao u svome djelu *De humilitate et gloria Christi* (*O poniznosti i slavi Kristovoj*), objavljeno je 1519., ali je tu istu ideju već od početka ugradio u svekoliku svoju poetiku i etiku.

Zanimljivo je da je rukopis R 3662, kod Celottija N° 14, bio *Maruliću pripisan* i u prodajnom *Catalogue* (1966) kuće Sotheby's (Sl. 15), kada ga je otkupila Nacionalna i sveučilišna knjižnica iz Zagreba. To u Zagrebu nisu prihvatili zbog datacije rukopisa iz 1532., a o Danteu u samome tekstu ionako nitko tada nije razmišljao (*Catalogue* 1966).

Konačno, opći poučak bi sebi mogao formulirati i Josip Vučković, ali ne samo on, za svoj budući rad u filologiji: a) dokazivanje protuargumentima traži vrlo obazrivo i korektno, a ne izbirljivo *potkradanje*, tj. *preformulirano čitanje i razumijevanje* argumenatâ koje se želi pobiti, posebno ako su ti formulirani na višoj razini znanstvene apstrakcije; također b) neizbježno je ›dublje čitanje‹ samoga Marulića i ›prepoznavanje‹ autorâ koje je *on recipirao*, a ne suditi *a limine* arbitrarno (»neuvjerljivo«, »neodgovorno«) o Danteu i Maruliću, ne poznajući uopće njihove umjetničke zahvate i književne vrste. Vučković je u svojoj argumentaciji izbjegao spomenuti činjenicu da sam Danteove stihove

Sl. 14: R 3662, f. 19v-20r

u *Juditi* i njegovu idejnu strukturu Marulićeva epa – sukob oholosti i poniznosti – prepoznao i naširoko dokazao u *Predgovoru* i komentarima svojega kritičkoga izdanja Marulićeve *Judite* (2021). Mogao je i morao i te argumente i citate (*loci similes*) pokušati pobiti jer je diskusija o Danteu u rukopisu R 3662 samo nastavak rasprave iz *Predgovora* i komentara uz izdanje *Judite*.

Third Day 22 *Monday, 27th June, 1966*

CROAT MANUSCRIPTS

328 [MARULIĆ (MARKO)] POČATAK OD SVAKE KRIPOSTI, MILOSTI, I DUŠEVNOGA UTIŠENJA [Beginning of every virtue, grace and spiritual consolation, in Croat], *ff.* 1-28; POČIŃE ŽIVOT SVETOGA JEROLIMA [Life of St. Jerome, in verse], *ff.* 28*b*-31*b*, 2 works in 1 vol., *manuscript on paper*, 32 *ll.* (*including one blank*), *clearly written in black ink in a hand of humanistic type, waterstained but perfectly legible, nineteenth-century boards, from the Celotti collection* (*sale in our rooms*, 14 *March* 1825, *lot* 191), *MS.* 950 8*vo* (213*mm. by* 160*mm.*) 17 *August* 1532

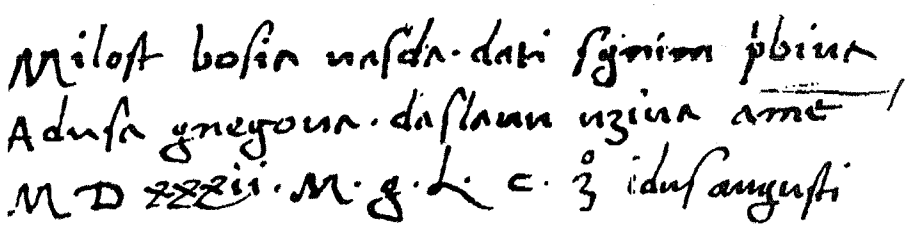

*** The first work, in prose, which occupies the major part of the manuscript, is AN UNPUBLISHED AND HITHERTO UNKNOWN WORK by the great Croatian poet and humanist, Marko Marulić ("Marcus Marullus", born in Split, 1450-1532). The verse life of St. Jerome which follows it was printed at Senj in 1508. The present manuscript, which is all in one hand and is dated 1532 on f. 28, was probably written by a humanist from Marulić's circle. The initials M.g.L.c. in the colophon are, perhaps those of the scribe.

The watermark of the paper is an anchor, type of Briquet 493 (use recorded at Udine 1524-30). Most of the Abbé Celotti's manuscripts were acquired in the Veneto, a natural place to find a manuscript of Dalmatian origin such as this.

Sl. 15: Catalogue 1966: 22

Na te se argumente on uopće ne osvrće, iako su relevantni i za autorstvo rukopisa R 3662. Vjerojatno je računao da će moći lakše osporiti Marulićevo autorstvo pjesme iz rukopisa R 3662 kao i cijeloga toga rukopisa nego komentare uz ediciju epa. Time bi Dante, Marulićev glavni pjesnički izvor i uzor i za ep *Judita*, što je otkrio Pandžić, i nadalje ostao »zamračen« barem za uski kružok marulista, njegovih mentora. Zato Vučković uvijek iznova »poentira« sa svojim glavnim zahvatom: Pandžić je »neuvjerljiv«, »neodgovoran«, ne reče samo za koga, te mogao je to Marulić preuzeti »od koga drugoga«, ne

reče samo od koga i sl. Taj neki fiktivni ini autor do danas je *bez teksta* kao i sam Vučković. Povrh svega mene je najviše osupnula činjenica da on uopće nije provjerio i čitao *Danteov tekst* o kojemu pišem, čak ni stihove njegove i usporedno Marulićeve koje citiram, nego je nastavio tražiti potvrde za svoju arbitrarnu paralogičnu egzibiciju, pozivajući se neumorno uvijek iznova i uvijek »plauzibilno« i »točno« isključivo na reciklirane tvrdnje i međusobne sekundarne pohvalnice i zahvalnice svojih glavnih mentora i znanstvenih autoriteta, a to su: Dragica Malić, Smiljka Malinar, Ivan Lupić, Bratislav Lučin, Tomislav Bogdan i Neven Jovanović. Oni *o dubokom umjetničkom sadržajnom i tekstualnom afinitetu Dantea i Marulića* nikada nisu reflektirali, pače ni jedan Danteov stih, ni jednu aluziju na njegovu poeziju i prozu, isto vrijedi za Petrarku, Boecija i Augustina, kod Marulića *nisu sami pronašli*, citirali ili uspoređivali.[25]

Last but not liest, autor cijeloga hrvatskoga rukopisa R 3662 nije neki anonimni »dalmatinski autor«, kako to zapisa Vučković, nego hrvatski autor Marko Marulić (kopist ovoga rukopisa je bio netko od vlastitih pisara ili prijatelja nakon njegove smrti), k tome vjerojatno i najveći pjesnik kojega su Hrvati kroz povijest imali. U obje pjesme o kojima je ovdje bilo riječi, *An'jelske kriposti* i *Za slavu oholasti*, ugledao se na možda najvećega od svih pjesnika staroga svijeta. Da se na Dantea Marulić ugledao u pjesmi *An'jelske kriposti* Vučković je mogao čitati, bibliografirati i citirati moj prilog, objavljen je 1. siječnja 2024. na jednoj digitalnoj platformi pod naslovom »Nove pjesme Marka Marulića« (https://www.academia.edu/111978968/Nove_pjesme_Marka_Marulića).

Mogao je tako sebi prištedjeti mnogo truda u nastojanju da dokaže kako *Život sv. Jerolima našega pravoga Dalmatina* i hvalospjev u njemu *An'jelske kriposti* nisu Marulićeva djela i da nemaju danteovsku poeziju za uzor. Trebao je samo to provjeriti, čitati i citirati, kao i Marulić, *Dantea*, umjesto se osloniti na Lupića, Jovanovića, Bogdana, Malić i Malinar s kojima se uvijek slaže *u paušalnom otkazivanju* Marulićeva autorstva *Firentinskoga zbornika* i inih kodeksa rukopisne zbirke koju sam svojedobno identificirao. I oni nisu ni čitali Dantea, pa mu nisu ni mogli pomoći u razumijevanju Marulića. Zanemarujući

[25] Mogu donekle razumjeti Vučkovića. Kada bi on citirao Pandžića koji argumentirano kritizira Jovanovića (2001, 2002, 2011), Bogdana (2002.) i Lupića (2019.) jer su, doslovce, ›odrezali‹ Petrakine i Danteove stihove iz Marulićevih djelâ, odnosno pripisali Marulićeve stihove Hektoroviću ili anonimnim tekstopraznim ›dalmatinskim autorima‹, on bi, možda, ostao bez diplome na FF u Zagrebu. Filologija ipak ne trpi kompromise na račun *nijekanja teksta ili autora*. Ona je »moćna znanost«, kako to ustvrdi Gumbrecht (2003.), ali ne samo on, prije ili kasnije ona ›(pro)čisti‹ *i tekst i kontekst*.

filološke i vrlo važne sadržajne aspekte tih rukopisa olako je zaključio (Vučković 2025: 143): »Zanimljivo je da nijedna od brojnih sačuvanih potvrda *An'jelskih kriposti* ne dolazi s bilješkom o autoru (Lučin 2020 b: 115)«.

To je ipak malčice ›friziran argument‹ za daleko šire Lučinovo ›dokazivanje‹ da autor *Firentinskoga zbornika* ne može biti Marulić, što objeručke na više mjesta prihvaća i Vučković. Marulić je uvijek isticao i branio Jeronimovo dalmatinsko podrijetlo, što je točno, a što biva ne bi bio slučaj u hvalospjevu Jeronimu u čast »An'jelske kriposti«, iako, vidjeli smo, u toj se poeziji pisac referira i na Jeronimovo pismo *Ad Eustochium* (22) i na Dantea, kako to i inače čini Marulić u svojim djelima. Međutim, odlučujuće je da je taj hvalospjev sastavni dio i prozimetarskoga *Života sv. Jerolima našega pravog Dalmatina*, čime je Jeronimovo podrijetlo iz Dalmacije već u naslovu snažno istaknuto, pa to nije moralo biti još jednom u pjesmi posebno naglašeno. Da bi ›argument‹ ipak bio donekle uvjerljiv Lučin je tu pjesmu jednostavno ›amputirao‹ iz *Života sv. Jerolima* (Lučin & Špoljarić, ur. 2020: 127-134) i objavio ju posebno kao anonimnu pod naslovom *Hvale svetoga Jerolima*, što je i za Vučkovića posve u redu. Slično je Lučin (2017: 5-73) postupio kada je, vjerujem samo previdio, iako je rezultat isti, 18 lijepo probranih stihova iz Marulićeva *Prikazan'je historije svetoga Panuncija*, djelo koje je i sam priredio za tisak, (preneseni su u *Život svetoga Ivana Krstitelja* koji nalazimo u *Firentinskom zborniku* »gdje vrlo vješto prevladava svaki anakronizam«, usp. Verdiani 1973: 53 i Kolumbićev komentar u Lucić 1990: 780-782), ali jednostavno zaboravio spomenuti *kao izvor* u svojem kritičkom izdanju. I kao ›najjači‹ argument da *Firentinski zbornik* ne bi bio Marulićev, Lučinu je poslužio citat iz *Života sv. Hjerolima našega pravoga Dalmatina*, gdje stoji (Verdiani 1973: 159-160, f. 24^{v}):

> »Pokle Hjerolim čini čudnu pokoru četire lita u pustinji, dili se iz pustinje i pojde u grad Bethelema i učini mostir ondi gdi se Isus porodi. Tu mnogi učenici prijdoše k njemu s kimi, svet život čineći, od jutra do noći posteći, trudi se pedeset lit i šest miseci *tumačeći Stari testament iz kaldejskoga i iz židovskoga jazika u latinski, a Novi testament iz garčkoga li u latinski.* To je vsa Biblija. *Hyeronimus Dalmata est.* Hjerolim je naš Dalmatin, on je dika i poštenje, slava i svitlost, kruna harvackoga jazika [...]. Oh, čestita mati ka ga rodi, da *vele veće čestitiji jazik harvacki*, iz koga tolika slatkost i svitlost u veru karstjansku pride!«

Lučin zaključuje (usp. Lučin & Špoljarić, ur. 2020: 90) da je pisac Jeronima ovdje vidio u tradiciji glagoljaštva, što Marulić za Jeronima nikada nije tvrdio, *ergo*, Marulić nije autor *Života svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina*. Ne, nije to Marulić ni ovdje tvrdio, *donio sam u citatu gore koso otisnuto* Marulićevo

mišljenje o Jeronimovu prevodilačkom radu, ni trunke aluzije na glagoljicu tu nema. Zaključio sam (2021 b: 56) da Marulić

> »...logički ne može protusloviti svojim izričajima u prethodnim rečenicama, nego zapravo reflektira tada uobičajenu praksu da *zamlja* kako po (staro)slavenskom tako i po njemačkom običaju (*Zunge*) dolazi i u značenju *jezik*, dakle: *Jeronim je naš Dalmatin, on je dika i poštenje, slava i svitlost, kruna hrvatske zemlje*. Tomu se nema što dodati«.

Vučković (2025: 155-156) je izabrao posve drugi način *neizravnoga* dokazivanja, zapravo je na taj način svako dokazivanje učinio besmislenim. Pozivajući se opet na Lučina i Lupića, jednostavno je rukopis R 3662, prijepis je iz 1532. kako smo vidjeli, proglasio *zadarskim*, pa bi tako otpalo Marulićevo autorstvo i *Života sv. Ivana Krstitelja* i *Života sv. Jerolima našega pravoga Dalmatina* i čitave zbirke hrvatskih rukopisa koja je 1825. na aukciji u Londonu bila rasprodana. Potom je pokušao, tek kao ogledni primjer *pars pro toto*, dovesti u pitanje i davno utvrđeno njegovo autorstvo jedne dvanaesteračke adhortacije (R 3662, ff. 12^{v}-13^{r}):

> »Posrijedi je spolijacija [pljačka, ZP] stihova iz dijaloške pjesme *Govorenje duše osujene i odgovor Isusov* koja tematizira pravedno izvršenje mučne i vječne onostrane kazne za one koji umru prije nego što se pokaju zbog svojega grešnoga životnoga puta. Ta je pjesma sačuvana u najmanje sedam cjelovitih zapisa [...]. Budući da zapis iz Lulićeva zbornika prati i eksplicitna atribucija pjesme Marku Maruliću, ona se često uvrštava u izdanja Marulićeva vernakularnoga pjesništva [...]. Neovisno o tome *hoće li se prihvatiti autentičnost* [kurziv ZP] te atribucije iz *Lulićeva zbornika*, sigurno je da imamo posla s tekstom dalmatinske provenijencije, o čemu svjedoči izostanak ternarnoga fraziranja u njezinim dvanaestercima«.

Marulićevo autorstvo te dijaloške pjesme prihvaćena je u svim dosadašnjim izdanjima po sadržaju i, navlastito, upravo zbog atribucije u *Lulićevu zborniku* (»ovo je složenje Marka Marula Splićanina«) koji je također podrijetlom iz trogirskoga samostana benediktinki. Sada bi to Vučković ponovno rado zanijekao, ne paše uopće u njegovo nijekanje Marulićeva autorstva R 3662. Drugi je razlog i dokaz da je autor Marulić i *dijaloški karakter* te poezije, ekskluzivna je to karakteristika brojnih Marulićevih hrvatskih pjesmotvora onoga doba, mnogi se oslanjaju i na Petrarkin model dijaloške poezije i proze. Vučković ne piše tko bi to, nakon brojnih izdanja pod Marulićevim imenom, počev od Jagićeva izdanja (Marulić 1869: 234-237) i čak dva prijepisa iste pjesme u Marulićevu rukopisu R 6634, mogao ili trebao 2025. iznova »prihvaćati autentičnost«. On i Lupić su jedini koji su Marulića kao autora te pjesme retorički

osporili i sada traže da ih drugi slijede. Očito su uvjereni da su oni jedini pozvani i kompetentni o tome suditi, po uzoru na ranije ideološki motivirane »komesarske negacije« Marulićeva autorstva razne njegove poezije i proze (usp. Kolumbićev komentar o autorstvu te pjesme u Lucić 1990: 785-786). Ako je pjesma Marulićeva onda *nije* zadarskoga postanja, onda su Lupić i Vučković krivo prosudili podrijetlo čitave izvorno splitske, autorski najvećim dijelom Marulićeve, zbirke rukopisa koju sam (Pandžić 2009) skupljao po Europi i identificirao prema starim signaturama (N° 1 – N° 22). O tome će biti još riječi u poglavlju *O povijesnom dugu hrvatske filologije*. Inače, Vučković i Lupić bi morali najprije pronaći *prvu uopće* dijalošku ili usporedivu hrvatsku pjesmu *zadarskoga postanja* iz vremena do 1532. tj. za života Marka Marulića i malo iza toga kada je prepisan rukopis R 3662. Nadopisivanja u Zadru, nastala 100 godina kasnije, nisu relevantna za autorstvo raznih rukopisa spomenute zbirke, uključujući i *Firentinski zbornik*.

Jedini tekst iz rukopisa R 3662 koji ostaje problematična autorstva su stihovi iz pjesme *Versi od križa* (Lucić 1990: 183-185, usp. ib. 767-768), što je kompilacija nekoliko različitih pjesama. Jagić ju je smatrao Marulićevom, od njega potječu i brojni ini stihovi pozdrava križu, prvi osam stihova i te pjesme su svakako njegovi. Fancev je zaključio da bi stihovi tu 9-48 bili počakavljene dvije Menčetićeve pjesme, uz to su inkorporirane i neke pjesme koje su drugdje zapisane kao samostalne. Upravo ti »počakavljeni« Menčetićevi stihovi se nalaze u rukopisu R 3662. I ako su ti stihovi doista Menčetićevi, to samo govori o tome da ih je sam kopist unio u inače cjelovit Marulićev prozimetarski rukopis, smatrao je da su Marulićevi. Vučković i Lupić bi zbog tih stihova rado cijeli rukopis R 3662 izbacili iz Marulićeva opusa. Pače, cijelu su zbirku rukopisa na taj način jednostavno pripisali zadarskim fikcionalnim anonimcima, ne pokazavši za usporedbu ni jedan takav tekst nastao u Zadru, ne obavivši ni mrvice historijsko-kritičke analize *neznanih tekstova* dokazano zadarske provenijencije, a bili bi datirani još za života Marka Marulića. Kolumbić, najkompetentniji istraživač Marulićeve hrvatske poezije, ipak smatra (Lucić 1990: 768) da tek »potpunija usporedna tekstološka te metrička i stilistička ispitivanja« mogu utvrditi koje stihove treba »izbaciti iz Marulićeva opusa«, navlastito iz pjesme *Versi od križa*. U toj su pjesmi u svakom slučaju i početak, nesporno, kao i očit danteovski završetak (stih 103 in: Lucić 1990: 185): »da budem gledati svitlo lice tvoje«, dokaz da su barem ta dva glavna dijela pjesme Marulićevi stihovi.

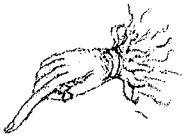

II. FIRENTINSKI HRVATSKI ZBORNIK

Suprot ›filologiji‹ tekstopraznoga prostora

U poglavlju ›Skupljati fragmente...‹ pokušao sam pojasniti što je to filologija i čime se ona bavi, spomenuvši i ine znanstvene metode koje nam mogu pomoći u prepoznavanju, izdavanju i interpretiranju povijesnih tekstova. Te metode u osnovi morao bi poznavati svaki filolog. Primijetio sam, ipak, da se u hrvatskoj marulistici već pola stoljeća perpetuira ekstravagantni *specificum*, odnosno fikcionalno njegovana kroatistička *›filologija‹ bez logosa*, tj. *›filologija‹ tekstopraznoga prostora*, što je, logički gledano, u najmanju ruku *contradictio in subiecto*, dakle ne samo *contradictio in adiecto*. Filologije kao znanosti nema bez restitucije ili (re)interpretacije *konkretnih tekstova*. U ovom slučaju neki marulisti za postojeće *hrvatske narodnojezične tekstove iz Splita* s početka 16. stoljeća traže nekoga drugog autora, važno im je samo da to nije Marko Marulić. Problem je u tome da ga već više od pola stoljeća navodno traže, ali niti jednoga još nisu našli. Neki od tih rukopisa su bez sumnje Marulićevi, neki anonimni ali vrlo sličnoga sadržaja i jezika kao i poznati Marulićevi. Onaj tko tvrdi da nisu Marulićevi morao bi, ako želi filološki argumentirati, pokazati tko je to onda autor te najstarije hrvatske narodnojezične proze i poezije. Vučković (2025.) u svojoj disertaciji je nedavno pokušao te autore vidjeti među latinskim i talijanskim knjigama koje je Marulić prevodio i prerađivao na hrvatski. Međutim, to su samo njegovi *inojezični predlošci, ne i hrvatski tekstovi* koje je on na svoj autorski način onda prevodio, prerađivao i nadopunjavao raznom svojom poezijom.

Talijani i Nijemci, primjerice, nisu sigurno pisali *Firentinski hrvatski zbornik* (sign. *Ashb. 1582*) i dvadesetak inih hrvatskih kodeksa iz novootkrivene čitave zbirke (signature N° 1 – N° 22.) koja je nastala u Marulićevo vrijeme (usp. Pandžić 2009), a neki od tih rukopisa su sigurno Marulićevi, drugi su akefalni ili anonimni. Autor ili prevoditelj tih rukopisa morao bi svakako biti *neki drugi Hrvat*, ako to već ne smije biti Marulić. I taj nepoznati autor je morao pisati lijepu hrvatsku i latinsku poeziju, prevoditi klasike, Dantea i Petrarku i na latinski i na hrvatski, citirati ih i inkorporirati, kao i Marulić (*Judita, Davidijada* itd.) u svoju poeziju i prozu, ali *i u anonimne akefalne rukopise*. Međutim, i u tim anonimnim rukopisima su odreda inkorporirane samo njegove, Marulićeve, već poznate ili pak dokazano od njega prepjevane

pjesme. Do danas nitko nije pronašao slične hrvatske tekstove i autore iz Marulićeva vremena koji bi mogli *realiter* supstituirati ili barem »reciklirati« njegovu poeziju *doslovce preuzetu* u svoju, čime bi se *analogno* moglo pripisati autorstvo tih tekstova i nekomu drugomu Hrvatu.

Ta negacionistički endemska, isključivo hrvatska ›filologija tekstoprazno-ga prostora‹, služi se, osporavajući Marulićevo autorstvo rukopisa, jedinim, uvijek istim svojim ›trik-argumentom‹. Marulićevi tekstovi koji su preuzeti u anonimne rukopise su navodno »kolali« ili su »mogli kolati« u njegovo vrijeme, ali do danas *ni jedan* doslovce citiran Marulićev tekst nije pronađen kod inih hrvatskih autora i u inim hrvatskim rukopisima njegova doba. To je po svoj širini inkorporiranih književnih vrsta »ekskluziva« Marka Marulića kako u *Firentinskome zborniku* tako u inim rukopisima iz spomenute najstarije i najveće zbirke hrvatskih narodnojezičnih spomenika. Tekstoprazna filologija nalikuje mjehuriću od sapunice (*Luftblase*). Začas pukne, pa se uvijek iznova mora novi mjehurić puhati, navlastito, zapravo skoro pa *isključivo*, kada malobrojni marulisti zatvorenoga splitskoga i zagrebačkoga kružoka počnu razglabati o Marku Maruliću, uvijek iznova na isti način i s istim *fake* argumentom od 1976. do danas.

Tada se, naime, dogodila svojevrsna »filološka invazija« ili barem »diverzija« iz Italije na neke nekritičke hrvatske filologe, kojima je pošlo za rukom, preko svojih epigona, do danas blokirati istraživanje književne ostavštine Marka Marulića na hrvatskome jeziku. Talijanski paleoslavist i polonist Carlo Verdiani (1905–1975) otkrio je, naime, 1953. u Laurenzijani u Firenci jedan hrvatski rukopisni kodeks. Opisao ga je (Verdiani 1957) i pripisao autoru Marku Maruliću. Na njega se tada malo tko u Hrvatskoj osvrtao, a časne iznimke su bili Josip Badalić (1957) i Hrvoje Morović (1971/ 1972) koji je izdao Marulićevu kraću verziju *Od naslidovanja Isukarstova* (N° 12 spomenute zbirke). Međutim, kada je u Splitu na hrvatski preveden i objavljen *Firentinski zbornik* (Verdiani 1973) s komentarom na hrvatskome, zahvaljujući maru Radovana Vidovića i Hrvoja Morovića, uslijedila je promptna reakcija. Nakon svojih izlaganja 1974. o Verdianijevu izdanju, Dragica Malić (1976.) i Milan Moguš (1976.) objavili su kratke recenzije i rezolutno zanijekali autorstvo Marka Marulića, a da taj zbornik u realnosti nisu ni vidjeli. Do danas su te kratke recenzije, smjerodavne u spomenutome marulističkom kružoku, postale jedna vrsta *šalabaktera*, odnosno *stoljetnoga kalendara* za malobrojne maruliste, uključujući sada i Josipa Vučkovića (2025.). On doduše hvali samo Malić i njezinu sljedbenicu Malinar (2002.), a Moguša i njegovu sveodlučujuću »kompjutorsku konkordanciju« Marulićevih »dvanaest pjesama« ne spominje. Moguša nema ni u Vučkovićevoj bibliografiji. Neutemeljenost obadviju recenzija sam *lege artis*

do u srž ›dekonstruirao‹ (2009: 50-106). Ni autori ni njihovi idejni nasljednici donedavno nisu pokušali protusloviti mojim argumentima.

Punih šesnaest godina kasnije Vučković (2025.) nedavno je cijelu svoju disertaciju (oko 280 stranica) posvetio osporavanju argumenata Verdianija i Pandžića. Trudio se pokazati da Verdiani nije bio u pravu što se tiče latinskih i talijanskih predložaka hrvatskih tekstova iz toga zbornika, dok bi Pandžić (2009.), s knjigom *Nepoznata proza Marka Marulića* i sa svojim kritičkim izdanjem *Judite* (Marulić 2021), također bio u krivu s atribucijom i izvorima Marulićevih tekstova, uključujući i Dantea. Uglavnom, malo koja stranica Vučkovićeve disertacije prođe bez pokušaja pobijanja mojih argumenata. Očito mu je i svrha disertacije bila pobiti Pandžićeva »novog Marulića«, kada to već nije pošlo za rukom njegovim mentorima. Po zahvali u predgovoru zaključujem da je glavnu znanstvenu i inu potporu Vučković dobio od Ivana Lupića. Ni on ni njemu bliski članovi marulističkoga kružoka, Jovanović, Bogdan i Lučin, nisu pokušali napisati recenziju moje knjige *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009.) o otkriću nepoznate zbirke Marulićevih rukopisa, također ni o mojem ›prevratničkom‹ izdanju Marulićeve *Judite* (2021.). Mogli su me naime pobiti, iskritizirati, čak i pošpotati, sve bi bilo u redu, ali, eto, nisu to učinili. Očito nisu znali kako. Sada su se izgleda ponadali, *totschweigen* više ne pomaže, da bi relevantne argumente protiv Pandžića mogao podastrijeti Vučković koji marljivo traži i čita moguće Marulićeve latinske i talijanske predloške, ali, ipak, samo za njegove svetačke *vitae* i molitve, ne i najvažnije pjesme i epove. Čak i ne pokušava čitati teologe i pjesnike koji su bili Marulićevi umjetnički uzori: Dantea, Petrarku, Boecija, Augustina, Ovidija, Vergilija, Marcijala i brojne ine. Ni Vučkoviću, u prethodna dva poglavlja sam to već pokazao, ne ide baš od ruke pronaći uporabljive argumente protiv Pandžićevih dokaza. Vidjeli smo to kada je bilo riječi o dvjema Marulićevim pjesmama i Danteovim predlošcima za njih. Te dvije pjesme s Danteovim predlošcima i adaptacijama njegove poezije, nalaze se u *Firentinskome zborniku* i u rukopisu R 3662.

Ovdje ću se dodatno osvrnuti samo na nekoliko ključnih Vučkovićevih protuargumenata, iako je on sve to već mogao čitati u mojim objavljenim knjigama i člancima, anticipiraju praktički sve njegove kritike. On ih, međutim, uglavnom ili ne citira ili ne razumije. Morao bih napisati jednu debelu knjigu kada bih odgovarao na sve kritike Josipa Vučkovića, što ipak nema potrebe činiti, te sam prigovore već davno predvidio, kritički prosudio i odbacio. Na samo nekoliko glavnih oglednih primjera ću pokazati da Vučković svoje osporavanje Marulićeva autorstva *Firentinskoga zbornika*, uza sva nastojanja, nije uspio argumentima potkrijepiti. Za rukopis R 3662 i njegovo osporavanje

Danteova izvora (trinaest primjera kažnjene oholosti) to sam upravo još jednom našire dokazao, iako je sve nužno o tome već bilo rečeno i u komentaru uz moje izdanje *Judite* (Marulić 2021).

Razumljivosti i slijeda argumentacije poradi moram se opet osvrnuti na prevažno *pitanje filologije*, odnosno na ono što je Vučković – prije svake druge argumentacije i kritike – morao kao filolog ispitati, a to je propustio učiniti: odgovoriti na pitanje *odakle potječu hrvatski tekstovi* iz *Firentinskoga zbornika*? Naslov njegove disertacije naime glasi: *Provenijencija, žanrovski sastav i čitatelji ›Firentinskoga zbornika‹*, ali on uopće ne istražuje *hrvatsku provenijenciju tekstova* toga zbornika. Taj zbornik je *isključivo zato zanimljiv* jer je jedan od vrlo rijetkih najstarijih *narodnojezičnih* zbornika, uključujući i sadržanu *hrvatsku umjetničku poeziju* u njemu. Umjesto pitanja autorstva i *hrvatske provenijencije* arhivske i zavičajne, jezične tekstualno-filološke i povijesno-lingvističke međuovisnosti, Vučković se usredotočio skoro pa isključivo na pitanje koji su to bili *latinski i talijanski predlošci* firentinskih *hrvatskih tekstova*. I kada bi ih on sve identificirao, to još uvijek ne bi bio *ni početak odgovora* na pitanje: tko je bio *hrvatski autor* te poezije i proze u *Firentinskom hrvatskom zborniku*, bez obzira je li to pisoruk samoga autora ili njegova pisara.

Dakle, pitanje inojezičnih predložaka je važno i zanimljivo, autor je uložio i silan, danas moguć, internetski trud u potrazi za njima, ali time ni izdaleka nije dao odgovor sa svoje strane na odlučujuće pitanje: *tko je autor* toga *hrvatskoga* zbornika? Latinski i talijanski predlošci, ako na njima nema interlinearnih i rubnih komentara, prema hrvatskome zborniku iz Firence se odnose posve neutralno. Ako ih hrvatski autor nije glosirao, markirao, prevodio, prerađivao na hrvatski, oni nastavljaju svoju povijest u bibliotekama, uopće se ne dovode u bilo kakvu, a kamo li interaktivnu *tekstualnu vezu* s hrvatskim tekstovima. Ti talijanski autori posve sigurno *nisu sami svoje tekstove prevodili na hrvatski*. Vučković, ponavljam, uopće ne propituje tekstualno i povijesno-lingvističko podrijetlo i moguće *hrvatske predloške* u dugom nastajanju *Firentinskoga zbornika*, a to je filološki najrelevantnije pitanje. Latinski i talijanski *tiskani* predlošci tih hrvatskih prijevoda i prerada, koliko god bili zanimljivi, mogu biti ovi ili oni, ali oni ne odlučuju o *tekstualnoj hrvatskoj provenijenciji* zbornika. Jasno je i zašto to Vučković, ali i njegovi mentori u sličnim publikacijama, čine. Od 1976. je *za sve njih dokazano* da Marko Marulić *nije* autor *Firentinskoga zbornika*, pa oni nemaju ni potrebe istraživati neutralno (*ergebnisoffen*). To Vučković marljivo ponavlja od prve do posljednje stranice svoje disertacije, pokušavajući pobiti Verdianija, Parlova i Pandžića, po tko zna koji put iznova, jer oni filološki – tekstualno i sadržajno dokazujući – tvrde suprotno. Drugim riječima i u najboljem slučaju, Vučković

je ovaj put napisao golemu recenziju tuđih argumenata koje pobija, a koji su, i *po njemu samome* u disertaciji, definitivno već bili pobijeni još 1976. godine.

Na njegovu mjestu bih se sâm priupitao: Što je to nova znanstvena spoznaja (*wissenschaftlicher Ertrag*) disertacije? Još jednom pobiti već pobijene argumente Verdianija i Pandžića? Ili ih još bolje pobiti? No i u tom slučaju on bi morao naglasiti što to on bolje radi od Moguša, Malićeve, Malinar, Lupića i Lučina. Ali ne, sve njih – *sine discrimine* – Vučković jednostavno hvali i poslušno citira bez ikakve kritičke primjedbe. Što se pak tiče tri prva i glavna teksta *Firentinskoga zbornika*, i po pitanju identifikacije predložaka Vučković je imao manje uspjeha. Pokazao je ipak raznolike mogućnosti podrijetla, ponegdje u detalju (fragmentima) i neke tek vjerojatne predloške. Tri glavna teksta *Firentinskoga hrvatskog zbornika* (Ashb. 1582) su: djelomice očuvana drama *Muka svete Margarite* (ff. 1r-6v), *Život svetoga Ivana Krstitelja* (ff. 7r-20v) i *Život svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina* (ff. 21r-31v). Još 2013. imao je Vučković boljega uspjeha kada je identificirao *glavne* predloške (Barletta, da Castello) za neke od žića, propovijedi i molitava u nastavku najstarijega dijela toga rukopisa: *Život sv. Šimuna* (ff. 31v-40r), *Život sv. Vinka Fererskoga* (ff. 41r-52r), rasprave o molitvi (ff. 52r- 61v), o molitvi *Oče naš* (ff. 61v-74v) i *Zdravo Marijo* (ff. 75r-77v), o mirakulu o ružariju (ff. 77v-83r) i o propovijedi na Veliki petak o Kristovoj muci *Mnogo lipo i devoto govorenje svarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga* (ff. 83r-120v). Ipak, i ti rukopisi imaju Marulićeve pjesničke dodatke, odnosno i one koje je Marulić na hrvatski prepjevao, npr. jedan Petrarkin sonet. Za propovijed muke Isusove latinski predložak je bila inkunabula korizmenih propovijedi Gabrijela Barlette (1497.), što je Vučković prepoznao još 2013. Za sve interkalirane hrvatske poezije u te *vitae*, molitve i propovijedi, a radi se o tekstualno ovjerenim Marulićevim stihovima, nije uspio dokazati:

a) da bi tko drugi, a ne Marulić, bio autor te poezije;

b) da bi *tko drugi uopće za života Marka Marulića doslovce preuzimao njegove pjesmotvore u cijelosti ili u fragmentima*, uvijek ih korektno citirajući, *u svoja djela*, a da nigdje ne spomene Marka Marulića, autora te poezije. Samo Marulić nema potrebe spominjati sebe u svojoj i inače poznatoj praksi pjesničke autoreferencijalnosti. Vučković i njegovi mentori još uvijek drže da je to mogao biti neki drugi autor koji bi »ubacivao« Marulićeve stihove u svoj tekst *Firentinskoga zbornika*. Još nisu pronašli *ni jedan* Marulićev stih korektno prenesen od inoga autora u svoju poeziju. To je ta do danas postojeća *tekstoprazna*, uistinu posve šuplja pretpostavka svih paušalnih otkazivača Marulićeva autorstva *Firentinskoga zbornika* i mnogih inih hrvatskih rukopisa.

Uz takve tekstoprazne teorijske pretpostavke isti otkazivači ne priznaju kao argumente čak *ni sadržajne podudarnosti* hrvatskih tekstova *Firentinskoga zbornika* i latinskih djela samoga Marka Marulića. Jedino što bi priznali to je Marulićev pisoruk (autograf), ali o tome što je to njegov autograf odlučuju oni sami arbitrarno. Do danas zato ne priznaju niti jedan njegov *hrvatski* autograf iako ih ima nekoliko sačuvanih.[26] Da sâm Marulić spominje svoje pisare koji mu pomažu, da su i oni prepisivali njegova djela, za njih to nije relevantna činjenica (usp. Pandžić 2019 b: 13-16).

Zbog svih tih – i Vučkovićevih – teorijskih pretpostavki, isključujući dodatno i sadržajne i idejne relacije prema renesansnoj pjesničkoj umjetnosti uopće, moguće je razumjeti, i kada je riječ o *filološki relevantnim hrvatskim predlošcima* za konačni prijepis i moguće nadopune tekstova u *Firentinski zbornik*, da se to pitanje za njega uopće ne postavlja. Jednostavno je ›maknuo‹ logikom ›kratkoga spoja‹ tematiku nastanka toga zbornika od Splita i Marulića i postanje svih dijelova toga rukopisa jednostavno smjestio u Zadar. Očito mu se učinilo da će to biti lakše komunicirati, nego usporedno kritičko-filološki izdati npr. hrvatski *Život svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina* iz *Firentinskoga zbornika*, trogirski hrvatski rukopis istoga *Života* (danas Arhiv HAZU) i Marulićevu latinsku *Vita divi Hieronymi praesbiteri a Marco Marulo edita*, koje se u svim glavnim detaljima Jeronimova života *sadržajno preklapaju*. Verdiani (1973.) ipak je radio kao filolog, edirao je usporedno po dvije hrvatske inačice obje firentinske hrvatske *vitae*, Ivana Krstitelja i Jeronima, s dvije ine hrvatske inačice istih žića koje dolaze iz trogirskoga samostana benediktinki. Za *Život sv. Jerolima* kao predložak Vučković je imao na raspolaganju u novije vrijeme izdanu i Marulićevu rečenu latinsku *Vita divi Hieronymi*, što Verdiani nije imao, inače bi on i tu donio usporedno. Za divno čudo, Vučkovića ne zanima ta *Vita*, a mogao je utvrditi očite sadržajne podudarnosti s hrvatskim *Životom svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina*. Isključivši jednostavno dokazbenu moć filologije, uspio je Vučković već u sažetku; objavljen već na početku disertacije bez paginacije, jednostavno i rezolutno objaviti:

> »Nasuprot pretpostavkama da je zbornik iz Splita, pokazujem da je nastao u Zadru, o čemu svjedoče izravni spomeni Zadra te zapisivanje *Života sv. Šimuna*, jednog od gradskih zaštitnika. Nadalje, zbornik je pripadao zbirci rukopisa zadarskoga benediktinskog samostana sv. Marije, čije su ga redovnice obogatile dodatnim propovijedima«.

[26] O paleografiji i autorstvu Marulićevih rukopisa već je Bratislav Lučin započeo polemiku sa mnom u *Vijencu*, za moj posljednji odgovor *Vijenac* nije imao prostora, objavljen je zato, kao završni akord u tiposkriptu, na portalu https://www.historiografija.hr/?p=16555. Tu su dostupne poveznice cijele polemike.

Podrazumijeva se time, naravno, da zadarsko podrijetlo isključuje autora Marulića. Ta je tvrdnja čista spekulacija, bez istraživanja realne arhivske pretpovijesti, te *tekstualne* i *historijsko-lingvističke* podloge tih hrvatskih tekstova. Zbirku benediktinskoga samostana u Zadru sam osobno najvećim dijelom identificirao, skupljajući po Europi fragmente Marulićeva djela, počev s Pandžić 2009, ali ti tekstovi *nisu nastali u Zadru*. Velika je većina potekla iz pera Marka Marulića, neki su i sigurno pripisani Muliću na originalima ili po svjedocima, drugi akefalni i zbog toga anonimni, treći signirani s Marulićevim monogramom .M. Još od 15. stoljeća on je uvijek imao i svoje pisare (usp. Pandžić 2019 b: 13-16), a njegovi prijepisi hrvatskih prijevoda su jedno čitavo stoljeće dospijevali u više samostana hrvatskih benediktinki (Split, Trogir, Zadar). Nakon jednoga stoljeća, neki se nalaze i kod franjevaca, nigdje kod dominikanaca, kako bi to htio Vučković. Usporedni slovopis i fonopis *Judite* i najstarijih *datiranih rukopisa iz Splita* (1500-1521) prikazao sam uz kritičko izdanje (Marulić 2021: 105-107). Historijska lingvistika kao metoda ne zanima Vučkovića. Tekstovi su svakako splitskoga postanja *i grafijski i ortografijski i leksički*; služili su uglavnom kao *lectio divina* za redovnice benediktinke u Splitu, Trogiru, Zadru, moguće i drugdje. U splitskom samostanu sv. Benedikta živjela je i Marulićeva sestra Bira. Jedini su ›novi tekstovi‹ u spomenutoj zbirci (N° 1 – N° 22) oni koje je prepisao, ali ne i sam sastavio, Luka Bračanin koncem 16. stoljeća. Kao inkvizitor imao je zadaću ispitivati nakon Tridentinskoga sabora (1545-1563) pravovjernost *rukopisnih* hrvatskih tekstova i po ženskim samostanima. Klerici su imali uglavnom tiskane službene brevijare na latinskom. On sam *prepisuje* dva ina hrvatska rukopisa (N° 2, N° 16), unosi ih u postojeću zbirku u kojoj su nedostajali neki rukopisi, jedan brevijar i jedan prijevod dominikanca Zelića, ali on nije autor tih prijevoda, što je već Fancev (1934.) utvrdio, a njega je o tome konzultirao i Zaninović (1939.).

Glavni tekstovi *Firentinskoga zbornika* ›odišu‹ *dokazano* starijim *hrvatskim predlošcima* nastalima i sačuvanima isključivo *na splitskom i trogirskom području* u samostanima sestara sv. Benedikta. A i inače, Vučkovićev je argument spominjanja sv. Šimuna i Zadra na jednom mjestu kao odlučujući dokaz za podrijetlo, nategnut. Gdje bi inače sv. Šimun bio slavljen ako ne u Zadru?, a Marulić je rano izgubio i svojega dragog brata Šimuna. Podrijetlo *Firentinskoga zbornika* tekstualno-kritički promatrano sigurno ne dolazi iz Zadra, iako ga je trgovac rukopisima i minijaturama opat Celotti iz Zadra odnio na aukciju u London. Još je tako žestoko kritizirani Verdiani (1973: 47) utvrdio da *Život svetoga Ivana Krstitelja* (ff. 7^{r}-20^{v}) iz Firenze potječe od istoga prototipa kao i *Život blaženoga svetoga Ivana Krstitelja* iz Lucićeva *Vartala* (ff. 255^{r}-265^{r}) koji potječe iz Samostana benediktinki u Trogiru. Odatle

također dolazi i *Život svetoga Jerolima* koji je objavio Jagić (1869), prepisao ga je »iz starijega predloška« Nicola Vitturi (usp. Pandžić 2009: 85, tu Sl. 7), ali i taj, iako mlađi, dolazi iz »iz istoga hrvatskog prototipa« kao i inačica iz *Firentinskoga zbornika* (Verdiani 1973: 60). O prepisivaču toga rukopisa iz jednoga starijega predloška, Vitturiju iz Kaštela, usp. širi komentar Pandžić 2009: 32-35. Hrvatski *Život svetoga Jerolima* iz *Firentinskoga zbornika* je bez ikakve sumnje splitsko-trogirske provenijencije, uključujući tu i Marulićevu latinsku *Vita divi Hieronymi praesbiteri* koja je bila očit predložak hrvatskoga *Života*. Nažalost, Vučkovića, usprkos naslovu disertacije, nije zanimala realna *hrvatska provenijencija Firentinskoga hrvatskog zbornika* od stvarnoga autora Marka Marulića, pa tako ni njegova latinska *Vita divi Hieronymi praesbiteri*.

Život blaženoga svetoga Ivana Krstitelja iz Lucićeva *Vartala* je barem dvadesetak godina stariji od prijepisa iz firentinske inačice, vjerojatno ipak ne stariji od 1495., i on dolazi iz samostana benediktinki u Trogiru. Taj tekst iz najstarijega umetka u *Vartalu* jest, po Badaliću (1957) i meni (Pandžić 2009: 100-102, s paleografijskim i grafijskim/ fonopisnim opaskama) i autograf Marka Marulića. Obje *vitae* sv. Ivana Krstitelja, iz Firence i iz trogirskoga *Vartala* Petra Lucića, imaju integriran i Marulićev prepjev *Magnificata*, pa citiram prva dva distiha prema *Vartalu* (Lucić 1990: 466/ f. 256^{v}):

»Veliča duša mâ hvalom Gospodina,
vesela vazda sta kad njega pomina.
Duh se uzradova u Bogu, spasu mom,
kî nebesa skova i zemlju, svaka s njom«.

Zanimljivo je da četvrti stih ovdje nema predložak u latinskome tekstu *Magnificata* nego ga je Marulić preuzeo iz svoje *Judite*. Posljednji je to stih njegova epa. Taj je opet isti onaj stih koji je posljednji i u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*, a obojica su ga na svoj način prepjevala prema zajedničkom izvoru, Boecijevoj *Utjehi filozofije* (2, m. 8). Boecijev trostih sam ovdje već citirao i preslikao iz Marulićeva molitvenika (usp. Sl. 8), a naniže se još jednom osvrćem na Boecija i *Život svetoga Ivana Krstitelja*. U trogirskoj inačici iz *Vartala* (259^{v}) nalazimo samo pet stihova preuzetih iz Marulićeva *Prikazanja historije svetoga Panuncija* (17-21), dok 18 stihova, ali drugih, iz istoga prikazanja nalazimo u firentinskoj inačici. Time postaje očito, i po *doslovnom citiranju*, da je autor, bez sumnje Marulić, iako je (pre)pisivač mogao biti i njegov pisar, jer je pri ruci ili pri uhu (po diktatu) *morao imati cijeli tekst* prikazanja, a ne tek neke *Wanderzitate* koji bi eventualno mogli ›kolati‹ među Marulićevim suvremenicima, kako to želi imati Vučković (2025: 137):

»Polazeći od tako rane datacije *Firentinskoga zbornika*, Pandžić odlučno odbacuje mogućnost ›da je Marulićeva poezija u to doba mogla ›kružiti‹ u rukopisu‹ (Pandžić 2019b: 34), zanemarujući činjenicu da su rukopisi bili glavni medij kruženja književnih tekstova u predmodernoj hrvatskoj kulturi (usp. Lupić 2018: 6; Plejić Poje 2018), pa i pojavu ›rukopisne objave‹ (usp. Lupić 2023b: 16–17, 21–23), što je pojam koji se odnosi ›na ona rukopisna djela koja su bila namijenjena javnosti, a ne isključivo malom, zatvorenom krugu prijatelja‹ (Plejić Poje 2018: 190)«.

Poznata mi je jedna, daleko starija teorija o *esoteričnim* i *eksoteričnim* spisima peripatetičara, od onih koje spominju Lupić i Plejić Poje, Ciceron ih je (*De finibus bonorum et malorum*, 5.12, usp. Pandžić 2005: 34-46) zbog toga žestoko kritizirao. Jednu stvar naučavaju kada su u zatvorenom krugu, a drugu objavljuju prema vani. Međutim, te se teorije uvijek odnose na *konkretna djela* koja su mogla spadati u ovu ili onu kategoriju, ali nigdje nisam čitao o teorijama koje bi klasificirale ili tipizirale *nepostojeća djela ili rukopise*, o takvima, ne navodeći konkretan primjer, ovdje, izgleda, zbori Vučković. Bilo bi dakle vrlo pristojno da Vučković i autori koje on spominje navedu *bar jedan primjer doslovnoga preuzimanja isključivo Marulićevih* stihova i ničijih drugih, čak *cijele njegove autorske pjesme* u neko tuđe djelo, a da taj autor nije spomenuo ime Marka Marulića, sve to *u vrijeme još živoga autora Marulića*. Vučković i društvo *paušalnih otkazivača* autorstva Marka Marulića, ne samo *Firentinskoga zbornika*, ne poznaju do danas nijedan takav inoautorski tekst s doslovnim preuzimanjem Marulićevih stihova. Tek tako bi naime Vučković mogao eventualno pokušati osporiti, ako ne Marulićevo autorstvo predmetnih u *Firentinski zbornik* interkaliranih Marulićevih pjesmotvora, onda barem nekih proznih dijelova toga rukopisa. Ako jednoga dana on ipak nađe jedan takav primjer, ja ću i tu mogućnost uzeti u obzir. Do tada Vučković i njegovi povjerenici argumentiraju isključivo, očito je, u šupljem, tj. *tekstopraznom prostoru*. Time se ne bavi filologija nego, u najboljem slučaju, fikcionalna književnost.

Inače, moja argumentacija nema blage veze s datacijom *Firentinskoga zbornika*, iako sam pretpostavio vrijeme nastanka oko 1510. Nemam problem ni s godinom 1521. koju sugerira Vučković, nego je poanta u nečemu drugom. Tako sam (Pandžić 2009: 56) već protuslovio argumentaciji Malić (1976.) i Malinar (2002.), isto vrijedi i sada kao odgovor Vučkoviću (2025.):

> »Istina je da je u nabožnoj, posebno latinskoj, literaturi moguće naći poetske ukrase raznih autora, ali je ipak iznimno teško negdje naći prozu u kojoj se za ukrašavanje vlastitoga teksta poseže za poezijom *jednoga jedinog*, još živućeg autora, kao što je to slučaj s Marulićevim stihovima u umetku *Vartala* i u *Firentinskome zborniku*, a da ga se nigdje ne spomene«.

Nastavio sam (ib. 58 sl.):

> »Verdianijevu argumentaciju, prije svega splitsko podrijetlo *Firentinskoga zbornika*, pokušava uvijek iznova osporiti Dragica Malić (1976: 422), dočim Malinar (2002.) u osnovi samo slijedi njezinu argumentaciju: ›[...] iz predočenih snimaka na prvi se pogled vidi da spomenuti vatikanski spomenik i DL [*Firentinski zbornik*] nije pisala ista ruka. Prema tome, sva su povezivanja bespredmetna‹. Nipošto. Ta povezivanja bi bila ›bespredmetna‹ tek u slučaju da je Verdiani bezuvjetno kanio dokazivati isti pisoruk (autograf) u oba rukopisa, što on ne čini, nego o tome tek nagađa«.

Nastavlja i Vučković (ib.), opet u tradiciji Malić i Malinar. Ne radi se biva o Marulićevu pisoruku nego o kasnijem tekstu, *prijepisu druge osobe*, pa zato *Firentinski zbornik* ne bi mogao biti njegov. To je opet nijekanje samo *pisoruka* (autografa) Marka Marulića, ali ne *i njegova autorstva*, jer se ne može isključiti faktor prepisivača, a autor može biti Marulić i kada je kopist bio netko drugi (usp. Parlov 2002), što Vučković ne priznaje:

> »Međutim, datacija *Firentinskoga zbornika* u drugu polovicu XV. i prva desetljeća XVI. stoljeća mora se odbaciti u svjetlu dosad nepoznatog dokaza o recepciji djela Alberta da Castella *Rosario della gloriosa Vergine Maria* koje je prvi put objavljeno 1521. godine. Naime, budući da sadržava prijevod talijanskoga predloška iz 1521. godine, jasno je da stariji dio Firentinskoga zbornika nije mogao prethoditi prvotisku *Judite* iz 1521. godine, već je nastao ili pred sam kraj Marulićeva života ili nakon njegove smrti 1524. godine. Drugim riječima, raširenost Marulićevih stihova u vrijeme nastanka *Firentinskoga zbornika* ne bi se smjela dovesti u pitanje. Uostalom, nju potvrđuje i rukopisno miješanje Marulićevih stihova s Hektorovićevima u rukopisu R 6634, koji je, sudeći po vodenim znakovima iz 1528. i 1529. godine, vjerojatno nastao oko 1530. godine (Sotheby's 1976: 89; Lupić 2019a: 11)«.

Nikakva problema nema s datacijom iz 1521. za Marulićevo autorstvo *Firentinskoga zbornika*. *Vitae*, drama o sv. Margariti, molitve i propovijedi su nastajale *kroz dugo vremena*. Vučkovićeva opća »raširenost« Marulićevih stihova u vrijeme nastanka toga zbornika je fikcija. Tada je zbornik od raznih starijih dijelova samo *prepisan u jedan kodeks*, i to po nalogu samoga Marulića. Postojanje starijih inačica glavnih dijelova toga zbornika o tome bjelodano kazuju, a *nitko ini ih nije citirao do 1521*. Vidjeli smo da je *Život sv. Ivana Krstitelja iz Vartala*, dvadesetak godina starija inačica od firentinske, nastala negdje u vrijeme *Proto-Judite* (1501.), nigdje drugdje nije »kolala« osim u *Firentinskome zborniku*, dok *Magnificat* u njemu ima i posebno značajan stih *Judite* u sebi, pisan je dvadeset godina prije tiska *Judite*, ali opet nije »kolao« po tuđim tekstovima.

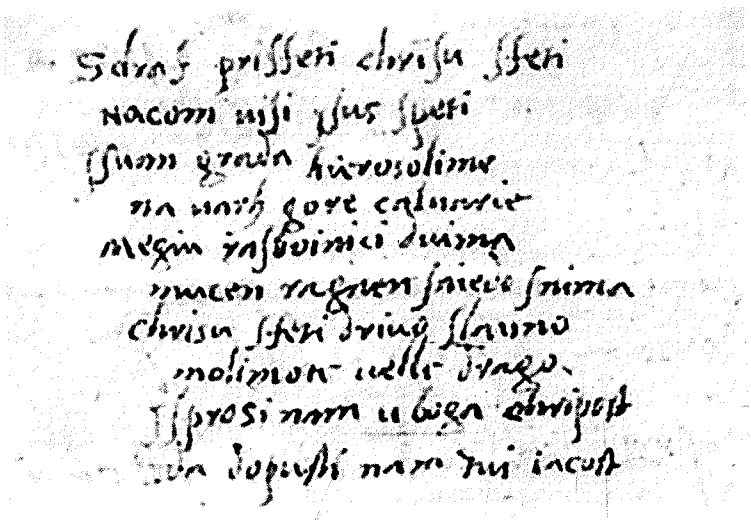

Sl. 16: Hrvatski epigram na inkunabuli Barletta 1497 (Franjevački samostan Cres)

Hrvatska pjesma kao rukopisni epigram na inkunabuli Gabrijela Barlette (1497), iz koje je Marulić na hrvatski preveo propovijed za Veliki petak o muci Isusovoj iz *Firentinskoga zbornika*, svjedoči o ranom nastajanju sastavnicâ toga zbornika. Nedavno sam ju pregledao u povijesnom arhivu Franjevačkoga samostana u Cresu i otkrio u njoj taj Marulićev hrvatski molitveni epigram (Sl. 16), ali i markiranja i glosiranja cijele spomenute propovijedi (Sl. 17) koja je bila predložak za prijevod u *Firentinskome zborniku*. Epigram je nastao koncem 15. stoljeća, u transkripciji glasi ovako:

MARKO MARULIĆ

Zdrav prisveti križu sveti,
na kom visi Isus speti.
Izvan grada Hjerosolime,
na varh gore Kalvarije,
Meju razbojnicima dvima,
mučen, ranjen zajedo s'njima.
Križu sveti, drivo slavno,
molimo te vele drago,
Isprosi nam u Boga kripost,
da dopusti nam tui jakost.

Šira inačica istoga pjesnikova pozdrava križu, ali u dvanaestercima, nalazi se dodana hrvatskomu prijevodu Barlettine propovijedi u *Firentinskome zborniku* (ff. 83^{v}- 120^{v}). Marulić je očito iznova ispjevao, analogno prema duljini i sadržaju propovijedi, širi pozdrav i molitvu križu. Počinje vrlo slično rukopisnom epigramu iz inkunabule Gabrijela Barlette, koji je svakako stariji, stihom: »Zdrav križu prisveti, zdravo ufanje naše«, a ta se pjesma iz *Firentinskoga zbornika* nalazi i u *Hvarskoj pjesmarici*. Marulićevo autorstvo pozdrava križu iz te pjesmarice utvrdio je Franjo Fancev, te ju je, kao nesumnjivo Marulićevu, uvrstio u *Novu poeziju Splićanina Marka Marulića* (1933: 30):

> »U pjesmi ›Poklon svetoga križa‹ hvarske pjesmarice sačuvan je vjerojatno *iskonski oblik pjesme* [*Versi od križa*], koja je kasnijim stapanjem s drugim pjesmama u nove oblike izgubila od svog prvobitnog sastava sve osim prvi distih, jer 13 njenih daljih distiha ne dolazi ni u jednoj od pjesama u Lucićevu ›Vrtlu‹ i Lulićevu zborniku, što ih je kao tijesno povezane s pjesmom ›Versi od križa‹ V. Jagić u spomenutome ›Predgovoru‹ nabrojio«.

Verdiani je pak otkrio da je to *ista kantika* koja je dodana u hrvatski prijevod Barlettine propovijedi u *Firentinski zbornik* već poznata i tiskana, pa je obje inačice objavio usporedno diplomatički. Firentinska ima na koncu tri dodana distiha (Verdiani 1973: 85-86):

> » [...] Fancev, koji je čvrsto uvjeren, na osnovi prilično pouzdanih dokaza, utvrđuje da su ono u redakciji *Hvarske pjesmarice* Marulićevi stihovi. [...] Osim toga, činjenica da se stihovi 5-6 u *Versi od križa* [kontaminacija više raznih pjesama i više autora (Marulić, Menčetić) iste tematike, ZP], što ih je Kukuljević atribuirao Maruliću, a Maretić [i Fancev, ZP] nije atribuirao Menčetiću, nalaze baš u *DL* (st. 7-8), u uvodnom distihu života sv. Vinka. *DL* [*Firentinski zbornik*], f. 41^{r}:
>
> o prislauno troystuo, yedini bose moy
> po kom suue otajstvo, trudu dayes pochoy«.

Vučković uopće ne spominje provenijenciju, odnosno Marulićevo autorstvo te kantike iz *Mnogo lipo i devoto govorenje svarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga* (ff. 83^{r}-120^{v}), ni njegov uvodni distih u *Životu sv. Vinka Fererskoga* (ff. 41^{r}-52^{r}), iako je *on sam*, ne tako davno, znao da je Verdiani utvrdio »preklapanje« te kantike iz *Firentinskoga zbornika* i one iz *Hvarske pjesmarice* (usp. Vučković 2013: 169, bilj. 14). Bio je tada još na dobrom tragu. Ovaj put je i *sam sebe zanijekao*, ne samo Fanceva i Marulića, za pjesmu je pretpostavio novi, kako veli, »domaći« izvor. Domaći jest, pače iskonski, bez ikakve sumnje, od Marulića jest (ib. 55):

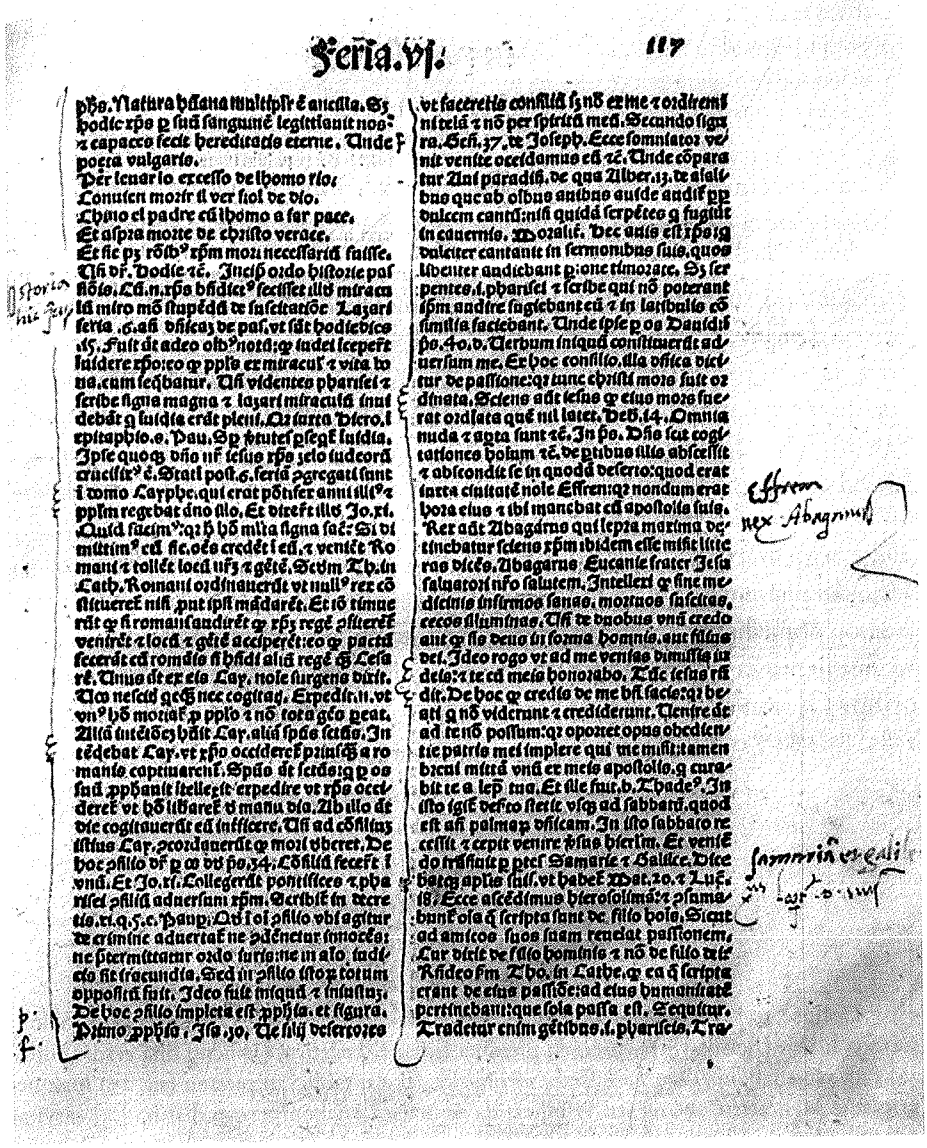

Sl. 17: Barletta, Gabriel. *Sermones quadragesimales et de Sanctis*, 1497.

»Dvanaesteračka pjesma *Zdrav križu prisveti, zdravo ufa(n)je naše* koja je zapisana na ff. 83ᵛ-84ʳ unutar pasionskoga teksta *Mnogo lipo i divoto govorenje svarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga* očit je primjer umetanja stihova u prozu iz *Firentinskoga zbornika* bez ikakve veze s Boetijem. Taj pasionski tekst iz *Firentinskoga zbornika* nastao je na temelju latinske propovijedi *In die Paraseceves. Sermo de passione Domini Nostri Jesu Christi devotissimus* iz zbirke *Sermones quadragesimales* koju je sastavio talijanski dominikanac Gabriel de Barletta iz XV. stoljeća (Gabriel de Barletta 1497:

ff. 116r-126r; usp. Vučković 2013). Barletta na odgovarajućemu mjestu propovjedniku predlaže izvedbu napjeva *Adoramus Te, Christe* (Gabriel de Barletta 1497: f. 116r), što je hrvatskoga pisca potaknulo na umetanje domaće adoracijske pjesme *Zdrav križu prisveti, zdravo ufa(n)je naše* (Vučković 2013: 180-181)«.

Drugim riječima, kada Fancev tvrdi da su neki stihovi iz pjesme *Versi od križa* Menčetićevi a ne Marulićevi, to Vučković preuzima u svoje fluidne i dalekosežne kronotopijske projekcije prema naprijed i natrag. Kada Fancev *na kritičnom mjestu* pokaže da je jedna *Marulićeva* pjesma iz *Hvarske pjesmarice* i *Firentinskoga zbornika* iskonski oblik svih hrvatskih inačica pjesme *Versi od križa*, u te valja sada uključiti i novootkrivenu iz Barlettine (1497.) inkunabule koja je možda ipak najstarija od svih, onda Vučković jednostavno *zamrači* i Fanceva i Verdianija i samoga Marulića.[27] Ovdje objavljujem tu pjesmu kao Marulićevu prema firentinskoj inačici u suvremenoj transkripciji. Sitne slovne i interpunkcijske razlike u izdanjima Fancev (1933.) i Štrkalj Despot (2016.) ovdje zanemarujem. Posljednjih šest stihova firentinske inačice ne sadrži *Hvarska pjesmarica* (R I a 62) prema kojoj su oni izdali tekst. U stihu 5 pisar je zbog ponavljanja prekrižio ~~karstjanom~~, jer je tako već imao u stihu 4, pa je to zamijenio sa »Zadranom«. U *Hvarskoj pjesmarici* na tom mjestu stoji »od grihov Osoranom«. Ovdje donosim inačicu iz *Firentinskoga zbornika* (Ashb. 1582, 83v- 84r) u transkripciji:

[27] Doduše, to je već dva puta učinila i Štrkalj Despot (2011: 43), tvrdeći da je »›Poklon svetoga križa‹ (počakavljena prerada pjesama Šiška Menčetića)«. Slično ona tvrdi (2016: 36) i uz svoje izdanje *Osorsko-hvarske pjesmarice*, iako u tablici tu pjesmu (nr. 24) ipak ne pripisuje Menčetiću, već na str. 37 bilježi da se inačica »nakon prvoga distiha [...] sasvim odvaja« od one u *Vartalu* (*Versi od križa*), što je utvrdio Fancev. Međutim, ni ona ni Vučković ne spominju nalaz Fanceva (1933) koji je hvarsku inačicu u gornjem citatu uvrstio u novu poeziju Marka Marulića, držeći ju za »iskonski oblik« svih inačica pjesme *Versi od križa*. Zato ju ovdje prvi put objavljujem kao Marulićevu pjesmu iz rukopisnoga prijevoda propovijedi Gabrijela Barlette (1497.) *Zdrav prisveti križu sveti* (Ashb. 1582, 83v- 84r), i ona spada u tu zbirku *Versi od križa*. Štrkalj Despot ne spominje ni Verdianijevu ovjeru te Marulićeve pjesme u *Firentinskome zborniku*. Osporava protiv Fanceva i Marulićevo autorstvo dvanaesteračkih pjesama iz *Hvarske pjesmarice*, tako i *Majka sinu govoraše*. I u njoj (s. 43), kao i u *Juditi* (VI, 380) i u *Firentinskome zborniku* (prijevod *Hymnus ad Deum*), izraz je potvrđen također i kod Boecija, nalazimo Marulićev (naravno i Danteov) ultimativni cilj, ujedno i njegov *hapax izraz* u hrvatskoj književnosti »da vazda *uživaju obraz tvoj* prislavni«, odnosno »gledat Božje lice«.

Marko Marulić

[Poklon svetoga križa]

Zdrav, križu prisveti ✦ zdrav, ufanje naše,
jer Isus propeti ✦ na tebi izdaše.
Ti dotad nimaše ✦ nijedno počtenje,
ni te tko štovaše ✦ činec ti molenje.
A sad si poštenje ✦ svim vernim karstjanom,
daj pravo skrušenje ✦ griha sad Zadranom.
[84r] Tvojim voćem manom ✦ dušu im nasiti,
ter noćas s Marijom ✦ da budu cviliti.
Ti mi hotij dati ✦ svetu tvoju pomoć
i njom ukripiti ✦ sada našu nemoć.
Izreć da budu moć ✦ muke ter gorčine,
ke podni ovu noć ✦ Stvorac od istine.
Uslišaj sad mene ✦ ispros' mi u Boga
milost da ne zgine ✦ ov puk cić zla moga.
Kr[iž] si svemogoga ✦ koga okriviše,
Isusa slatkoga ✦ na smrt osudiše,
ter te postaviše ✦ na ramenu njega,
pake ga propeše ✦ na tebi vsega.
Ti podni onoga ✦ ki sajde k nam doli
Od oca svojega ✦ i na te karv proli.
Na tebi on moli ✦ Otca za grišnike,
izranjen, pun boli ✦ tarpeć tuge gorke.
Prikovat da ruke ✦ i noge za ljubav,
probost parsi slatke ✦ svim nam ufanje dav.
O stablo ko uprav ✦ na nebo kažeš put,
Suprotiv djavlu stav ✦ Bogu nas stav' v skut.
Gdi ćemo radost čut ✦ na nebu gorika,
a grišnikov ne čut ✦ u paklu dolika.
Slava tebi budi ✦ ki stojiš upravno,
milost nam daj za trudi ✦ o stablo prislavno.
U raj dopeljalo ✦ gdino su svi sveti,
paklu ne dopalo ✦ gdino su prokleti.
O križu prislavni ✦ budi vazda hvaljen,
u raj nas uhrani ✦ po sve vike. Amen!

Iz gornjega citata je razvidno i to da Vučković, spominjući opet Boecija, očito ne razumije ni što je to sve (na)pisao Marulić, ni što je to prozimetar boecijevskoga tipa. Boecije u *Consolatio philosophiae* ›ubacuje‹ u prozu svoju latinsku poeziju u čak 29 različitih stihomjera (metara), po kojima su se prozodijski razlikovale pjesme klasičnoga latiniteta, a ne po različitim načinima rimovanja, *rimu ne poznaje latinska poezija republikanskoga i augustovskoga Rima*. Rimovane, ritmičke pjesme, uvodi tek rana kršćanska himnografija na latinskom jeziku. Marulić je dakle uznastojao u prozni *Život sv. Ivana Krstitelja* i drugdje ispjevati, prevesti i unijeti po mogućnosti *hrvatske rimovane (osmerac, dvanaesterac) i žanrovski različite poezije*. Osim čelnoga i začelnoga himna s dominantnom Boecijevom poezijom u hrvatskom prijevodu, tu su interpolirani stihovi iz jedne drame, Petrarkin sonet, iz Ovidijeva epa preuzima doslovno citat iz *Metamorfoza*, tu je i Marulićev samoprepjev *Himnus ad Deum*, himan *Veliča duša moja Gospodina (Marnificat)*, uključujući u njemu i posljednji stih *Judite*, potom poeziju *Od kratka života* i dramu *Historija svetoga Panuncija* samoga Marulića itd. Željena žanrovska pjesnička i prozna diversifikacija je karakteristika boecijevskoga prozimetra kod Marulića, a ne samo izravno prevođenje i sadržajno nasljedovanje primjerâ iz njegova prozimetra, kako to predmnijeva Vučković. Ipak, i čelna i začelna kantika u *Životu svetoga Ivana Krstitelja*, o kojima je ovdje riječ, u više se sadržajnih *detalja* preklapaju s Boecijevim metrima, uz 3, m. 9, također i 2, m. 8. Ne radi se dakle samo o platoničkom trodijelnom ustroju svemira (kozmogonija, zoogonija, metempsihoza), što nalazimo i kod Ovidija, nego i na metapoetskoj, kozmički pretpostavljenoj apstraktnoj razini kod Boecija, Dantea i Marulića. Time se zaključuje da su praktički sve pjesničke interpolacije u tom zborniku *isključivo* poezija ili (samo)prepjevi Marka Marulića koju *nitko drugi* u njegovo vrijeme ni u jedno svoje djelo nije integralno pa čak ni fragmentalno *doslovce* interpolirao, kao što je to slučaj u *Firentinskome zborniku*. U sljedećem ću poglavlju raspravljati o podrijetlu i pjesničkom *sadržaju* nekih Marulićevih prepjeva poezije iz *Života svetoga Ivana Krstitelja* koje osporava Vučković.

Što se pak tiče datacije *Firentinskoga zbornika*, Marko Marulić je 1521. bio još vrlo aktivan, ne samo zbog pisanja oporuke. Pisao je i tiskao *Poslanicu papi Hadrijanu* (1522) na poticaj kotorskoga dominikanca i prijatelja Dominika Buće, poznatoga propovjednika kojega je Marulić slušao u Splitu, a vjerojatno i u Kotoru. Možda je Marulić upravo od njega dobio poticaj da priredi *Firentinski zbornik*, uvrstivši, uz ine tekstove, i Barlettinu propovijed koju je vrlo vjerojatno poznavao dominikanac Buća. Još u godini Marulićeve smrti 1524. tiskan je i njegov *Dijalog o Herkulu*, svakako ne bez njegova poticaja, iako je dijalog bio napisan negdje 1519. Dakle, jedan Marulićev pisar, imao ih je više, je oko 1521. prepisao razne njegove hrvatske tekstove

u konačni *Firentinski zbornik*. Marulić mu je novoprevedene vjerojatno dodatno diktirao, sve to zahvaljujući svakako svojoj vlastitoj nakani. To bi bilo to o dataciji, ›kolanju‹ i ›raširenosti‹ zbornika i uopće Marulićeve poezije za njegova života.

Nema dakle apsolutno nikakva problema, iako tako zaključuje Vučković, ni s Marulićevim autorstvom ni sa splitskim podrijetlom teksta ako bi cijeli tekst bio prepisan tek oko 1521., ili ako je netko od dominikanaca bio kopist *Firentinskoga zbornika*. Navodno zadarsko i dominikansko podrijetlo *Firentinskoga zbornika* i cijele rukopisne zbirke koju sam po Europi tražio i povezao, na čemu očito insistiraju Vučković, Lupić i Lučin zbog *jednoga* spominjanja »Zadranom« u *jednome stihu* iz adoracijske pjesme »Zdrav križu prisveti, zdravo ufanje naše« u stvari je njihov posve promašen *pokušaj neizravnoga osporavanja* Marulićeva autorstva *Firentinskoga zbornika* i mnogih rukopisa iz iste zbirke. To se vidi i po tome da ista ta *Marulićeva pjesma* u hvarskoj inačici na tom mjestu ima »Osoranom« a ne »Zadranom«. Kopisti su očito znali mijenjati zavičajnost i podrijetlo pjesme. Vjerojatno je i zbog toga Vučković zamračio Marulićevo autorstvo hvarske inačice te pjesme, budući da se množenjem mogućih mjesta postanka relativizira svaki od njih zbog očitih proizvoljnih mijenjanja provenijencije, uključujući i precrtavanje, samovoljnim odlukama ovoga ili onoga prepisivača. Ipak, valja pogledati i na sadržaj i na posebne stihove u pjesmi. Primjerice, imamo u stihu »tvojim voćem manom dušu im nasiti«, gdje »voće« i »manu« nalazimo već u *Juditi*. Isto tako voće, stabla i plodovi su dominantni pojmovi u rukopisnom datiranom Marulićevu autografu *Zardin od molitve* iz 1508. Čuva se u NSK, a ovdje je jedan važan citat iz prologa (Pandžić 2009: 85, Sl. 15, R 6633, f. 2^{v}):

> »Ja sam mislio za složiti ovo dilovanje i ovo govorenje od molitve *harvacki* za da ove duše nerazumne i simple moći budu jimiti razuminje [...] one duše ke se hotiti budu eksercitati u ovom nastojanju od molitve najti će *razlika i razlučitoga voća* kako u jednomu *zardinu obilatu od svake stvari voćne* od kih će se moći kako od razlike piće i stvari nasititi«.

S Marulićevim autorstvom ove pjesme Vučković i njegovi povjerenici su ostali *bez ijednoga*, makar i posve arbitrarno fabriciranoga, *usporediva inoteksta* u poeziji ili prozi podrijetlom *iz Zadra* za Marulićeva života. Dapače, kada npr. pogledamo interpolacije u tekst molitava *Očenaša* i *Zdravo Marijo* koje navodi Vučković (2025: 136), gdje se citiraju »devoti Bernardo«, Jeronim i Marulićev omiljeni i česti stih Ps. 110, 10: *Initium sapientiae timor Domini. Početak mudrosti i razuma jest strah Božji imati*, s punim pravom možemo suditi da to baš i nije interkalirao neki novi dominikanac, kao što to nisu učinili ni dominikanci da Castello i Barletta u predlošcima. Prije bi to mogao

biti neki cistercit, ali nije bio ni on. Bio je to ipak dokazani *devot i sv. Jeronima i sv. Bernarda*, Marko Marulić.[28]

Ista je stvar i sa drugim hrvatskim prijevodima žića, propovijedi i molitava dominikanca da Castella i ine mu subraće. Svi ti dodatci su *neovisni od predložaka*, a svi imaju Marulićev ›krovni‹ etički topos, odnosno *incitament* straha Božjega. Vučković (ib. bilj. 40) nastavlja o tome neovisnom dodatku od poznatih predložaka prevedenih tekstova *Firentinskoga zbornika*, ali ga ne uspijeva povezati s Marulićem:

> »Njegovu važnost u *Životu svetoga Vinka Fererskoga* dodatno podcrtava i latinskim psalamskim citatom (Ps 110,10): ›Initiu(m) sapientie timor d(omi)ni. Početak od mudrosti jest strah Božji imati. Tako ovi muž biše devot i straho(m) božjim kako pravi karstjanin‹ (Ashb. 1582, f. 41^{r}). Isti citat neovisno o predlošku umeće u *Mirakul mnogo lip koji učini Blažena Gospe po kriposti s. ruzarija* (Ashb. 1582, f. 77^{v})«.

Strah Božji je i jedan od sedam darova Duha svetoga. Marulić im je posvetio jednu zgodnu pjesmicu. Nije dakle neki zadarski dominikanac taj topos »nadopisivao«, prevodeći tiskane predloške dominikanaca da Castelle i Barlette, nego je to učinio Splićanin Marko Marulić, tvorac *Firentinskoga hrvatskog zbornika*.

Fikciju o raširenosti Marulićevih hrvatskih tekstova *prije* nastanka *Firentinskoga zbornika*, koji bi se mogli tek tako proizvoljno ubacivati u tuđe rukopise, Vučković ne uspjeva potkrijepiti stvarnim *tekstualnim primjerima* ni iz Splita ni iz Zadra. Za razliku od njih, Verdiani je u dugom uvodu (komentaru) svojega izdanja tražio te u jednome relevantnom primjeru pronašao sadržajno usporediv *hrvatski inotekst* za Barlettinu propovijed iz *Firentinskoga zbornika*. Gle čuda, bio je to opet jedan Marulićev pjesmotvor (čak dva uvodna epigrama o tome pjevaju: »Složi riči ove Marko Marul...«) koji po mnogim sadržajnim detaljima, posebno po emocionalno naglašenim dijalozima Majke i Sina,[29]

[28] Vučković (2025: 40) je i sam primijetio da »[...] umetanje reference na strah Božji svečevih [Ivana Krstitelja] predaka podsjeća na sličnu amplifikaciju u karakterizaciji predaka u zapisu *Života svetoga Vinka Fererskoga*, gdje je otac opisan kao ›devot i bojeći se Boga‹, a majka ›narešena svimi lipimi nauci i kustumi, a najveće straho(m) Božj[i]m‹ (Ashb. 1582, f. 41^{r}). Iako je posrijedi hagiografski topos, ovi primjeri ipak pokazuju koliko je tu karakteristiku osobnosti i taj topos sastavljač *Firentinskoga zbornika* smatrao važnim«.

[29] U svojem izdanju *Svarh muke Isukarstove versi tako počinju* (Marulić 1994: 163-186) Nikica je Kolumbić cijelu pjesmu prikazao i scenski, tj. osobe, pisac, Sinak, Marija (i inačice tih imena u stihovima) jasno su izdvojene verzalom, što je sadržajno posve opravdano, za čitatelja i istraživača daleko preglednije, a i Marulićevu izvornome dijaloškom konceptu s autorom komentatorom svakako primjerenije.

predstavlja poetsku inačicu hrvatskoga *prepjeva Barlettine propovijedi* za Veliki petak (Verdiani 1973: 94):

> »Vidjeli smo, konačno, da oduže poglavlje o *Muci Isukrstovoj* u *DL* [*Firentinski zbornik*] obrađuje iste teme što ih je Marulić obilno obradio i u pjesmi: *Svarh muke Isukarstove* (od 680 stihova) [Marulić 1869: 172-189; Lucić 1990: 134-152, Marulić 1994: 163-186], gdje ima brojnih srodnih točaka s proznim pričanjem u *DL*, koje pričanje zastalno predhodi vrlo lijepoj obradbi u stihovima«.

To je i inače kod Marulića čest slučaj, hrvatska i latinska poezija i proza, žanrovske i jezične varijacije idu usporedno, ponekad i u više inačica jednoga ili drugoga jezika, često u samoprepjevima na hrvatski. Najbolji je primjer za to *Život svetoga Jerolima* s dvije hrvatske i jednom latinskom verzijom, *Život sv. Katarine* kao oficij u prozimetru, pjesma o njoj *Od svete Katarine* u R 6634 na hrvatskom, također latinski *epitaphium* njoj u čast, *Carmen de doctrina* s hrvatskim samoprepjevom u istom kodeksu R 6634 i sl. Ne čudi stoga uopće da Vučković ne uspijeva pronaći dokaze »kolanja« Marulićeve poezije i proze kod inih hrvatskih autora iz vremena dok je Marulić živio, pa pokušava, metodom analeptičkoga anakronizma, stoljeće kasnije nastale prijepise *njegovih tekstova* uzeti kao tobožnje dokaze predmnijevane opće raširenosti još u vrijeme nastanka *Firentinskoga zbornika*. Kao primjer spominje samo rukopis R 6634 kao usporediv »dokaz« te raširenosti, iako je prepisan oko 1530. godine, dakle kratko nakon smrti Marka Marulića. Međutim i ovdje je riječ o organiziranom prijepisu nekoga od Maruliću bliskih pisara, a nigdje u tom rukopisu nema *inih Hektorovićevih stihova* koji bi bili pomiješani s Marulićevima, kako bi to htio Vučković. Jedina, autorskim imenom izdvojena, Hektorovićeva pjesma u tom rukopisu, objavio ju je Vončina u: Hektorović 1966: 101-102, ne sadrži niti jedan Marulićev stih. Vučković se ovdje poziva na Lupićevu pogrješnu atribuciju jedne ekloge iz rukopisa R 6634 Hektoroviću. O Marulićevoj, ne Hektorovićevoj eklogi iz toga rukopisa, već sam pisao (Pandžić 2023 a, 2023 b). U njoj se nalaze stihovi iz *Judite* i *Božanstvene komedije*, ali ne iz Hektorovićeve poezije. Vučković to ne spominje, ponovit ću zato ukratko svoju argumentaciju ovdje u pogl. 14. Petar Hektorović ili Marko Marulić?, dodajući i relevantne nove argumente.

12. ŽIVOT SVETOGA IVANA KRSTITELJA

Marulićev prozimetar i najpoznatiji pjesnici staroga svijeta

Dvije prozimetarske *vitae* na hrvatskome jeziku najkompleksniji i najvažniji su tekstovi *Firentinskoga zbornika* (sign. Ashb. 1582): *Život svetoga Ivana Krstitelja* (ff. 7^{r}-20^{v}) i *Život svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina* (ff. 21^{r}-31^{v}). Za dokazivanje Marulićeva autorstva zbornika dodatno je važan i prijevod propovijedi dominikanca Barlette na hrvatski *Mnogo lipo i devoto govorenje sarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga* (ff. 83^{r}-120^{v}), što je dokazano u prethodnom poglavlju, uključujući i prezentaciju Vučkoviću nepoznatih Marulićevih *inih pjesama i rukopisnih marginalija* koje se odnose isključivo na tu propovijed. Već sam davno upozorio i na suodnos i sadržajni paralelizam obje hrvatske *vitae* s latinskom Marulićevom *Vita divi Hieroniymi praesbiteri*, objavljena je u cijelosti tek u novije vrijeme prema londonskome autografu (Pandžić 2009:103):

> »[...] valja naglasiti da je štovanje pustinjaka i isposnika sv. Jeronima [...] u renesansi (usp. Russo 1987) skoro automatski bilo povezivano sa štovanjem njegova uzora, sv. Ivana Krstitelja. Stoga je posve logično da onaj koji u to vrijeme piše *vita* sv. Jeronima, kao što je to učinio Marulić, piše i *vita* sv. Ivana Krstitelja. Sâm Marulić u *Vita divi Hieronymi* (Novaković, ed. 1994) prepričava konačno i dvije vizije gdje se ta dva sveca pokazuju zajedno, pa ih valja promatrati usporedno (str. 46: ›*Ioanni Baptistae Hieronymus noscitur comparandus*‹). U drugoj Augustinovoj viziji obojica bivaju okrunjena, dočim u drugoj viziji Ćirilovoj, koju je ovaj doživio nakon matutina pred oltarom sv. Ivana Krstitelja, isti javlja sv. Augustinu kako je vidio između mnoštva nebeskim svjetlom osvijetljenih dvojicu posebno uzvišenih, Ivana Krstitelja i Jeronima, a Marulić (str. 38) sve to prenosi:
>
> ›Vidit enim (ut ipse ait) multos ecclesiam intrare luce quadam caelesti insignatos. Inter quos duo praecipui praeclarique videbantur et *hi erant Ioannes Baptista et beatus praesbiter Hieroniymus* qui solus omnibus caeteris considere iussis exurgens de Ioannis laudibus, ut natalem eius diem honoraret, sermonem fecit‹«.

Umjesto da se kao filolog upita ima li 1994. izdana latinska Marulićeva *Vita divi Hieronymi* sadržajne paralele s hrvatskim *Životom svetoga Jerolima* iz Firence, pa tako i s pjesmom u njemu »An'jelske kriposti nebeskoga kora«, Vučković (2025: 10) *ne spominje izravni i očiti latinski predložak Marka Marulića* za citirani hrvatski distih i ini sadržaj koji citira (*Vita divi Hieronymi*,

str. 46: »Ioanni Baptistae Hieronymus noscitur comparandus«), kao ni moju potvrdu Marulićeva latinskoga izvora cijeloga citata za usporedbu Jeronima i Ivana Krstitelja. Opet je razlog jasan, kada bi me citirao, uključujući i latinski citat iz Marulićeve latinske *Vita divi Hieronymi*, Vučković bi se morao priupitati: je li zapravo Marulić autor ne samo pjesme »An'jelske kriposti« iz *Života svetoga Jerolima* u kojoj samoreferencijalno prepjevava sam sebe iz *Vita divi Hieronymi*, nego i cijeloga *Firentinskoga zbornika*? I zbog toga Vučković izvor nalazi u talijanskom *Transitu* prema sekundarnoj literaturi, ne i kod Marulića prema citatu kod Pandžića iz izdanja Novakovićeva (1994). Vučković (2025: 10) piše:

> »Takvo isticanje Jeronimove sličnosti s Ivanom Krstiteljem osobito je popularizirao Pseudo-Augustinov opis viđenja dvaju svetaca među anđelima u pismu koje je naslovljeno na Cirila Jeruzalemskoga, a uvršteno je u *Transit* (usp. Rice 1985: 52-53). O popularnosti toga motiva svjedoče i *An'jelske kriposti* koje su pridružene *Životu svetoga Jerolima* iz *Firentinskoga zbornika*:
>
> *Jer oni vidiše, u svetom steć misti*
> *da priličan biše k Jivanu Baptisti!*
>
> (Ashb. 1582, f. 30^{v})«.

Ovaj distih je imao svoj predložak u Marulićevoj nesporno autorskoj *Vita divi Hieronymi praesbiteri*, njemu su poznati u cijelosti i Pseudo-Augustinovo pismo i skoro svi izvori te njegove *Vitae* (nalaze se kao rukopisni privez uz jednu inkunabulu u Zadru, o čemu će drugdje još biti riječi), a poznavao je, naravno, i talijanski i(li) latinski *Transit sv. Jeronima*. A to je *samo jedan* od mnogih *loci similes* između Marulićeve latinske *Vita divi Hieronymi praesbiteri* i njegova hrvatskoga *Života svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina* iz *Firentinskoga zbornika*.

Struktura teksta, sadržaj, izvori itd. se uglavnom do u detalje preklapaju. Vučković je mogao učiniti korak naprijed u marulistici da je u svojoj disertaciji objavio komentirano usporedno hrvatsko-latinsko kritičko izdanje toga *Života* i te *Vitae*, tj. sravnjujući glavni *latinski predložak samoga autora Marka Marulića* s njegovom preradom na hrvatski koju čitamo u firentinskom i trogirskom *Životu svetoga Jerolima*, umjesto da traži ine izvore za hrvatski prijevod, pokušavajući pobiti ono što su drugi istraživači već utvrdili. Uz kritičko izdanje *Života svetoga Jerolima* trebao je naravno, već zbog Marulićeva zahtjeva za usporedno čitanje i razumijevanje, objaviti i kritičko izdanje *Života svetoga Ivana Krstitelja* iz istoga *Firentinskoga zbornika*. Tada

bi njegova disertacija mogla biti korak naprijed u marulistici. Ignoriranjem očitoga *izravnog* predloška, ali i po horizontu svojega očekivanja, Vučković, kao i njegovi mentori, vrlo će vjerojatno pokušati i ubuduće olako, barem *ad interim*, nijekati Marulićevo autorstvo svih *vitâ* iz *Firentinskoga zbornika* kao i cijeloga zbornika, ostajući recepcijski i refleksijski na razini znanja 50-ih godina 20. stoljeća. Sada nešto o Vučkovićevim argumentima protiv moje atribucije i utvrđenih predložaka *Života svetoga Ivana Krstitelja*.

Vučković jest, umjesto nužnih kritičkih izdanja, uložio silan trud u pokušaj osporavanja utjecaja Boecija na *Život svetoga Ivana Krstitelja* koji sam osobno utvrdio filološkom metodom. Pri tome on uopće ne spominje utjecaj istoga autora, kao i Dantea, Ovidija i Petrarke na *Juditu*, što sam također iscrpno dokumentirao, što ga je moglo upozoriti na oprez. Marulićeva široka i nesporna recepcija Boecija u *Juditi* govorila bi o velikoj vjerojatnosti da su prepjevani stihovi Boecija u *Životu svetoga Ivana Krstitelja* jedna od indicija, pače i tekstualna potvrda, da je on najvjerojatniji autor i toga *Života*. Citiram Vučkovića naširoko, numerirao sam [1-4] njegove argumente radi bolje preglednosti i lakše usporedivosti s mojim odgovorima *ad locum*. Suprostavljajući diskurse može se i manje upućenima uvjerljivo pokazati dokazbena moć *filologije* nasuprot diskursu *filologije tekstopraznoga prostora*. Stihove i dugi citat Vučković je preuzeo i ugradio u svoju argumentaciju iz *Predgovora* mojega izdanja *Judite*, gdje sam već dokumentirao i Boecijev utjecaj na hrvatski nacionalni ep i na ina djela Marka Marulića, posebno i na *Život svetoga Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika*. Ovdje sam u uglatim zagradama nadodao i one stihove koji nisu bili otisnuti u *Predgovoru*, želeći objaviti cjeli tekst ›nove pjesme‹ autora Marka Marulića u sadržajnom kontekstu i uz odgovarajuću argumentaciju. Vučković (2025: 46-49):

> »Početne stihove invokacije *Života svetoga Ivana Krstitelja* Zvonko Pandžić je nedavno povezao s početnim stihovima iz himna *O qui perpetua mundum ratione gubernas* iz kasnoantičkoga pjesničko-filozofskoga djela *De consolatione Philosophiae* (III, m. IX), koje se sastoji od pet knjiga s višekratnim izmjenama stihovanih i proznih dijelova, a autor mu je Anicije Manlije Torkvat Severin Boetije (oko 480. – oko 524.) (Pandžić 2021b: 67). [...]
>
> [1] Pandžićevo prepoznavanje evociranja boetijevske tradicije, ne samo u početnim stihovima, nego i u nastavku pjesme, u kojoj stihovi 1-4 prikazuju uređenost svemira prema Božjoj volji, čini se plauzibilnim, iako je istovremeno očito da pjesma na čelu *Života svetoga Ivana Krstitelja* u stihovima 5-15 *ne slijedi visoku razinu apstrakcije Boetijeva himna* [kurziv ZP] u kojemu se sažima Platonov Timej, već poseže za znatno konkretnijim pjesničkim slikama manifestacije Božjega djelovanja u prirodi:

[Marko Marulić]

Ti, ki svitom vladaš ✦ svarh nebes sideći,
pravadno raskladaš ✦ vas svit uzdaržeći.
Tebe poslušajuć ✦ varte se nebesa,
sunce, misec sjajuć ✦ teku na kolesa.

Zemlja se potresa ✦ prid tvoji(m) pozrinjem
a plodeć čudesa ✦ i tvojim velinjem.
Kad hoćeš, procvatut ✦ i gore i polja,
kad hoćeš, priplanut ✦ voćka i njih volja.

Tvojom voljom gore ✦ tere polja stoje,
to sinje more ✦ i rike vse tvoje,
i ke u njih živut ✦ zviri, skot i ribe,
i ke na svit restut ✦ stabla, trave, šibe.

Vazda s' bil, vazda ć' bit ✦ razum človičaski
ne more procinit ✦ kolik si al kaki,
[tebe sad moleći ✦ na pamet priziva
da mi daš izreći ✦ ča Jivan uživa.

Kî Boga ne znaju ✦ a pola nikoga
k sebi prizivaju ✦ ali još inoga,
ja ću spasa moga ✦ ki je svaka stvoril
i chi od fsakoga ✦ slaje je govoril.

Tebe Bože prosim ✦ i tvu čudnu silu
za veru ku t' nosim ✦ pomoz mi u'tom dilu,
bit će čast i dika ✦ u fsakoj tebi stvar'
tva milost velika ✦ dopustiv takav dar.]

(Ashb. 1582, f. 7r; Verdiani 1973: 119)

Ipak, s obzirom na temu ovoga rada, ne mogu sasvim zaobići načelni komentar njegova pokušaja da recepciju boetijevske tradicije pretvori u argument u plediranju za Marulića kao autora *Firentinskoga zbornika* te da pisanje u prozimetru u *Firentinskome zborniku* jednostrano protumači kao posljedicu čitanja Boetija (Pandžić 2021b: 69-70):

›[...] Boecije nije bio uzor Maruliću samo preko himna *O qui perpetua mundum ratione gubernas*, nego i po čitavom žanrovskom konceptu *Života svetoga Ivana*

Krstitelja u književnoj vrsti zvanoj prozimetar. Za razumjeti što je to prozimetar i svu filozofijsku pozadinu dokučiti preko *Utjehe filozofije*, pa sadržajno i formalno u tom smislu koncipirati *Život* i (pre)pisati ga u Splitu oko 1510., bila je potrebna jedna učena i načitana glava koja je poznavala praktički sve glavne latinske autore klasične starine, kako autore tako i retoričare i teoretičare poezije, raspolagala s visokom razinom apstrakcijske, filozofijsko-teorijske, pjesničke i ine stilističke profinjenosti i na latinskom i na hrvatskom, a kojoj su osobi u isto vrijeme pri ruci bili Marulićevi tada i stoljeća poslije još netiskani hrvatski prepjevi i vlastiti pjesmotvori, uključujući tu i rukopisni tekst *Judite*. Autor koji je imao sve to znanje i sva ta djela u rukopisu, napisao je, prepjevao, preveo ili na hrvatski preuredio ne samo *vitae* Ivana Krstitelja i Jeronima, nego i cijeli *Firentinski zbornik* (bez kasnijih nadopisivanja) (Pandžić 2021b: 70)‹.

[2] Pandžićevo stajalište da dobro poznavanje klasika mora upućivati na Marulića *ne zaslužuje veću pažnju* [kurziv ZP], jer je poznato da je i Marulićeva naobrazba proizašla iz dobro ukorijenjenoga humanizma među dalmatinskim plemstvom, koji se razvio barem dvije generacije ranije (Špoljarić 2017). [3] Treba reći da *nije sasvim jasno na čemu se temelji sugestija* da bi sastavljanje *Života svetoga Ivana Krstitelja pretpostavljalo kolosalnu klasičnu naobrazbu* [kurziv ZP]. [...] trebalo [bi] pomnije ispitati i moguće vernakularne posrednike boetijevskoga diskursa. [4] Takvo istraživanje ne mora nužno rezultirati pronalaskom neposrednoga prevoditeljskoga predloška, kojega možda i nema, jer je pjesma u ostalim dijelovima mogla biti i relativno slobodna kompozicija«. Tako Vučković.

Odgovaram počev od njegova posljednjeg protuargumenta *ad* [4], budući se radi o utvrđivanju *tekstualnoga predloška* za hrvatski prepjev Boecijeva himna. Pronaći ga nije bilo teško jer je inkunabula u kojoj je himan otisnut poznata još od 1950., a meni od očevida 2019. i vrlo dobro. Boecijev metar III, m. 9 iz *Philosophiae consolatio* otisnut je kao epigram u inkunabuli koju je Marulić oporučio splitskim dominikancima, nazvavši ju »codex Sancti Augustini et Sancti Hilarii *De Trinitate*«. Pregledao sam sve inkunabule splitskih dominikanaca, snimio sam po nekoliko od Marulića glosiranih stranica iz više njih, tako i neke stranice glosirane Marulićevom rukom iz inkunabule *De Trinitate*.

Boecijev metar III, m. 9 nalazimo dakle u Splitu, dolazi iz osobne knjižnice Marka Marulića, knjigu je on i vlastoručno glosirao i oporučio dominikancima. Radi se zapravo o tri inkunabule koje su izvorno bile uvezane zajedno: Augustinus, Aurelius, *De trinitate*. Venecija: Paganinus de Paganinis, 12. XI. 1489. 4° [*GW*: 2927], on je izdavač tih inkunabula; Hilarius Pictaviensis (Hilarije Ptujski), *De trinitate*. 4° [*GW*: 12473]. Boethius, *De trinitate*. Uz taj traktat su otisnuti i kratki Boecijevi prilozi: *Utrum pater et filius, Quomodo substantiae bonae sint* i *De hebdomadibus*, kao posljednji, 4° [*GW*: 4588],

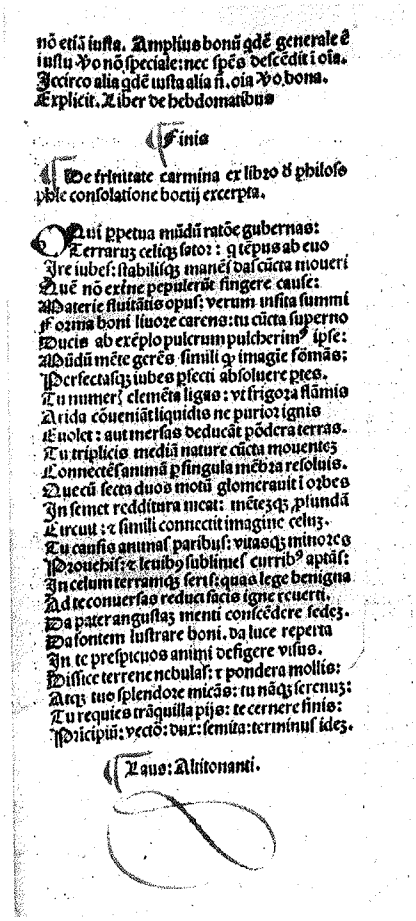

nō etiā iusta. Amplius bonū qdē generale ē
iustu Vo nō speciale: nec spēs descēdit i oīa.
Iccirco alia qdē iusta alia ñ. oīa Vo bona.
Explicit. Liber de hebdomatibus

Finis

De trinitate carmina ex libro d philoso
phie consolatione boetij excerpta.

Qui ꝑpetua mūdū ratōe gubernas:
Terraruz celiqz sator: q tēpus ab euo
Ire iubes: stabilisqz manēs das cūcta moueri
Quē nō extrinsecus pepulerūt fingere cause:
Materie fluitātis opus: verum insita summi
Forma boni liuore carens: tu cūcta superno
Ducis ab exēplo pulcrum pulcherim⁹ ipse:
Mūdū mēte gerēs simili q imagie fōmās:
Perfectasqz iubes ꝑfecti absoluere ꝑtes.
Tu numeri elemēta ligas: vt frigora flāmis
Arida cōueniāt liquidis ne purior ignis
Euolet: aut mersas deducāt pōdera terras.
Tu triplicis mediā nature cūcta mouentes
Connectēs animā ꝑ singula mēbra resoluis.
Quecū secta duos motū glomerauit i orbes
In semet redditura meat: mētezqz ꝓfundā
Circuit: ⁊ simili connectit imagine celuz.
Tu causis animas paribus: vitasqz minores
Prouehis: ⁊ leuib⁹ sublimes currib⁹ aptās:
In celum terramqz feris: quas lege benigna
Ad te conuersas reduci facis igne reuerti.
Da pater angustaz menti conscēdere sedez.
Da fontem lustrare boni. da luce reperta
In te prespicuos animi defigere visus.
Dissice terrene nebulas: ⁊ pondera mollis:
Atqz tuo splendore micās: tu nāqz serenuz:
Tu requies trāquilla pijs: te cernere finis:
Pricipiū: vectō: dux: semita: terminus idez.

Laus: Altitonanti.

Sl. 18: Boethius, *De trinitate*. [GW, 4588], epigram

a na samom koncu i Boecijev himan kao epigram *Qui perpetua mundum ratione gubernas*.[30] Marulić je bez sumnje poznavao i cijeli tekst Boecijeve

[30] U studiju filozofije u Freiburgu čitali smo i u seminarima analizirali sva glavna filozofska Boecijeva djela, uključujući i njegov latinski prijevod Porfirijevih *Isagoge*, usporedno s grčkim izvornicima. On je bio taj koji je u svojim prijevodima na latinski i komentarima Aristotelovih logičkih djela (*Kategorije*, obje *Analitike*, *Topika*) bio stoljećima jedini izvor za studij Aristotelove logike u srednjem vijeku, tada još Aristotelova djela nisu bila poznata u izvorniku. Njegovi matematički i glazbeni spisi bili su nam u studiju manje zanimljivi, ali utoliko više, uz Aristotelovu logiku i učenje o rečenici (*De interpretatione*, Περὶ ἑρμηνείας), u središtu su zanimanja bili *Utjeha filozofije* i *Teološki traktati*. Pomagao sam još kao student svojemu profesoru Michaelu Elsässeru pri korekturi latinskih ispisa (*Druckfahnen*) djela: Boethius, Anicius M. Severinus. *Die Theologischen Traktate*. 1988. Übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Michael Elsässer. Hamburg: Felix Meiner. Marulićev

Utjehe filozofije, vrlo vjerojatno je to bila prva od dvije inkunabule Boecijeve *De consolatione philosophiae* [*GW*: 4544 (1489), *GW*: 4511 (1491)], dolaze iz Franjevačkog samostana u Kotoru. Marulić je imao dobre veze s Kotorom, posebno s dominikancem Dominikom Bućom, ali i s franjevcima naravno. Te dvije inkunabule danas se nalaze u Male braće u Dubrovniku. Jedan drugi njegov metar (II, m. 8) iz toga djela je citirao u svome molitveniku i prepjevao kao zadnji stih u *Juditi*, što sam već pokazao.

U svakom slučaju je očito da Vučković ne poznaje popis Marulićeve darovnice dominikancima u Splitu (usp. Zaninović 1950). Njegove glosirane inkunabule i rukopisi u Splitu nisu ga uopće zanimale. Bez autopsije rukopisâ i starih knjiga u filološkoj struci ipak nema napretka u spoznaji, poglavito se to odnosi na djela renesansnih autora, poput Marulića, koji još uvijek nemaju kritička izdanja svojih sabranih djela. Vučković se očito oslanjao na poznatu praksu glede izbjegavanja istraživanja glosiranih inkunabula Marka Marulića svojih splitskih i zagrebačkih mentora. Zato ni on nije pošao u dominikanski samostan i pogledao tu *Marulićevom rukom komentiranu* inkunabulu u armariumu njihove knjižnice (Sl. 18). Marulić je dakle *osobno* u Splitu posjedovao i oporučio (i) Boecijevu poeziju koju je na hrvatski prepjevao u *Firentinskom zborniku*. Širu argumentaciju o tome donosim u 15. pog. ovdje.

Vučkoviću je očito bilo daleko lakše zapisati da »možda i nema« Marulićeva predloška za prepjev Boecijeve poezije ili da je ta poezija »slobodna prerada« nekoga *zadarskog* anonimca, umjesto da provjeri činjenično stanje u Splitu. Mikrolokacijski promatrano Dominikanski samostan stoji na pazaru, nasuprot Srebrnim vratima palače, udaljen oko 300 metara od mjesta gdje su marulisti, uključujući i Vučkovića, ranijih godina zborovali, a 2024. su tu praksu napustili. Boecijeva kantika govori o ›kolanju‹ nebesa i zemlje, njemu je uzor bio Platonov dijalog *Timej*, a on sam zajednički učitelj Dantea i Marulića u kozmogoniji, o ›vezici ljubavi‹ božanskoga i zemaljskoga, dakle o stvoritelju, postanju svijeta, o poretku zvijezda i svega ostaloga, čovjeka i svekolike prirode na zemlji, sve ih u harmoniji privlačeći opet k sebi kao u sigurnu luku. Obojica, kao i Boecije, poznaju i afinu kozmogoniju Ovidijevih *Metamorfoza* i Ptolomejevu sliku svijeta, zato leteća sunčeva kola kruže na isti način u *Utjehi filozofije* (IV, m. 1, 19-22: *volucrem currum*; πτηνὸν ἅρμα kod Platona), *Juditi* kao i u *Božanstvenoj komediji*. Također i u Petrarke, što nitko od marulista nije posebno tematizirao, iako je Marulić njegovu poeziju i filozofiju temeljito studirao i u *Juditu* integrirao, usp. npr. RVF (= *Canzoniere*)

filozofski i pjesnički opus, kao i njegov poseban afinitet prema Boeciju, Platonu, Augustinu i Danteu, bio mi je poznat daleko prije mojih publikacija o njegovu djelu.

L: (*Ne la stagion che 'l ciel rapido inchina verso occidente... / Kada se predvečer nebo brzo prema zapadu spušta...*), Petrarkina je to reminiscencija na Horacija i Dantea (»najviša brada, najveća sjena«):

»Come 'l sol volge le 'nfiamante rote
Per dar luogo a la notte, onde discende
Dagli altissimi monti maggior l'ombra«.

Kada svoj put sunčeva kola okreću
i na rubu nebesa noć već stoji, odakle
s najviših brda najveća sjena pada.

Sunce i mjesec, dan i noć se smjenjuju isto tako kod svih navedenih autora u prijelaznim trenutcima zore i sutona (*varte se nebesa ... na kolesa*), vjetrovi pušu, potoci i rijeke u more teku, lađe morem plove, mirnu luku traže, ponavljam prvu katernu:

»Ti, ki svitom vladaš svarh nebes sideći,
pravadno raskladaš vas svit uzdaržeći.
Tebe poslušajuć *varte se nebesa,*
sunce, misec sjajuć teku na kolesa«.

(*Firent. zbornik*, Aschb. 1582, f. 7r)

Boecije je dakle važna *teorijska i sadržajna* pretpostavka za *Juditu* i *Božanstvenu komediju*, što smo vidjeli već u usporedbi zadnjega stiha u oba epa. U *Juditi* je prema Boeciju koji poznaje i kaos i turbulenciju, ali i Danteu, insceniran i nastup »sile Holofernje«, ona prijeti uništenjem božanskog ustroja i harmoničnog poretka svemira, što i on i Dante kršćanski (re)interpretiraju kao oholost. Oholi upravljaju svoj *pogled prema zemlji*, ne prema nebesima, jer ne priznaju božanski ustroj svemira, čovjeka i prirode. Danteovi oholnici to isto čine u *Purg.* XII, dok Holoferno gleda sa svojih visokih bornih kola samo »po vojsci široko«, a ona gazi i uništava to Božje stvorenje:

Da tko spovidati sva more čudesa?
Od konjske bahati zemlja se potresa.
Ništar ne poresa (poraste), ni trava ni žito,
Kuda vojska plesa, po sve ono lito.

(Marulić, *Judita* I, 285-288)

Citirana prva i sljedeće katerne Marulićeva prepjeva Boecijeve kantike, gdje se pretpostavlja božanski ustroj svemira, Platonova narav čovjeka kao φυτὸν [...]

οὐράνιον (nebesko raslinje) s pogledom prema suncu i zvijezdama,[31] čovjekovo prihvaćanje nebeskoga poretka, sebe kao stvorenja i upravitelja prirode u božanskoj ljubavi i s pogledom prema gore u poniznosti, govori o odgovornom djelovanju koje respektira stvoritelja i svekoliko njegovo stvorenje. Ipak, mala Boecijeva kantika nije do kraja razumljiva bez čitanja i inih afinih kantika i cijele *Utjehe filozofije*. To je djelo u cijelosti važno za idejni koncept *Judite* kao epa, pače i za *Božanstvenu komediju*. To je zapravo koncepcijski gledano kozmologijsko *metasidrište* Marulićeve *Judite* i njegovih latinskih pjesmotvora, npr. *Hymnus ad Deum*.

Pjesme iz *Života svetoga Ivana Krstitelja* pretpostavljaju dakle ipak, nasuprot Vučkovićevoj tvrdnji, temeljitu klasičnu naobrazbu, pače, u svojoj izvrsnosti Marulićeva je *umjetnička realizacija* tih klasičnih poveznica u vlastitu poeziju u hrvatskoj renesansi tako jedincata, da je njegovo autorstvo ovih pjesama već po tome neupitno. Neke ine hrvatske pjesmotvore iz toga doba, po kvaliteti i razini umjetničke imaginacije, usporedive s Marulićevima, ne poznajem. Inovativna prozimetarska kompozicija, također prema Boeciju, indicira isti zaključak. Kako je Vučković zanemario ne samo filološko-istraživački nego i *sadržajni aspekt* Marulićeve poezije, to za njega Boecije, Ovidije, Platon, Dante, Petrarca i Marulićeva poezija interpretacijski (hermeneutički) uopće nisu zanimljivi ni prepoznavanja vrijedni.[32] U svojoj su poetskoj i po-

[31] Platon o tome kaže u *Tim.* 90 a: τοῦτο δὴ φαμεν οἰκεῖν μὲν ἡμῶν ἐπ' ἄκρῳ τῷ σώματι, πρὸς δὲ τὴν ἐν οὐρανῷ συγγένειαν ἀπὸ γῆς ἡμᾶς αἴρειν ὡς ὄντας φυτὸν οὐκ ἔγγειον ἀλλὰ οὐράνιον; »... o njoj [duši] tvrdimo da stanuje u najvišem dijelu našega tijela i uzdiže nas sa zemlje u nebesa k našim srodnicima, jer mi nismo zemaljsko nego nebesko rastlinje«.

[32] Jedino mjesto koje Vučković (2025: 51) u cijeloj disertaciji *sadržajno* pokušava dokučiti jest alegorija lika filozofije kao muze u *Utjehi filozofije* s kojom dijalog vodi Boecije: »[...] za Život svetoga Ivana Krstitelja teško bi se moglo reći da je *u cjelini* [kurziv ZP] zamišljen kao boetijevsko djelo: u inačici koja ih ima, boetijevski su motivi lokalizirani, ograničeni na invokaciju i molitvu Ivana Krstitelja pred pogubljenjem, dok se nigdje od Boetija ne preuzima alegoričnost na kojoj počiva osnovna koncepcija Boetijeva prozimetarskoga djela koja je zastupljena kod najvažnijih srednjovjekovnih nasljedovatelja Boetija iz XI. i XII. stoljeća«. Prvo, nitko nije tvrdio da je *Život svetoga Ivana Krstitelja* »*u cjelini* zamišljen kao boetijevsko djelo«. Tu su interpolirani *stihovi iz raznih žanrova poezije*: tako iz drama, epa, Petrarkin sonet je tu preveden, Ovidijev doslovni citat iz *Metamorfoza*, *Himnus ad Deum*, himan *Veliča duša moja Gospodina*, *Od kratka života* i *Historija svetoga Panuncija* sve od samoga Marulića, tu su Danteove poveznice itd. Drugo, osnovna koncepcija Boecijeva djela *nije alegoričnost* nego *novoplatonička filozofija*, uključujući i *viđenje Božjega lica*. To je bilo posebno intrigantno jer se pri tome nije oslonio na teologiju, barem ne jasnim riječima, nego ga savjetuje filozofija. Treće, jer su neki autori u srednjemu vijeku uznastojali umnažati alegorizaciju u svojim prozimetrima ne tiče se Marulića. On izravno recipira Boecija kroz njegove tekstove, kao što se ovdje i pokazuje. Isto to čini i Dante, uključujući i prozimetar (*Vita nuova*).

etologijskoj dimenziji zi autori kao glavni izvori i uzori Marulićeve poezije *a priori* isključeni. Pače, već unaprijed pretpostavljenom negacijom Marulićeva autorstva *Firentinskoga zbornika*, to je realno i jednino moguće Vučkovićevo *quod erat demonstrandum* u disertaciji. Zato on nije pokušao uspoređivati Marulićevu poeziju i tražiti njegove poetske uzore i izvore skrite u tekstovima *Firentinskoga zbornika*. Time bi doveo, ne samo retorički, u pitanje svoj *naslijeđeni* odavno poznat i filološki neodrživ odgovor koji uvijek mora glasiti: autor *Firentinskoga zbornika* nije Marko Marulić.

Ad [2]. Da je hrvatsko plemstvo bilo humanistički obrazovano i prije Marulića, ne sumnjam. Nisam čitao Špoljarićeve radove na koje se poziva Vučković, ali čisto sumnjam da Modruški u svojem djelu *De consolatione* ili drugdje *na hrvatski prevodi* ili prepjevava Boecijeve stihove kao što to čini Marulić. Ako jest, bilo bi lijepo da ih je Vučković negdje i citirao. Meni jednostavno nisu poznati. Ako to ne može pokazati, onda opet samo ponavlja svoju doslovce šuplju argumentaciju bez konkretnoga teksta, što nije filološka argumentacija. Nekoć davno sam negdje čitao da je dominikanac Filip Zadranin prepjevao Boecijevo djelo *De consolatione philosophiae*, ali na latinski, ne na hrvatski.

Ad [1 et 3]. Verdiani, za razliku od Vučkovića, nije krio svoje oduševljenje prvom i posljednjom interkaliranom kantikom u *Život sv. Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika*. Prva počinje s Boecijevim stihovima »Ti, ki svitom vladaš svarh nebes sideći«, Vučković ju citira po mojemu *Predgovoru* uz izdanju *Judite*, uključujući i prvu katrenu koju sam ovdje već citirao. Dodao sam zato i dvije posljednje strofe koje su nedostajale, tako je sada ta prelijepa pjesma u cijelosti i ovdje objavljena. Druga je predsmrtna molitvena kantika sv. Ivana Krstitelja *O kralju an'jelski* (Verdiani1973: 56): »I u jednom i u drugom tekstu prepoznajemo iznimnu spontanost nadahnuća koja nerazdvojivo povezuje ta dva malena remek-djela«. Oba ta remek-djela on objavljuje diplomatički i usporedno s njima tiska (str. 56-57) Marulićevu pjesan *Od Uskrsa Isusova*, pa zaključuje (str. 57): »Čini mi se nužnim ustvrditi kako su oni izašli ispod pera istoga autora, u najsretnijim trenucima njegova nadahnuća«.

Iako je Verdiani tražio, ipak nije uspio pronaći predloške tih pjesama, ali je bio siguran da su ta sva tri remek-djela »izašla ispod pera istoga autora«, dakako Marka Marulića. I bio je u pravu. Boecijev metar (3, m. 9) i Marulićev *Hymnus ad Deum* kao predloške sam identificirao interpretirajući na više od četrdeset stranica invokaciju i ine dijelove *Judite*, čime je prvi put jednoznačno rasvijetljeno i podrijetlo stihova iz *Firentinskoga zbornika* i više klasičnih, Danteovih i Petrarkinih pjesmotvora kao umjetničkih *loci similes* za Marulićevu poeziju. Umjesto ponavljanja tih uz izdanje *Judite* već ›obrađenih‹ klasičnih i ranonovovjekovnih autora i tema, koje Vučković

uopće nije registrirao, ovdje upućujem na mnoge stranice *Predgovora* edicije gdje se spominje i intepretira Boecije, slično je i sa svim inim relevantnim temama glede utjecaja Dantea, Petrarke, Ovidija, Marcijala itd. (Marulić 2021: 48-86 *et passim*).[33]

Rasvijetlio sam tu i podrijetlo toposa vodâ tekućica u Marulićevu prepjevu *Od Uskrsa Isusova*, jednoga himna Venancija Fortunatusa. Verdiani objavljuje tu pjesmu usporedno s obje Marulićeve hrvatske kantike. U latinskom izvorniku Fortunatus ne poznaje vode tekućice pa sam tu činjenicu ovako opisao (Marulić 2021: 56):

> »Inače, ovi uvodni stihovi Marulićeva molitvenoga himna uvelike sliče, po dvostrukom zazivu na početku, tj. muza i Boga, ali i sadržajno, na proemij epa *Africa* (I, 1-18) Francesca Petrarce, gdje on već na početku potencira napeti odnos poganske tematike i kršćanski inspirirane poetike epa. Da to nije slučajnost kazuju stihovi koje nalazimo u Marulićevu hrvatskom hvalospjevu (prepjev himna Verancija Fortunata) *Od Uskrsa Isusova*, koji pokazuje da je Marulić poznavao Petrarkin ep *Africa*, ali i više drugih mjesta iz njegovih djela (npr. RVF 129, 4–6), u kojima je ovaj opjevao ili opisao svoj *locus amoenus*, ubavo mjestašce samoće i inspiracije, Vaucluse u blizini Avignona, gdje je dugo živio i uvijek rado navraćao:
>
> Niz livadu vode tecihu marmnjajuć,
> Pastiri dohode pjahu jih žejajuć.
> Tisi vitri hladom gonjahu teplinu,
> Polju tere gradom dajući lahčinu.
>
> (Marulić, *Od Uskrsa Isusova*, 19-22)
>
> [...] Iam ruris amici
> Prata quidem et fontes vacuisque silentia campis
> Fluminaque et colles et apricis otia silvis
> Restituit Fortuna mihi [...].
>
> [...] *Već mi je sudbina moja drage livade povratila,*
> *izvore i tišinu praznoga polja, rijeke i brežuljke*
> *kao i tišinu suncem okupanih šumskih proplanaka* [...]
>
> (Petrarca, *Africa* I, 6-9)«.

[33] Osim u tiskanom izdanju dostupne su dobrim dijelom preko poveznice na internetu: https://www.academia.edu/73425319/Marko_Marulić_Judita_1521_2021_Critical_Edition_Z_Pandžić_ed_Dubrovnik_2021

Valja dodati da je Petrarkina *literarna krajobraznost*[34] imala velika odjeka i u Marulićevoj *Davidijadi*, dakle ne samo u *Juditi*, što je također u marulistici do danas ostalo nepoznato, o čemu sam i ovdje nešto već zapisao kada je bilo riječi o Davidovu dvoru i mozaicima Judina poroda prije Isusa Krista (šire o tome usp. Pandžić 2026). Jedino što od bića iz prirode nedostaje u citatu iz *Davidijade*, a nalazi se u *Juditi* i *Firentinskome zborniku*, jesu ribe, ali i to je Marulić najvjerojatnije promišljeno baš tako htio imati. Na zidnom reljefu Davidova dvora prikazati, ujedno i *neposredno* (ekfraza!) *gledati i opjevati u vodi ribu*, je kiparski je skoro nemoguće izvesti. Sve to zna kipar i slikar Marko Marulić, pa ispušta ribe.

Izdvajam stihove Marulićeve *Davidijade* VIII, 40-51. koji govore o izvorima i prirodnom krajobrazu općenito te u hrvatskom prijevodu, Branimira Glavičića:

(40) [...] Numerare grave est illa omnia, nedum
enarrare decus rerumque exponere formas.
Quis fictas pictasque valet comprendere dignis
effigies verbis? *Hic prata virere videres,*
Illic perspicuis fontes decurrere lymphis,
(45) *per nemus ire feras, pecudes per pascua mutas.*
Hic volitare alias liquidumque per aëra ferri
conspiceres volucres, alias insidere ramis
arboris et summae requiescere vertice silvae.
Hic urbes, hic rura, casas, mare, flumina, montes
(50) atque hominum simulachra *modis spirantia miris,*
grandia non grandi spatio comprensa videntur.

(40) [...] No sve je nabrojati teško, a kamol'
izreć ljepotu i oblik izložit pojèdinih stvari.

[34] Što je to *literarna*, dakle idealna, još ne i realna *ikonografijska* krajobraznost (*Landschaftlichkeit*), ta dolazi slijedom (*im Schlepptau*) Petrarkine literarne, pojašnjava Stierle (2003: 316 sl.): »Sie [*die Idee der Landschaftlichkeit*] hat unseren Blick auf die Welt verändert und in der Geschichte der Emanzipation des Sehens ein neues Kapitel aufgeschlagen. Landschaft mußte so unsichtbar bleiben [...], ehe es ein Konzept von Landschaftlichkeit gab. Petrarcas Landschaften sind unfarbig, es sind literarische Landschaften, Landschaften des Geistes. Doch bedurfte es ihrer Ausarbeitung, ehe die Malerei des 15. Jahrhunderts sie zu ihrer malerischen Verwirklichung bringen konnte, durch die dann der Landschaft eine neue imaginäre Konkretheit zuwuchs, die ihrerseits wiederum die Anschauung im Medium der Sichtbarkeit gewinnen konnte. Dem *Blick der Macht* antwortet die neue *Macht des Blicks* und erschafft sich zu ihrem Gegenstand ein *spectaculum* neuer Art, das die Leistung des Sehsinns bis an seine Grenzen treibt, wo er ins Imaginäre weiterdringt«.

Tko li bi bio kadar da riječima opiše vjerno
kipove one i slike? *Jer ovdje si zelene mogô*
livade vidjet, a ondje iz vrêlā gdje istječe bistra
(45) *voda te zvjerad gdje ide šumarkom, a pašnjakom stoka*
nijema. Mogô si tu uočiti ptice gdje jedne
lete uzduhom čistim, a druge na granama stabla
sjede odmarajuć se na najvišem šumskom vrhuncu.
Tu se gradovi vide i sela, kolibe, more,
(50) vide se rijeke i brda te čudesne – *kao da dišu* –
velike prilike ljudske, u nevelik stavljene prostor.

To su, zapravo, vrlo slični stihovi onima za koje Vučković zapisa »da pjesma na čelu *Života svetoga Ivana Krstitelja* u stihovima 5-15 *ne slijedi* visoku razinu apstrakcije Boetijeva himna«. Naprotiv, tu se radi o genijalnom umjetničkom zahvatu Marka Marulića gdje on u Boecijevu opću, umjetnički i kršćanski adaptiranu, stvoriteljsku kozmogoniju Platona i Ovidija do u najsitnije detalje u cijeloj kantici bez ikakva šava (*nahtlos*) integrira u kongenijalnu literarnu krajobraznost (prirodu) Francesca Petrarke i obratno. U tome se ciljana harmonija prirodnoga, ljudskoga i božanskoga prepoznaje u jedinstveno izlivenoj pjesmi umjetnika Marka Marulića. Takvu pjesničku imaginaciju koja u nekoliko hrvatskih stihova uz biblijsku povezuje svekoliku klasičnu grčku filozofiju i rimsku poeziju, Platona i Ovidija, kasnoantičku filozofiju i teologiju Boecija i Augustina, novije pjesnike Dantea i Petrarku, ne nalazimo kod inih hrvatskih pjesnika renesanse, još manje kod modernih. Ti hrvatski stihovi iz *Života svetoga Ivana Krstitelja* u *Firentinskome zborniku* su ne samo vrlo slični onima u *Juditi* i *Hymnus ad Deum*, dakle njegovim pjesmama koje isto to čine u daleko širem obliku ali s istim teorijskim i pjesničkim nabojem, jedinstvena je to umjetnička poezija hrvatske renesansne književnosti. I po njoj i po klasiku Marku Muliću hrvatska je književnost i na latinskom, ali prije svega na *narodnom hrvatskom jeziku*, poglavito naravno kao umjetnička poezija, postala dio svesvjetske književnosti (*Weltliteratur*).

Sličan Marulićev umjetnički zahvat imamo i na začelju *Života svetoga Ivana Krstitelja* u zahvalnoj i opet molitvenoj pjesmi Ivana Krstitelja prije pogubljenja. Naglasak je ovaj put na povratku Ivanovu u vječnu slavu Kralja nebeskoga. Ivan se vraća Stvoritelju, želi »gredit«, kao i Judita (VI, 380), »gledat Božje lice«. Bogu se obraća molitvom od biranih riječi, isto kao što je to već učinio u uvodnoj kantici istoga *Života svetoga Ivana Krstitelja*, a ovaj put kao Kralju nebeskomu, stvortelju svemira, čovjeka i svekolike prirode. Podsjeća ga što je sve stvorio i učinio, stvorio i čovjeka po svojoj pra-slici,

ali i naredio mu što sve činiti mora da se potom može k njemu vratiti. Taj umjetnički zahvat nalazimo kao podloženi koncept ne samo u *Juditi* i *Hymnus ad Deum*, nego i u inima Marulićevim pjesmotvorima i teološkim djelima, ipak posebno uspješno umjetnički artikuliran u ovima dvjema *hrvatskim* kantikama – uvodnoj i završnoj – u *Životu svetoga Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika*.

Dakle, hrvatski stihovi biblijsko-ovidijevsko-boecijevsko-danteovsko-petrarkistički u uvodnoj kantici *Život svetoga Ivana Krstitelja*, kao i u završnoj, onoj predsmrtnoj molitvenoj, a to je djelomični samoprepjev Marulićeva *Hymnus ad Deum*, najljepša je renesansna poezija hrvatskoga jezika i književnosti, zahvaljujući i jedinstvenim umjetničkim predlošcima, i, navlastito, genijalnim poetskim umjetničkim i poetologijskim refleksijskim sposobnostima autora Marka Marulića. Stvorio je svojom umjetničkom imaginacijom te hrvatske pjesme, adaptirajući smislenim integriranjem ponajbolje klasične filozofe (Platon, Augustin, Boecije), ponajbolje latinske (Ovidije, Horacije) i najpoznatije novije, talijanske i svesvjetske pjesnike Dantea i Petrarku. Takvo široko intertekstualno *osmišljeno* i duboko *teorijski i pjesnički ostvareno* umjetničko djelo, naravno uz kongenijalni koneks njegove svekolike poezije i proze, nije stvorio ni jedan drugi hrvatski pjesnik od renesanse do danas, zato tim dvjema kantikama iz *Života svetoga Ivana Krstitelja* po umjetničkoj realizaciji i pjesničkoj ljepoti, ne manje i po dokazbeno relevantnim sadržajem njegovih autorskih djela, u hrvatskoj renesansi mogu konkurirati samo ini *Marulićevi* pjesmotvori.

Verdiani nije izravno prepoznao Boecija, Platona, Ovidija, Dantea i Petrarku kao predloške prve i posljednje kantike u *Životu svetoga Ivana Krstitelja*, ali je ipak *de facto* slutio sve njih, citirajući njihovima analogne stihove *Judite* kao potvrdu božanskoga poretka nebesa, zemlje, čovjeka i živine:

> »Ako u stihovima djela Marka Marulića hoćemo potražiti stilističke analogije sa stihovima bilo u uvodnom dijelu (f. 7^{r}), bilo u zaključnom (f. 19^{v}) *Života sv. Ivana Krstitelja*, ne možemo preskočiti, na primjer, stihove 85-88. u *Juditi*:
>
> Kralj tako jiduje, sunce svitla lica
> na zapad minuje, za more skri nica;
> noć jure podtica da narod, živine,
> Človik, zvir i ptica, pustiv teg, počine«.

Slijede stihovi zahvalne molitve Bogu Ivana Krstitelja prije pogubljenja (Verdiani 1973: 145, *Firentinski zbornik*, ff. 19^{v}-20^{r}):

MARKO MARULIĆ

O Kralju anj'elski ki s' *nebesa stvoril*
i okol zemaljski kako si sam hotil,
i sve tih *narešil razlikom lipotom,*
nebo si *prosvitil suncem ter misecom.*
Tvā je bila volja *stvoriti človika,*
na tvoju ka je bolja od prilik prilika,
dare mu si podal, razum ter slovesa,
obraz mu s' uzdvigal da gleda nebesa.
Na zemlju ku plesa ter bude nastojat
i dobro čin česa nebeska dostojat,
sada Isuse moj, pokle me si stvoril,
uživat obraz tvoj, molim da bi hotil.
O kralju an'jelski, dobro narešeno,
razume visoki, bitje neizrečeno,
gdo je na svitu ki razmisliti more
slavu tvū koja ti nebo zemlja stvore.
Bože, u tvôm dvori vele lit želih prijt,
gdi su sveti zbori, nas ostavit svit,
primi me jur k sebi, smiluje se na mene,
to se molim tebi *ki te želeći vene.*
Bože, ki si gori sad u slavu tvoju
milost mi jur stvori, primi dušu moju,
milostiv jesi ti, jedini Bože moj,
milost dopusti, molim te, Jivan tvoj.

Predložak ovoj hrvatskoj kantici bio je Marulićev *Hymnus ad Deum*, možda *najljepša latinska pjesma hrvatskoga humanizma i renesanse*, ovdje tek mali isječak, iako bi bilo bolje cijeli latinski himan usporedno donijeti. Autor ga je u ovim stihovima sažeto prepjevao na hrvatski. Uzori su isti kao i u uvodnoj kantici, jer na njima počiva i *Hymnus ad Deum*, uz Bibliju su to Boecije, Ovidije, Dante, nema ipak izravnih detalja prirode, izvora, livada i potoka, tj. Petrarkine literarne krajobranosti, za razliku od uvodne kantike. To je i razumljivo, Ivan Krstitelj svoju molitvu izgovara klečeći pred krvnikom Kocanom, očekujući glavosjek. Nekoliko stihova predloška citiram, a vlastiti hrvatski prijevod prenosim iz *Predgovora* svojega izdanja *Judite* (Marulić 2021: 68):

O Rex omnipotens, magnum et memorabile factum,
Nam *genus humanum*, quod nulla in parte careret
Formae animique bonis, dextra formasse potenti
Diceris et gentem, *totum quae cuncta per orbem*
Possideat rebusque simul potiatur opimis,
Et quae, quicquid habet aer, mare, flumina, tellus,
Posset habere sibi; mox fato functa supernas
Expletura foret sedes omnesque per annos
Conspectu fruitura Tuo, quae sola beatum
Fertur vita virum; tanta est reverentia visi Numinis
et sacro tantum decus emicat ore.

O Kralju svemogući, *veliko si i slavno djelo učinio*,
desnicom si naime moćnom *oblikovao ljudski rod*,
da na taj način, kaže se, ima sve sposobnosti i tijela
i duha, *porod je to dakle koji po cijelomu svijetu sve*
osvojiti zna i upravljati umije izobiljem tim; koji
može što god je u zraku, rijekama, na moru, na kopnu
prisvojiti sebi. Zatim, kad konac mu dođe, u višnja
sjedišta će poći i vječno uživati obraz Tvoj, jedino u
tom je, kažu, blaženstvo života nebeskih bića: sve je štovanje
u viziji Božanstva dok lice mu samo ljepotu sjaji.

Stihovi 7-8 kantike *O Kralju nebeski* se odnose dijelom na rimske autore, *slovesa* je naime izumio bog Hermes/ Merkur. To je Marulić zacijelo čitao i kod Augustina u *De doctrina christiana*, ali i kod Horacija i mnogih rimskih autora, poglavito gramatičara, koje je Marulić također poznavao. Stih »obraz mu s' uzdvigal da gleda nebesa« je opet, po Platonovu uzoru, izravan prijevod *Ovidija* (*Met.* I, 84-86):

pronaque cum spectent animalia cetera terram,
os homini sublime dedit caelumque videre
iussit et erectos *ad sidera tollere vultus.*

I dok ostala bića u zemlju gledaju pognuta,
čovjeku dade da nauzgor drži glavu i naredi mu
da motri u nebo *i lice uzdigne gore prema zvijezdama.*

13. FIRENTINSKI ZBORNIK I TROGIRSKI ČASOSLOV

I treća, izvorno splitska inkunabula bila je predložak Maruliću za pisanje *Firentinskoga zbornika*. To je zbirka korizmenih propovijedi dominikanca Garbiela Barlette, *Sermones quadragesimales et de Sanctis*, Brescia 1497. Nedavno sam ju identificirao u Franjevačkom samostanu u Cresu, a uz nju sam pronašao i tri inkunabule latinskih klasika (Vergilije, Salustije, Kvintilijan). Sve su markirane i izdašno glosirane rukom Marka Marulića, koje bi tiskane dale jedan *novi opulentan svezak Marulove latinske proze*. U samostanu sv. Frane u Splitu na obali pokopan je Marko Marulić, a creski samostan pripada istoj Provinciji sv. Jeronima franjevaca konventualaca, također i onaj u Šibeniku. I u njima sam pronašao Marulićeve inkunabule, čak i njegove rukopise. Propovijed je *Mnogo lipo i devoto govorenje svarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga* (*Firentinski zbornik*, ff. 83^{r}-120^{v}) prijevod, odnosno prerada Barlettine propovijedi na Veliki petak (Feria VI. *In parasceves*) iz tiskane inkunabule (ff. 116^{r}-126^{r}). Ta je propovijed u inkunabuli rukom markirana okomitim crtama u oba stupca i komentirana rubnim bilješkama, o čemu je već bilo riječi u poglavlju 11. FIRENTINSKI HRVATSKI ZBORNIK.

Barlettinu latinsku inkunabulu (1497) i *Firentinski hrvatski zbornik* u rukopisu ovdje kanim *sadržajno povezati* s jednim brevijarom iz Trogira (Sl. 19 i 20). Taj hrvatski brevijar je izvorno bio čuvan u Samostanu sv. Nikole u Trogiru odakle potječu najpoznatije zbirke Marulićeve hrvatske poezije, *Vartal* (Lucić 1990) i integralno još neobjavljeni *Lulićev zbornik*. To pak znači da Barlettina latinska inkunabula i *Firentinski hrvatski zbornik*, uključujući i spomenutu hrvatsku propovijed *Mnogo lipo i devoto govorenje svarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga* (*Firentinski zbornik*, ff. 83^{r}-120^{v}, usp. Sl: 20), potječu iz splitsko-trogirskoga prostora. Nitko drugi od hrvatskih autora, osim Marka Marulića, nije bio povezivan ni s tom Barlettinom inkunabulom ni s *Firentinskim hrvatskim zbornikom*. Činjenica jest da je od 1976. do danas više autora osporavalo samo autorstvo Marka Marulića toga zbornika, najnovije je ponudio Josip Vučković.

Na jednom mjestu je pisar zbog ponavljanja iste riječi u dva stiha zaredom prekrižio »karstjanom« i napisao »Zadranom«. Vučković je pomislio da bi to bio dokaz da je *Firentinski zbornik* zadarskoga podrijetla, a ne splitskoga, tj. da autor nikako ne može biti Marulić. Previdio je međutim da se

ta dvanaesteračka pjesma nalazi i u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici* koju je uz brojne ine pjesme toga rukopisa Fancev (1933, 1934) atribuirao Maruliću. U toj pjesmarici umjesto »Zadranom« stoji »Osoranom«, radi se očito o rutinskoj izmjeni prema predilekciji pisarâ. Verdiani (1973.) pokazao je da se te dvije pjesme iz dvaju rukopisa preklapaju, samo što firentinska inačica ima tri dodana distiha. Također je zaključio da je svoj hrvatski prijevod Barlettine propovijedi *In parasceves* Marulić i *prepjevao* u pjesničku duodramu *Svarh muke Isukarstove*, emocionalno stilizirajući razgovor jače nego već Barletta pred rastanak Majke i Sina, a prije njegova polaska u Getsemanski vrt. Nikica je Kolumbić (1994.) tu Marulićevu duodramu (676 stihova), da je njegova potvrđuju dva epigrama u samom rukopisu, i optički tiskao kao dramu, jasno razlučujući sekvence *dramatis personarum* (pisac, Isus, Marija itd.). Marulić je inače pisao i prve hrvatske drame. Šest prikazanja je do danas poznato, ali se, navodno zbog »sumnjiva sadržaja«, uopće ne izvode na godišnjemu kazališnom festivalu *Marulićevi dani* u Splitu.

Usporedio sam hrvatski prijevod rečene propovijedi i Barlettin latinski izvornik na ključnim mjestima. Slično slučaju »umiljenoga kralja Davida« pronašao sam u tekstu prijevoda Isusovo »humiljenstvo« (f. 99^{r}) kao prauzor krjeposnoga života svakomu kršćaninu, što Barletta u svojoj propovijedi *nema*, a rečenice u kurzivu nema ni u *Ivanovu Evanđelju* (Iv 13, 13-15):

> »Vi me zovete meštrom i gospodinom, vi dobro govorite zač jesam. Ako ja umih noge vaše buduć meštar i gospodin vaš, i tako svaki od vas ima jedan drugomu učiniti, noge umivati zač vam dah nauk: *ukazah humiljenstvo zač humiljena i ponizena sarca jesam. Tako i vi budite ponizeni i humiljeni*«.

Odakle potječe ta rečenica? Poznata je iz Marulićeva djela *Početak od fsake kriposti, milosti i duševnoga utišenia*, kupljeno u Londonu 1966., a izvorna mu je signatura iz zadarske zbirke samostana Svete Marije N° 14, danas u NSK, R 3662. To je zapravo nadkrovni, 13. opći stih kao pouka, Francuzi bi rekli *envoi*, nakon 12 pojedinačnih primjera oholosti iz anaforičke pjesme pripovjedne poezije koju je Marulić pisao ugledavši se na Danteov predložak (*Purg.* XII, 25-63) od 13 tercina i 13 primjera kažnjene oholosti. Danteovi oholnici, vukući užima kamene gromade gledaju u 13 podnih reljefa (*bas relief*), a među njima je i obezglavljeni Holoferno. Ikonografijski model mu je bio Ahilejev veliki štit (σάκος) iz Homerove *Ilijade* (18, 478-608). Posljednji (13.) Danteov reljef prikazuje obrise ruševina nekoć tako moćne Troje (*vedeva Troia in cenere e in caverne*), što je njegov opći poučak kamo (do)vodi oholost. Dante tu aludira na glavnu važnost rušenja Troje za osnivanje Rima. Eneja će, kao i Odisej, nadopisati kao palimpsest rimsku i helensku povijest u simbolički višeslojeviti

Nach-Leben grada Troje, pa se Dante svjesno referira na II. pjevanje *Eneide* svojega učitelja Vergilija o propasti moćnoga grada. To je i ključna pouka oholnicima da se trgnu pogledom od razrušene Troje podnoga reljefa i da *novo očište* traže pogledom prema gore čime će se odvažiti i na novi početak. Vergilije opet u II. pjevanju *Eneide* aludira na jedan od helenskih *Epskih fragmenata* o povratku Helenâ iz Troje, točnije na *Iliu persis* (Ἰλίου πέρσις, *Rušenje Troje*) autora Polignota (usp. Robert Carl, *Die Iliupersis des Polygnot*, Halle a. S. 1893, https://doi.org/10.11588/diglit.6003#0087).

Vrlo zgusnuto je Marulić glosirao i komentirao II. pjevanje *Eneide* na svojoj inkunabuli koju sam nedavno otkrio u Povijesnom arhivu Franjevačkoga samostana u Cresu (Vergilius, *Opera* 1482, *GW*: 49806), o čemu je već bilo riječi. Kao krovni poučak za oholnike njemu Troja, ipak, nije mogla poslužiti. Pisao je za redovnice i kršćane općenito, zato bira dva biblijska poučka koji pokazuju pravi put poniznosti nasuprot oholosti. On naravno razumije i Danteovu intenciju izgradnje velikog Rima na poučku oholijom razvaljene Troje, ali ga u tome, kao i u mnogim inim detaljima, ipak ne slijedi. Za svojih dvanaest oholnika Marulić nalazi prema Danteovu modelu i trinaesti opći dvodijelni biblijski poučak. Prvi je kvalifikacija oholosti kao izvora svake pogibelji, a drugi je njoj suprotstavljena krjepost poniznosti, oba ispisana i latinski i hrvatski. Ujedno su to i *dva sukobljena idejna načela* u epovima *Judita* i *Božanstvena Komedija* (R 3662, f. 20^{r}):

> [*Tob* 4, 14]: *superbiam numquam in tuo sensu aut in tuo verbo dominari permittas in ipsa enim initium sumpsit omnis perditio.* Nigdar ne dopusti da ohalast gospoduje ali u tvom oćućenju ali u tvojoj riči zač je ona početak od fsake pogibeli.
>
> [*Mt* 11, 29]: A zato i reče naš Spasitelj: *učite se od mene zač sam krotak i <u>umiljena</u> [ponizna] sarca. discite a me quia mitis sum et <u>humilis</u> corde*«.

Isto načelo (Mt 11, 29) Marulić je preuzeo kao glavni poučak i u *Firentinski zbornik*, a *nema ga u Barlettinoj propovijedi*. Krug se dakle i ovdje zatvara s Danteovom paradigmom i Marulićevom umjetničkom adaptacijom, kako u *Firentinskome zborniku* tako i u traktatu o »duševnome utišenju« (*consolatio* po Boeciju), o čemu sam šire pisao u već spomenutome izdanju *Judite* (str. 83-86).

Čuo sam prigovore da Dante i Petrarca ne spadaju u stariju hrvatsku književnost, pa nema dokaza da bi rukopis R 3662 bio Marulićev, jer mogao bi ga pisati bilo tko. Mogao jest, ali to s trinaestim primjerom i pjesničkim anaforičkim pripovijedanjem pisali su: *na talijanskom samo Dante, a na hrvatskom samo Marulić*. Ako ni to u narav filologije slabo upućenim negacionistima Marulićeva pjesničkoga umijeća nije »čvrst dokaz«, onda neka ponovno

usporede jedinstven danteovski primjer kao filološki dokaz i za Marulićevo autorstvo poezije u R 3662. To je ista danteovska *topika i reljefna ikonografija* Davidova dvora koji je u *Davidijadi* svojom *pjesmom izgradio* Marko Marulić, dok u *Vulgati* o tome stoji samo jedna jedina rečenica (2 Sam 5, 11):

> »Misit quoque Hiram rex Tyri nuntios ad David et ligna cedrina et artifices lignorum artificesque lapidum ad parietes et aedificaverunt domum David/ *Tirski kralj Hiram poslao je Davidu poklisare i cedrove trupce, tesare i zidare, koji sagradiše dvor Davidu*«.

Taj kraljev dvor igra posebno veliku umjetničku ulogu u *Davidijadi*. Gotovo cijelo VIII. pjevanje je prožeto tom tematikom. Mnoge stihove imaginarnoga opisa kraljeva dvora ispjevao je tako Marulić, a uzor mu je bila Danteova *Komedija* (njegov ekfrazični kod *visibile parlare*). Dodao je i novi pjesnički kod Petrarkine slikarski osmišljene ›literarne krajobraznosti‹, »literarische Landschaftlichkeit« formulira Karlheinz Stierle. Danteovu poetiku i estetsku koncepciju preobražava u svoju inovativnu metapoetiku. Njegovu reljefnu ikonografiju s ulaza na brdo *Čistilišta* čuva ga i Muliću književno zanimljiv Katon iz Utike (Katon Mlađi), proširuje slikarski osmišljenom krajobraznom idilom s izvora rijeke Sorgue u Provansi, kao što je to već učinio u *Juditi*, a sve to skupa prema Petrarkinu intertekstualnom modelu iz epa *Africa*, iz *Rerum vulgarium fragmenta* (*Canzoniere*) i *Trionfi*. Zidni mramorni reljefi i slike u Davidovu dvoru kao da govore, prikazani živi izgledaju kao živi, mrtvi kao mrtvi, a priroda izgleda kao stvarna, bila ona uklesana ili oslikana. Sve skulpture, slike i zapisane metafore Marulić umjetnički stilizira kroz prizmu Danteove prezentacije Božje umjetnosti *visibile parlare* (*Purg.* X-XII) koja se reflektira pomoću zidnih (ponizni) i podnih reljefa (oholnici) iza ulaznih vrata na brdo *Čistilišta*. U središtu pozornosti su *tri primjera djelâ poniznih uzoritih osoba* (Marija, David i car Trajan) *i trinaest primjera kažnjene oholosti* u teorijskim pjevanjima *Čistilišta* (X-XII). Među njima je i Holoferno odrubljene glave. Zapravo, uski prolaz kao ulaz na brdo čistilišta, tu uklesani zidni i podni reljefi kod Dantea, izravno korespondiraju sa zidnim figurama u trijemu Davidova dvora. Podnih reljefnih figura nema kod Marulića jer kod njega u trijemu nema za vidjeti smrću kažnjenih oholnika, tj. nema ih »prid dvorom«, kako bi se izrazio Marin Držić. Ohola Davidova žena Mikol biva kao od Marulića stilizirani *exemplum* oholosti kažnjena neplodnošću, ne smrću. Citiram samo isječak iz VIII. pjevanja *Davidijade*, kao i Dante u *Komediji* (»Qui si conviene usare un pocco d'arte/ *Ovdje priliči malo se poslužiti umjetnošću*«, *Purg.* X, 10), tako i Marulić o umjetnosti govori *u središnjem pjevanju* svojega latinskog epa. Latinske stihove ispuštam, za svrhu ovdje dostatan je predivan hrvatski prepjev Branimira Glavičića:

Marko Marulić, *Davidijada* VIII, 20-51:

(20) Široka predvorja potom okružiše mramorni stupi
koje su, stavljeni ozgor, pritijesnili lukovi svodni.
Ispod sjenasta svoda, dubòko, trijem se prostro:
tu se mozaici sjaje, a razni ih likovi krase,
dok se po zidu vide slikarije: zid je ofitom
(25) *frigijskim obložen bio i bijelim mramorom parskim.*
Već si se mogao divit širini vrata – na jakim
stajahu stupovima – da učeni umjetnik nije
golemo kamenje djelom natkrilio, koji je cio
Judin urezô rod u kamen, čak tamo do doba
(30) poroda Djevičina i djètinjstva našega Krista.
Moglo se vidjeti živa u neživu mramoru lica,
tijela kako se meko u tvrdoj kovini giblju
svako u pokretu svom i, nijema, kao da zbore.
Kamen da može govorit, za ovaj bi držô da može!
.....
(40) No sve je nabrojati teško, a kamol'
izreć ljepotu i oblik izložit pojèdinih stvari.
Tko li bi bio kadar da riječima opiše vjerno
kipove one i slike? *Jer ovdje si zelene mogô*
livade vidjet, a ondje iz vrêlā gdje istječe bistra
(45) *voda te zvjerad gdje ide šumarkom, a pašnjakom stoka*
nijema. Mogô si tu uočiti ptice gdje jedne
lete uzduhom čistim, a druge na granama stabla
sjede odmarajuć se na najvišem šumskom vrhuncu.
Tu se gradovi vide i sela, kolibe, more,
(50) vide se rijeke i brda te čudesne – *kao da dišu* –
velike prilike ljudske, u nevelik stavljene prostor.

Uskoro će konačno biti objavljen zbornik s mojom širom raspravom o tome: »*Cernere erat vivos non vivo in marmore vultus*. Danteova poetika *visibile parlare* i metapoetika Marulićeve *Davidijade*« (Pandžić 2026).

Ipak, to nije ni približno sve što se ovdje ima za reći o Danteovu i Marulićevu »umiljenstvu« i drugim afinim poetskim zahvatima u njihovoj poeziji. Ovdje donosim, zahvaljujući Danteu, Petrarki, filologiji i hermeneutici, izdašniju prezentaciju raznih dokaza za Marulićevo autorstvo njegove prije nepoznate ili nepriznate hrvatske poezije. Radeći zajedno sa splitskom knjižničarkom Ivanom Dević na projektu *Marcus Marulus redivivus* (katalog svih njegovih sačuvanih rukopisa i pronađenih knjiga iz privatne knjižnice), otkrio sam u NSK (R 4901) rukopis ljetnoga dijela časoslova koji također dolazi iz Londona, potječe iz zadarske zbirke koja je na aukciji u Londonu 1825. bila rasprodana. To su uglavnom lekcije iz *Biblije* kojih nema u lekcionarima. Prvi

su to narodnojezični hrvatski prijevodi mnogih dijelova *Biblije*, tako dijelom i same knjige *Judita*. Kako je Marulić oporučio i svoj »breviarium«, pokušali smo pronaći, uz taj ›londonski‹ ljetni, i druga dva dijela (zimski i proljetni). Smjerodavan je bio Franjo Fancev (1934), koji je otkrio i većim dijelom već objavio Marulićev *Oficij Blažene Dive Marije*, a poznavao je i »dva rukopisa 16 vijeka« liturgijskih lekcija iz časoslova. To su danas rukopisi R 3944 i R 3190 u NSK, u Zagreb su dospjeli 1852. Proljetni dio časoslova (R 3944) potječe iz Franjevačkog samostana Glavotok na Krku, a drugi, stariji časoslov s početka 16. st., bio je poklon »trogirskih koludricah« (R 3190). Trogirski je časoslov *triduum paschale*, tj. samo za vazmeno trodnevlje, kako u čitanjima tako i u Jeremijinim tužaljkama *podudaran* je s krčkim primjerkom za ta tri dana, što je već Fancev utvrdio, ne povezujući ga s Marulićem. Ivana Dević je naručila snimke, i doista, iznenađenje je bilo perfektno. Lekcije za Veliki četvrtak i Veliki petak trogirskoga primjerka ovise ne samo po naslovu o Barlettinoj propovijedi za Veliki petak *In parasceves* (ona sadrži i događanja Velikoga četvrtka na Maslinskoj gori), nego je sadržajno (Sl. 19 i 20) uključeno i već spominjano *načelo umiljenstva* (Mt 11, 29) što nema Barletta. Nepotpuna lekcija prije responsorija je *danteovski formulirana anaforička pripovijedna poezija* kao i u rukopisu R 3662. Hrvatski izrazi ›studenac‹ i ›vrućak‹ potječu iz petrarkističkoga voćnog perivoja Marulićeve *Suzane*, o kojemu su inovativno pisali Cvijeta Pavlović (2001) i Tonko Maroević (2002). ›Vrućak‹, također ›voće‹ i ›mana‹ česti su izrazi i u *Hvarsko-osorskoj pjesmarici*, u kojoj se uglavnom nalazi hrvatska poezija Marka Marulića. Izraz »zemlja smardeća« knjiškoga je podrijetla, a nalazimo ga također u *Firentinskome zborniku*:

> »...tebi tvoj Stvoritelj i Spasitelj umije noge, i da kleči prid tobom ki nisi ino nego zemlja smardeća. Za ku stvar reče Petar Gospodinu, čudeći se i pristrašivši se: ›*Ti ki si* Bog i stvoritelj svita, *Ti ki si* svitlost rajska i slava nebeska, *Ti ki si* prilika Oca nebeskoga, *Ti ki si* studenac i vrućak od svake mudrosti i nauka meni, *ki sam* umarlo stvorenje, *meni* nedostojnu grišniku, *meni ki sam* zemlja smardeća pun svake ludosti, da Ti noge umiješ? To neće nigdar biti!‹ Odgovoriv njemu Isus reče: ›Petre, imaj ustarpljenje, još ne razumiš ovoj veliko otajstvo. Zato neka ti umiju [-em] noge, a nemoj se *suprotiviti tvojim nerazumom momu umiljenstvu*. Zač ako tebi nog ne umiju nećeš sa mnom díla imati. Jer vi mene zovete meštrom i Gospodinom i dobro činite, zato ovo vam daju nauk, kako sam i ja vam učinil da i vi jedan drugomu učinite‹«.

Časoslove R 4901 i R 3944, kao i jedan psaltir iz Zadra, prepisao je koncem 16. st. dominikanac fra Luka Polovinić Bračanin koji je bio inkvizitor u Zadru. U toj je službi trebao sadržajno ispitati, prema odlukama Tridentinskoga sabora o reviziji liturgijskih knjiga, poglavito *rukopisne* liturgijske knjige po samostanima. Tiskane su već imale *imprimatur*. Njemu su se očito svidjeli

stari hrvatski narodnojezični tekstovi pa ih je prepisivao za sestre sv. Bendikta u Zadru, vjerojatno i zbog toga što su stariji predlošci već bili izlizani i slabo čitljivi. Svi ti rukopisi su bili kao dispozitiv (*lectio divina*) povezani sa samostanima benediktinki u Zadru, Trogiru i Splitu, u kojemu je nekoć živjela Marulićeva sestra Bira, za koju je on sastavljao tekstove na hrvatskome.

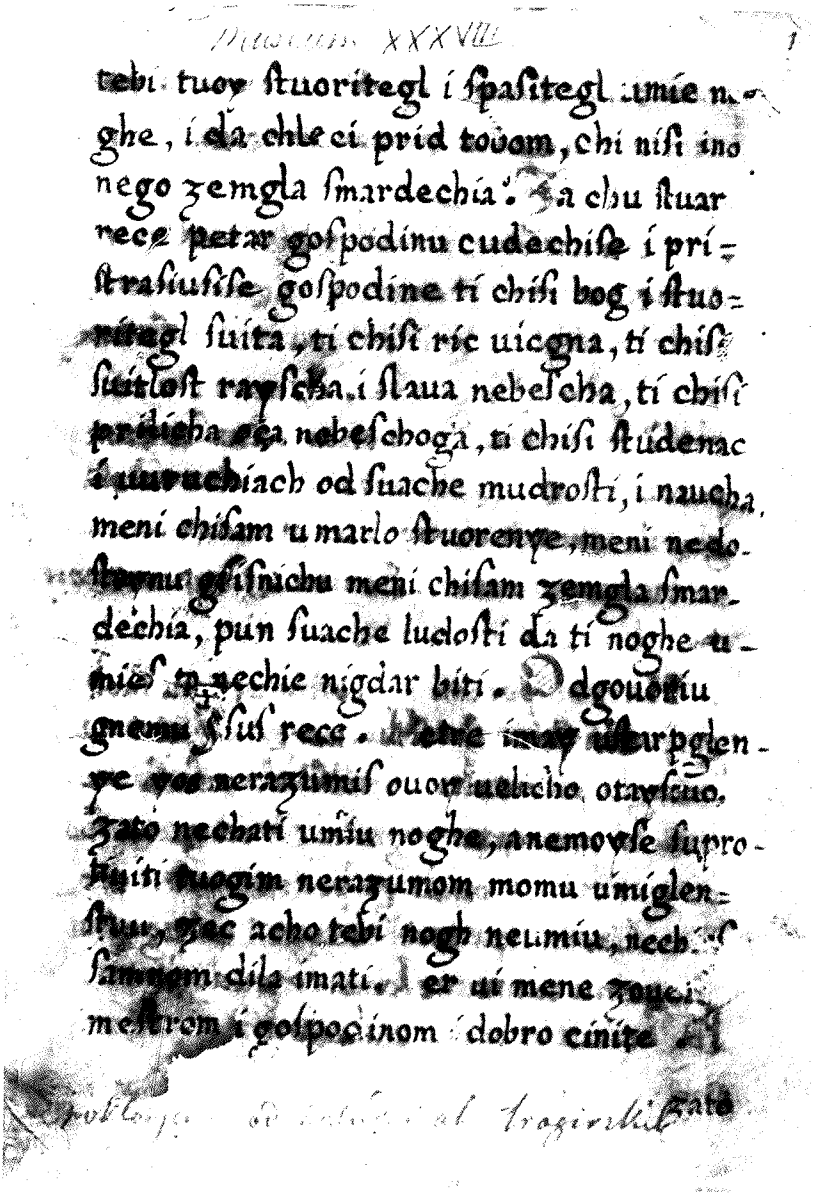

Sl. 19: (NSK, R 3190, 1r)

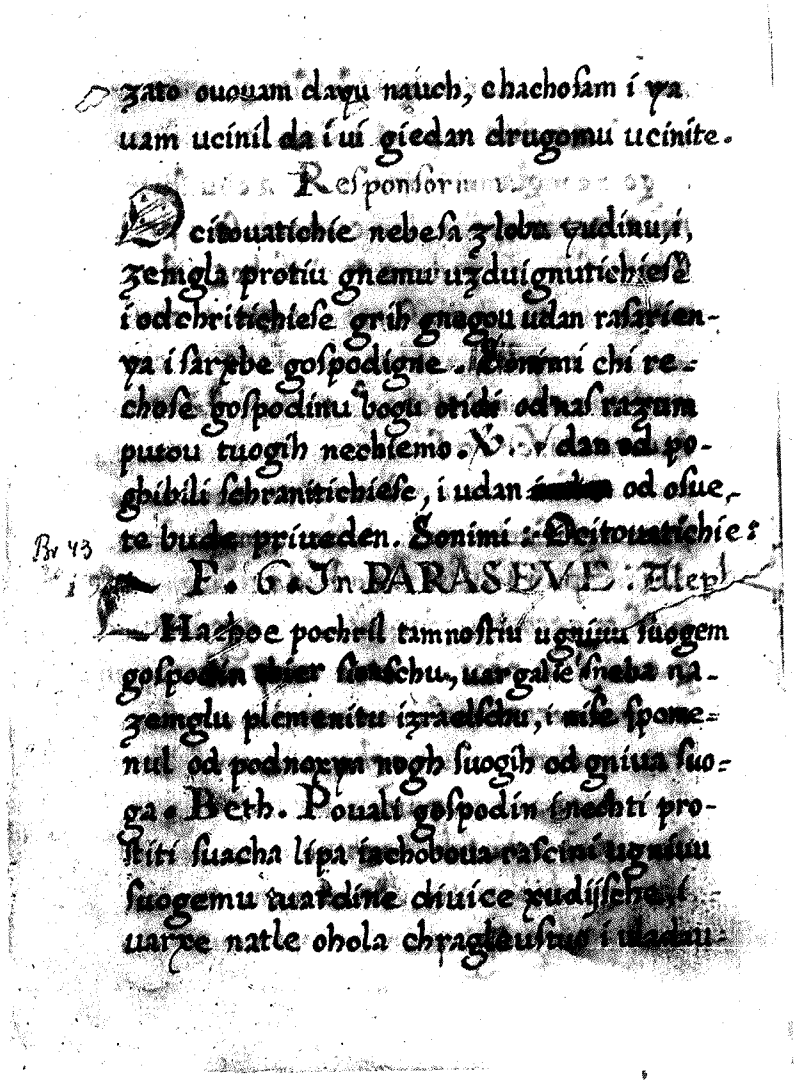

Sl. 20: (NSK, R 3190, 1^{v})

Splitski samostan ukinuli su Francuzi oko 1808. Pokretnine su premještene u Zadar, a rukopisi su i onako bili dijeljeni i prepisivani i za trogirski samostan sv. Nikole i zadarski sv. Marije i prije ukinuća samostana. Trogirski časoslov je očito Marulićeve provenijencije sadržajno, stilski i jezično. Iz istoga samostana potječe i većina rukopisne hrvatske Marulićeve poezije (Lucićev *Vartal* i Lulićev *Zbornik*), pisao ga je neki pisar lijepom knjiškom minuskulom za lakše čitanje. Upravo u *Vartalu* (78^{v}-40^{r}) nalazimo i jednu bez sumnje Marulićevu pjesmu, nastala je prema tužaljkama Jeremije proroka. »Molitva

Jeremije proroka«, iako anonimna, stoji u *Vartalu* uz razne Marulićeve himne. Valja ju ubrojiti u Marulićevu poeziju. Kolumbić (Lucić, *Vartal* 1990: 644) piše: »Zadnja dva retka unesena su kasnije u službu na Veliki petak, a to pokazuje da je ovaj tekst uzet iz nekog obrednika«. Ta su dva retka: »Jeruzolime, Jeruzolime, obrati se Gospodinu Bogu tvomu«, nalazimo ih i u trogirskome oficiju Velikoga petka (R 4901). Sada znamo i koji je to obrednik bio i tko mu je autor. Za druga dva časoslova slijedi leksička i ina filološka provjera, iako su i ti svojim fonopisom, već uočenim leksikom itd. uvelike bili ovisni o nekom sličnom splitsko-trogirskom predlošku iz Marulićeva vremena i(li) njegove ruke.

14. PETAR HEKTOROVIĆ ILI MARKO MARULIĆ?

Filologija i autorstvo prve hrvatske ekloge (R 6634)

Nakon pola stoljeća diskusije o njezinu autorstvu ovdje objavljujem prvu poznatu hrvatsku eklogu, prvi put *pod autorskim imenom* splitskoga i hrvatskoga »začinjavca« Marka Marulića. Njegova ekloga je po izvanjskoj strukturi imala kao model 3. Vergilijevu eklogu iz *Bukolike* (»Dic mihi«). Najstarije izdanje Vergilijevih djela (*Opera* 1482) koje je Marulić posjedovao, ekloge (*Bucolica*) otisnute na prvom mjestu, sâm Marulić je vlastoručno glosirao, odnosno komentirao na marginama. U kritičkom izdanju latinskoga teksta *Davidijade* (Marulić 2024: 536, *index locorum*), Edward Mulholland pronalazi više izraza (*loci similes*) iz Vergilijeve *Bukolike* koje je Marulić preuzeo u stihove svojega latinskog epa. To je zapravo izravni *tekstualni dokaz* njegova zanimanja za ekloge kao književnu vrstu. Na unutarnjoj strani drvene korice inkunabule Vergilijevih *Opera* on popisuje sadržaj, uvijek dodaje i broj lista u knjizi na kojem počinje koje Vergilijevo djelo. Nedavno sam ju otkrio u Povijesnom arhivu Franjevačkog samostana u Cresu (Vergilius 1482; Sl. 21 i 22 ovdje). Dvije mlađe Marulićeve inkunabule Vergilijevih djela nalaze se u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku. Jedna je posebno izdanje Vergilijevih *Bucolica et Georgica* (1490.), koja sadrži, kako izgleda, dijelom različite povijesne komentare Vergilija u odnosu na izdanje iz 1482. Te inkunabule kao i Ink. 64 (Marcijal, *Epigrammata*, ca. 1472) potječu iz Isusovačkoga kolegija, odnosno kasnije Učiteljske škole u Dubrovniku. Isusovci su ju u Splitu dobili ili otkupili od obitelji Marchi s kojom su bili povezani, a ona je imala bogatu knjižnicu i, prema katalozima, spomenuta volumina.

Josip Vončina (1978.) jedinu je eklogu iz rukopisa R 6634 /N° 21/ (ff. 59^{v}-62^{v}) htio pripisati Zoraniću[35] a Ivan Lupić (2019) pripisuje ju Hektoroviću.[36] Nisu prepoznali glavne strukturalne i *sadržajne književne predloške* (*loci similes*), uključujući stihove *Judite* u njoj i dublje hermeneutičke implikacije te ekloge, zato nisu prepoznali da je autor Marko Marulić. Natječaj u pjevanju

[35] https://www.knjizevni-krug.hr/wp-content/uploads/2022/06/Mogucnosti-1978-4.pdf

[36] https://hrcak.srce.hr/219693

dva pastira, Boljete i Lilasa, za podnevnoga plandovanja stada, strukturiran je formalno prema 3. Vergilijevoj eklogi iz *Bukolike* gdje se u pjevanju natječu Menalkas i Damoetas. U hrvatskoj eklogi pastiri pjevaju »na promin«, kod Virgilija *uterque vicissim, alternis dicetis, in ordine*, u *Juditi* (I, 250) imamo »naizmin«. Hrvatski pastiri su izabrali za suca Dobrila, rimski Palaemona. U obje ekloge jedan i drugi natjecatelj ulažu svoj zalog (zaklad): tko pobijedi, dobit će sve. Ipak, na koncu u obama slučajevima, zbog obostrano iznimne ljepote pjevanja, suci su neodlučni, pobjeđuju oba pjevača. Damoetasova muza počinje s Jupiterom, Menalkasa voli Phoebus (Apolon), dok u hrvatskoj eklogi Lilas nastupa s psalamskim stihom, zapravo s etičkim motom koje poznajemo iz više Marulićevih djela, (stihovi 57-58): »Početak mudrosti Boga se jest bojat« (Ps 110, 10). Boljeta uzvraća zazivom Božje pomoći (stihovi 61-62):

»Ča jesu kâ si stvoril, ča su bili i ča će bit,
ča bih in[ima] govoril, ti me hti naučit«.

Taj zaziv je perifraza više stihova *Judite* (VI, 373-380) i rubnoga komentara (VI, 375 *in marg.*), uz oslanjanje na Platonov opis tri moire (usudnice) i na Danteovu viziju u *Komediji* koju želi podijeliti s »inima« (»a la futura gente«). Dakle, već sam motivacijski dispozitiv natjecateljâ u pjevanju otkriva da su obojica pastira pjevača sljedbenici Marulićeva nadkrovnoga etičkog i teološkog načela, dok Zoranić i Hektorović nemaju prononsiranu idejnu potku u svojoj poeziji usporedivu s izloženom u ovoj hrvatskoj eklogi.

O tome će još biti riječi, najprije se osvrćem na jednu vrlo specifičnu pjesničku imaginaciju koja povezuje eklogu i *Juditu*. Stihovi ekloge navode da se sva priroda odjednom zaustavlja kako bi slušala pjesme pastira: vjetar staje, borje ne šušti, bravi ne bleje, cvrčci ne cvrče, ptice ne pjevaju, ne skaču skakavci, pa i potok koji nizbrdo »teciše« odjednom zastade. Tu prirodu i živinu nalazimo već u *Juditi*, kao i druge izraze iz ekloge (*pǫtoči rič, široko siditi* itd.). Posebno je indikativna usporediva scena u *Juditi* I, 285-292. Kada usklikne silna Holofernova vojska zrak se tako razrijedi da ptice s nebesa padaju na tlo, slično već kod Ovidija, Plutarha i Dantea. I potok koji »poljem teciše onim«, pa ondje i zastade, dobro nam je poznat iz *Judite* (III, 141-148), kao i borje u hladu »meju klesurami«. Marulić, naime, od Petrarke preuzima idilu s izvora rijeke Sorgue u Provansi, o čemu sam opširnije pisao uz svoje izdanje Marulićeve *Judite* (2021: 56 sl., 86-96).

Kada se tekstovi različitih autora dijelom ili gotovo u cijelosti poklapaju, u filologiji se primjenjuje sinoptička metoda istraživanja. Tada je uz očevidnu međuovisnost posebno zanimljivo pitanje: Ako su tekstovi toliko slični, po čemu se oni ipak razlikuju? Zoranić nije uopće pisao pjesme u vrijeme kada

je ispisan R 6634 (oko 1530.), *Planine* su napisane tek 1536., dok Hektorović prevodi, koliko je poznato, od 1528., ali, to je ovdje odlučujuće i za atribuciju, ni jedan ni drugi ne poznaju i ne preuzimaju *idejni sadržaj* ove ekloge. Hektorović nema uopće sličnih riječi ili stihova koje sadrži ova ekloga. Idejni sadržaj ekloge uglavnom potječe od Petrarkina *O lijeku protiv usuda u oba lika* (*De remediis utriusque fortunae*), koji je i sam napisao svoju zbirku *Bucolicum carmen*. Razum i *exempla* oružje su, naime, krjeposti (*virtus*) u borbi protiv usuda (*fortuna*) kod njega. Ni prevelika žalost u nesreći, ni prevelika radost u sreći, nisu idealni osjećaji. Petrarca, prema Horaciju (*Oda* 2.10) i stoicima općenito, traži tzv. *zlatnu sredinu* (*aurea mediocritas*) u borbi protiv negativnih afekata (»zle ćudi« stoji u eklogi), ne želeći ih, ipak, za razliku od stoika, posvema ugasiti u bezosjećajnoj *apatheia*. U našoj eklogi također, upravo prema Petrarki i Horaciju, stoji »na sridi je kripost«, pa pastiri pjevači nabrajaju, kao i Marulić u *Juditi* (I, 25-36 i *passim*) i u inim svojim djelima, učinke oholosti, zavisti, lijenosti, naglosti (srdžbe), skuposti (škrtosti) itd. O toj »sridi« Marulić pjeva i u drugim svojim pjesmotvorima, to smo vidjeli u pogl. 6. gdje sam naveo istu metaforu sredine iz jedne njegove nepoznate odnosno nepriznate, hrvatske pjesme iz *Hvarsko-osorske pjesmarice*.

Petrarku su već odavno iz Marulićeve pjesničke imaginacije isključili neki hrvatski marulisti (Jovanović 2001, 2002, 2011, Bogdan 2002) iako je on bio prvi od Hrvata koji je Petrarku prevodio i na hrvatski i latinski, te 1516., uz izdanje svojega *Evanđelistara*, tiskao i svoj latinski prepjev Petrarkine kancone *Vergine bella*. Bogdan (2002) je nakon analize zaključio da kod Marulića » nema progresivnog petrarkizma«. Jovanović (2011) je svojoj disertaciji ›izuzeo‹ iz »digitalne stilometrije« i analize Petrarkinu kanconu objavljenu uz Marulićev *Evanđelistar* (1516). Nije se ni potrudio usporediti Marulićeve u rukopisu sačuvane autografske komentare u inkunabuli: Cicero, Marcus Tullius. 1483. *De inventione sive Rhetorica vetus. Rhetorica ad C. Herennium* [Pseudo-Cicero]. Comm. C. Marius Victorinus. Venetiis: Johannes de Gregoriis et Jacobus Britannicus. 2°. (*GW*: 6737, Franjevački samostan Split/ Poljud). Isto se dakle dogodilo i s kanconom »Vergine bella« koju je Marulić prepjevao na latinski i tiskao kao pjesnički epigram svojega *Evanđelistara* (1516), Jovanović ju nije digitalno-stilski »mjerio«, iako Marulić u posveti prijatelju Dominiku Papaliću piše da je Petrarca »najrječitiji/ facundissimus« od svih Firentinaca, tj. bolji stilist latinskoga jezika od Dantea i Boccaccia.

Uz eklogu u rukopisu R 6634 nalazi se i Marulićeva pjesma *Utiha nesriće*. Jovanović (2001) je Marulićev predložak za nju našao kod Seneke, iako je to bio Petrarca sa spomenutim svojim djelom *O lijeku protiv usuda u obadva lika* (*De remediis utriusque fortunae*), uključujući, za razliku od Seneke, i petrarkistički *dijaloški oblik* te hrvatske poezije. Osim toga je očito da Marulić *već*

prema naslovu svoje pjesme poznaje jasnu razdiobu kao i Petrarca (I. i II. dio *De remediis*) na *utjehu sreće i utjehu nesreće*, što nema Seneka. Marulić naravno poznaje i Seneku, ali primjeri smrti apostolâ u tuđini, rimski politeist Seneka ih nije mogao imati, ipak potječu od Petrarke (njegovu inkunabulu *De remediis* s Marulovim glosama otkrio sam u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, sign. R-1264). Na sličan je način Jovanović (2002) pogrješno interpretirao i izvore Marulićeva prelijepoga, po platoničkoj shemi koncipirana latinskoga *Hymnus ad Deum*. Bili su to, uz *Bibliju*, Ovidije, Platon, Boecije, Dante i Petrarca, a ne epikurejac Lukrecije Kar. Taj je himan Marulić, vidjeli smo, dijelom prepjevao i na hrvatski. Možda je to i jedna od najljepših njegovih hrvatskih pjesama nakon *Judite*. Tekst sam identificirao u *Firentinskome zborniku*, od 1976. do danas, vidjesmo, od moćnih pojedinaca u Zagrebu i Splitu, osporavanom Marulićevu rukopisu.[37] Uz Petrakine ideje u eklogi nalazimo slične uzore kao i u *Hymnus ad Deum*, prije svih Danteove i Platonove.

Lupić (2019) je ovu eklogu pripisao Hektoroviću (R 6634), iako nije našao njegovih usporedivih stihova s onima iz ekloge. U njoj čitamo i već spomenute stihove (61-62), ovdje dodajem i dva sljedeća (63-64) da predočim cijelu misao:

Ča jesu ki s' stvoril, ča su bili i ča će bit
Ča bih in[ima] govoril, ti me hti naučit,
Razum bo po tebi u ljudeh dohodi,
Kâ su zgodna tebi, ko išće, nahodi.

Tri Platonove moire (usudnice) u *Juditi* spominje Marulić, one predu i presjecaju nit svakoga života, tako i Juditina. Na margini (*Judita* VI, 375 *in marg.*)

[37] Rukopis R 6634 (N°21) obiluje *isključivo* poezijom Marka Marulića (iznimka je jedna poslanica u stihovima Petra Hektorovića). To sam zaključio još davno (Pandžić 2009). Eklogа i pjesma o sv. Katarini Aleksandrijskoj samo su dva primjera. Treći primjer, ima ih u tom hrvatskom rukopisu još nekoliko, jest *Od istorije Hestera*, kojoj je Amir Kapetanović (2010) posvetio veliku studiju. Na koncu nije bio siguran je li ta *Istorija* Marulićeva ili ne. Navodi da bi mogla biti. Za svaki slučaj počekat će sa zaključkom dok ga ne obavijesti »hrvatska filologija« prihvaća li ona to ili ne. U nekoliko fusnota, ne u glavnom tekstu, Kapetanović je ipak bio posve siguran *da ja nisam bio u pravu* s Marulićevim autorstvom. Da je pjesma Marulićeva upućuje i jedan detalj (Est 8, 4) iz druge Marulićeve *Biblije (sine comento)* koju je on oporučio svećeniku Luki, pustinjaku na Marjanu. Otkrio sam ju u Znanstvenoj knjižnici u Splitu. Kao i Jeronimovu *Juditu* u tom izdanju *Vulgate (1483)*, tako Marulić svojeručno glosira i glavne scene knjige *Estera*. Jedan je izraz posebno zanimljiv u hrvatskoj pjesmi o Esteri, kralj »svoju bakitu (žezlo) [...] svu zlatom povitu, pokloni njoj«. Marulić na margini svoje *Biblije* bilježi na tom mjestu *sceptrum aureum*, a i inače jedini je hrvatski autor uopće koji zlatno žezlo i Esteru spominje, čak i u većini svojih latinskih djela, dakle ne samo u hrvatskoj poeziji.

prepoznajemo i njegov *prvi izvor*, mjesto je iz Platonove *Države*: »Ovej tri biližaju tri vrimena života našega: vrime ko će biti, ko jest, ko je bilo«. Kao na početku (I, 15: »tri krat troj divička okola«) tako i pri svršetku *Judite* Marulić pažnju posvećuje muzama, odnosno trima Platonovim moirama (njihova majka je Ἀνάγκη – Nužnost), interpretirane su kao drugo ime za muze, iako Platon spominje i muze (*Rep.* 607 a), koje kod njega dolaze u svezi s opisom načina življenja i sudbine čovjeka. Platonovi su tekstovi Maruliću bili poznati prema Platonovoj inkunabuli (*Opera omnia*, 1484) u latinskom prijevodu Marsilija Ficina, nju je posjedovao u svojoj knjižnici. Da ju je koristio baš glede moirâ (usudnica) vidimo iz njegova *Repertorija* I. (Marulić 1998: 409) gdje bilježi: »Fortuna. Parce. Fata. Dea Necessitatis«.

One su vrlo važna tema u *Juditi*, pače, povezane su s *finalnim ciljem* epa *Judita* (VI, 373-380) »gledat Božje lice«:

Do stare starinje živi u počten'ju.
Lakesis trudinje ču tad u preden'ju,
Kloto u varćen'ju, Atropos pririza
Kad ona življen'ju sto i pet lit stiza.

Grob ju on poviza u ki joj muž biše,
Veće se ne dviza od tud gdi ju skriše.
Duh se veseliše da, pŭti tamnice
Izbavljen, *grediše gledat Božje lice.*

Marulova eksplikacija moirâ je preinačena i daleko kraća nego kod Platona u *Državi* (X, 617 a-d), povezuje *tri vremena* ekloge s *tri moire* kod Platona, ali ipak, to je najširа rubna bilješka (πάρεργον) u *Juditi* (VI, 375 *in marg.*):

»Ovoj su tri ke predu naš život. Lakesis tumači se: ždribnica [*ona koja izvlači ždrijeb, usudnica,* Ἀνάγκη, *dea necessitatis*], jer ždribe [*ždrijebove*] miče života našega potežući žicu s preslice. Kloto: vartnica jer varti vretenom sučući tu žicu. Atropos tumači se: prez obraćen'ja jer se obratiti ne more mítom nijednim da ne čini konac života našega žicu tu pririzujući. *Ovej tri biližaju tri vrimena života našega: vrime ko će biti, ko jest, ko je bilo* [Plat. *Rep.* 617 c: Λάχεσιν μὲν τὰ γεγονότα, Κλωθὼ δὲ τὰ ὄντα, Ἄτροπον δὲ τὰ μέλλοντα]. Ko će biti, iztežu žicu. Ko jest, varti ju ali suče. Ko je bilo, jur smotanu žicu pririzuje svemu čineći konac. Ovdi zato di da trudne jur bihu Juditin život predući jer ona dugo živi, sto i pet lit«.

Tri su dakle moire usuda života našega prema Platonu, tri muze kod Varona, tri *parcae* (moire) odnosno sicilijske muze kod Vergilija, iste tri nalazimo kod Dantea u *Komediji* i Marulića u *Juditi*. Marulić je glosirao inkunabulu Platonovih *Opera omnia* u latinskom prijevodu Marsilija Ficina (1484.). Otkrio

sam ju u Dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku, posebno intenzivno dijalog *Timej* i *Državu*.

Za sadržajno proširenje citata dodatni izvor mu je upravo Dante, koji također poznaje sve tri Platonove usudnice (*Inf.* XXXIII, 125; *Purg.* XXI, 25-27; XXV, 79-81). Iz citiranih stihova ekloge je vidljivo da u pozadini stoji Danteov ultimativni cilj u stvaranju *Božanstvene komedije*. U trenutku mistične vizije, nju želi doživjeti, kada se na tren preklapaju sva tri vremena i vječnost, spoznati će ujedno svekoliko stvorenje Božje, *koje je stvorio prije, sada stvara i koje će još stvoriti*. Moli Sunce (Boga) da mu dopusti ostaviti *budućim naraštajima* (*a la futura gente*) barem jednu blijedu iskru od svega toga, tj. da uzmogne napisati svoju *Komediju* (Dante, *Par.* XXXIII, 67-72):

O somma luce che tanto ti levi
da' concetti mortali, a la mia mente
ripresta un poco di quel che parevi,
e fa la lingua mia tanto possente,
ch'una favilla sol de la tua gloria
possa lasciare a la futura gente...

O najviše svjetlo, koje se posvema uzdiže
iznad pojmovlja smrtnika, vrati duhu mojemu
malo od onoga kakvo si mi se pokazalo,
učini moj jezik tako moćnim,
da on samo jednu iskru slave tvoje
ostaviti može budućim ljudima...

O tome Dante dakle želi pisati i pripovijedati budućim naraštajima (»a la futura gente«). Sve tri percepcije vremena i stvorenja prepoznajemo i u eklogi, pa čak i Marulićevu želju da i on, točno kao i Dante, o svemu tome dalje naviješta i »inima«. »La futura gente siamo noi«, čest je bio slogan u Italiji povodom od vlade novoproglašenoga (2021.) dana u Danteovu čast 25. ožujka, slavit će se svake godine ubuduće u Italiji kao spomendan *Dantedì, Giornata nazionale dedicata a Dante Alighieri*. Na taj dan, tj. na blagdan Blagovijesti, ujedno je to bio i prvi dan Nove godine po firentinskome kalendaru *ab incarnatione* (*Il Capodanno fiorentino*), ujedno, vjerovalo se dugo, i Veliki petak te godine, kada se Dante 1300. zatekao u »selva oscura« u osobno teškom stanju grizodušja, kada odluči napisati *Božanstvenu komediju*. Pisanje je trajalo punih dvadeset godina do kratko pred njegovu smrt 14. rujna 1321.

Ovdje donosim prvi put pod imenom autora Marka Marulića prvu hrvatsku eklogu prema rukopisu R 6634, danas je u NSK, slijedeći uglvnom izdanje Vončine (1978). To je nova književna vrsta u njegovoj poeziji, u talijansku

poeziju uveli su ju Dante, napisao je dvije ekloge, i Petrarca, napisavši zbirku od 14 ekloga *Bucolicum carmen*. Marulić se tako praktički okušao u svima književnim vrstama na hrvatskom jeziku koje su mu bile poznate u talijanskoj renesansi, bilo da su pisane *in volgare* poput soneta ili latinskim jezikom.

MARKO MARULIĆ

[f. 59v] ZGOVORNICI BOLJETA, LILAS I DOBRILO

Oni dan godišća kad budu tepline
Zagnav na plan(d)išća jure njih živine,
Staše se pastiri pod borom prid selo,
Ki poje, kî sviri, kî tanca veselo,
Taj rogom tulika, taj brenča liutom,
A niki balika pastirskim naukom.
Meu njimi dva bihu Boljeta i Lilas
Kî hvalu imihu, znaše ih rusag vas
Oda svih kî stoju u planine one
Da slavnije poju i hitrije zvone.
A jer gdino je par jednake kriposti,
Svaršiše kako kar dila zavidosti.
[f. 60r] Oda svih kî uznositi svak sebe jâ više
I skazati htiti kî bolje umiše,
Zaklad svaki stavi da kino dobude
Ostane u slavi, koristan da bude.
Botljetin zaklad bi pritila telica,
Lilas(ov) koze dvi, još sprasna prasica.
Polag onih sijaše na jednoj stini zgar,
Komu sud pridaše, Dobrilo katunar,
Matora vrimena, brade jure side,
Počtena imena prid kimno se stide,
Da mudro načinu jere se dostoji
Pet pisan vašćinu kâ se ne pristoji.
Zato kad vidiše da će bit sudac njih,
Oba se usiliše razumom nadajti svih.
Svaki svû rebebu pojam, prid njim staše
I, dvignuv glas k nebu, začinjat počaše.
Oko njih na taržan svi ti se skupiše
I svi, uši napan, njih riči slišaše.

Vitar se ustatvi, borje ne jâ šušnjat,
Ne jâ t' u dubravi brav blesti ni kmekat,
Čarčak ne jâ čarčat ni peti ptičice
Ni skačući barkat z busja kobilice.
Još veće čudo bi, čudo bi vidit svim
Da zapri potok kî poljem teciše onim;
[f. 60v] Voda njegova, kâ nis goranju vas
Doli ploviše, sta kako njih začu glas.
Na konac ću ti se klet, žimi voli moji,
Kad oni jaše pet poj(a)m gusli svoji,
Paraše se da gora, jelje, dubje i hrast
I polja i mora ćućahu njih u slast.
Sad oni počitat ča jaše pojući
Počnite jur slišat u uši berući,
Ne gleda(j)uć da su pastiri bili, da
Gleda(j)ući ča su govorili tada,
Jer i ki se vide plemena nizoka,
Budu t' njih beside razuma visoka.
Nî ti krave dika vite roge nosit,
Da davati mlika i teliće plodit;
I nî ti stabla čast široko siditi
Ni listja imit rast, da voćem roditi.
Na promin da poju, reče im Dobrilo
Tako pisam koju tuj njemu jest dilo.
Gudoše i tudjič kad vrime priprehta,
Lilas potoči rič, a za njim Boljeta.

LILAS

Početak mudrosti Boga se jest bojat,
Od njega milosti prosim: »Daj mi počat,
O Bože izvaršit, kako bi kanat moj
[f. 61r] Uzmožan ugodit ovoj družini svoj«.

BOLJETA

Ča jesu kî s' stvoril, ča su bili i ča će bit,
Ča bih in[ima] govoril, ti me hti naučit,
Razum bo po tebi u ljudeh dohodi,
Kâ su zgodna tebi, ko išće, nahodi.

LILAS

Tko ljubi dobrotu, laže ť u njemu nî,
Ne vod' ga u rotu, reče ča mu se mni.
Uzdarža ti viru, pravo s vakim veća,
Ne hiti u miru, izda ča ť obeća.

BOLJETA

Urehe mudrosti tko na sebi nosi,
Telesne liposti ne haje ni prosi,
Kuda godi hodi, slavan ti svuda gre.
Počten glas ohodi za sobom kad umre.

LILAS

Kino harnost ima, ljubi ga sve selo,
Veću čast ner prima odvraća veselo,
Jest kakono polje na komno užiješ
Sto stari i bolje kad deset usiješ.

BOLJETA

Da človik milostan, darovit i dobar,
Gosta prime na stan ne da izlovi dar,
[f. 61v] Ner jer ljubi kripost kâ ga ondi priseli
Gdi je svaka radost, gdi se svak veseli.

LILAS

Hrabar je muž oni kî sebe dobude
Kad ga volja goni na dila kâ ude
A ne da napira pod gradom kî rije
Ni kino zatira vojsku kom se bije.

BOLJETA

Dari se pridaju; ča ť prude daržave
Ako te obladaju zle ćudi neprave?
Bolje ti je hlapu bit živeći bez zlobe
Ner gospostva imit, a bit pun hudobe.

LILAS

Razuma, jakosti, sarce jur ko prime,
Ne da(j) se oholosti, srića da ga obnime,
Ne daj se zli volji; nesriće naloga
Kada ga nevolji, u sve hvali Boga.

BOLJETA

Škoda je odreći mnoga blaga brime
A stoga odteći dobra glasa ime;
Veće su bogati kî počten nose glas
Ner komu požati selo ne more klas.

LILAS

Hoć znati: tko je lin, ovce mu vuk kolje
[f. 62r] I puno je kupin sve njegovo polje,
Na poldne odzgora sunce će jur stati,
A on još s odora neće se ustati.

BOLJETA

Linost je ovaka, praznuje udilje,
Noge ima od raka a ruke od gnjile,
Kada prag pristupi, reć bi: gre iz lova,
Tako trudno stupi, nalita je olova.

LILAS

I naglost človika rado se privarže
Nego harla rika hoteći teć barže,
Ništar ne razmisli, nigdar ne pita svît,
Tudje ča namisli, hiti, hiti činit.

BOLJETA

Razuma jakoga jest kino ne gane
Stran puta pravoga ni prita od rane
Ni od blaga poklon, da će sê nebo past,
Zemlja prosest, lî on od pravde neće odpast.

LILAS

Na sridi je kripost, a na kraju je nî,
Kî ćete nje milost, srid polja daržʹte vi.
Srid polja ʹe njen stan, ne zahod, na desnu
Ni hodʹ na livu stran kî želiliš najti nju.

BOLJETA

[f. 62v] Kad vince prisvodniš, nî ga ljubko piti,
A kad ga ne vodniš, hoćeš se opiti;
Vodneć zadovolje, nećeš ćutit(i) zled,
Da zdravja dovolje, u svem je ini red.

LILAS

Skupost je sve skupiti trabulja ča ima,
Rad nije stratiti knez meu njima,
Od one i od ove glavu svû odklanja,
Toga dika slove ki se na nj uslanja.

BOLJETA

Da človik ki se smi ne počne teg takov
Prî nego razumi kî je konac njegov,
Dobro gre njega stvar, dobro gredu lita
Jer činit ima var, ništare prez svïta.

DOBRILO KATUNAR

Zvone ter beside kê su liplje vaju,
Kê slišah tuj side, pravit vam ne znaju.
I zato svaki svoj zaklad sada prijam,
Čujte drugi sud moj kî ću reći vam:
Da bih ne znal tko ste ni gdi ste sidili,
Rekal bih vam da ste u raj se učili;
Gusliti i peti dostojni bo ste vi
Gdino su svi sveti, meni se tako mni.
A jer je minul znoj, sunce se nadvelo,
Svak u svû pašu poj, a ja ću u selo.

(R 6634, olim N°21, ff. 59v-62v)

Za razliku od Lupića (2019) koji Hektorovićeve stihove usporedive ovoj ekloga nije ponudio, Vončina (1978: 425) se oslanjao na filološki zanimljive *loci similes* u prozi koji su trebali Zoranića ovjeriti kao autora ekloge. Hektorović kao autor za njega nije dolazio u obzir jer bi on, ako uopće, prije mogao biti autor kakve ribarske ekloge:

> »Pjevanje izazva napregnutu pažnju ne samo ostalih pastira nego i prirode, u kojoj sve utihnu. O tome je u XIV glavi *Planina* ovakav opis: ›Ne samo pastirska družba dva umića pastira umiće pojući tiho posluhajući stala biše, da i ptičice ukriviv glave ne tube reći njih poslušale bihu; ni črčki skrbnim čarčanjem, ni kobilice barući blujahu, da tihe stahu. Da veće čudo bi, da vazda bludni vitor tiho na granam od dubov staše; i vrulja, ka kuželjem visoko metaše i potokom romoraše, tiha sta; i zelene travice i razliko zlameni cviti dvignuv glave niku slast prijimahu‹. Ekloga ima o tome odlomak u kojem se s mjestom iz *Planina* ovako podudaraju ključne riječi:
>
> Oko njih na taržan svi ti se skupiše
> I svi, uši napan, njih riči slišaše.
> Vitar se ustatvi, borje ne jâ šušnjat,
> Ne jâ t' u dubravi brav blesti ni kmekat,
> Čarčak ne jâ čarčat ni peti ptičice
> Ni skačući barkat z busja kobilice.
> Još veće čudo bi, čudo bi vidit svim
> Da zapri potok kî poljem teciše onim; (st. 29-36)«.

Vončina uspoređuje još neke leksičke pojedinosti pa zaključuje (ib. 427):

> »Kao što se jasno vidi, nepoznati autor ekloge ne samo da se služi osobitim, jedino od Zoranića upotrebljavanim riječima nego je u tome tako vješt da od njih može sastaviti rimu: *tulika – balika*. Sve je to već dovoljno da ustvrdimo: autor je ekloge u kojoj su ›zgovornici Boljeta, Lilas i Dobrilo‹ književnik zadarskoga kruga Petar Zoranić«.

Sličnost nekih stihova ekloge i proznih opisâ Zoranića je svakako uočljiva, međutim, protiv te atribucije govore ini, daleko relevantniji argumenti, ovdje ih tek sumiram:

a) Starost kodeksa R 6634 (oko 1530), u njemu se nalazi ekloga, uz to je i prijepis s još starijega predloška ili predložaka, što primjećuje i Lupić (2019), prieče atribuciju Zoraniću. *Planine* su pisane tek 1536., a tiskane 1563., relevantni *loci similes* su dakle stariji od *Planina*.

b) Sličnu »napregnutu pažnju« ne samo ostalih pastira nego i prirode u kojoj sve utihnu pronašao sam, gle čuda, u Marulićevoj *Juditi* (I, 285-292), što ne primjećuju ni Vončina ni Lupić:

»Da tko spovidati sva more čudesa?
Od konjske bahati zemlja se potresa.
Ništar *ne poresa, ni trava ni žito,*
Kuda vojska plesa, po sve ono lito.

Tad *lačan korito prasac ostavljaše,*
Zvire strahlivito bigat ne umijaše.
Na zemlji padaše ptica sa visine,
Kad zavapijaše vojska iz dubine«.

O pticama bilježi tu Marulić (*ad* I, 292 *in marg.*): »Gdi je velika množ, kad zavapije, ptice ke nad njimi uzlete, padu jer se rastupi ajer [zrak] ter se ne moć budu uzdaržati«. On poznaje sličnu scenu kod inih autora, što sam već komentirao (Marulić 2021: 143):

> »Dante, *Purg.* I, 9-12; Ovidije, *Met.* 5, 295-678. Plutarh, *Flam.* 10, 6; *Pomp* 25, 7; Dante je priču o pticama (*piche*, svrake) zacijelo čitao kod Ovidija, njegove stihove je poznavao i Plutarh koji sadržaj modificira, njega Marulić također poznaje. Kako se invokacija najvažnije muze, Kaliope je muza epske poezije, nalazi u *Purg.* I, 1-12 među stihovima koje Marulić na više mjesta citira, za *Purg.* I, 1-3 usp. *Judita* VI, 339-440, valja pretpostaviti da je Marulić poznavao sve navedene izvore, te da, kao i obično, i ovdje citira po sjećanju«.

c) Po sadržaju je ekloga u cjelini prilagođena Marulićevoj ovdje već opisanoj etici, suprotstavljenosti krovnih božanskih (*vjera, nada, ljubav*) i stožernih ljudskih kreposti (*virtus*) na jednoj strani i smrtnih grijeha na drugoj strani. Četiri stožerne ili kardinalne (platoničke) krjeposti *pravičnost* (*iustitia*, δικαιοσύνη), *razboritost, umjerenost* (*temperantia/ moderatio*, σωφροσύνη), *hrabrost* (*fortitudo/ magnanimitas*, ἀνδρεία), *mudrost* (*prudentia*, φρόνησις) staroga Rima Marulić je upoznao još kao dijete čitajući iz latinskoga rukopisa Ciceronova djela *De officiis* (*O dužnostima*)[38] koji je ispisao i iluminirao njegov otac Nikola. S njima se dijelom preklapaju kršćanski *Sedam darova Duha Svetoga*: mudrost (*sapientia*), razum (*intellectus*), savjet (*consilium*), jakost (*fortitudo*), znanje (*scientia*), pobožnost (*pietas*) i strah Božji (*timor Domini*). Njih je Marulić pretočio i u prekrasan epigram (Lucić 1990: 166, potvrđen je i u *Rapskoj pjesmarici* iz 1563.)[39]:

[38] Nekoliko preslika toga rukopisa mogu se pogledati pomoću improvizirane YouTube prezentacije u Društvu hrvatskih književnika u Zagrebu 22. listopada 2024. https://www.youtube.com/@ZvonkoPandžić pod naslovom *Nepoznati i neželjeni Marko Marulić* (2). Prije prezentacije održao sam i slobodno predavanje pod istim naslovom ali pod brojem (1).

[39] *U Hvarsko-osorskoj pjesmarici* pod brojem 9. i naslovom »Septem dona spiritus sancti« nalazimo mogući predložak iz katekizma za ovu pjesmicu. Više molitava latinskoga dijela

MARKO MARULIĆ

SEDAM DARI DUHA SVETA

Duha Sveta dar je i milost:
Mudrost, razum, svît i kripost.
Tri su jošće zatim toga:
Znanje, vira i strah Boga.
Finis

U njegovim djelima posebno često nalazimo stih psalma 110, 10: »Početak mudrosti strah je Gospodnji/ *Initium sapientiae timor Domini*«. Tako i u ovdje objavljenoj eklogi govornik Lilas otvara natjecanje pastira u pjevanju s tim stihom »Početak mudrosti Boga se jest bojat«, što je, naravno, i dodatni znak njegova autorstva. Naširoko obrađuje krjeposti i mane, teorijski ih obrazlaže navlastito u *Evanđelistaru*. Traženje umjerenosti – *u sridi je kripost* – uz izbjegavanje »konca«, tj. ekstremâ, jasno upućuje na Marulićevo od Petrarke i Horacija preuzeto stoičko etičko načelo *aurea mediocritas*, pri čemu on, kao i Petrarca, izbjegava stoičku ekstremnu bezosjećajnost (*apatheia*).

d) Odnedavno imamo, kao još jedan dokaz Marulićeva zanimanja eklogama, njegovom rukom ispisan sadržaj cijele inkunabule (Sl. 21), ali i njegova glosiranja na 3. Vergilijevoj eklogi (Sl. 22), koja je i po formalnom ustroju (dijaloški oblik, dva pastira pjevača i jedan sudac)

te pjesmarice podsjećaju na Marulićeve hrvatske molitve s početka *Vartala* (Lucić 1990). Molitve i kolinca iz katekizma nalaze se i u Marulićevu svakodnevnom trebniku (*diurnellus*, molitvenik) na Košljunu koji je nadopisivao i preuvezivao dvadesetak godina. U njemu je i *Pravilo sv. Franje za laički Treći red* iz 1489. pisano njegovom rukom na latinskom i hrvatskom, a privezan je 1508. u tiskanom obliku na talijanskom. To je po mojoj spoznaji njegov najstariji hrvatski tekst. Marulić je 1. ožujka 1489. godine stupio u Treći red laika (usp. Marulić 2021: 100 sl.), s njim je tu boravio i brat mu Giane (Ivan). Bio je zainteresiran za simboliku brojeva, numerologiju, vidjeli smo to s 200. obljetnicom Danteove smrti, povodom koje je Marulić tiskao svoju Juditu 1521. Prerađeno Pravilo sv. Franje za braću i sestre Trećega reda (»Supra montem«) donio je papa Nikola IV., i sam franjevac podrijetlom iz Zadra, 18. kolovoza 1289., dakle točno 200 godina prije, pa čak i na Marulićev rođendan. U *Hvarsko-osorskoj pjesmarici* je također određeni kompendij Franjevačkog pravila na latinskom pod br. 5 (Štrkalj Despot 361-362), a u bloku nabožnih i marijanskih pjesama prva je (br. 23) »Hvale svetoga Franciska«. Kako se ona i metrički slaže s inima Maruliću atribuiranim pjesmama u bloku koji slijedi i ona je Marulićeva. Dodatne argumente za atribuciju donosim pod br. 23 u 6. poglavlju ovdje.

bila predložak prvoj hrvatskoj eklogi u R 6634. Zanima ga očito i u inkunabuli otisnuti komentar na ovu eklogu, na ostalih devet ekloga, kao i svi tiskani komentari svih Vergilijevih pjesmotvora, pa ih sve glosira, ispisujući pojmove, dodajući kratke komentare *ad locum*, uz šire interpretacije ponegdje.

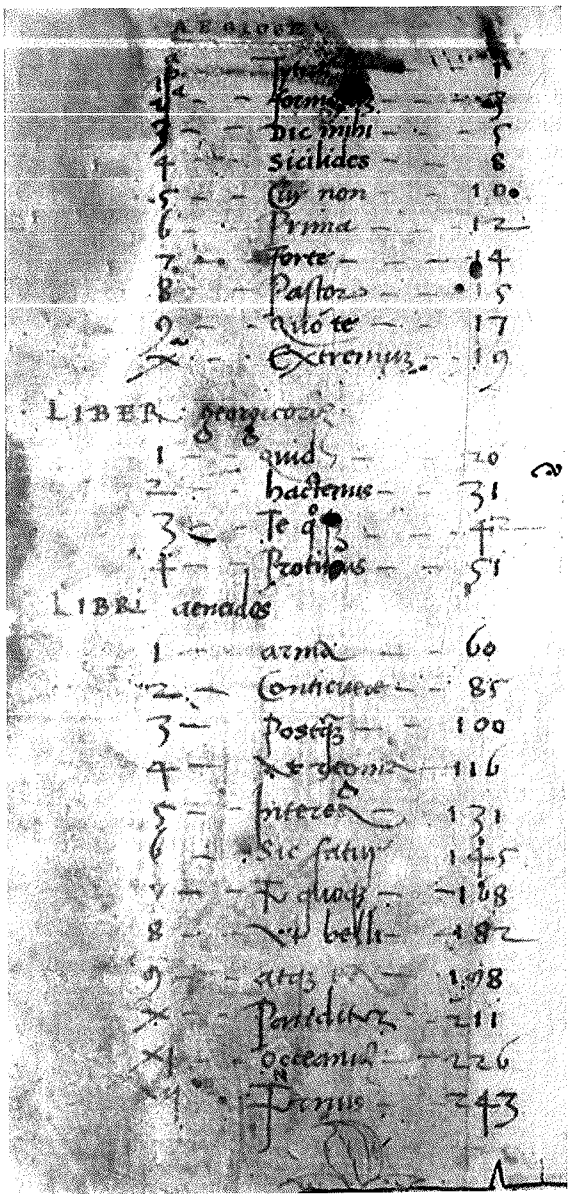

Sl. 21: Vergilijeva inkunabula *Opera* (1482), Franjevački samostan Cres

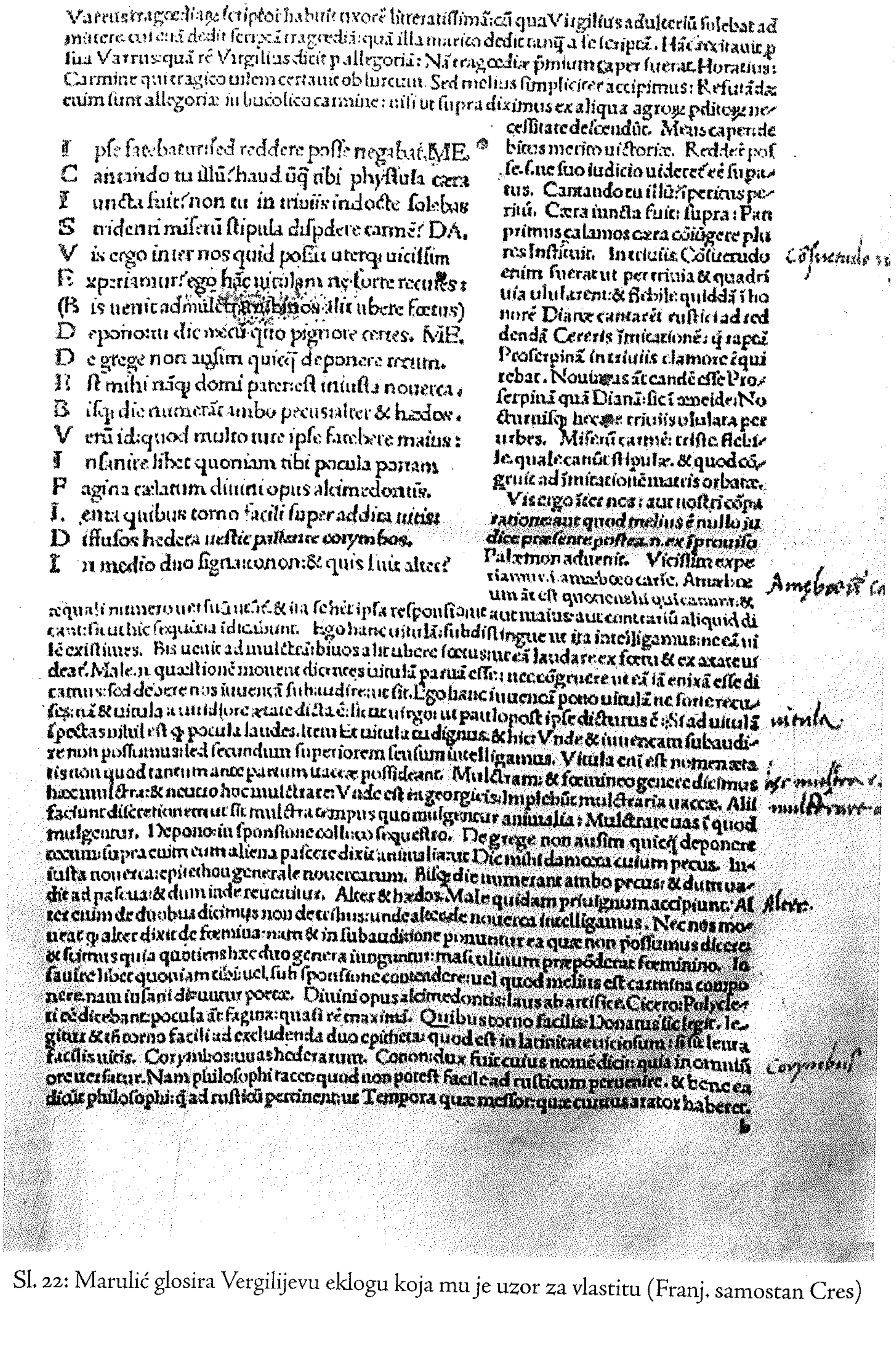

Varrus tragœdiarum scriptor habuit uxorē litteratissimā: cū qua Virgilius adulteriū solebat admittere: cui etiā dedit scriptā tragœdiā: quā illa marito dedit tanq̄ a se scriptā. Hāc recitauit p sua Varrus: quā rē Virgilius dicit p allegoriā: Nā tragœdiæ pmium caper fuerat. Horatius: Carmine qui tragico uilem certauit ob hircum. Sed melius simpliciter accipimus: Refutādæ enim sunt allegoriæ in bucolico carmine: nisi ut supra diximus ex aliqua agrorum perditorum necessitate descendūt. Meus caper: debitus merito uictoriæ. Reddere posse. s. ne suo iudicio uideretē esse superatus. Cantando tu illū: superatus periuū. Cera iuncta fuit: supra: Pan primus calamos cera coniūgere plures instituit. In triuiis: Cōsuetudo enim fuerat ut per triuia & quadriuia ulularent: & flebile quiddā in honorē Dianæ cantarēt rustici ad reddendā Cereris imitationē: q̄ raptā Proserpinā in triuiis clamore requirebat. Nouimus aūt eandē esse Proserpinā quā Dianā: sic in æneide: Nocturnisq̄ hecate triuiis ululata per urbes. Miserū carmē: triste flebile: quale canūt stipulæ. & quod cōgruit ad imitationē matris orbatæ.

Ipse fatebatur: sed reddere posse negabat. ME.
Cantando tu illū? haud unq̄ tibi physlula cera
Iuncta fuit? non tu in triuiis indocte solebas
Stridenti miserū stipula disp̄dere carmē? DA.
Vis ergo inter nos quid possit uterq̄ uicissim
Experiamur? ego hāc uitulam ne forte recuses:
(Bis uenit ad mulctram: binos alit ubere fœtus)
Depono: tu dic mecū quo pignore certes. ME.
De grege non ausim quicq̄ deponere tecum.
Est mihi nāq̄ domi pater: est iniusta nouerca:
Bisq̄ die numerāt ambo pecus: alter & hædos.
Verū id: quod multo tute ipse fatebere maius:
Insanire libet quoniam tibi pocula ponam
Fagina cælatum diuini opus alcimedontis.
Lenta quibus torno facili super addita uitis
Diffusos hedera uestit pallente corymbos.
In medio duo signa conon: & quis fuit alter?

Vis ergo inter nos: aut nostri cōparatione aut quod melius ē nullo iudice præsente postea. n. ex improuiso Palæmon aduenit. Vicissim experiamur. i. amæboeo carie. Amæboeum aūt est quotiens hi qui canunt & æquali numero uersuū ucite & ita se hēt ipsa responsione aut maius aut contrariū aliquid dicant: sicut hic sequētia indicabunt. Ego hanc uitulā: subdistingue ut ita intelligamus: ne eā uilē existimes. Bis uenit ad mulctrā: binos alit ubere fœtus: ut eā laudare ex fœtu & ex ætate uideat. Male. n. quæstionē mouent dicentes uitulā paruā esse: nec cōgruere ut eā iā enixā esse dicamus: sed debere nos iuuencā subaudire: ut sit. Ego hanc iuuencā pono uitulā ne forte recusas: nā & uitula a uiridiore ætate dicta ē: sicut uirgo: ut paulopost ipse dicturus ē: Si ad uitulā spectas nihil est q̄ pocula laudes. Item Et uitula tu dignus & hic: Vnde & iuuencam subaudire non possumus: sed secundum superiorem sensum intelligamus. Vitula enī est nomen ætatis non quod tantum ante partum uaccæ possideant. Mulctram: & fœminino genere dicimus hæc mulctra: & neutro hoc mulctrare: Vnde est in georgicis: Implebūt mulctraria uaccæ. Alii faciunt discretionem ut sit mulctra tempus quo mulgentur animalia: Mulctrare uas ī quod mulgentur. Depono: in sponsione colloco sequestro. De grege non ausim quicq̄ deponere tecum: supra enim eum aliena pascere dixit animalia: ut Dic mihi damœta cuium pecus. Iniusta nouerca: epitethon generale nouercarum. Bisq̄ die numerant ambo pecus: & dum uadit ad pascua: & dum inde reuertitur. Alter & hædos. Male quidam priuignum accipiunt: Alter enim de duobus dicimus non de tribus: unde alter de nouerca intelligamus. Nec nos moueat q̄ alter dixit de fœmina: nam & in subauditione ponuntur ea quæ non possumus dicere: & scimus quia quotiens hæc duo genera iunguntur: masculinum præpōderat fœminino. Insanire libet quoniam tibi: uel sub sponsione contendere: uel quod melius est carmina componere: nam insani dicuntur poetæ. Diuini opus alcimedontis: laus ab artifice. Cicero: Polycleti esse dicebant: pocula aūt fagina: quasi rē maximā. Quibus torno facilis: Donatus sic legit. legitur & eū torno facili ad excludenda duo epitheta: quod est in latinitate uiciosum: id est leui ra facilis uitis. Corymbos: uuas hederarum. Conon: dux fuit cuius nomē dicit: quia in omniū ore uersatur. Nam philosophi taceo quod non potest facile ad rusticum peruenire. & bene ea dicit philosophi: q̄ ad rusticū pertinent: ut Tempora quæ messor: quæ curuus arator haberet.

b

Sl. 22: Marulić glosira Vergilijevu eklogu koja mu je uzor za vlastitu (Franj. samostan Cres)

Vergilijeva 3. ekloga, Marulićev uzor po izvedbenom žanru i formatu, počinje ovako:

MENALCAS, DAMOETAS, PALAEMON

Menalcas

Dic mihi, Damoeta, cuium pecus? an Meliboei?
Reci meni, Damoeta, čije stado? Molibojevo?

Damoetas

Non, verum Aegonos; nuper mihi tradidit Aegon.
Ne, Aegonovo je; nedavno me postavi za čuvara.

To je prva ekloga koju Vergilije piše s naizmjeničnim pjevanjem, zapravo on imitira 4. i 5. *Idile* (Εἰδύλλια) Teokrita (Θεόκριτος) iz sicilijske Sirakuze. Pjevaju dvojica pastira iz Mantove, Menalcas je mladi pastir koji čuva stado svojega oca, a Damoetas čuva stado vlasnika Aegona. Rivali su postali zbog ljubavi prema lijepoj Neeri. Obojica se žele predstaviti u što boljem svjetlu i umijeću pjevanja, a tko je bolji, prosudit će sudac Palaemon.

Vučković (2025: 137) je hrvatsku eklogu iz kodeksa R 6634, prepisujući Lupićevu promašenu atribuciju ekloge Hektoroviću, uzeo kao *jedini tekstualni dokaz*, ni manje ni više, nego o sveopćem »kolanju« poezije Marka Marulića još za njegova života koju bi onda neki drugi autor »ubacio« u svoja djela, odnosno u *Firentinski zbornik*:

> »... raširenost Marulićevih stihova u vrijeme nastanka *Firentinskoga zbornika* ne bi se smjela dovesti u pitanje. Uostalom, nju potvrđuje i rukopisno miješanje Marulićevih stihova s Hektorovićevima u rukopisu R 6634«.

Ne zapisa samo što je to od Marulićevih stihova i uz koje to svoje, doslovce ili inače, »miješao« Hektorović u svoju poslanicu Zečkoviću ili koje ino djelo. Niti jedan jedini Marulićev stih u R 6634 nije Hektorović »umiješao« u svoju pjesmu. Poznata je i jasno pripisana Hektoroviću već u rukopisu izrijekom posvećena njegova epistola Zečkoviću, za to je zaslužan neki kopist, ali ona nema blage veze s ostalom poezijom rukopisa R 6634, ta je Marulićeva što sam tvrdio već u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009). Ekloga je ipak, tekstom (*loci similes*) i idejnim sadržajem, sada i iscrpno filološki dokazano, Marulićeva, nije Hektorovićeva, pa i nije mogla naknadno kao Hektorovićeva ili čija ina biti »miješana« u Marulićevu poeziju. Tako dakle neuspješno končaju sva Vučkovićeva osporavanja mojih atribucija, prije svih

ova: da Marulić nije slijedio Danteov model anaforičke pjesme oholnikâ iz kodeksa R 3662, da on nije autor pjesme *An'jelske kriposti* iz istoga kodeksa koju nalazimo i u *Životu svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina* (*Firentinski zbornik*), da nije poznavao i prepjevao Boecijevu poeziju, što ćemo još detaljnije vidjeti, te da ne bi bio on, nego Hektorović, autor prve hrvatske ekloge iz rukopisa R 6634.

15. MOĆNA ZNANOST ZA MOĆNU POEZIJU

O atribucijama nekih splitskih rukopisa (1500-1521)

Filologija, kao podložena znanstvena metoda svih povijesnih disciplina koje se oslanjaju na *zapisane* izvore, ›surađuje‹, ovisno o materijalnoj i sadržajnoj kakvoći pisanoga izvora, s pomoćnim povijesnim znanostima (*historische Hilfswissenschaften*). Danas tih ima priličit broj, kako kanonskih tako i sekundarnih, tri izvorne su pomagale odgonetnuti sadržaj i oblik sačuvanih povelja: paleografija (analiza staroga pisma), sfragistika (znanost o pečatima) i kronologija (datacija, vrijeme pisanja prema različitim erama, kalendarima i sl.). Filološka restitucija i atribucija *povijesnih tekstova* traži i nalazi podršku i kod srodne povijesne lingvistike, tako primjerice kod pitanja utvrđivanja *odnosa glasa i slova* odnosno utvrđivanja načina pisanja određenih glasova u tekstu. Tu će filologu pomoći poznavanje povijesne fonologije određenoga jezika ili dijalekta. Posebno je to važno za hrvatske rukopise iz doba još nestabilne (orto)grafijske norme, gdje je svaki pisac mogao, barem dijelom, formirati i svoj vlastiti, u određenim segmentima prepoznatljiv fonopis ili slovopis, bolje reći svoju vlastitu inačicu već ustaljene grafije sa sitnim izmjenama. Po tome on može biti i prepoznat kao autor određenoga teksta. Uz to uvijek ide i istraživanje onodobnih oblikâ (morfologije) i značenja (semantike) riječî koje često mogu isto zvučati kao i danas, ali danas imaju različito značenje od onodobnoga. Donijet ću i jedan primjer dokazivanja autorstva pomoću tzv. *hapaks legomena*. Riječi su to koje se prvi put ili čak jedini put uopće pojavljuju kod jednoga autora, ponekad zaredom i u više djela istoga pisca. Kod inih se autora ta riječ, ako uopće, pojavljuje kasnije. Uza sve to, filolog se i inače služi po potrebi svim alatima koje nude pomoćne povijesne znanosti, uključujući paleografiju, kodikologiju itd. Ovdje se osvrćem na nekoliko ekstravagantnih primjera osporavanja (Vučković 2025) mojih atribucija anonimnih rukopisa Marku Maruliću, demonstrirajući pri tome korisnost uzajamnosti filološke, hermeneutičke i povijesno-lingvističke struke pri obrani znanstvene utemeljenosti već stečenih razina spoznaje, tj. atribucijâ anonimnih književnih tekstova.

I.

Kod nesigurnih datacija više usporedivih rukopisa, kada dakle postoji više fragmenata ili cijelih rukopisa približno slična sadržaja, čest je problem

utvrditi starije tekstove od kojih bi onda dokazano mlađi bili tekstualno ovisni. Jedan takav primjer je drama (skazanje) *Muka svete Margarite* koja je fragmentalno ili integralno sačuvana u tri međuovisna rukopisa, pisale su ih tri različite ruke, pa su dijelom tekstualno i (orto)grafijski različiti. Drama o svetoj Margariti nalazi se *Firentinskome zborniku*, u tzv. *Zadarskom rukopisu* (I a 44, Arhiv HAZU i tzv. *Šibenskom rukopisu* (XV – 44/8, također Arhiv HAZU). Ovdje nas najprije zanima *Zadarski rukopis* jer Vučković (2025: 21) zbog njega izvodi dalekosežne atribucijske i ine zaključke:

> »Zanimljivo je – a ujedno i nezgodno za autore koji Maruliću žele pripisati i *Firentinski zbornik* i *Muku svete Margarite* (Verdiani 1957; 1958; Prosperov Novak 1986; Pandžić 2009: 60-61; 107-109; 146) – to što ›zadarski rukopis, premda najmlađi, ponekad najbolje ukazuje na prvotno stanje teksta‹ (Malić 2010: 214)«.

Na prvi pogled je nerazumljivo zašto bi bilo »nezgodno za autore koji Maruliću žele pripisati i *Firentinski zbornik* i *Muku svete Margarite*« to što je jedan rukopis stariji od drugoga. To se propituje i utvrđuje *stemma codicum* za kritičko ili slično izdanje, može biti ovaj ili onaj stariji ili mlađi, za istraživača je to tek otvoreno pitanje na početku, i ništa više. Međutim, već više puta citirana Malić i marulisti splitskoga kružoka Lučin i Lupić, a sada i Vučković, autorstvo povezuju *isključivo* s potvrđenim *autografom*, tj. *pisorukom* Marka Marulića. A što je to njegov pisoruk, koji su to uzorci teksta za (pr)ovjeru, tko ih smije birati, sude samo oni, nitko drugi. Na koncu *niti jedan hrvatski rukopis* Marka Marulića kao autograf oni – posve arbitrarno – »nisu ovjerili« od 1976. do danas. *Ergo*, do danas osporavaju Marulićevo autorstvo *svih novootkrivenih hrvatskih narodnojezičnih rukopisa nastalih u Marulićevo vrijeme u Splitu*, bez ikakve potrebe da ih pripišu nekomu drugomu autoru. Ako je pak rukopis prepisan nakon smrti Marka Marulića, on ionako ne može biti autor. To je naravno totalni *non sense*, ali ne i za rečene *paušalne otkazivače* Marka Marulića. Priznajući samo *autografe*, *apografi* za njih jednostavno ne mogu biti Marulićevo djelo. Zato jedino ›dokazivanje‹ koje oni o autorstvu vode jest arbitrarno i *neizravno nijekanje postojanja hrvatskih autografa Marka Marulića uopće*, dok istraživanje *loci similes* i sadržajno podudaranje tekstova ne spada u njihovu ›filologiju‹. Samo zato i Vučković misli da bi meni i inima koji taj oblik arbitrarnosti u radu ne smatraju filologijom nego, u najboljem slučaju, kojega ovdje ipak nema, paleografijom (jedna je to od barem sedam pomoćnih povijesnih znanosti), koja ponekad može pomoći u analizi tekstova, mogla biti »nezgodna« argumentacija Dragice Malić. Iz istoga razloga Vučković (2025: 227) posljednju rečenicu svoje disertacije prije dodatakâ, kao svojevrsni *envoi*, posvećuje ovdje već jednom navedenom i kritiziranom citatu

Dragice Malić koji je on još i ›frizirao‹, po nesreći isto tako i glavni zaključak svoje disertacije:

> »Iz svega ovoga trebalo bi biti jasno koliko je Dragica Malić bila u pravu kad je u osvrtu na Verdianijevu tvrdnju o vezi između rukopisa Vat. lat. 5249 i Firentinskoga zbornika lakonski ustvrdila da su ›sva [...] povezivanja bespredmetna‹ (Malić 2002: 293)«.

Naime, ne ide to baš tako lako tek »lakonski«, bolje reći *metodom kratkoga spoja*, barem ne u filologiji. Malićevu sam *ad locum* davno citirao i smjesta protuslovio, *ne krivotvoreći kraćenjem smisao njezina citata*, što čini Vučković svojim još »lapidarnijim« citiranjem Malićeve. Zato evo još jednom taj citat Malićeve, njezine *podvučene riječi namjerno je izbacio Vučković*, tu je i moj davnašnji *statement* o argumentaciji Dragice Malić (Pandžić 2009: 56 sl.):

> »›[...] iz predočenih snimaka na prvi se pogled vidi da spomenuti vatikanski spomenik i DL [*Firentinski zbornik*] nije pisala ista ruka. Prema tome, sva su povezivanja bespredmetna‹. Nipošto. Ta povezivanja bi bila ›bespredmetna‹ tek u slučaju da je Verdiani bezuvjetno kanio dokazivati isti pisoruk (autograf) u oba rukopisa, što on ne čini, nego o tome tek nagađa«.

Verdiani je pretpostavljao Marulićeva *pisara*, ne autograf Marka Marulića, a Hamm je zaključivao da je Marulić najvjerojatnije diktirao tekstove svojim pisarima. Vučković (kao i Malić, Lučin i splitsko-zagrebački marulistički kružok), koji to ovdje i definitivno potvrđuje, odavno su zaključili da bez Marulićeva potpisom ovjerenoga autografa nema Marulićeve književne rukopisne ostavštine uopće. To im je jedina pozitivna metoda dokazivanja, sve drugo je isključivo negacija bilo kakvoga autorstva Marka Marulića. Da se kod Malić ipak radi isključivo o nijekanju Marulićeva *pisoruka*, iz čega očito crpi jedinu dokazbenu snagu autorstva teksta, Vučković je ›lapidarizacijom‹ citata Malićeve jednostavno zamračio, ali se ipak s njom složio.

Ne pomaže tu ni Marulićevo pisanje da će mu njegovi pisari tekst *Vita divi Hieronymi praesbiteri* prepisati učisto, da njegovim pisarima jedan epigram posvećuje i talijanski humanist Merula još u 15. st. (usp. Pandžić 2019 c: 14-16). Oni su očito u Splitu bili dobro poznati, marulisti iz kružoka, uključujući tu sada i Vučkovića, time se uopće ne zamaraju, imaju svoj *šalabahter* iz 1976. Ogromna većina povijesnih književnih tekstova su apografi, prečesto sačuvani kao anonimni fragmenti, autografi su apsolutna iznimka. Filologija tekstualno-sadržajno uspoređuje (kolacionira) i, gdje je moguće, prepoznaje i atribuira i autografe i apografe određenoga autora. Metodom marulističkoga kružoka ne bismo danas imali nijedno sigurno autorsko djelo klasične starine,

tako ni Markovo *Evanđelje*, rijetko koje iz doba humanizma i renesanse, jer u tom društvu ne priznaju ni najstarije epigrame koji Muliću na samome tekstu pripisuju određeno hrvatsko djelo. Ni njegov monogram .M. u kolofonu rukopisa uz dataciju splitskoga rukopisa iz 1514. (N° 6) ne bi bili nikakvi argumenti za Marulićevo autorstvo, mogao ih je biva tko drugi (nado)pisati. Po tom pseudoznanstvenom pristupu Marulićevim tekstovima potraga za njima je okončana, pa su u Splitu, kako je već spomenuto, još 2011. definitivno »riješili« izdavanje *Sabranih djela Marka Marulića*.

A kada je riječ o *Muki svete Margarite*, Marulićevo autorstvo osporava i Vučković kao i Malić, relevantna je ne samo oštećena inačica iz *Firentinskoga zbornika*, nego i ona iz mlađega tzv. *Zadarskoga rukopisa* (I a 44). Njegovo sam podrijetlo do u detalje rasvijetlio, uključujući i vodeni znak papira mletačke provenijencije iz 1599. To je rukopis iz ostavštine Bartola Kašića, pisca prve hrvatske gramatike iz 1604., što Vučković ne spominje, iako je bitno za povijest hrvatske drame. Donosim malo duži citat (Pandžić 2009: 106-109, ovdje 106-107):

> »Zanimalo me je prije svega ima li Kašić kakve dodatne književne veze s Marulićem, budući sâm u *Ritualu rimskom* (1640.) veli da mu je »pisma imao u ruci«, što će reći hrvatske rukopisne tekstove. Stoga sam, između ostalih, pregledao i akefalni rukopis **I a 44** u Arhivu HAZU, koji nitko do danas nije dovodio u vezu s Kašićem, ali jest s Marulićem, budući da je tu prepisano tzv. zadarsko prikazanje *Muke svete Margarite* (usp. Fancev 1932 a), djelo koje se u starijoj verziji nalazi u *Firentinskome zborniku*, a bilo je pripisano Muliću (Verdiani 1957, 1973.). Dakle, ako je to prikazanje poznavao Kašić, mogao je s pravom tvrditi da je Marulićeva »pisma imao u ruci«, naravno ukoliko je znao da je to djelo Marulićev prijevod ili preradba. Da je anonimni i pomiješani rukopis **I a 44** barem bio u Kašićevu posjedu, i to dok je ovaj bio u Dubrovniku, imamo nekoliko dokaza u samome rukopisu. Tu je jedna perikopa iz Knjige mudrosti i jedna iz Ivanova evanđelja (f. 66^{r-v}), obje vrlo slične odgovarajućim mjestima u Kašićevu (1999.) tekstu prijevoda Biblije. Nadalje, pri kraju nalazimo datiran (1629.) način izračuna vječnoga kalendara, odnosno glavnih kršćanskih blagdana za stoljeća unaprijed preko tzv. zlatnoga broja (*patta*). Taj kalendar je Kašić konačno objavio u *Ritualu rimskome* (1640.), i to pod naslovom *Kalendar iz missala rimskoga*. U istom rukopisu nalazimo i znameniti spjev *Boj od Malte* (ff. 33^{r}-58^{v}), spjevan povodom pobjede kršćanske fote nad osmanlijskom mornaricom kod Levanta (7. listopada 1571.). O toj bitci Kašić na početku svoje *Autobiografije* (Horvat, ed. 2006: 143) piše da su o njoj pisali mnogi (›de qua multi scripserunt‹), pa je vjerovati da poznaje i ovaj spjev. U tom boju sudjelovao je i njegov otac Ivan Petar, koji se živ i zdrav vratio. Upute za ispovjednike na latinskom govore također o Kašiću [bio je nakon ređenja 1606. penitencijar u bazilici sv. Petra u Rimu, kako izrijekom piše u svojoj autobiografiji, ispovjednik ›za hrvatski jezik‹, op. ZP], ali i prijepisi nekoliko dubrovačkih pjesnika s ikavskim natruhama. To bi značilo da je Fancev (1932a) taj rukopis s pravom nazvao ›zadarskim‹ iako su u njemu uglavnom pjesme i sastavci iz Dubrovnika, uz baladu iz zadarskoga kraja *A ti divojko šegljiva* (ff. 81^{r}-82^{r})«.

Kašić je važan i zbog toga što je on autor hrvatskoga prepjeva prve hrvatske cjelovito sačuvane isusovačke drame *Venefrida tragedia* (Kašić 1991). On ju je bez sumnje inscenirao u isusovačkom kolegiju u Dubrovniku oko 1627., uz rukopis drame u R 5254 (NSK) nalaze se i scenske didaskalije na talijanskome jeziku. Potakao sam to diplomatičko izdanje i nabavio mikrofilm. Tragedija je datirana 26. prosinca 1627. Isusovačko kazalište je tada bilo dio (izvan)nastavnoga programa (*Ratio studiorum*) u njihovim kolegijima. Sljedeće godine igrala se »na piru« u Dubrovniku i *Dubravka* Ivana Gundulića. Njegov pak prvotisak, *Pijesni pokorne kralja Davida*, tiskan je u Rimu 1621. u tiskari Zanetti koja je izdavala brojne isusovačke tiskovine, u njoj je Kašić tiskao i prvu gramatiku hrvatskoga jezika *Institutiones linguae Illyricae* (1604), usp. moje kritičko izdanje (Kašić 2005). Gundulićev je prvotisak, bez sumnje, pomogao organizirati sâm Bartol Kašić nakon povratka u Dubrovnik iz svoje druge misije po južnoslavenskim zemljama.

Kada nije Marulićev pisoruk, onda, po Vučkovićevoj logici kratkoga spoja Marulić posve sigurno nije autor, tada čak i firentinska *Muka svete Margarite* lako može postati vrlo inovativna, pače, on izvodi i dalekosežan zaključak (ib. 36):

> »Naime, iako se *Muka svete Margarite*, tekst sastavljen u simetričnim osmercima kakvi su bili karakteristični za srednjovjekovno pjesništvo, mogla čitati i kao pjesničko djelo, *prema stručnome konsenzusu* [kurziv ZP] ona je koncipirana kao djelo namijenjeno scenskoj izvedbi. Činjenica da je uključena u *Firentinski zbornik*, kodeks koji je bio namijenjen redovnicama, nameće pitanje nije li posrijedi najstariji trag ženskoga samostanskoga kazališta na istočnome Jadranu«.

Dvije stvari Vučković je očito previdio glede firentinske i inih drama Marka Marulića. Iako je *Muka svete Margarite* iz *Zadarskoga zbornika* najmlađa, ona je kao prijepis na papiru proizvedenom 1599. u Veneciji, sadržajno ipak *najcjelovitija i najstarija* od tri spomenute, jedina od tih triju je čak i *datirana* točno 1500. godine, kao takva izrijekom je povezana sa svetom godinom i općim oprostom, odnosno s Marulićevim hodočašćem u Rim te godine (usp. Runje 1997). Ona je najvjerojatnije *prijepis cjelovitoga i najstarijega, zato i najboljega predloška*, uz pokoju, moguće tekstualnu ili scensku adaptaciju samoga Bartola Kašića. To je inače u filologiji vrlo često uočavan i u metodi i praksi kritičkoga izdavanja tekstova ovjeravan opažaj kod analize međuovisnih tekstova. Međutim, kada se ta cjelovita drama već nalazi u rukopisu Bartola Kašića, koji u dubrovačkom kolegiju osobno i inače inscenira vjerojatno *drame i recitacije i na latinskom*, za sve đake, profesore, uglednike i one koji su latinski poznavali, ali *i na hrvatskom jeziku* za široku publiku, roditelje i

dobročinitelje, što *Ratio studiorum* u isusovaca i njihova provjerena praksa u kolegijima predviđa, vrlo je vjerojatno da je u Dubrovniku igrana i Marulićeva izvorna, »zadarska« *Muka svete Margarite*. Firentinsku inačicu drame, kao i cijeli zbornik, Marulić je također prilagodio »za pridragu i poljubljenu sestricu« Biru i njezine sestre u samostanu, što je bilo jasno i Verdianiju, sasvim svejedno je li bila samo čitana, slušana i(li) igrana. Bila je bez sumnje »u interakciji« s određenom samostanskom, moguće i inom publikom.

Inače, nije mi poznato na koje se to stručnjake odnosni Vučkovićev spomenuti »stručni konsenzus« glede postojanja »ženskoga samostanskoga kazališta«. On zacijelo nije mislio da osobno spadam u taj konsenzus i u tu struku, pa ovdje donosim svoj malo stariji *statement* o insceniranju, slušanju i gledanju drama i poezije u samostanima, zapisao sam ga u svojem komentaru na jubilarno izdanje *Judite* (Marulić 2021: 123):

> »*Judita* je, posve vjerojatno, bila i javno čitana (izvođena) i to ne samo u samostanu Marulićeve sestre Bire, gdje je *lectio divina* i inače bila propisana obveza [obvezatno čitanje svaki dan kod benediktinki, uglavnom u vrijeme ručka, ali i inače], a sestre većinom nisu znale latinski. Autor Marulić se naime i prije trudio oko svoje publike koja uglavnom nije znala čitati. To zaključujem po završnim stihovima u njegovu prikazanju *Muka svete Margarite* iz 1500. godine (rukopis I a 44, ff. 27^{v}-28^{r}), a bila je to jubilarna godina kada je i on sam hodočastio u Rim. Obećan je opći oprost svima koji dramu *slušaju* [primjerice u refektoriju, ali i gledajući i slušajući čitače na Peristilu, nisu uvijek svi morali biti igrači, glumci, kao obično u isusovačkim dramama], oni su očito bili brojniji [od čitača], ali isto tako i onomu koji ju bude svaki dan čitao:
>
> ›Margarite dive čiste
> ki prošćen'ja nje jimiste,
> lit tisuća pet sat više
> ovu muku *svi ki sliše,*
> *ki ju štiti svak dan bude*
> *svojoj duši raj dobude*‹.
>
> Očito se autor potrudio da mu drama (skazanje) bude uvedena u program svete godine (1500.) i općega oprosta. Za pretpostaviti je stoga da je i *Judita* na sličan način bila u rukopisu čitana [u samostanima svakako, ali možda i javno] u Splitu i Trogiru nakon 22. travnja 1501. godine, kada je napisana, zacijelo i u nakani da podigne obrambeni moral Splićana i Trogirana nasuprot navalama Turaka na Klis i Split«.

Izravnu poetsku potvrdu Marulićeva hodočašća za jubilarnu godinu u Rim nalazimo i u pjesmi koju sam nedavno atribuirao njemu i objavio u članku pod naslovom »Nove pjesme Marka Marulića« (Pandžić 2024: 10), zove se *O pritužna Veroniga*. Rukopis se čuva u Arhivu HAZU (sign. XV–44/8, f. 3^{r-v}).

MARKO MARULIĆ

O PRITUŽNA VERONIGA

O pritužna Veroniga,
  već neg na svit žena ina!
Sedam lit sam ja ležala,
  i karv me je obticala.
Ja ne najdoh boli lika,
  dok ja ne čuh pravdenika.
Jizajdoh nad pridvraće,
  tude projde Isus braće.
Karvav pot ga pobivaše,
  na ramenku križ nosaše.
O Isuse, kud zavijaš
  stranu puta ter se padaš.
Karvavi te pòt pobiva
  tvoji oči karv zaliva.
Izajah mu moj sudarij,
  čim otare pòt karvavi.
Otarvši ga, meni vrati,
  na njem osta obraz slavni.
Ki je u Rimu dan današnji,
  komu se klanjaju svi karstjani.

O kontekstu nekoliko riječi. Od 12. st. pokazivalo se hodočasnicima u staroj Bazilici sv. Petra u Rimu *volto santo* ili *vera icon*, tj. Veronikin rubac, odnosno Isusovo lice u platno utisnuto, *ne-rukom-načinjeno* (ἀ-χειρο-ποίητον). Iznimnu popularnost taj je rubac dobio prve jubilarne (svete) godine 1300. Tim povodom je Dante boravio u Rimu, njegov boravak je sigurno potvrđen u 1301., ali je vjerojatno tu bio i 1300. Rijeke hodočasnika koje prelaze most na Tiberu u jednom i u drugogom smjeru, uzeo je kao metaforu pjevajući o grešnicima osmoga kruga *Pakla* u *Komediji* (*Inf.* XVIII, 28-33):

Nel fondo erano ignudi i peccatori;
  dal mezzo in qua ci venien verso 'l volto,
  di là con noi, ma con passi maggiori,

come i Roman per l'essercito molto,
  l'anno del giubileo, su per lo ponte
  hanno a passar la gente modo colto...

Na dnu su bili rojevi golih grješnika,
polovica se kretala sučelice prema nama,
druga s nama u istom smjeru, samo daleko brže,

onako kako oni u Rimu zbog velike navale,
koja se stvara u godini jubileja,
običavaju regulirati prijelaz preko mosta...

Potom je, kao svoj ultimativni cilj pisanja *Komedije* povezao s gledanjem Boga »licem u lice«, odnosno prema poticaju gledanja u *volto santo*. Tako je uskoro Danteova vizija bila prenesena i u ikonografijske prikaze u rukopisima, ovdje je (Sl. 23 prema Wolf 2002: 379) jedan primjer Veronikina rupca iz rukopisa *Komedije* (*Par.* XXXIII) iz 14. st., čuva se u Parizu. Iz iskustva toga pogleda, kada bi na trenutak ugledao svekoliko Božje stvorenje koje jest, koje je bilo i koje će biti, želio je pisati *Komediju*, i nju, kao iskricu Božanskoga svjetla iz kojega sve postade, ostaviti budućim ljudima (*a la futura gente*), o čemu je ovdje već bilo riječi. Finalni (ultimativni) pojam Marulićeve *Judite* (VI, 380) jest također »gledat Božje lice«. Taj Marulićev topos (motiv, slika) nije u marulistici bio uopće intepretiran, a kamo li dovođen u relaciju s Danteovom vizijom. Prvi put sam ga komentirao uz svoje kritičko izdanje Judite (2021.) i u novijim radovima. Judita umire u dubokoj starosti i »duh ... grediše gledat Božje lice«. Marulić hodočasti u Rim svete godine 1500., gleda isti taj Veronikin rubac kao i Dante 1300., pa odluči tim povodom napisati svoju *Juditu*, baš kao nekoć i Dante *Komediju*. Tiskao ju je 1521., simbolički točno proračunato nakon 20 godina stvaranja, opet kao Dante. Dante je završio *Komediju* kratko pred smrt 14. rujna 1321., pa Marulić i zbog toga svoju *Juditu* tiska baš uoči 200. obljetnice njegove smrti, dana 13. kolovoza 1521. Dva otisnuta datuma u prvotisku (22. travnja 1501. i 13. kolovoza 1521.) upućuju simbolički na punih 20 godina stvaralačkih napora *Judite* kao i *Komedije*.

Kada smo već bili kod »slušanja« drama ili mogućega »samostanskog kazališta«, ovaj put drama Marka Marulića, neki je *performance* njegovih drama i realno u njegovo vrijeme u svakom slučaju bio upriličen, zato ću te »nepostojeće« drame ovdje i nabrojati. Kako to danas izgleda, svakako postoje barem četiri njegove hrvatske drame (skazanja), one su i prve hrvatskoga jezika uopće (usp. Marulić 1986). Kao i obično, njegovo je autorstvo i u slučaju drama, kao i inih rukopisa, bilo dugo osporavano. Vučković i marulisti splitskoga kružoka to čine i danas. Ne priznaju kao Marulićevu *Muku svete Margarite* u tri već spomenute inačice. Valja dodati i tri ine Marulićeve drame koje su objavili Kukuljević i Jagić (Marulić 1869.) i Kolumbić u *Vartalu* Petra Lucića (1990.): *Historija svetoga Panuncija* (prijevod i prerada: Balcari, Feo: *La rappresentazione di S. Panunzio*), *Govoren'je sv. Bernarda od duše osujene*

(prijevod i prerada napoznate *rappresentazione*), *Skazan'je od nevolnoga dne od suda ognjenoga* (prijevod i prerada: Araldo, Antonio. *Rappresentazione del dì del giudizio*).

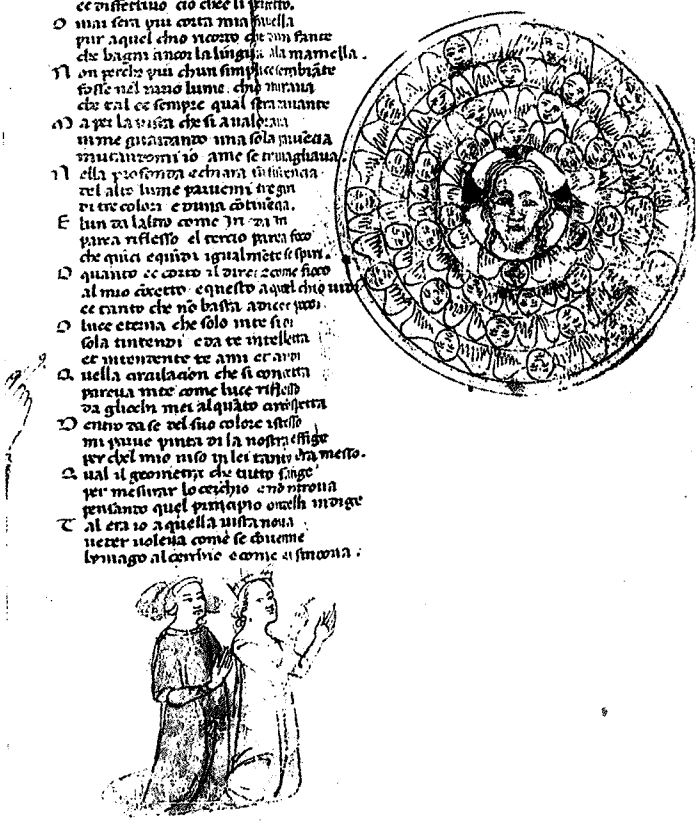

Sl. 23: rukopis *Komedije* (*Par.* XXXIII) iz 14. st., *Bibliothèque de l'Arsenal*, Paris

Malić (1976.), na čiju se recenziju Vučković i splitski kružok uvijek rado i uvijek iznova pozivaju u nijekanju autorstva *Firentinskoga zbornika* odnosno *Muke svete Margarite*, je ipak zaključila da dva dramska djela iz najstarijega dijela *Vartala* Petra Lucića »najvjerojatnije ipak jesu Marulićeva«, ali taj njezin zaključak spomenuti marulisti *nikada nisu citirali* (Malić 2010: 188):

»Međutim, dok se dvanaesteračko *Prikazanje historije svetoga Panuncija* stihotvorno uklapa u krug Marulićevih zrelih ostvarenja (dvostruko rimovani dvanaesterac), dotle osmeračka prikazanja *Skazanje od nevolnoga dne od Suda ognjenoga* i *Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene*, kojima se uglavnom osporava Marulićevo autorstvo, premda sadrže sve bitne Marulićeve jezične značajke i poneke stihotvorne (*pa po tome zaključujemo da najvjerojatnije ipak jesu Marulićeva* [kurziv ZP]), pokazuju još podosta početničkih boljki i teološku neizgrađenost, odnosno stihotvorno i idejno naslanjanje na pučku srednjovjekovnu poeziju. [...] A za Margaritu nikakvo uvrštavanje u krug ›hrvatskih dramskih robinja‹ ne dokazuje Marulićevo autorstvo. Njezin se jezik i na njemu zasnovana struktura njezina osmerca tome izričito protive«.

Davno prije je i Marin Franičević zaključio slično i za te osmeračke drame, potvrdio je *sadržajno i metričko autorstvo* Marka Marulića najstarijih (oko 1495.) rukopisnih umetaka u *Vartal* Petra Lucića kako je to i na ini način učinio Badalić (1957). Badalić je naime potvrdio i *autograf* Marka Marulića za *Život svetoga Ivana Krstitelja* i za dva spomenuta osmeračka prikazanja iz *Vartala* (usp. Pandžić 2009: 100), pisana su istom, Marulićevom rukom, kao i *Život*. Citiram komentar Nikice Kolumbića (Lucić 1990: 67):

»Uzimajući za predmet dva osmeračka prikazanja iz *Vartala* on je [Franičević] proučio ritmičku strukturu stiha i, u prilog Badalićeve tvrdnje, ustanovio da se trohejska ritamska inercija u tim tekstovima podudara s ritmičkim tipom osmerca u ostalim Marulićevim pjesmama«.

Kako *Život svetoga Ivana Krstitelja* iz *Vartala* i *Firenitnskoga zbornika* potječu iz *istoga prototipa* odnosno firentinski je samo prošireni i razrađeni predložak iz *Vartala*, prepjev *Magnificata* s posljednjim stihom *Judite* u sebi ipak imaju oba rukopisa, dodana je u taj *Život*, kao što smo već ovdje vidjeli, žanrovski raznolika poezija *isključivo Marka Marulića*. To bi za Marulićeve paušalne otkazivače, Vučkovića i njegove mentore, ovaj put i realno doista »moglo biti vrlo nezgodno«. Tim prije, što su ne samo zanijekali Marulićevo autorstvo, nego i »zamračili« mišljenje Dragice Malić, na koju se inače uvijek pozivaju, osim kada to njima ne odgovara. To se odnosi najprije na njegovo autorstvo spomenutih dviju drama iz *Vartala*, ali i, slijedom toga, i glede jedinoga poznatog *hrvatskog* predloška (prototipa) iz *Vartala* (Lucić 1990) za *Život svetoga Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika* koji je inače ispisala ista najstarija ruka kao i te drame. Ipak, to je već tradicija u hrvatskoj marulistici. Malobrojni marulisti do danas postojano niječu Marulićevo autorstvo svih četiriju navedenih drama. Na jedvite jade prihvatili su ipak autorstvo *Historije sv. Panuncija* nakon 50 godina otpora, ali su uvijek spremni prihvatiti svaku inu, uglavnom hipotetsku, atribuciju njegovih rukopisa bilo kojoj

drugoj osobi. Bitno im je da autor nije Marulić jer su oni, među ostalim, već poodavno »zaključili« njegova *Sabrana djela*, pa zbog toga novih njegovih djela više ne smije biti.

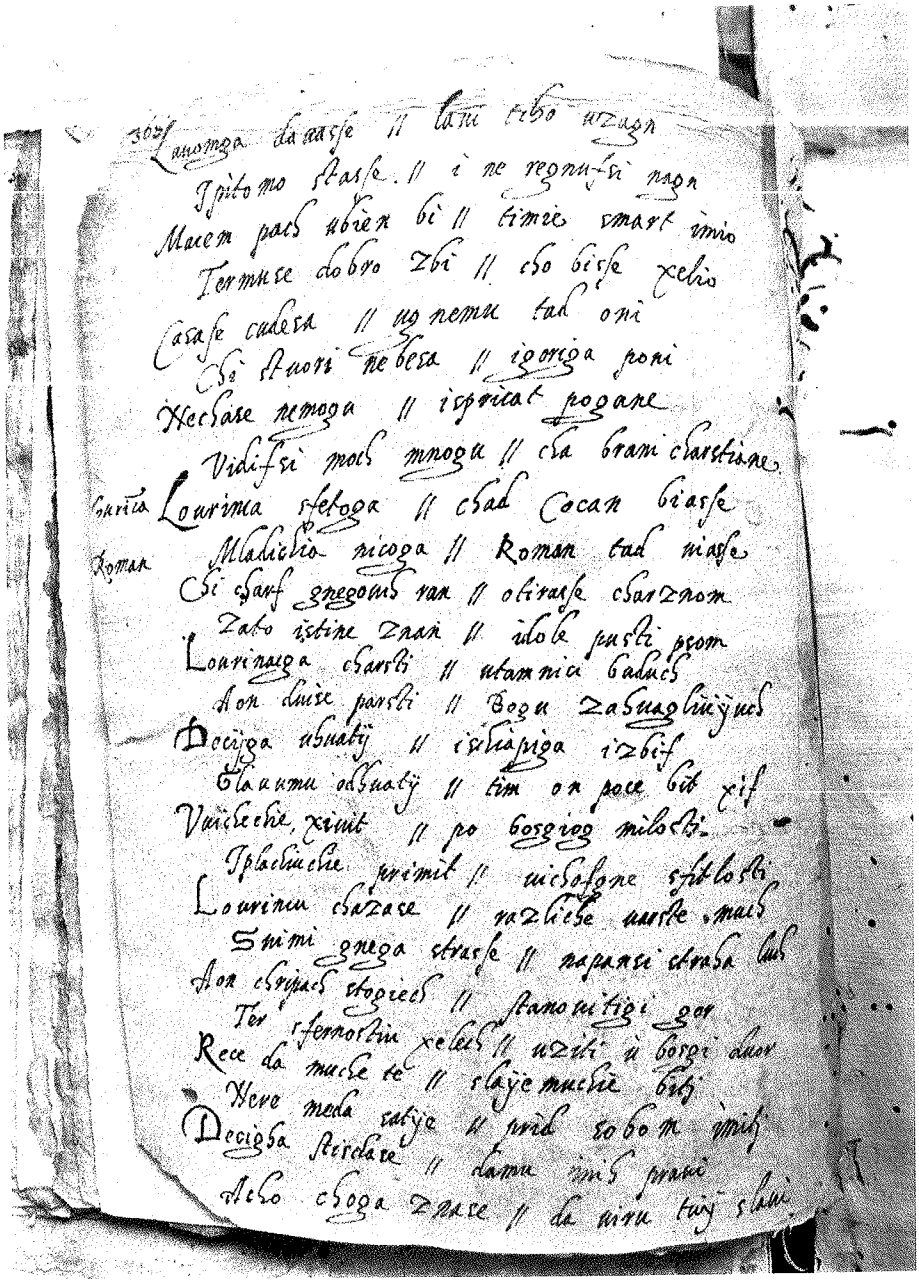

Sl. 24, *Prikazanje sv. Lovrinca mučenika*, ruk. 589, str. 368, Mala braća Dubrovnik

Ovdje ipak, zbog insceniranja drama i »samostanskoga kazališta«, nije na odmet upozoriti i na vjerojatnost da bi Marko Marulić mogao biti autor i *Prikazanja svetoga Lovrinca mučenika* odnosno barem *prototipa*, prve inačice toga prikazanja. Mlađe od nje, na Hvaru igrane inačice, podosta se razlikuju međusobno, kako u tekstu tako i, navlastito, po scenskim didaskalijama, uključujući i one dodane na talijanskome jeziku. Danas se to prikazanje pripisuje Petru Hektoroviću (1986: 109-133) uglavnom samo zbog toga što su sačuvani rukopisi kasnijih stoljeća povezani s javnim izvedbama te drame na otoku Hvaru u 18. i 19. stoljeću, ali i sve do novijih vremena. Krnić (2025: 48, bilj. 9) o pitanju spornoga autorstva piše: »Vončina vidi prikazanje kao Hektorovićevo djelo te u tom tonu iznosi argumentaciju, dok Bošković smatra da nema čvrstih argumenta za to da se djelo pripiše Hektoroviću«. Ona opaža (ib. 54) i jednu zanimljivost:

> »Zanimljivo, publici se s pozivom ne obraća lik Anđela, nego lik Kočana (krvnika), i to riječima:
>
> Sutra ćete način gori vidit
> kojim ļude mori.
> Sutra ćete plemeniti
> [od] Lovrinca smart viditi
> Sutra će vas čekat odi
> Sad u miru doma hodi.
>
> (ur. Vončina 1986: 133)«.

Isti se krvnik Kočan (Cocan) iz *Prikazanja svetoga Lovrinca mučenika* susreće u Marulićevim skazanjima i žićima (*vitae*), zapravo dolazi uvijek kod njega gdje je dramatski predviđen glavosjek: *Život svetoga Ivana Krstitelja, Muka svete Margarite, Prikazanje historije svetoga Panuncija* kao i *Život svete Katarine* koji sam, tek nedavno, pripisao Maruliću (Pandžić 2023 a) i to zbog više razloga i detalja, uključujući i integrirane stihove iz *Judite* (usp. Pandžić 2009: 56, bilj. 26; idem 2026).

Druga je zanimljivost barem za mene bila da se krvnik Kočan susreće i u *najstarijemu* sačuvanom fragmentu *Prikazanja svetoga Lovrinca mučenika* (oko 1560. prema inima datiranima sastavnicama kodeksa koje dolaze iz Splita). Krnić (2025.) ne poznaje taj fragment. Nalazi se u pomiješanom kodeksu 589 Arhiva Male braće u Dubrovniku u konvolutu zajedno s drugim hrvatskim djelima Marka Marulića. Zapisana su na posebnom umetku manjega formata u odnosu na druge tu prikupljene rukopise, uvezani su zajedno u jedan veliki kodeks (usp. Sl. 24.). O tome sam već pisao, ovdje donosim širi citat iz moje knjige kao prilog raspravi o *najstarijemu* zapisu *Prikazanja svetoga Lovrinca mučenika* i o ranim insceniranjima drama (skazanja) hrvatskoga jezika. Ovaj

fragment može biti od koristi i istraživačima, tim prije što ga spomenuti marulisti, slijedeći svoju već odavno uobičajenu metodu ignoriranja znanstvenih spoznaja o Maruliću koje dolaze izvan vlastitoga kružoka, do danas ne spominju, pa moju knjigu *Nepoznata proza Marka Marulića* još nisu citirali ili recenzirali (Pandžić 2009: 138-141, ovdje 138-139):

> »Tako primjerice pomiješani kodeks 589, nije zabilježen kod Brleka (1952), sadrži i jedan splitski umetak manjega formata, u kojem se nalazi i Marulićeva pjesan *Versi od sfetoga Hieronima* (352- 354, usp. sl. 24b). To je ona kraća verzija pjesme iz *Tranzita sv. Jerolima* (1508) koju je objavila Anica Nazor (1965) [...].U malom se splitskom umetku toga velikog rukopisa, nakon pjesme u slavu Jeronimovu, nalaze neke druge pjesme: na str. 354 po novoj paginaciji, koja ignorira listove koji nedostaju, imamo, zbog izgubljenog lista, samo početak pjesme *Zdraua Maria iztumacena* (*Zdrauasi Marie, // puna milosti sfe; karstianstuo uapie // prislafno ime tue*), a ta je pjesma iz Lucićeva *Vartala* (1990: 181) pripisana Maruliću. Od str. 357 do 361 dolazi pak dijalog duše i tijela također u osmercu, a počinje ovako: *Gdisut zemglie sfnogradi, // turni chuchie ke sagradi*, što opet nije ništa drugo nego Marulićevo skazanje *Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene* slično verziji iz *Vartala*, i to do stiha 261. Na str. 362 dolazi nepotpuna pjesma (izgubljen list) *V slauu blasene Gospe* (*Chraglice od nebes, // ÿeli tcho na saÿ sft; da more tvoÿ ures, // zamirno proslauit*), a mogla bi po metru i jeziku također biti Marulićeva [*Regina coeli*].Potom od str. 363 do 366 dolazi jedna poučna pjesma, zapravo ulomak iz Marulićevih *Dobrih nauka* (stihovi 255-303). Na str. 367 i 368 (usp. Fancev 1933: 11) nalazi se konačno i *ulomak jedne nepoznate pjesme u slavu svetoga mučenika Lovrinca*. [...] Ispred svih tih Marulićevih pjesama, dakle od str. 323 do 331 istoga splitskog umetka dubrovačkoga kodeksa 589, nalazi se *Sctenije xiuota i muche blasenoga i sfetoga Duijma archipischupa solinskoga* (usp. sl. 24a), od 331 do 339 *Pocigne çtenije xiuota i muche blasenoga Stasa mucenicha*, te od 339 do 352 *Ctengie prinesenija telez sfetoga Stasa i suetoga Duijma mucenichof* iz Solina grada u Split grad. Legendu o sv. Dujmu objavio je nekoć Leskien (1880), držeći da je rukopis podrijetlom iz Splita (prijepis je nastao 1560.) [...]«.

Kada sam ovo pisao još nisam bio čitao cijelo *Prikazanje svetoga Lovrinca mučenika*, uputio sam tek na jedno mjesto Fanceva (1933: 11):

> »[...] str. 367 ulomak dvanaesteračke pjesme u slavu sv. Lovrinca s ovim početkom:
>
> [...]
> ku li hvalu prosif po sfe sfita strane,
> uhvatio si tih ki bižat ne htihu,
> ubio si onih ki smrti želihu,
> zgiboše za jubaf Isukrsta sfoga
> i dotekoše praf dobra nebeskoga.
> Tiburci i Valerijan, pitani zač smiju
> onih kopat na dan kih cesari biju,
> Rekoše *itd*«.

Da bi i ovo prikazanje moglo biti Marulićevo zabilježio sam u *Predgovoru* izdanja *Judite* (Marulić 2021: 67. bilj. 82). Argumenata za to ima više, nije dakle samo riječ o najstarijemu fragmentu te drame i njezinom splitskom podrijetlu. Ona se nalazi zapisana i fragmentalno očuvana *među inima Marulićevim pjesmotvorima*, dramama, poučnim pjesmama, himnima i žićima (*vitae*). Tu su i nekoć *dokazano inscenirana hrvatska žića* salonitanskih prvomučenika koja sam atribuirao Maruliću, upućujući i na tri njihove *latinske* inačice koje je objavio Farlati u *Illyricum sacrum* (1751.), prije svega zbog dosljedna sadržajnog preklapanja, za koje Farlati veli da su „e Slavonico in Latinum conversa". On također tvrdi da su te *vitae* čitali puku tri lektora uz glazbu i baklje, naravno na hrvatskome i vjerojatno na Peristilu, i to za blagdan („u žežin") sv. Dujma. Slično insceniranje, s jednim ili više čitača za mnoštvo slušača, ili pak kazališno uprizorenje, moglo je biti organizirano i u Trogiru u žežin sv. Lovre, zaštitnika grada, ispred njegove katedrale. Trogirski su se gradski oci uvijek trsili ne zaostajati za Splitom po svemu lijepome, vidjeli smo to već kod gradnje kapele sv. Ivana Trogirskoga s danteovskim reljefima Nikole Firentinca. Riječca *poni* (*dakle, potom, jer, svakako*; scsl. *poně*, barem), obično se drži važnom indicijom Marulićeva leksika, nalazi se i u *Prikazanju svetoga Lovrinca mučenika* (usp. Sl. 24). O inim argumentima i o rukopisu 589 Male braće usp. Pandžić 2009: 138-141.

II.

I dok se Vučković inače silno trudio ne bi li utvrdio latinske i talijanske predloške *Firentinskoga zbornika*, to ne čini kada je u pitanju prva uopće hrvatska narodnojezična egzegeza *Magnificata* iz Lukina *Evanđelja*, a nalazi se u *Životu svetoga Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika*. U toj su egzegezi *in continuo* po jedan ili dva *hrvatska distiha* njegova prepjeva protumačena, tj. ne samo stihovi Lukina Evanđelja, a na koncu te egzegeze je zapisan još jednom u cijelosti isti Marulićev prekrasan hrvatski prepjev *Magnificata* (*Veliča duša moja Gospodina*) u koji unosi i posljednji stih svoje *Judite*. Već sam (Pandžić 2019 b) široko prikazao tu egzegezu, ustvrdivši da je autor Marulić koji se pritom doslovce i u slobodnom parafraziranju dobrano poslužio s *Postilla in totam Bibliam* francuskoga franjevca Nikole de Lyra (1270-1349). Marulić je posjedovao izdanje *Biblije* (1489.) koja je sadržavala uz biblijski tekst Lyrinu egzegezu svih biblijskih knjiga. Tu je *Bibliju* u četiri velika sveska (oko 2000 listova) Marko Marulić oporučio franjevcima na Poljudu. On glosira i iluminira sve Lyrine komentare svih biblijskih knjiga u sva četiri sveska, što je Posset (2013.) potanko opisao, a priložen je u njegovoj knjizi i CD-ROM,

digitalizat je to cijele te Marulićeve poljudske *Biblije*. U oporuci on tu svoju Bibliju naziva »cum comento«, a taj tiskani »comento« Vulgate je upravo od Nikole de Lyra uz dodatke Pavla de Burgos, odgovorâ Matthiasa Döringa i ekspozicija Jeronimovih prologa biblijskih knjiga od Williama Brito (Britanca). Marulić oporučuje još jednu *Bibliju* (1483.), nazvao ju je »sine comento«, nju sam pronašao u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, potječe iz Narodne biblioteke u Splitu. Ta *Biblija* nema rečene Lyrine komentare. To je latinski tekst *Vulgate*, dodani su samo kratki prolozi sv. Jeronima za svaku knjigu, tako i za *Juditu*. Međutim, što je ovdje vrlo važno naglasiti, Marulić je učinio na neki način podjelu svojega rada na *Bibliji*. U jednotomnoj maloj (in 4°) *Bibliji* iz 1483. on sam rukom komentira (glosira) *biblijski tekst*, dok u velikoj poljudskoj *Bibliji* (1489.) komentira, nju je kasnije i nabavio, kako je to utvrdio Posset (2013.), skoro pa isključivo samo tiskane komentare Nikole de Lyra.

U svojoj sam raspravi (2019 b, str. 29-34; https://hrcak.srce.hr/221420) o egzegezi *Magnificata* iz *Života svetoga Ivana Krstitelja* na punih pet stranica u dva stupca usporedio ulomke hrvatskoga teksta i latinskoga predloška Nikole de Lyra. Ovaj je put Vučković uznastojao dokazati da Lyra, uz tekst Lukina evanđelja, ne bi bio predložak firentinske hrvatske egzegeze. I njemu je valjda bilo jasno da je pitanje autorstva hrvatskoga *Života svetoga Ivana Krstitelja* konačno razriješeno, ako je, uz nesumnjivo Marulićev prepjev *Magnificata*, uslijedila i egzegeza napisana (i) prema Lyrinu komentaru, koji je ne samo posjedovao nego i *glosirao isključivo* Marko Marulić. Osim toga nitko ini od Hrvata nije poznat tko bi uopće još za života Marka Marulića pisao bilo kakvu egzegezu »na čistom narodnom jeziku hrvatskom« (Vatroslav Jagić). Pače, nije poznat ni jedan ini glosator (pisac rubnih bilježaka) Lyrinih komentara hrvatskoga podrijetla koji bi barem teoretski mogao napisati *hrvatsku* egzegezu iz *Firentinskoga zbornika*.

Već smo vidjeli da je, iz razloga eliminacije autora Splićanina Marka Marulića, Vučković postanje *Firentinskoga zbornika* iz čista mira i bez ikakvih filoloških dokaza smjestio u Zadar. Splićanin Marulić je već zbog toga morao biti isključen, navlastito kao autor egzegeze *Magnificata*, jer njegov prepjev *Magnificata* na neki ini način nije moguće osporavati. Kako je to argumentirao Vučković? Nikako. Mojih pet stranica *filološkoga kolacioniranja hrvatskoga teksta iz Firence i latinskoga Lyrina teksta* ne vrijedi ništa u usporedbi s *jednim jedinim izrazom* koji je negdje pronašao Vučković, a upućivao bi eventualno na ini, njemu samomu inače nepoznat predložak firentinske egzegeze, ne na Lyru. Da ne bih interpretacijski »podkradao« njegovu argumentaciju, donosim nekoliko svojih komentara *interlinearno*, tj. i optički izdvojeno, usporedno *ad locum* uz Vučkovićev tekst (2025: 41-42, ovdje 41):

»Dok je Pandžićeva tvrdnja o izravnome oslanjanju eksplikacije *Magnificata* iz *Života svetoga Ivana Krstitelja* na komentare Nikole de Lyra legitimna mada pogrešna hipoteza, isto se ne može reći i za njezino korištenje u atribuciji hrvatske eksplikacije *Magnificata* Maruliću samo na temelju toga što znamo da je Marulić posjedovao i anotirao jedan primjerak latinske Biblije s Lyranusovim komentarima koji se sačuvao do današnjih dana (Posset 2013; usp. Pandžić 2022: 27). Takva atribucija zanemaruje činjenicu da su komentari Nikole de Lyra bili vrlo rašireni u rukopisnome i u tiskanome mediju po čitavome kršćanskome Zapadu«.

Bez sumnje, Lyrino je tumačenje Biblije u 14. i 15. stoljeću bilo rašireno po Europi u rukopisima, a nakon izuma tiska i u brojnim inkunabulama. Međutim, svi ti europski primjerci su *irelevantni* za atribuciju *hrvatskoga teksta* iz Firence, *relevantan* je samo onaj primjerak koji je čitao i svojom rukom posvjedočio jedan čovjek *koji dokazano piše i hrvatskim jezikom* kojim je pisan *Firentinski zbornik*. Jedini do danas poznati hrvatski autor koji je i inače u svojim latinskim djelima poznavao i svojeručno komentirao Lyrinu *Postillu* uz ama baš sve biblijske knjige (usp. Posset 2013), pisao je inače i hrvatskim narodnim jezikom, jest Marko Marulić. Osim toga, hrvatska je egzegeza *Magnificata* u Firenci sastavljena i tekstualno vještom dispozicijom komentara *prema Marulićevu hrvatskom prepjevu Magnificata*, ne isključivo prema daleko kraćim rečenicama iz Lukina evanđelja. Takav pristup sam po sebi već sugerira njegov autorski zahvat u cijelu egzegezu i svojim tekstualnim sadržajem, a ne samo u hrvatskom prepjevu *Magnificata*. Inače bi autor svoju egzegezu posložio po kraćemu tekstu iz Evanđelja po Luki. Očito je da on najprije komentira Lukin tekst *prema vlastitom prepjevu distih po distih*, a na koncu donosi još jednom cijelovit, opet vlastiti rimovani prepjev *Magnificata* na hrvatski. Zapravo, ovdje je, uz egzegezu, jasno prepoznatljiv i umjetnički pjesnički cilj autora. Cijelu pjesmu, »prekrasnu stihovanu transpoziciju *Magnificata*« (Verdiani 1973: 51), on je donio integralno na koncu egzegeze, očito kao poziv na pjevanje ili recitiranje himna. »Već je bilo riječi o najljepšoj poeziji, kako staroga svijeta tako i Hrvatske onoga doba, koja je integrirana i u ine dijelove *Života svetoga Ivana Krstitelja*. Takav umjetnički zahvat je doista mogao uraditi *samo vrhunski pjesnik* koji je i inače poznavao kao himan proročice Ane, predložak Marijina *Magnificata*, kao i poeziju i filozofiju Platona, Ovidija, Augustina, Boecija, Dantea i Petrarke. Sve to Vučkovića (ib., str. 41) ne zanima:

»Osim toga, dobro je potvrđena i prisutnost njihovih različitih inkunabulističkih izdanja u hrvatskim knjižnicama (Badalić 1952: 154-155), a postoje i druge vijesti o vlasnicima primjeraka koji se do danas nisu sačuvali (usp. npr. Špoljarić 2013: 100)«.

On ponavlja svoju omiljenu (di)simulaciju argumenata koju je već iskoristio u »otkazivanju« Boecijeva pjesničkoga predloška *O qui perpetua mundum ratione gubernas* za Marulićev hrvatski prepjev visoke umjetničke vrijednosti. Nema predloška, nije sačuvan, izgubljen, nije alegorija i sl. njegov je tenor, a ono Boecijeva se pjesma nalazi i danas u Splitu, kao što sam ovdje već pokazao, u istoj vlastoručno komentiranoj inkunabuli i na istoj adresi oporučenika kako ju je i gdje ju je 1521. opet vlastoručnim zapisom ostavio oporučitelj Marko Marulić. Vučković je tako na isti način svojom fikcionalizacijom argumenata promašio i realni tekst i prepoznatljiv sadržajni kontekst pisanoga *Života svetoga Ivana Krstitelja* uz realni Marulićev, i ničiji ini, prepjev *Magnificata* visoke umjetničke vrijednosti.

U tom se *Životu svetoga Ivana Krstitelja* nalazi interkalirana i eksplikacija *Marnificata* posložena prema stihovima hrvatskoga Marulićeva samoprepjeva teksta iz Lukina *Evanđelja* uz naslon na *Postillu* Nikole de Lyra. Opet je, nakon negacije Boecijeve splitske pjesme kao predloška Maruliću, sveuropska disperzija primjeraka Lyrinih biblijskih komentara, koju spominje Vučković, trebala samo odvući pozornost *od jedinoga, splitskoga i uopće hrvatskoga sustavno komentiranoga primjerka* Lyrine *Postille*, kao predloška, i jedinoga hrvatskog umjetničkog prepjeva *Magnificata* toga doba. Kada je Vučković već čitao kod Badalića i saznao da ima više sačuvanih Lyrinih inkunabula trebao ih je *sve pregledati*. Kako je već unaprijed »znao« da *Firentinski zbornik* nije Marulićev, nije tražio niti jednu Lyrinu inkunabulu u Hrvatskoj, to barem nigdje ne spominje, a sa sadržajem Marulićeva prepjeva i njegovom raspodjelom stihova prema proznomu tekstu egzegeze nije se nimalo zamarao. Inače bi primijetio kako se egzegeza oslanja na Marulićev prepjev koji na svoj umjetnički način prepjevava latinski *Magnificat*, ne dakle izravno na daleko kraći oblik iz Lukina Evanđelja, pa je i zbog toga posljednji stih *Judite* unio u njega. Istraživači humanizma inače, valja to ovdje naglasiti, uvijek istražuju po metodi *ergebnisoffen*, otvoreni su unaprijed za svako argumentirano rješenje. Zato sam pregledao *Biblije* s Lyrinim komentarima, mislim baš sve, po jadranskim samostanima i javnim knjižnicama u Hrvatskoj *prije* nego sam zapisao da je predložak bila inkunabula s Poljuda koju je glosirao sam Marko Marulić, autor *Života svetoga Ivana Krstitelja* i *Firentinskoga zbornika*. Ine *Biblije* s Lyrinim komentarima nisu bile glosirane. Spominje Vučković njihovo postojanje, ali očito nije ni pogledao a kamo li pregledao ni jednu jedinu *in situ*. U vrijeme kasnijih istraživanja, spomenuh već, pronašao sam (Pandžić 2019 d) i Marulićev drugi osobni primjerak (*sine comento*) *Biblije* iz njegove oporuke, danas je u Sveučilišnoj knjižnici Split (R-547; GW: 4253). Cijeli biblijski tekst je glosiran, Vučković taj primjerak, kako sam ističe nije uopće

vidio (»non vidi«), vjerojatno zato jer i on, kao i Lučin, niječu još uvijek da je to Marulićeva oporučena *Biblija* (*sine comento*) i da je u najstarijim komentarima tu njegov autograf, različit po boji tinte od kasnijih zapisa. Umjesto da prostudira ili barem pregleda Lyrine *Postille* i tu *Bibliju*, on otkriva jedan navodni problem kod mene:

> »Dodatni problem s Pandžićevom tvrdnjom leži u tome što se eksplikacija Magnificata iz Firentinskoga zbornika, na mjestima za koja se tvrdi da su slična onima kod Nikole de Lyra, *u nekim slučajevima* [*kurziv* ZP, te propitujem ovdje] bolje slaže s eksplikacijom *Magnificata* iz djela *Aurea rosa* dominikanca Silvestra Mazzolinija da Prierio ili Prieriasa (1456.- 1527.)«.

Pogledajmo o kakvom se tu »dodatnom problemu« radi, kada već prije nije bilo nikakva problema. Kao prvo, i kada bi se samo u »nekim slučajevima«, a ne u ogromnoj većini teksta, egzegeza »bolje slagala« s Mazzolinijem nego Lyrom, to bi moglo samo značiti da je *Marulić imao i dodatni komentar, uz inače dominantan Lyrin predložak*. Međutim, istina je malo bizarnija. Mazzolini je, kao i Marulić, iako u manjoj mjeri, naslonjen na stariji Lyrin tekst. To vidimo već na prvome primjeru koji – kao tobožnji dokaz da hrvatski pisac parafrazira Mazzolinija a ne Lyru – navodi Vučković (ib. 42):

Ashb. 1582, f. 9[r] [*Fir. zbornik*]	Silvestro Mazzolini 1503: f. 15[v]	Nicolaus de Lyra 1489, vol. 4: [f.61[r]]
Kako da bi htila reći Marija: ›Ti mene hvališ Zabeta i uzvisuješ, a ja hvalim i uzvisujem gospodina Boga, koga dobrota i milosardje meni svaka poda‹.	*Quasi diceret*: ›O Helisabet, tu me magnificas, sed ego magnifico, i(d est) laudo dominum attribuens eius bonitati omnia h(a)ec‹.	*Quasi diceret Maria*: O Elisabeth, tu me magnificas, sed ego totum deo attribuens ipsum magnifico in hoc cantico.

On zaključuje da se hrvatski tekst iz Firenze bolje podudara s Mazzolinijem nego s Lyrom (ib.): »[...] po naglašavanju duga Božjoj dobroti i po korištenju oblika za prvo lice jednine prezenta glagola *laudare* i *magnificare* odnosno *hvaliti* i *uzvisivati*«. Zapravo se radi o različitoj stilizaciji kod Marulića i Mazzolinija jer *obojica ovdje imaju Lyru za predložak*. To se vidi po preklapanjima u većem dijelu rečenice. Međutim, već na početku citata je očito da Marulić ipak *navodi ime ›Marija‹ isključivo prema Lyri*, nema ga Mazzolini.

Drugi primjer koji Vučković citira kao argument da Marulić slijedi Mazzolinija a ne Lyru također ne dovodi u pitanje Lyrin predložak hrvatskoga teksta:

Ashb. 1582, ff. 9^{v}-10^{r}	Silvestro Mazzolini 1503: f. 16^{r}	Nicolaus de Lyra 1489, vol. 4: [f. 61^{r}]
Eto vidite da ju svi narodi blaženo(m) zovu, zač ne samo karstjane, da još i *Židove i Turci*. I Mahomet u svo(m) zakonu govori, gdo bi Blaženu Divu obsova, da ga žestoko imaju kaštigati.	Beatam me dicent omnes generationes, non solum fideliu(m), sed et infideliu(m). [...] Nam Sarraceni in suo Alchorano habe(n) t scriptu(m), et sunt verba Mahumeti. [...] Unde apud eos blasfemis eam, graviter punitur.	Ecce eni(m) ex hoc beata(m) me dicent o(mn) es generationes, i(d est) Judei et gentiles. Ex o(mn) ibus generationibus aliqui sunt co(n)versi ad fidem qui confite(n)tur istam virgine(m) beatam. Hoc etia(m) patet i(n) Saracenis, unde in Alchorano Machometi dicit(ur) de Maria virgine.

Vidimo i ovdje da Marulić prema Lyri ima *Židove* i *Turke* koji su tada bili blizu Splita, oni stoje za *gentiles*, njih nema Mazzolini. Kažnjavanje onih koji psuju Mariju prema Kuranu, Mazzolini taj citat donosi tek nakon drugih tumačenja a ne paralelno, je ipak *opće mjesto* u franjevačkoj i inače srednjovjekovnoj literaturi. Više od 20 puta spominje Lyra samoga Muhameda, sve ih je popisao prema poljudskoj Marulićevoj Bibliji Posset (2013). Na koncu zaključuje Vučković (ib. 42):

> »Međutim, budući da se Prieriasova i hrvatska eksplikacija Magnificata ne preklapaju cjelovito, nisam potpuno siguran da se hrvatski pisac poslužio upravo Prieriasom, a ne nekim zajedničkim vrelom biblijskih komentara. Stoga ova usporedba eksplikacije Magnificata iz *Života svetoga Ivana Krstitelja* s eksplikacijom iz djela *Aurea rosa nema drugi cilj nego ukazati na neutemeljenost Pandžićeva insistiranja na komentarima Nikole de Lyra* [kurziv ZP] kao izravnome izvoru hrvatskoga pisca«.

Vučkovićev zaključak je pogrješan, filološki neodrživ, on Pandžićev zaključak ovom argumentacijom nije uspio ni uzdrmati a kamo li oboriti. I kroz dva Vučkovićeva kratka od njega *osobno izabrana* citata, druge očito nije ni pronašao, vidljivo je da hrvatski autor egzegeze *Magnificata* poznaje tekst iz Lyrina komentara *Biblije*. Poznaje ga čak i sâm Mazzolini (Prierias) u ovim rečenicama teksta, koji bi, po Vučkoviću, trebao biti predložak, a ne Lyra. Mazzolini dalje piše svoj komentar bez naslanjanja na Lyru, za razliku od Marulića odnosno hrvatskoga autora, kako ga naziva Vučković. Ipak, kada već sâm kaže da nije siguran je li se hrvatski autor poslužio Mazzolinijem (Prieriasom) ili su obojica imali zajednički predložak, onda se je Vučković mogao priupitati, da je kojim slučajem istraživao *ergebnisoffen*, a ne već unaprijed nijekao Lyrin predložak egzegeze *Magnificata* iz *Života svetoga Ivana Krstitelja*, slijedi li

hrvatski autor *dalje u svojemu tekstu egzegeze Lyru ili ne*, kada to već ne čini Mazzolini (Prierias). Sve to je mogao kod mene (Pandžić 2019 b: 29-35) na šest stranica u dva paralelna stupca prostudirati, ovdje donosim dva mala ulomka hrvatskoga teksta, jedan s početka *Života svetoga Ivana Krstitelja* (f. 8^{r}), a drugi (f. 11^{v}) s konca egzegeze *Magnificata*. Hrvatski su ulomci u Pandžić 2019 b dani u diplomatičkoj transkripciji, ovdje u transliteraciji, paralelno ide referentni latinski tekst Nikole de Lyra.

Hrvatski *Život sv. Ivana Krstitelja* nalazimo u dva kodeksa, u starijemu *Vartalu* Petra Lucića (dolazi iz samostana benediktinki sv. Nikole u Trogiru) kao najstariji umetak, i u mlađemu, proširenom prijepisu u *Firentinskome zborniku* (Laurenziana). Stariji rukopis počinje sljedećom rečenicom, mlađi ju također sadrži ali prije nje donosi i jednu kantiku:

Umiljeni kralj David želeći umnožati službu Božju u templu naredi da dvadeset i četire popi služe u carkvi svaki svoju nedilju.	*David* volens ampliare cultum Dei ordinavit de vigintiquatuor generationibus vigintiquatuor sacerdotes qui successive servirent per hebdomadas in templo Domini.
Fir. Zb. (Ashb. 1582, f. 8^{r}; P. Lucić, *Vartal*, f. 255^{r})	*Biblia Latina* (1489), IV_f. 059^{v} (N. de Lyra)

S ovom rečenicom počinje *Život sv. Ivana Krstitelja*, nema je u Lukinu Evanđelju. Autor je rečeni Nicolaus de Lyra, francuski franjevac 14. st. koji je objavio *glossae* (komentare) na cijelu *Bibliju*. (Od 1. listopada 2025. dostupne su i *online*: https://gloss-e.irht.cnrs.fr: Martin Morard, ed. *Nicolaus de Lyra*, in: *Sacra Pagina*, IRHT-CNRS, 2025).

Josip Badalić (1957.) i Carlo Verdiani (1957, objavio je *Firentinski zbornik* 1973) taj su *Život* zbog mnogih nesumnjivo Marulićevih, tj. isključivo njegovih pjesmotvora koji su u zborniku zapisani, pripisali Maruliću. Dvije zagrebačke recenzije su to autorstvo 1976. osporile, a sâm sam *Firentinski zbornik* u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009.) s dodatnim argumentima i novim izvorima pripisao Maruliću. U raspravi »Magnificat anima mea Dominum« (2019 b: 29-34) filološki sam kolacionirao tekst komentara (*postilla*) Nikole de Lyra na *Magnificat* iz Marulićeve velike *Biblije* koju je oporučio franjevcima na Poljudu i odgovarajućih rečenica prijevoda na hrvatski iz firentinskoga *Života sv. Ivana Krstitelja*. Prijevod *Magnificata* nalazimo i u *Vartalu* Petra Lucića, ali ne i egzegezu. S Lyrinim rečenicama često se preklapa hrvatski prijevod, doslovce ili perifrazom. Marulić je, osim toga, svojeručno bilježio svoje marginalije i crtao iluminacije uz tekstove Nikole de Lyra *kroz sve biblijske knjige* poljudske četverotomne inkunabule. Citirana Lyrina rečenica je doslovno prevedena u *Firentinskome zborniku*. Nitko drugi od Hrvata u to doba nije

pisao narodnojezičnu egzegezu, pa tako ni *Magnificata*. Nitko osim Marulića nije pisao rubne bilješke na Lyrin tekst, pregledao sam sve inkunabule *Vulgate* s Lyrinom *Postilla* sačuvane u Hrvatskoj.

Ovaj se put *dodatno* pitam, slično bi to učinili filolozi Origen, Jeronim ili Erazmo Roterdamski, uspoređujući npr. tekst sinoptičkih evanđelja (Mk, Mt, Lk): Odakle dolazi *jedina razlika* dvaju inače posve podudarnih tekstova (*David* nasuprot *Umiljeni kralj David*)? »Umiljeni kralj David« je Danteov »l'umile salmista« (*Purg.* X, 65), jedan je to od triju *exempla* poniznosti (Marija, David, car Trajan) u X. pjevanju *Čistilišta*. David pleše pred Kovčegom zavjetnim: »Lì precedeva al benedetto vaso,/ trescando alzato, *l'umile salmista*,/ e più e men che re era in quel caso«. Istu scenu s Davidom koji pleše nalazimo i u Marulićevoj *Davidijadi* (VIII, 275), žena ga Mikol kritizira što se kao kralj ponaša nedolično, a on odgovara da je Bog pozvao »Davida sìrotōga, *no ponizna srca* (*animis humilem*), da stanem njegovu puku na čelo«. Kako je epski idejni sukob oholosti i poniznosti iz *Božanstvene komedije* Marulić preuzeo kao svoj vlastiti u *Juditu*, a dijelom i u *Davidijadu*, sumnje neće biti da je poniznoga kralja Davida u *Život sv. Ivana Krstitelja* iz Firenze i Trogira odnosno u rečenicu Nikole od Lyre upisao on sam. Drugim riječima, neupitan je Marulićev splitski predložak teksta Nikole od Lyre i Danteove *Komedije* za egzegezu *Magnificata* u *Fireninskome zborniku*. To smijem zaključiti zahvaljujući metodi rečene ›moćne znanosti‹, koja se zove filologija. Štoviše, u oba rukopisa, trogirskom i firentinskom, nalazi se i Marulićev umjetnički prepjev »Veliča duša moja Gospodina« (*Magnificat*) koji sadrži, što nitko do danas primijetio nije, i posljednji stih *Judite*, ujedno i posljednji stih *Božanstvene komedije*. U oba slučaja se radi o prepjevu već poznatih stihova znamenitoga Boecija (*Utjeha filozofije* II, metrum 8), on je bio zajednički učitelj Dantea (*Par.* XXXIII, 145) i Marulića (*Judita* VI, 441):

B: O felix hominum genus,/ Si vestros animos amor,/ Quo caelum regitur, regat!«
O sretni rode ljudski,/ ako vašim srcima vlada/ Ljubav koja nebesima upravlja!
D: »l'amor che move il sole e l'altre stelle« (*ljubav koja pokreće sunce i druge zvijezde*)
M: »Bogu budi hvala ki nebesa skova i svaka ostala«

Život svetoga Ivana Krstitelja u *Firentinskome zborniku* (Ashb. 1582, f. 7r) počinje invokacijom, prepjevom inih stihova iz istoga Boecijeva slavnoga djela, pisano je u tzv. prozimetru (miješanje proze i poezije), *Utjeha filozofije* (III, metrum 9):

Ti, ki svitom vladaš svarh nebes sideći,
pravadno raskladaš vas svit uzdaržeći.
Tebe poslušajuć varte se nebesa,
sunce, misec sjajuć teku na kolesa.

O qui perpetua mundum ratione gubernas,
terrarum caelique sator, qui tempus ab aevo
ire iubes stabilisque manens das cuncta moveri...

I predsmrtni, zaglavni i zahvalni himan Ivana Krstitelja prije pogubljenja u tom *Životu* »O kralju an'jelski«, vrvi stihovima Boecija, Ovidija i Dantea uz hrvatski samoprepjev prelijepoga Marulićeva »Hymnus ad Deum«.

Josip je Vučković u svojoj disertaciji na FF u Zagrebu (2025) pokušao zanijekati ne samo Marulićev splitski predložak *Vulgate* s komentarima Nikole od Lyre, nego i samo postojanje predloška za njegov prepjev Boecija u istom *Životu svetoga Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika*. Za oba piše da tih predložaka »možda i nema«, u svakom slučaju ne može ih se povezivati s Marulićem, jer on tobože nije autor *Firentinskoga zbornika*. Tvrdi da je Boecijevih i Lyrinih rukopisa i izdanja bilo mnogo u to doba po Europi, pa je pisac mogao biti i bilo tko drugi. Vučković se kreće u ›tekstopraznom prostoru‹, *izvan filologije* kao discipline. Ako već tvrdi da Lyrinih i Boecijevih latinskih ili talijanskih rukopisa i inkunabula po Europi ima dosta, morao bi pokazati barem *jedan tekst na hrvatskom* koji to i potvrđuje odnosno marginalije nekoga drugoga Hrvata na Lyrine i Boecijeve tekstove. Nije valjda neki Talijan ispisao hrvatski *Firentinski zbornik* i preuzeo u nj više *isključivo* Marulićevih hrvatskih pjesama iz njegovih splitskih još zadugo neobjavljenih rukopisa. Vučković i ne pokušava tražiti moguće predloške, ne nalazi nijedan ini prijevod, a kamo li umjetnički prepjev na hrvatski. Nije ni čudo jer, osim Marulićevih, do danas nitko nije pronašao niti jedan usporedive starosti. Autor Vučković ovdje očito lebdi u prostoru fikcije, ne filologije.

Posve nova *online* poveznica (https://gloss-e.irht.cnrs.fr) mogla bi, teoretski barem, uvjeriti Vučkovića i njegove mentore iz zatvorenoga marulističkoga kružoka, da nitko drugi osim Nikole de Lyra nije napisao citiranu latinsku rečenicu, a njega nitko drugi od Hrvata u ono doba doli Marko Marulić nije uopće intenzivno čitao, glosirao i prevodio u *Firentinski zbornik*. Paralogički trik »mogao je i tko drugi čitati i prevesti«, njime se već pola stoljeća služe neki marulistički kultur-komesari, *ne vrijedi u filologiji*. Vučković bi morao *uprijeti prstom* na drugoga autora koji je čitao i na hrvatski prevodio Lyru i Boecija. Morao bi to biti netko uz Marulića koji je u njegovoj kući listao i čitao latinsku *Bibliju* (1489) tešku oko 10 kg, tiskana je teško čitljivim lomljenim gotskim, ne rimskim pismenima. Vučković bi ovdje *opet* mogao *paralogički* i *nefilološki* zaključiti, kao i svi dosadašnji strogi književni komesari i njegovi mentori iz marulističkoga kružoka, možda je to ipak bio netko od Markove braće ili pak udovica njegova brata Valerija. Oni pisanoga traga nisu ostavili da bi mogli postati predmet filološke analize.

Tekstove Lyre i Boecija kao predloške za *Život svetoga Ivana Krstitelja* u *Firentinskome zborniku* osobno sam *po sadržaju prepoznao* u tom hrvatskom rukopisu, tražio sam potom i pronašao latinske originalne predloške za hrvatski prepjev i prijevod, nalaze se *u splitskim inkunabulama* koje je posjedovao, *vlastoručno glosirao i oporučio* sam Marko Marulić. *Bibliju* s Lyrinim komentarima (1489) na sve biblijske knjige, spomenuh već, on je oporučio franjevcima na Poljudu. Inkunabulu s Boecijevim himnom (III, metrum 9) uspio sam također locirati. Marulić ju je oporučio splitskim dominikancima kao »codex Sancti Augustini et Sancti Hilarii *De Trinitate*«. Mnoge su Marulićeve rubne bilješke na njoj, što je poznato još od 1950. Nitko međutim nije posebno spominjao i treću privezanu inkunabulu u tom volumenu, a to su Boecijevi tekstovi. Radi se zapravo o tri inkunabule koje su izvorno bile uvezane zajedno: Augustinus, Aurelius, *De trinitate*. Venecija: Paganinus de Paganinis, 12. XI. 1489. 4° [*GW*: 2927], on objavljuje sva tri sveska; Hilarius Pictaviensis, *De trinitate*. [*GW*: 12473]. Boethius, *De trinitate*. [*GW*: 4588]. Uz Boecijev traktat *De trinitate* otisnuta su i tri ina njegova kratka priloga, a na koncu i nama ovdje ključna »nepostojeća« kantika kao epigram *Qui perpetua mundum ratione gubernas* (Sl. 18 ovdje). Nju je na hrvatski prepjevao Marko Marulić i dijelom preuzeo u svoj *Firentinski zbornik*, o tome naniže.

Prije toga zanimljivo je spomenuti da Vučković (2025: 39) citira upravo ovu hrvatsku rečenicu Nikole de Lyra i još neke (f. 8^{r}), koju sam ovdje već naveo i interpretirao, te ih uspoređuje sa sličnim tekstom Jakova de Voragine, ali uopće ne spominje da ta rečenica potječe od Lyre. Ovdje ju zato donosim još jednom u izvornoj (orto)grafiji:

Ashb. 1582 (N°1), f. 8^{r}:	*Biblia Latina* (1489), IV_f. 059^{v}– f. 061^{v}:
Vmigleni chragl Dauid xelehi umnoxatj slusbu bosỳu u templu naredi da duadeset i çetire popi da sluse u carqui sfachi suoỳu nedigliu.	David volens ampliare cultum dei ordinavit de vigintiquatuor generationibus vigintiquatuor sacerdotes qui successive servirent per hebdomadas in templo domini.

Međutim, Vučković ni tu ne uspoređuje rečenicu Nikole de Lyra *ad locum* koja se dalako bolje slaže s hrvatskim prijevodom jer Lyra ima sve informacije u prvoj rečenici kao i *Vartal* i *Firentinski zbornik*, osim jedne dodatne o poniznom, umiljenom kralju Davidu, u hrvatskome prijevodu. Kod Voragine su te informacije ›razasute‹ kroz više rečenica. Prvih dviju hrvatskih riječi (»umiljeni kralj ...«) u egzegezi *Magnificata* nema ni kod Lyre ni Voragine. »Umiljeni« potječe iz Danteova *Purg.* X, 65, ne iz *Vulgate* (kralj David je kod njega „umile salmista"), on je jedan od triju *exempla* poniznosti (Marija, David, car Trajan), nasuprot 13 *exempla* oholosti u *Purg.* XII, o čemu je ovdje

već bilo riječi. David je i sam bio kažnjen zbog svoje oholosti, vojsku mu je pogubio Gospodin, ali je potom ipak pokazao *poniznost*, kako to interpretira Dante, plešući opušteno pred Kovčegom zavjetnim, što, vidjeli smo, preuzima Marulić u *Davidijadi* (usp. šire citate i tumačenje u Pandžić 2026):

Lì precedeva al benedetto vaso,
trescando alzato, *l'umile salmista,*
e più e men che re era in quel caso.
Di contra, effigïata ad una vista
d'un gran palazzo, Micòl ammirava
sì come donna dispettosa e trista.

Ispred posvećenoga Kovčega,
plesao je podignute haljine ponizni psalmist,
bio je i više i manje kralj u tom trenutku.
Nasuprot, s prozora velikoga
dvora, čudila se Mikol
kao žena puna prijezira i tuge.

Dante, *Purg.* X, 63-69

Marulić piše pravi dijalog između Davida i Mikol, proširujući Dantea i modificirajući *Bibliju ad locum*, pri čemu isključivo *od Dantea* preuzima pridjev »humilis« za kralja Davida, nema ga u *Vulgati*:

Respondit David: »Non sana mente repensas
Dedita corda Deo. Quis enim tam magnus ubique est,
ut, contemplatus caelum terrasque regentem,
se putet esse aliquid? Quare submittere si quem
sese illi pigeat, me certe subdere nullus
est rubor. Ille tuum genitorem saepe protervo
ore renitentem contempsit, iussit et idem
praeesse suo populo Davidem rebus egenum
atque *animis humilem.* Parvos extollere magnus
si solet ergo Deus, nunquid servire pudebit
Ipsi me cordis totis affectibus uni?«

Njoj odgovori David: »O srcima predanim Bogu
ne rasuđuješ mudro. Ta postoji l' itko na svijetu
tako velik da sebe – kad razmišlja o upravljaču
neba i zemlje – drži za nešto? Stog, mrzi li koga
da se ponizi njemu, to mene podložit se Bogu
nipošto nije stid. Jer on ti je prezreo oca,
što mu se bezočno često protivio, pozvavši mene,
Davida sirotōga, no ponizna srca, da stanem

njegovu puku na čelo. Pa ako veliki dakle 275
Bog običava male uzvisiti, zar ću se stidjet
služiti jedinom njemu svim žarom svojega srca?«

Marulić, *Davidias* VIII, 267-277, preveo B. Glavičić

U *Juditi* je Holoferno ohol, Judita ponizna, ali u *Davidijadi* Marulić stilizira Davida kao *exemplum poniznosti* prema Danteu, a arogantnu mu ženu Mikol kao *exemplum oholosti*, što ne čine ni Dante ni *Biblija*. Bio je to jedan od mnogih umjetničkih zahvata Marka Marulića, jedinoga hrvatskoga autora onoga doba koji je dokazano poznavao, citirao i (re)intepretirao i Dantea i Lyru, a jedini je prepjevao i Boecija na hrvatski. Dante mu je bio i prvi pjesnički izvor i poetologijski uzor.

Nakon poniznoga Davida Marulić se vraća Lyrinu tekstu. Primjer s konca Marulićeve egzegeze *Magnificata*, a prije integralnoga teksta *Veliča duša moja Gospodina*, samo potvrđuje Marulićevo recipiranje Lyrine *Postille* kako ovdje tako i u inim njegovim djelima. Ipak, drugačije zaključuje nego Lyra. Pogani su kod Lyre primili Riječ Božju, a kod Marulića će oni po smrti »Isukarsta u svojoj slavi vid[iti]!« (Ashb. 1582 /N°1/, f. 11^{v}):

Samo xidoue bihu bogati zaç zachon bosỳi imahu i nauci suetih prorochof. Chada prigde isucharst na sa suuit xidouue ne htisse uirouatj u gnega. Meu suoih pride e ne priasse gnega. [...] A pogane, chi bihu marli duhounim gladom, chi bihu laçni dusseunoga blaga ỳer istine ne snahu, uerovasse u isucharsta, ter se nasitisse i napunisse sfachoga dobra i blaga na ouom suuitu ỳstine i milostj, a po smartj hote se napunitj slaue nebesche *kada isucharsta u suoỳoỳ slauui uuide.*

Deposuit potentes de sede, id est iudeos qui erant potentes in lege et prophetis di mittens eos ex suo demerito in profundo erroris secundum quod dicitur Ro. II [sc. XI]. Caecitas ex parte contingit in Israel. Et exaltavit humiles, id est gentiles humiliter et devote predicationem apostolorum suscipientes, et ideo subditur: Esurientes implevit bonis quia gentiles cum magno desiderio quod per esurientem designatur, *verbum dei reciperunt.*

Gledanje lica Božjega je finalni pojam i najviši cilj spoznaje kod Dantea i Marulića, kao što je to ovdje više puta pokazano, ali, što je ovdje novo, to je i konačni cilj obraćenih pogana. Nijekati Marulićevo autorstvo egzegeze *Magnificata* iz *Firentinskoga zbornika* je i s ovim ultimativnim ciljem postalo nemoguće, ali i inače, Vučković nije uspio tekstualnim argumentima potkrijepiti niti jednu svoju hipotezu u pokušaju nijekanja autorstva Marka Marulića. Kako praktički nigdje nije gledao ni prema izvorima uspoređivao *sadržajnu stranu* hrvatskih tekstova *Firentinskoga zbornika*, nije ih ni razumio. Jednostavno je ignorirao filologiju i hermeneutiku kao metode

istraživanja povijesnih tekstova, time i Marka Marulića kao autora i njegovu umjetničku poeziju i zahtjevnu prozu koja nam i danas ima mnogo toga za reći. U odlučujućem danteovskom aspektu i kontekstu je skoro pa sporedna stvar, iako kao filološki dokaz nužna, zaključiti da je posve neutemeljeno i proizvoljno njegovo osporavanje Nikole de Lyra, uz tekst iz Lukina evanđelja, glavnoga izvora za egzegezu *Magnificata* Marka Marulića u *Životu svetoga Ivana Krstitelja*.

Na koncu odsječka o Nikoli de Lyra kao egzegetskomu predlošku za Marka Marulića – razliku među njima učinio je *umiljeni kralj David* zahvaljujući Danteu – želim još jednom naglasiti izravnu tekstualnu međuovisnost rukopisa *Života svetoga Ivana Krstitelja* iz *Firentinskoga zbornika* i rukopisa R 3662 glede trinaest Danteovih i Marulićevih primjera oholosti, koje sam već usporedno citirao (Pandžić 2019 b: 29-34), a ovdje u poglavlju Za volju oholasti filološki i hermeneutički i pomnije prikazao. U tom segmentu teksta nema nikakve tekstualne ovisnosti o Lyri, ali se tu nalazi, uz ine ohole i ponizne, i trinaesti primjer, odnosno *krovni poučak* (*envoi*) »poniznosti gospodina Isusa« kao »umiljenoga« naspram svih oholnika (kod Dantea je krovni opći poučak svima pojedinačnim oholnicima trinaesti primjer razvaljene Troje), prema istom Marulićevu općem pravilu koje nalazimo i u R 3662: [Mt 11, 29]: »discite a me quia *mitis sum et humilis corde*. A zato i reče naš Spasitelj: učite se od mene zač sam krotak i *umiljena (ponizna) sarca*...«. Prije »gospodina Isusa« Marulić nabraja (f. 11^{r}) ine ponizne (tj. »humiljene«) s primjerima u čemu su bili ponizni: Abrahama, Mojsija, Davida, Jeremiju, Ivana Krstitelja i Mariju. Oni stoje suprot oholima, a to su: Lucifer, Adam, Senaherib, Šaul, i Nabukodonosor (usp. Parlov 2002). Danteove poganske klasične primjere Marulić jednostavno ispušta, hrvatski tekst je on ipak pisao za »poljubljenu sestricu« svoju Biru, redovnicu sv. Benedikta. Nakon poučnih primjera oholosti i poniznosti, a prije zapisa još jednom, ovaj put cjelovitoga *Magnificata* na hrvatskome, on opet slijedi Lyru, piše upravo citirani hrvatski tekst Firentinskoga zbornika (f. 11^{v}), dodavši Danteov i svoj ultimativni cilj spasenja koji će postići i pogani »kada Isukarsta u svojoj slavi vide«.

III.

Za dokazivanje međuovisnosti (staro)slavenskih kodeksa već je 250 godina nezaobilazna dokazbena, u svakoj filologiji i inače i otprije, navlastito klasičnoj, priznata metoda utvrđivanja *prve pisane potvrde i međuovisnosti određenih riječi iz različitih kodeksa u kojima se jedna riječ, izraz ili cijeli tekst prvi put ili iznova pojavljuje*, najpouzdanija je metoda *hapax legomena*. Vučković je pronašao da se

osvrćem na taj oblik filološkoga dokazivanja u slučaju međuovisnosti tekstova *Firentinskoga zbornika*, pa je tom pitanju posvetio tek jednu usputnu *Fußnote*, bilješku 200. u svojoj disertaciji (Vučković 2025: 141-142):

> »Iako je argument koji se temelji na upotrebi riječi *znoj* u značenju ›vrućina, žega‹ opravdano osporen, on se svejedno ponavlja u radu Zvonka Pandžića: Pandžić 2021 b: 87. Pandžićevo korištenje leksičkih argumenata u atribucijama tekstova Maruliću i inače je često upitno, što se najbolje vidi iz njegova popisa navodnih Marulićevih *hapax legomena* i neologizama iz *Naslidovanja*, među kojima bilježi i takve riječi kao što su *hiža, hotinje, ozdraviti i poštenje* (Pandžić 2009: 123). Jasno je da sastavljač teksta s najstarijom poznatom potvrdom nekoga leksema ne mora biti i njegov tvorac: ti su *leksemi mogli dugo živjeti u usmenoj komunikaciji* i prije nego što su bili prvi put zabilježeni pismom. Osim toga, opasno je donositi zaključke o potvrđenosti neke riječi samo na temelju Akademijina rječnika, kao što to čini Pandžić«.

O konotaciji riječi *znoj* na spomenutom mjestu Marulić 2021: 87 (tj. Pandžić 2021 b: 87), zapisao sam sljedeće:

> »Riječ je, kako izgleda, o prvim prepjevima Petrarce na hrvatski jezik uopće: *Pokolu ja i vi jesmo iskusili* (›Poi che voi et io più volte abbiam provato‹; RVF 99), te *Plaču svud hodeći minuto življenje* (›I'vo piangendo i miei passati tempi‹, RVF 365). Neke od tu zapisanih vrlo rijetkih hrvatskih riječi u istom *hapax* značenju (›znoj‹ je žega a ›tarzan‹ vrt, poljana) dolaze i u *Juditi* i u *Suzani*«.

Petrarkin sonet (RVF 365) nalazi se dakle, uključujući taj vrlo rijedak pojam s tim značenjem, i u hrvatskome *Firentinskom zborniku*, interkaliran je u *Život svetoga Ivana Krstitelja*. Istina je da je upravo tu riječ u tom značenju kao Marulićevu osporavao Vončina u polemici sa Švelcom. Nije ju uspio osporiti, tj. pronaći i pjesničko »rimovanje *pokoj* x *znoj*« kod inoga autora u vremenu *dok je Marulić još bio živ*, a ima ga Marulić u *Juditi*. Kako Hektorović počinje pisati i prevoditi 1528., četiri godine nakon smrti Marka Marulića, on je to rimovanje preuzeo najvjerojatnije od Marulića. Vončina je pak kasnije sâm na osnovi jedne druge riječi (*ozoja* = previše, odveć itd.) koju također nalazimo u Marulićevoj *Juditi* pokazao što je to zapravo *hapax legomenon*, riječ dakle koja se pojavljuje prvi, ponekad i jedini put zapisana, kao i to čemu ona u filologiji uopće služi, pa sam ga zbog toga i citirao (Pandžić 2009: 123):

> »Usp. Vončina (1994: 144): ›Marulić je umro 1524, a Zoranić je *Planine* napisao 1536. Kad bismo, dakle, u kakvu tekstu nepoznata autora (napisanu za Marulićeva života, prije godine 1524.) našli riječ *ozoja*, imali bismo razloga taj tekst pripisati Maruliću; da je nastao koju godinu prije 1536. i koje desetljeće prije toga, upućivao bi na Zoranića‹«.

Što se pak tiče mojih »navodnih Marulićevih *hapax legomena* i neologizama iz *Naslidovanja*«, Vučković je očito sve pobrkao, odnosno zamračio, najprije sam kontekst rasprave o *Naslidovanju*. Moguš (1976.) u svojoj je recenziji Verdianija (1973.) iznio pet svojih argumenata koji bi trebali pobiti zaključak da je Marulić autor *Firentinskoga zbornika*. Svih pet sam temeljito pretresao i pristojnim filološkim protuargumentima oborio (usp. Pandžić 2009: 62-99). Ovdje donosim samo jedan od tih pet oborenih argumenata (ib. 67):

> »Moguš (1976: 49) nastavlja: ›Treći je dio još zanimljiviji. Rečeno je da se uz imenicu sestrica najčešće upotrebljava atribut *poljubljena*. Tu sintagmu upotrebljava autor kodeksa gotovo automatski. A u konkordiranim Marulićevim tekstovima uopće nema riječi *poljubljena*. I s drugim je atributima gotovo isto: riječi *bogoljubna* također nema, pridjev *jedini* nalazi se samo jedanput u muškom rodu i jedanput u srednjem, a nijedanput u ženskom [...], dok je za *pridraga* samo jedna potvrda uz imenicu Anka‹.
>
> Sâm Moguš je, nekoliko godina kasnije, izdajući Marulićev (1989 a) prijevod Kempenčeva *Od naslidovan'ja Isukarstova* priredio i cjelovit, zapravo čestotni rječnik toga djela. Na str. 304 on bilježi čak 17 potvrda za atribut *poljubljen*: »poljubljen 17 (*-ø* 1, *-a* 1, *-i* 4, *-ih* 2, *-im* 2, *-o* 1, *-oga* 5, *-omu* 1«. Na istom mjestu je jedanput potvrđena i imenica *poljubljen'je*. Dakako, muški oblici su dominantni jer je čitavo Kempenčevo djelo upućeno pripadnicima jednoga muškog reda, gdje često stoji *fratres* ili *flii carissimi*. I adjektiv *bogoljuban* nalazimo tu (str. 239), čak 35 puta u istom djelu, od toga 7 puta u ženskom obliku. *Pridragi* se opet (str. 313) nalazi 4 puta. Dakle, Moguš u računalu nije imao ovo djelo Marulićevo, pa naravno nije ni mogao naći potvrde za navedene pridjeve. Stoga, dabome, ne vrijedi ni ovaj njegov argument protivu Verdianija«.

Vučković Moguša uopće ne spominje, očito je i zbog čega, ali zato uvelike hvali Malić (1976) i Malinar (2002), a one su kao svoj vrlo važan argument protiv atribucije *Firentinskoga zbornika* Marku Maruliću navodile upravo »egzaktne« kompjutorske konkordancije Milana Moguša. Oko tih se manjkavih konkordancija na temelju tek jednoga dijela Marulićevih djelâ (»dvanaest pjesama«) i, slijedom toga, pogrješnih zaključaka, očito i danas vrti *sva argumentacija* Josipa Vučkovića.

Što se pak tiče mojih »navodnih Marulićevih *hapax legomena* i neologizama iz *Naslidovanja*«, niti jedan ne potječe od mene, sve je potvrdio Josip Hamm, njega citiram, ipak samo zato što on filološki dosljedno zaključuje što se tiče *Dijalogâ Grgura Velikoga*, datirani je to splitski rukopis iz 1513. (N° 9 Celottijeve zbirke). Vučković postojano ignorira ili krivo tumači moju argumentaciju, ponavljam ju zato još jedanput, inače bi to, kod korektne citacije i interpretacije druge strane, bilo posve nepotrebno (Pandžić 2009: 121-122):

> »*Dijalozi* su [...]«, kako veli Hamm (1978: 4), djelo ›[...] koje se u svojem žanru slobodno može mjeriti s najboljim djelima svjetske književnosti, a prevedeno je tako

lijepim i živim narodnim govorom, da će i danas mnogomu čitaocu izmamiti smiješak i učiniti da sasvim zaboravi da u izvornoj čakavštini čita djelo koje je u hrvatski jezik preneseno prije četiri stotine šezdeset pet godina« [danas je to 512 godina]. Leksik je, nadalje tvrdi Hamm (1978: 56), »po sebi bogat – bogatiji [...] od *Judite* i drugih pjesničkih djela onoga vremena«.

Kada je riječ o leksiku i hapaksima, komentirao sam Hamma (Pandžić 2009: 122-123):

»Tu nam dalje pomaže Hammovo (1978: 56-60) vrijedno izdanje, jer je on iz *Dijaloga* ekstrahirao dvije skupine riječi, kojih: a) ili nema u Akademijinu rječniku, ili su b) zabilježene u izvorima koji su mlađi od *Dijaloga*. Važno je reći da je Hamm u izvore koji su stariji od *Dijaloga* već bio ubrojio i sva poznata hrvatska djela Marka Marulića prema Akademijinu rječniku.

Pod a), dakle od malobrojnih riječi, ako izuzmemo kalkove, kojih ili uopće nema ili ih nema s istim značenjem i(li) dočetkom u AR, tj. kao *hapax legomena* (ἅπαξ λεγόμενον), nalazimo, što Hammu u ono vrijeme nije bilo poznato, jedan broj riječi ne samo u *Dijalozima* nego i u trinaest godina starijemu Marulićevu (1989 a) prijevodu *Od naslidovan'ja Isukarstova*. To su riječi: *arvańa, ajer (kjar, ćar), di[ev]ati se, hiža, hotinje, humiļenstvo, novo* (adv.), *običenje, obitanje, obitati, obujščina, olahčivati, ozdraviti, poštenje*.

Pod b) pak, dakle od riječi koje nalazimo u AR ali su mlađe od *Dijaloga*, Hamm ih nabraja stotinjak, a od istih skoro polovicu nalazimo već u Marulićevu trinaest godina starijemu prijevodu *Od naslidovan'ja Isukarstova*: apustol, blagovanje, daleče, izguliti, jakost, jednak, jerbo, jizbina, kuća, kućni, kućnik, listom, mudarac, muka, namiriti se, narav, nemoć, nenaviditi, neprav, nitkor, obsterti, padanje, pokripļivati, pokriven, pomańkati, pomńa, poslati, posvetilišće, poznivati, pribivanje, pričestivati, silovati, skupiti se, pristojati se, promina, prosterti se, razgovarati, slipoća, slobod, f., smaman, sramota, tvardińa, tverdińa, ustegnutje, uzal, vanjelski, vazdan. Drugim riječima, ta navedena *hapax legomena* koja se, prema Hammu, prvi put nalaze u *Dijalozima Gargura Velikoga* (1513), valja pripisati nikomu drugom nego Marku Muliću, odnosno njegovu malo starijemu prijevodu *Od naslidovan'ja Isukarstova* (1500), a ne *Dijalozima*«.

Zaključio sam (Pandžić *ib.* 123-124):

»Kada uzmemo u obzir da je samo na osnovu jednoga jedinog *hapax legomenon* dokazivano Marulićevo autorstvo određenoga teksta [usp. citat gore Vončina 1994: 144], onda doista ne treba iznenaditi da ja ovdje, bez obzira na to da li je Marulićev prijatelj Marko Natalis bio pisar ili nije, [i] *Dijaloge Gargura Velikoga* u preliminarnom zaključku smatram prevodilačkim djelom Marka Marulića. Tolika koncentracija Marulićevih *hapax legomena* u djelu koje je nastalo u Splitu samo nekoliko godina nakon *Od naslidovan'ja* [nesporna Marulićeva autorstva] ne može biti nikakva slučajnost. Da su *Dijalozi* opet u grafiji posve slični onom ›marulićevskom‹ umetku iz *Vartala* Petra Lucića, a kaligrafski, preko istoga pisara, rukopisu N° 6 iz 1514. s potpisom .M. u kolofonu, (u kojemu inače nalazimo mnoga ista *hapax legomena*,

uključujući i Marulićev apsolutni *hapax legomenon* ›aruagna, *f.*‹), valja zaključiti da trenutno nitko drugi iz Splita ne dolazi u obzir kao autor *Dijaloga* osim Marka Marulića«.

Na koncu se Vučković u navedenome citatu vraća svojemu vrlo omiljenom argumentu u *tekstopraznom prostoru*: »[...] ti su *leksemi mogli dugo živjeti u usmenoj komunikaciji* i prije nego što su bili prvi put zabilježeni pismom [...]«. Tako je, ta argumentacija bez pisma i logične uzročno-posljednične veze pisanih riječi i razvoja jezika i književnosti, vrijedi možda *za pretpovijesnu epohu, ne i za razdoblje ljudske povijesti* koja je u svojim istraživačkim temeljima uvijek *filološka*. U drugopropaloj Jugoslaviji bi se ponekad takva argumentacija koja se oslanjala na *pretpostavljenu usmenu komunikaciju bez konkretnih zapisa* često znala ironično pripisivati tzv. »resavskoj školi«, tj. ako i nema nikakvih pisanih dokumenata za određenu tvrdnju, postojala je nekoć ipak ta slavna pisarska škola i tradicija, pa je ona sigurno poznavala i te, danas nepostojeće zapise.

Third Day 21 *Monday, 27th June, 1966*

CROAT MANUSCRIPTS

327 GREGORY THE GREAT (*Pope, Saint*) DIALOGI, in Croat translation, *manuscript on paper, 185 ll., lacks the first leaf (probably blank), 20-22 lines and headline, written in a good hand of humanistic type, large and small initials in red touched with blue, headline and chapter headings in red, f. 159 has a penwork border in red and black, f. 9 detached, waterstains but the first five works in the volume perfectly legible, the last ten leaves (containing the sixth work) somewhat defective, nineteenth-century boards, from the Celotti collection (sale in our rooms, 25 March 1825, lot 157), MS. 936* 8*vo* [*Dalmatia*], 1513,

*** THE EARLIEST DATED MANUSCRIPT OF A TRANSLATION INTO CROAT OF ANY WORK OTHER THAN THE BIBLE. The date, *kal. maii* 1513, occurs in the border of f. 159 with the initials (of the translator or scribe) M.N. The translation, which is unpublished, was probably made by a Croat humanist in the circle of Marko Marulić.

The volume also contains:

2. ff. 160-170. Life of St. Gregory the Great, in Croat.
3. ff. 171-172*b*. Legend of St. Placidus, in Croat.
4. ff. 173-175. Life of St. Juliana, in Croat.
5. ff. 175*b*. *Od jednoga mladića*, [of a young man].
6. ff. 176-185*b*. Reflections on the Passion of God: *mišleńe muke božje*.

Items 2-5 are contemporary with the first work. Item 6 is probably a little earlier and is perhaps of monastic origin.

IV.

Historijska lingvistika, povijest slovopisa i povijest oblikâ poglavito, mogu uvelike pomoći u atribuciji anonimnih povijesnih tekstova hrvatskoga jezika. Ako, primjerice, jedan latinicom pisani anonimni tekst ima i *u detaljima* vrlo sličan slovopis s jednim drugim autorskim rukopisom iz istoga doba, za pretpostaviti je da i anonimni tekst dolazi od istoga autora ili kopista. Naravno, u tom su slučaju nužne i ine kontrolne instancije, valja uspoređivati s njima i druge rukopise toga doba od drugih autora, njihov mogući zajednički slovopis, leksik i *hapaks legomena*, vodene znakove papira i sl. To je dakle čitava mreža instancija gdje osim historijske lingvistike i pomoćne povijesne znanosti pomažu filologiji u ponovnom »prepoznavanju« odnosno atribuciji povijesnih tekstova stvarnomu autoru.

Još od 19. st. (staro)slavenski se kodeksi uvijek izdaju s uputama o (orto) grafiji i leksici rukopisâ, to je velika pomoć u čitanju i razumijevanju teksta onima koji su slabije upućeni u povijesni slovopis/fonopis. Tako se omogućuje i usporedivost s inim kodeksima i općenito rukopisima, recimo pri utvrđivanju koji je od njih stariji ili o kojoj je (ne)poznatoj pisarskoj i grafijskoj redakciji riječ. U idealnom slučaju je kritičkim izdavanjem tekstova *u izvornoj grafiji* moguće na dulje staze osigurati istraživački instrumentarij za analize tekstova usporedive ili različite starosti. Zbog toga sam kritičko izdanje Marulićeve Judite (2021) priredio izvornim slovopisom, usporedno gajicom i preslikom prvotiska iz 1521. Zamjenom staroga latiničnoga slovopisa gajicom i u kritičkim izdanjima bitno je umanjena mogućnost detaljnih usporednih analiza ranijih hrvatskih narodnojezičnih tekstova. U tom slučaju je nužno ipak u opisu takvih rukopisa dodati i konkordanciju slovopisâ, odnosno fonopisâ predmetnoga i usporedivih inih datiranih rukopisa iz približno istoga doba i iste arealne provenijencije.

Toj svrsi služi sljedeća sinopsa i kratki komentar grafijskih osobina splitskih rukopisa Marulićeva doba i autorstva (neki su njegovi autografi, druge su pisali njegovi pisari) i grafije tiskane *Judite* (1521). Nekoliko inih ali mlađih rukopisa, vjerojatno su prepisani nakon Marulićeve smrti 1524., ovdje ne kolacioniram, iako je Marulovo autorstvo istih neupitno. Takav je primjerice rukopis N° 14 koji sam usporedio s Danteovim primjerima oholosti iz *Purg.* XII, a koje Marulić dijelom donosi i u svojim latinskim djelima, kao i u *Firentinskome zborniku* kako sam to ovdje opisao. Ipak, iako je rukopis N°14 datiran 1532., radi se dakle o mlađem prijepisu, grafija je uglavnom ista kao i kod rukopisâ koji su napisani još za Marulićeva života u Splitu, novina je redovito pisanje *ÿ* umjesto *ỳ* za /j/ i /i/. U tablici uspoređujem samo »kritična« slova i glasovne realizacije (fonopis) po kojima se mogu utvrditi razlike i

sličnosti. Nju preuzimam iz *Predgovora* svojega izdanja *Judite* (Marulić 2021: 106), također i kratke komentare koje ponegdje kratim, a ponegdje proširujem. Smjerodavna okosnica usporedbe je grafija *Judite* (1521) iako je taj tekst u tisku grafijski pojednostavljen, ali ipak dovoljno sličan grafiji uspoređenih splitskih rukopisa toga doba.

Grafiju *Judite* opisao je još Tomo Maretić (1889: 11-14), a usporedbu s najstarijim umetkom Marulićevih drama i *Života svetoga Ivana Krstitelja* iz *Vartala* (Lucić 1990) donio je Mladenović (1959). Judita je grafijski pojednostavljena, to je tražila i tipografija, neki dubleti su izbačeni, tako ona više nema ỳ (ipsilon s točkom) za /j/ i /i/, što je i tipografijski vrlo teško izvedivo. Takav ipsilon je vrlo rijedak jedino u *Acta Pilati* (N°11 iz 1513.), iako ga redovito ima od njega ovisni rukopis *Od rasutja jerosolimskoga* (N° 3, također iz 1513.). Inače, svi uspoređeni rukopisi kao i *Judita* poznaju i pisanje *g* za /j/. Razlike su uglavnom u čestoći pisanja pojedinih znakova. Najveći postotak pisanja ỳ za /j/ i /i/, te g za /j/ imaju oba najstarija rukopisa, tj. umetak iz *Vartala* (o. 1500.) i *Zardin* iz 1508., također novopronađeni molitvenik s Košljuna, dočim ih *Firentinski zbornik* nešto rjeđe koristi, ali ipak u oko trećine primjera. U svakom slučaju svi rukopisi su usporedive, afine, čak monogene grafije, uz posve normalna odstupanja po čestoći uporabe znakova, a po pisanju jedinstvenoga *ỳ* s jednom točkom za /j/ i /i/ (hrvatska latinična ortografija ne poznaje taj znak nakon Marulove smrti, piše se obično *ỳ*), g za /j/ i sl., zaključujem da se tu radi o jedinstvenoj grafiji kojom se služio Marulić u *Vartalu* i *Zardinu*, uz sitne izmjene odnosno pojednostavljena i u tiskanoj *Juditi* (usp. Mladenović 1959), dočim su pisari uglavnom slijedili njegove uzance uz određena odstupanja. Posebno je zanimljivo pisanje glasa /v/ što ovdje izvan tablice objašnjavam. Redovno se po latinskom običaju i za /u/ i za /v/ u minuskuli piše *u*, a u majuskuli *V* po latinskom običaju, kako u *Juditi* tako i u svim uspoređenim rukopisima. U svim se uzorcima za /v/ ponekad piše redudantno ili zamjensko *f*, najčešće u kosim padežima s dočetkom *-ouf, -of*, ali i drugdje kada valja naglasiti da se čita /v/ a ne /u/. Marulićev *slovopisni hapax* je pisanje dvostrukoga *uu* za /v/. Maretić (1889: 365) izrijekom tvrdi da se u čitavoj hrvatskoj latiničnoj slovopisnoj povijesti do reforme u 19. st. udvostručeno *uu* za /v/ piše samo »u jednoga pisca [Marulića], koji ima i druge znakove [u, f]«. Maretić je bio u pravu, tako je pisao i tiskao Marulić u *Juditi*, ali i *svi njegovi pisari* iz gornje tablice, čime je na još taj jedinstven način potvrđena slovopisna međuovisnost svih gore uspoređenih rukopisâ iz Splita nastalih za njegova života, bez obzira tko ih je pisao, Marulić ili njegovi pisari. Metateza *vs-* > *sv-* provedena je u *Juditi* skoro dosljedno, isto tako uz poneku iznimku i u najstarijemu dijelu *Vartala* i u *Zardinu* (1508), u

Fonemi	*Vartal* IVa31 o.1500.	*Fir. Zb.* Nº 1 o.1521.	*Zardin* Nº 13 1508.	*Od rasutja* Nº 3 1513.	*Acta Pilati* Nº 11 1513.	*Dijalozi* Nº 9 1513.	*De vita sol.* Nº 6 1514.	*Diurnellus* 1489-1508.	*Judita* 1521
c	c	c	c,ç	c, ç	c	c	c, ç	c, ç	c
č	ç, c	ç	c,ç,	ç, c	c, ç	c, ç	ç, c	ç, c, cc	c
ć	ch	h, ch	ch	ch	ch	ch	ch	ch	ch
i	i,ẏ,j	i, j, ẏ	i, ẏ, j	i, ẏ, j	i, j	i, ẏ, j	i, ẏ, j	i, ẏ	i
j	ẏ,gj,i,ø	ẏ,g,j, ø	ẏ, g, j, ø	ẏ, g, j, i, ø	g, j, ẏ, i	ẏ, g, i, ø	ẏ,g, j,i,ø	g, i, ẏ, ø	i,g, ø
k	ch	ch	ch, c	ch	ch	ch	ch	ch, c	ch
ļ	gl, l	gl, l	gl, l	gl, l	gl, l	gl, l	gl, l	gl, l	gl, l
ľj	lẏ, li	lẏ, li	lẏ, li	lẏ, li	(lẏ), li	lẏ, li	lẏ, li	lẏ, li, lg	li
ń	gn	gn, nẏ	gn	gn	gn	gn	gn	gn	gn
ńj	nẏ, ni	nẏ, ni	nẏ, ni	nẏ, ni	(nẏ), ni	nẏ, ni	nẏ, ni	ni, nẏ	ni, ny
s	s, ſ	s, ſ, z	s, ſs	s, ſ	s, ſ	s, ſ	s, ſ	s, ſs	ſ, s
š	s, ſ	ss, s	sc,ſc,s,ſ	sc, ſc, s	sc,ſc,s,ſ	sc,ſc,s	sc,ſc,s,ſ	ſc, ſ, s	ſc, ſ, s
z	z, s, ſ	s, ſ, z	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ſ
ž	z, s, x	s, x, ss, z	z, s, x	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ſ	z, s, ç, ſ	z, s, x

oba rukopisa dakle za koje držim da su Marulovi pisoruci. U *Firentinskom zborniku* i u drugim ovdje uspoređenim rukopisima dolazi i jedan i drugi oblik ili prevladava *vs-/fs-*. U rukopisu pak N° 6 iz 1514. (*De vita solitaria*) skoro isključivo dolazi *fs-*. To samo potvrđuje da je Marulić u fonologiji kao i u morfologiji, i zbog relativno česte novije štokavske fleksije, već dijelom bio ispred svojih pisara i splitskih uzanci, naročito u *Juditi*, gdje metateza *vs-/fs-* > *sv-* u to doba još nije bila dosljedno provedena. To nije nikakvo čudo jer je on u svoje vrijeme, za razliku od većine Splićana, putovao, komunicirao i prijateljevao s mnogim ljudima i izvan Splita, te tako i s propovjednikom dominikancem Dominikom Buća, štokavcem iz Kotora.

Ovdje uspoređeni rukopisi potječu osim *Vartala, Judite* i Marulićeva molitvenika (*diurnellus*) iz najstarije hrvatske narodnojezične rukopisne zbirke uopće. Prema izvornim signaturama (N°1 – N°22) identificirao sam ju autopsijom skupljajući fragmente Marulićeva hrvatskoga izgubljenog djela po raznim knjižnicama u Europi, prepoznavši u njoj većim dijelom štivo koje je Marko Marulić pisao za svoju sestru Biru u samostanu sv. Benedikta u Splitu (Pandžić 2009). O toj zbirci više u sljedećem poglavlju.

16. O POVIJESNOM DUGU HRVATSKE FILOLOGIJE

Katalog nepoznatih i zatajenih hrvatskih djela Marka Marulića

I.

Izdajući *Pjesme Marka Marulića* zajedno s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim u prvom svesku niza *Stari pisci hrvatski* (1869) koji je, usput rečeno, preživio sve vlasti i države ali je *de facto* polako, kako to danas izgleda možda i nepovratno, ugašen u slobodnoj i neovisnoj Republici Hrvatskoj, Vatroslav je Jagić izrazio nadu »[...] da će se danas sutra i u prozi naći više hrvatskih djela Marulićevih, negoli za koja sada znamo«. Potraga za njegovim rukopisima bila je tada otvorena, traje i danas, iako je edicija *Sabrana djela Marka Marulića* pokrenuta u Splitu još 1984. u komunističkoj Hrvatskoj, zaključena (*pace*) već 2011., a do danas *nisu integralno objavljena* ni njegova najpoznatija *latinska* djela: *Institutiones, Evangelistarium* i *Davidiadas*. Izdavački problem nisu dakle samo ovdje navedena mnoga njegova *hrvatska* djela u rukopisu, ona su, međutim, za razliku od latinskih, već pola stoljeća predmet sporenja sve manjega broja aktivnih marulista u Hrvatskoj. Bit će ih uskoro još manje i zbog toga što je Marulić uklonjen iz školske lektire pa ga i fakulteti sve manje istražuju.

Zbog primordijalne važnosti samoga djela u hrvatskoj umjetničkoj narodnojezičnoj i općenito kulturnoj tradiciji, ali i zbog *povijesnosti spoznaje* autorskoga djela Marka Marulića u hrvatskoj književnoj povjestnici, i u ovom poglavlju ću kritički odgovarati i na najnovija ponavljanja starih osporavanja, zapravo posvemašnjih negiranja postojanja njegova opusa u rukopisu. Ako nema Marulićevih tekstova u rukopisu, izlišne su sve rasprave i povijesnoknjiževne interpretacije o njima. Dakle, pretpostavka za filološki prodor u smislu cjelovitije interpretacije djela Marka Marulića bila jest i ostaje u budućnosti: restitucijom utvrditi prošireni opseg njegovih pisanih i risanih djela u smislu temeljnih istraživanja (*Grundlagenforschung*), što bi moglo omogućiti i novi, uvelike prošireni, najprije pregledni korpusni uvid u temeljne postavke i pretpostavke svekolike rane hrvatske *narodnojezične*, ali i humanističke *latinske umjetničke* poezije i proze. Uza sve to, a paralelno s umjetničkom, posebnu važnost ima i tzv. *korisna književnost* (*Sachprosa*) na narodnom jeziku, po-

sebno ona koja je imala šire slušateljstvo, bilo da je riječ o lekcionarima u crkvi, o *lectio divina* u samostanima ili pak o popularnim dramskim pučkim skazanjima za sve slojeve društva. Trenutačno stanje hrvatske marulistike, zarobljeno u vlastitim nefiloloških negacionističkim parametrima, ne vidi ni potrebu istraživanja, a kamoli novoga interpretiranja Marulićevih hrvatskih ili latinskih povijesnih uspješnica.

Marulićevi *hrvatski* rukopisi koji su otkriveni od 1950. do danas leže još uvijek po knjižnicama i arhivima. Ne tiskaju se više jer je izdavanje njegovih *hrvatskih* djela *de facto* zaključeno ratne 1994. godine (Marulić 1994), očekivanoga, čak i najavljenoga, nastavka u Književnom krugu Split nije više bilo. Od velike je potrebe, barem za rijetke pojedince kojima je *istraživanje* hrvatskoga književnoga naslijeđa na umu, ono nikada neće biti »riješeno«, utvrditi barem popis, otkrivenih ali zavjerom šutnje zatajenih rukopisnih djela autora Marka Marulića. Ovdje ću i zbog te činjenice popisati barem glavne Marulićeve hrvatske rukopise, iako bez popisa svih pojedinačnih sastavnica različitih kodeksa. To bi onda bila cijela knjiga za sebe. Najprije ću se posvetiti rukopisima zbirke koju sam kao zbirku, dakle ne kao pojedinačne rukopise, i otkrio. Ti rukopisi nisu bili ili uopće poznati ili priznati kao djela Marka Marulića.

Ovaj katalog bi tako mogao poslužiti kao ›prva orijentancijska pomoć‹ onima koji bi za svoje završne radove na fakultetima možda htjeli izabrati, primjerice, kritičko izdanje i komentar jednoga od mnogih nepoznatih hrvatskih rukopisa Marka Marulića. Do danas su ti rukopisi nepoznati, zatajeni ili vehementno osporavani, pa se marulisti u Hrvatskoj s velikom nelagodom, ako uopće, osvrću na tu građu.

Cjelovit popis i opis tih rukopisa dat će veliki katalog *Marcus Marulus redivivus* na kojemu se radi. Među njima ima čak i Marulićevih autografa, iako su to većinom apografi, prepisivali su ih Marulićevi pisari iz njegova pisanoga predloška ili usmenoga diktata u čistopis. Tradicija prepisivanja potrajala je čak cijelo 16. stoljeće, potom je zamrla. Po dataciji, fonologijskoj i leksičkoj *analizi splitskoga govora onoga doba* te po vodenim znakovima papira (filigranima) i datacijama, mnogi od tih rukopisa potječu iz vremena Marulićeva života iz Splita. I u anonimnim prijepisima iz sredine 16. stoljeća nalazimo sadržajne, pojmovne i jezične osobine koje upućuju na njega kao stvarnoga autora. Nakon smrti dvojice zadarskih profesora, Branimira Glavičića (1926-2010), izdavača njegovih latinskih djela, i Nikice Kolumbića (1930-2009), izdavača njegovih hrvatskih djela, u kroatistici i hrvatskoj humanistici Marulić je vrlo brzo postao ›obsolet‹, danas se kaže ›otkazan‹. I zbog toga su moja istraživanja njegova opusa, ali ne isključivo zbog toga, kod nekih hrvatskih marulista, posve nesuvereno, obavijena velom šutnje.

Svako od rukopisnih hrvatskih djela Marka Marulića ima svoju povijest, uključujući ponekad i datum nastanka, monogram autora .M. i sl., ali oni imaju i povijest ponovnoga otkrića, što ću uz neke rukopise ukratko i komentirati. Veći sam broj prije nepoznatih Marulićevih rukopisa osobno tijekom dvaju desetljeća istraživačkoga rada pronašao po Europi, ili sam druge, odavno poznate ali anonimne rukopise, s novim dokazima uspio pripisati autoru Marku Muliću. Niže navedeni hrvatski rukopisi izvorno potječu uglavnom iz samostanskih knjižnica sestara benediktinki (Split, Trogir, Zadar), franjevki i franjevaca na hrvatskoj obali Jadrana, bez obzira gdje se oni danas čuvaju. A kada dodamo i ponekad pomiješane hrvatske i latinske rukopise, te njegove mnoge glosirane inkunabule, rukopisna se građa Marka Marulića trenutačno nalazi u sljedećim mjestima i raznim knjižnicama: London, Oxford, Glasgow, Beč, Firenca, Rim, Venecija, Zagreb (NSK, Arhiv HAZU), Split (Franjevački samostan Poljud, Samostan sv. Frane, Dominikanski samostan, Nadbiskupska knjižnica, Arheološki muzej, Sveučilišna knjižnica), Zadar (Samostan sv. Frane, Državni arhiv, Sveučilišna knjižnica), Košljun (Franjevački samostan), Rab (Franjevački samostan Kampor i Samostan franjevki u Rabu), Cres (Samostan sv. Frane), Dubrovnik (Mala braća, Dominikanski samostan, Znanstvena knjižnica), Cavtat (Bogišićev arhiv) i Hvar (Franjevački samostan). To nije konačna topografija rukopisa Marka Marulića. Potpunija katalogizacija i opis svih, uključujući i sačuvane rukopise njegovih već objavljenih hrvatskih i latinskih djela, spomenuh već, u izradbi je kao sljedeći svezak ovoga niza (radni naslov): *Marcus Marulus redivivus. Katalog rukopisa i glosiranih inkunabula Marka Marulića.*

Na koji sam način tražio i pronašao te kodekse te ih po izvornim signaturama povezao u prvu, k tome *najveću i najstariju zbirku* hrvatskih narodnojezičnih rukopisa, opisao sam priličito detaljno u svojoj knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009). Dostupna je na internetu preko poveznice u LITERATURI ovdje ili preko tražilice na mreži. Iako su moja istraživanja i publikacije o Muliću bile od tada do danas *radikalno ignorirane* u uskom i vrlo povjerljivom kružoku hrvatskih marulista, nedavno je Josip Vučković (2025: 172) praktično cijelu svoju disertaciju posvetio pobijanju mojih argumenata o Marulićevim rukopisima, posebno mojih inicijalnih istraživačkih pristupa:

> »Kad se već dotičem Pandžićeva komentara o Bajamontijevim bilješkama, trebam se osvrnuti i na nagađanje da je Bajamonti poznavao i Firentinski zbornik koji tobože spominje po staroj signaturi N. 1 (Pandžić 2009: 32-33). Ta se Pandžićeva pretpostavka temelji na sljedećoj bilješci: ›Vitturi, Lettera del Sigr. Nicolò Vitturi al Sigr. Pietro Lucio sopra una Canz. Illirica di Marco Marulo. Ms. (Crvenim slovima:) P. C. N°

1. U Capogrossa? Nepoznato‹ (Milčetić 1912: 151; usp. Pandžić 2009: 32). Čini mi se da Pandžić olako isključuje mogućnost da se signatura N. 1 iz te bilješke odnosi na pismo Nikole Vitturija Petru Luciću, a ne na kodeks u kojemu je sačuvan predmet njihove prepiske. Međutim, čak i ako bi se Bajamontijeva bilješka odnosila na neki kodeks s Marulićevom pjesmom, pretpostavka da bi taj kodeks morao biti upravo *Firentinski zbornik* nije uvjerljivo argumentirana. Slične su se signature koristile i u drugim knjižničnim zbirkama [...]«.

U svojoj knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009: 28-38 i *passim*) doista se bavim, kao uvodom u istraživanje Marulićevih rukopisa, Bajamontijevom atribucijom njegovih kodeksâ prema signaturama N° 1 i N° 21 koje je on dokumentirao malo prije 1800. godine u jednomu pismu Nikole Vitturija Petru Luciću iz kojega je crpio dio informacija. Nikola Vitturi je koncem 16. stoljeća bio dobar poznanik, vjerojatno i prijatelj Petra Lucića, oca povjesničara Ivana Lučića, koji je bio sakupljač rukopisnoga *Vartala*, najvećega izvora za hrvatsku poeziju Marka Marulića (usp. Lucić 1990). Obitelj Vitturi je imala tijekom vremena i više sestara benediktinki u samostanu u Trogiru iz kojega je Ivan Kukuljević Sakcinski odnio u Zagreb (Arhiv HAZU) barem tri hrvatska kodeksa: *Vartal, Lulićev zbornik* i *Život sv. Jeronima*. To su rukopisi koji najvećim dijelom ili isključivo sadrže djela Marka Marulića. Vitturi je prema citiranom pismu bio zainteresiran za Marulićeve rukopise, jedan drugi rukopis je i sam prepisao, pa je vrlo vjerojatno bio dobro upućen i u hrvatsku lektiru u Samostanu sv. Nikole u Trogiru i sv. Benedikta u Splitu, ali i sv. Marije u Zadru. Znao je svakako iz razgovorâ što je to Marko Marulić prije nekog vremena od lektire sastavio i u rukopisima ostavio sestrama sv. Benedikata za *lectio divina*. Koncem 16. stoljeća ti rukopisi vjerojatno još nisu bili oštećeni i često akefalni kao danas.

Međutim, Vučković se ovdje osvrće samo na rukopis sa signaturom N° 1. Tu sam signaturu otkrio na *Firentinskome zborniku* i preko nje prvi put povezao mnoge ine hrvatske rukopise s tim zbornikom, jer su i ini kodeksi nastavljali slijed signatura od N° 1 do N° 22. Splićanin Julije Bajamonti je koncem 18. stoljeća čitao zapis o rukopisu N° 1 i u njemu prepoznao jednu hrvatsku pjesmu u slavu sv. Jeronima. U tom se zborniku s tom signaturom ona doista i nalazi, i to kao *jedina* hrvatska pjesma u slavu Jeronima u kodeksu N° 1. Radi se dakle ipak i o do danas jedinom rukopisu sa signaturom N° 1 u kojemu se nalazi pjesma u slavu Jerolima, pa je Bajamontijevo svjedočanstvo i o rukopisu i o Marulićevoj poeziji u njemu prema sadržaju pisma Nikole Vitturija pouzdano, odnosno filološki ovjereno. Kao i u mnogim inim primjerima u svojoj disertaciji, zapravo *uvijek i samo* kada se radi o mojim argumentima, Vučkoviću ništa »nije uvjerljivo«, mogle su se, biva, u konkretnom

slučaju takve signature pisati »i u drugim knjižničnim zbirkama«. Mogle jesu, ali on ne navede ni jednu sličnu zbirku, a meni neka *ina hrvatska rukopisna zbirka* iz toga doba nije uopće poznata, a koja bi također potvrdila autorstvo jednoga autora u tri rukopisa istoga tipa katalogizacije odnosno *s istim tipom signatura u slijedu*. Ta tri su opet u zbirci koja broji čak 22 kodeksa.

Nadalje, Vučković ovdje prešućuje involviranost drugoga kodeksa N° 21 u moj dokazbeni postupak, njega također spominje Bajamonti s tom signaturom, danas je to R 6634 (NSK). O njemu sam već naširе pisao, sadrži većinom Marulićeve otprije poznate i priznate pjesme, neke od preostalih anonimnih sam osobno pripisao njemu, a samo jedna je izrijekom navedena kao djelo Petra Hektorovića. Za sve druge pjesme pisar nije navodio ili vrlo rijetko ime jer su one Marulićeve, a nedostaje i naslovnica rukopisa na kojoj je bilo ime autora. Izbjegavajući Bajamontijevo spominjanje i druge signature (N° 21), jednoga po Bajamontiju bez sumnje Marulićeva rukopisa, Vučković pokušava zamračiti cijelu argumentaciju i detaljno opisan istraživački napor glede pronalaska i identificiranja rukopisne zbirke u koju spadaju i ta dva rukopisa. Pače, kao njegovi su potvrđeni prije svih inih upravo rukopisi N° 1 i N°21. Molim čitetalja da na internetu pročita, ako nađe vremena, navedenih jedanaest stranica iz moje knjige (Pandžić 2009: 28-38), ne mogu ih *in extenso* citirati i sebe ponavljati, te da u knjizi dodatno pogleda kopije Bajamontijevih bilježaka o Vitturiju i Marulićevim rukopisma. To su Sl. 6 u knjizi s citatom, ovdje ga kratim: »un MS che contiene alcune poesie illiriche di Marco Marulo. Il detto MS. è segnato N° 21«, te Sl. 7 u knjizi sa zapisom samoga Vitturija na njegovu prijepisu *Života sv. Jeronima* (I b 127, Arhiv HAZU): »ho copiato da un altra simile«. Rukopisi N° 1, N° 21 i I b 127 sadrže i danas *nesporno i realno* poeziju i prozu Marka Marulića, dok N° 1 (*Firentinski zbornik*) i I b 127 (Vitturijev prijepis iz starijega predloška) sadrže isti *Život svetoga Jeronima* odnosno, kako je utvrdio Verdiani (1973: 60): »oba teksta nesumnjivo proizlaze iz istoga hrvatskoga prototipa« što prihvaća i Lučin (usp. Lučin & Špoljarić, ur. 2020: 84). Vitturi govori o tome prototipu iz kojega je sâm prepisao *Život svetoga Jeronima*. Ni taj prototip kao ni rukopisi N° 1 i N° 21 sigurno nisu bili »zadarskoga podrijetla«, kako bi to htio Vučković.

Nakon tih otkrića, ne poznajući tada još aukcijske *Catalogues* 1825., 1966., 1970. i 1976. kuće Sotheby's iz Londona (Sl. 26), tražio sam druge rukopise i signature pozicionirane između N° 1 i N° 21. Ako i koji ini *hrvatski* kodeks pronađem sa signaturama između ta dva broja, zaključio sam, bit će definitivno potvrđeno da se Bajamontijevo citiranje Vitturija odnosno njegov zaključak da pjesma u slavu Jeronima koju je on vidio u kodeksu N° 1 doista postoji, a nalazi se *isključivo* u *Firentinskome zborniku* koji nosi signaturu

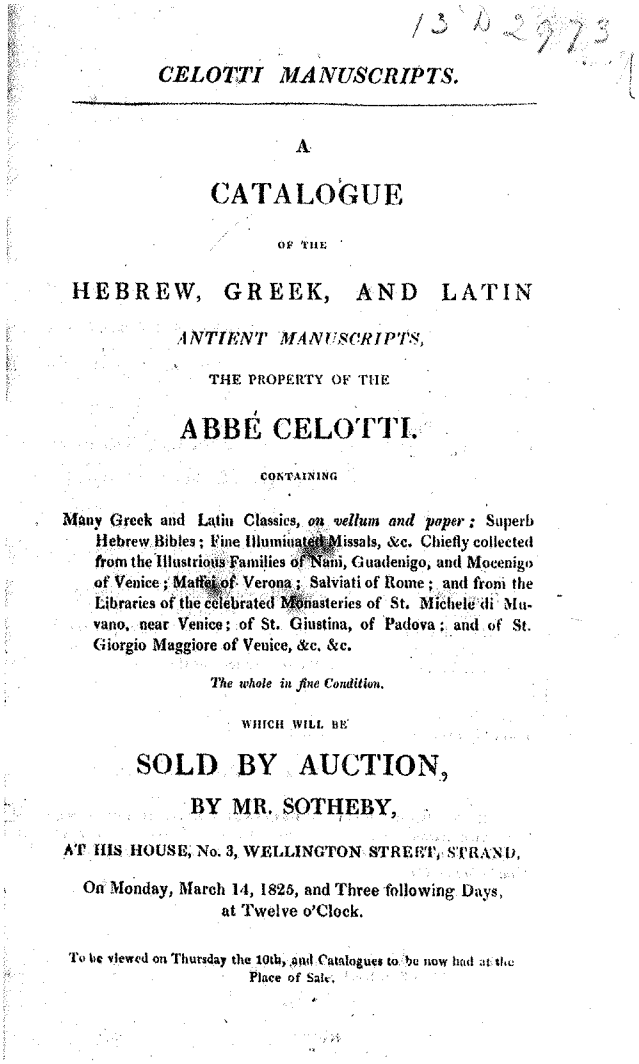

13 D 2973

CELOTTI MANUSCRIPTS.

A

CATALOGUE

OF THE

HEBREW, GREEK, AND LATIN

ANTIENT MANUSCRIPTS,

THE PROPERTY OF THE

ABBÉ CELOTTI.

CONTAINING

Many Greek and Latin Classics, *on vellum and paper;* Superb Hebrew Bibles; Fine Illuminated Missals, &c. Chiefly collected from the Illustrious Families of Nani, Guadenigo, and Mocenigo of Venice; Maffei of Verona; Salviati of Rome; and from the Libraries of the celebrated Monasteries of St. Michele di Muvano, near Venice; of St. Giustina, of Padova; and of St. Giorgio Maggiore of Venice, &c. &c.

The whole in fine Condition.

WHICH WILL BE

SOLD BY AUCTION,

BY MR. SOTHEBY,

AT HIS HOUSE, No. 3, WELLINGTON STREET, STRAND,

On Monday, March 14, 1825, and Three following Days, at Twelve o'Clock.

To be viewed on Thursday the 10th, and Catalogues to be now had at the Place of Sale.

Sl. 26: *Catalogue 1825*, aukcijski katalog zbirke (i) hrvatskih rukopisa

N° 1. U njemu ona ima naslov »An'jelske kriposti nebeskoga kora«. To je opet i jedina pjesma u Jeronimovu slavu u tom rukopisu, pa je ona *isključivo* Marulićeva autorstva što je po Vitturiju već u 16. stoljeću ovjereno. Ona je naime zapisana u tom rukopisu koji doista ima i signaturu N° 1. Kako su i ini pjesnički dijelovi toga zbornika isključivo Marulićeva autorstva, što je već ranije bio utvrdio Verdiani (1957, 1973), onda su, po mojemu ondašnjem zaključku, i »poesie illiriche di Marco Marulo« odnosno cijeli kodeks N° 21 (današnji R 6634 iz NSK) analogno, djelo Marka Marulića, bez obzira tko

je bio prepisivač. Pun pogodak je uskoro bilo otkriće rukopisa N° 12 iz iste zbirke koji je potvrdio predmnijevano postojanje *čitave zbirke* s numeriranim signaturama barem od N° 1 do N° 21. Naime, N° 12 je bio čak nesporan tekst Marulićeva prijevoda *Od naslidovanja Isukarstova* Ivana Gersona, tj. Tome Kempenca, iako ga je Milan Moguš jedno vrijeme pokušavao osporiti zbog (orto)grafijskih razlika u tekstovima dva prepisivača.

Preslikanu naslovnicu sa signaturom N° 12 pronašao sam kod Kulundžića (1977: 501), potom sam i u NSK pregledao taj Marulićev rukopis. Hrvoje Morović (1971/ 1972) ga je čak i objavio pod Marulićevim imenom, brzo spoznavši da se radi o prijepisu iz zadarskoga primjerka istoga djela koji je preveo Marko Marulić, a naslov mu je i *incipit* citirao Kukuljević izdajući *Pjesme Marka Marulića* (1869). Dakle, tri kodeksa su odjednom bila tu, *sva tri s Marulićevim tekstovima*, sva tri su od iste ruke dodatno, tj. uz postojeće izvorne brojevne signature na prvom listu, katalogizirana i odgovarajućim sadržajnim naslovom opisana (opat Celotti). Kodeks N° 12, nepotpuni Marulićev prijevod *Od naslidovanja Isukarstova*, prijepis je jedne mlađe ruke iz 16. stoljeća, vodeni znak papira je iz 1521. po analizi aukcijske kuće Sotheby's (*Catalogue 1966*). Opis iz kataloga sam preslikao niže u popisu pod N° 12. Ista je ruka s istim figurama i iluminacijama glosirala nekoliko tiskanih *cinquecentina* koje sam tek nedavno otkrio u Splitu u Sveučilišnoj knjižnici.

Osim *Života svetoga Jeronima*, splitskoga podrijetla je i najstariji umetak (oko 1500.) u Lucićevu *Vartalu* (1990). To je autograf (pisoruk) Marka Marulića (usp. Badalić 1957, Pandžić 2009), u njemu je sadržan i *Život svetoga Ivana Krstitelja*, uključujući i prepjev *Magnificata* s posljednjim stihom iz Marulićeve *Judite* u njemu, što smo ovdje već vidjeli. Najveći dio toga rukopisa je i inače Marulićeva poezija u prijepisu Petra Lucića. I taj *Život svetoga Ivana Krstitelja* u proširenom obliku nalazimo također u *Firentinskom zborniku*. Vučković bi se sada morao samokritički priupitati zašto nije tražio i uspoređivao tu *splitsku i trogirsku hrvatsku provenijenciju* najvažnijih dijelova *Firentinskoga zbornika*, sravnjujući dodatno i Marulićevu latinsku *Vita divi Hieronymi praesbiteri*, a ne isključivo talijanske i latinske književne predloške za hrvatske prijevode i preradbe tih tekstova. Konačno, ni Marulić ni Vitturi ni Bajamonti ne dolaze iz Zadra nego iz Splita, Trogira ili Kaštela. Nisu bili ni dominikanci, pa otpadaju sve njegove spekulacije, naravno i one Bratislava Lučina i Ivana Lupića, glede zadarskoga, dominikanskoga ili inoga postanja *Života svetoga Ivana Krstitelja* i *Života svetoga Jerolima našega pravoga Dalmatina* iz *Firentinskoga zbornika*. To se vidi na primjerima već prva tri prepoznata rukopisa, sva tri su puna Marulićeve poezije i proze (N° 1, N° 12, N° 21).

Unatoč svemu Vučković tvrdi da je spomenuta zbirka s londonske aukcije iz 1825. nastala u Zadru i to čak u Samostanu dominikanaca, ne benediktinki, nikako u Splitu. Isključuje da bi osnova te zbirke bila poezija i proza autora Marka Marulića, što potkrjepljuje citatom iz jednoga još neobjavljena članka Ivana Lupića. U tom članku je Vučković prepoznao vrlo uvjerljiv, »važan pronalazak«, jer da se potpis ispod jednoga rukopisa odnosi na tri rodbinski povezane sestre koje su u drugoj polovici 16. stoljeća živjele u Samostanu sv. Marije u Zadru (»riječ je o Žuvici, Mikuloti i Lukreciji Grisogono«). Jedna, navodno najstarija od njih, Žuvica, je po Lupiću ispisala cijeli rukopis *Cvitje* iz bečkoga rukopisa HS 4. Izvorna signatura mu je bila N° 11 u hrvatskoj zbirkci na aukciji 1825. Vučković (2025: 166) objavljuje presliku potpisa i pojašnjava:

> »Već je Pandžić skrenuo pažnju na taj zapis, ali ga je pogrešno pročitao kao zapis imena osobe koja se navodno zvala ›*Luchretia de Grisogonis Michulova*‹ (Pandžić 2009: 113). Očito je da najveći dio toga zapisa potječe od najstarije Žuvice. U njezinu duktusu Lupić je prepoznao ruku koja je ispisala *Cvitje od gospodina svetoga Frančiska* iz bečkoga rukopisa HS 4 (Lupić 2024). Posrijedi je važan pronalazak koji nam pokazuje da su redovnice u hrvatskoj rukopisnoj književnoj kulturi XVI. stoljeća mogle imati i aktivniju ulogu od posrednoga uvjetovanja sadržaja i forme svojim obzorom očekivanja (Lupić 2024). Poklonimo li povjerenje starim opisima izgubljenoga *Života Marije Magdalene*, Žuvici bismo morali atribuirati i taj rukopis (Sotheby's 1970: 54; usp. Hamm 1987: 9)«.

Doista, jedno slovo sam pogrješno pročitao *Michuloue* umjesto *Michulote*, a cijela zabilješka koju sam otkrio je zapravo kasnije na tom rukopisu zapisano *ime korisnika* a ne pisara, glasi (snimka je dostupna kod Vučkovića na navedenoj stranici): »Iste est liber ad usum sororis Luchretie de Grisogonis Michulote/ *Ova je knjiga za uporabu sestre Lukrecije de Grisogonis Mikulote*«. Radi se dakle o prepuštanju knjige *jednoj* sestri (g. sg. *sororis*), a ne njima trima, ona ju je dobila samo na korištenje. Ako je ispod Lucrecije prekriženo ime uopće Žuvica, koja je tu knjigu možda pozajmila u vremenu prije Lukrecije pa je zato njezino ime prekriženo, i ona je bila samo prijašnji pozajmljivač, ne i ispisivač *Cvitja* iz Beča (HS 4). Da se radi o Lupićevoj »kreativnoj konfabulaciji« o sestri Žuvici koja je tobože ispisala *Cvitje* lako je dokazati i *kodikološki i filološki*. Taj posao je naime još davno obavio Hamm (1987: 37). On je *Cvitje* i tiskao i filološki istražio. Sve to nije učinio Vučković ni s *Firentinskim zbornikom* o kojemu je pisao disertaciju, a o *Cvitju* ne reflektira ni ono što je donio Hamm. O kakvom se rukopisu radi usp. najprije opis prodajnoga *Catalogue* 1966 (Sotheby's), aukcija 27. lipnja 1966, lot 326:

»FRANCIS OF ASSISI *(Saint)* [FIORETTI, IN CROAT]: Delo devoto i korisno svim vernim krstjanom ko se zove Cvitje od gospodina svetoga franciska uprilicena Zivotu i muci od nasega gospodina Isusa Isukrsta i ka svim negovim stopam svetim, *ff.* 1-130, 21-23 *lines, slightly imperfect, lacking only the last eight lines [16th century].*– [FALL OF JERUSALEM, IN CROAT]: Od rasuca jerusolimskoga, *ff. 131-144b, 21-23 lines, written in two hands, one careful and humanistic, the other resembling the hand of the first text [early 16th century];* two works in 1 vol., *manuscript on paper, nineteenth-century boards, from the Celotti collection (sold in our rooms, 14 March 1825, lot 42), MS. 897 sm. 4to (213mm. by 153mm).* THIS CROAT TRANSLATION OF THE *Fioretti* IS UNPUBLISHED AND HITHERTO UNKNOWN«.

Oba se rukopisa preklapaju i otprilike zajedničkim vremenom nastanka, ali dijelom i po vodenim znakovima papira što je utvrdio Hamm, spominje to i Vučković (2025: 159):

»Dio kodeksa HS 6 koji sadržava tekst *Od rasutja Jerosolimskoga* (HS 6, ff. 1-14) doista je pripadao rukopisu HS 5, na što upućuju *zajednički vodeni znak kardinalskoga šešira* [kurziv ZP] s cvijetom (usp. Hamm 1987: 27, 37) ...«

Hamm je na navedenim mjestima analizirao sve vodene znakove u oba dijela toga rukopisa sa izvornom signaturom N° 11, *Od rasutja Jerosolimskoga* je već datiran rukopis iz prve polovice 1513. godine. *Cvitje* je nastalo možda nakon te datacije, ali svakako prije 1519. U rukopisu *Od rasutja Jerosolimskoga* Hamm (1987: 27) nalazi i »spalatizam ›pilat ga je krivo osudi‹«. Štoviše, mogući latinski predložak toga prijevoda on je pronašao u Marulićevoj oporuci, a to su *Orationes ex Egsesippo de excidio hierosolomitano*. Pa je naveo da je ovaj hrvatski prijevod *Od rasutja Jerosolimskoga* vjerojatno bio dio onih spisa koje je u oporuci Marulić nazvao »multa alia, quae nondum sunt impressa«. Ništa od toga ne spominje Vučković. Marulićeva *splitska provenijencija* rukopisa o kojemu piše svoju disertaciju izgleda da ga ne zanima. Jedan ulomak *Acta Pilati* nalazimo i u *Firentinskome zborniku*, upravo u propovijedi Gabriela Barlette o kojoj je već bilo riječi, zabilježio je to filolog Verdiani (1973: 291, 306), a ja njega (2009: 113) samo citirao. Jedna je humanistička i brižna ruka (prema Hammu bile su to tri ruke koje su ispisale *Od rasutja jerusolimskoga*, danas HS 6 u Beču), a *Cvitje* je druga, ipak manje brižna ruka. Međutim, oba su rukopisa izvorno bila uvezana u jedan kodeks, napisana su nekako u isto vrijeme »u ranom 16. stoljeću«.

Ali što ćemo nakon svega zaključiti o »važnom pronalsku« Ivana Lupića koji spominje Vučković? Nema nikakva pronalaska, Žuvica nije ni pisala ni ispisala *Cvitje*. Ovdje se radi jednostavno o rečenoj »kreativnoj konfabulaciji« Ivana Lupića koju Vučković »lapidarno« pretvara u »važan pronalazak«,

zapravo u jedini »dokaz« o zadarskome podrijetlu čitave zbirke hrvatskih rukopisa iz prva dva desetljeća 16. stoljeća. Obojica su *prije* takvih zaključaka morali *sami sebi* odgovoriti na nekoliko pitanja što traže i logika i filologija: a) Kako je to Žuvica uspjela u drugoj polovici 16. stoljeća pronaći u Samostanu sv. Marije u Zadru ili u Dominikanskom samostanu prazan papir proizveden između 1507. i 1519. za »ispisati« *Cvitje*? b) Od koga je ona u tom samostanu *dobila hrvatski predložak* da bi ga uopće mogla »ispisati«? Ili joj je tekst netko možda diktirao? Ili je Žuvica sama na tom vrlo starom papiru prevodila *Fioretti*? Je li sama potom uvezala prijevod zajedno s traktatom *Od rasutja jerosolimskoga*? A to je i po specifičnoj (orto)grafiji autograf Marka Marulića, barem 1. ruka prema (orto)grafiji i paleografiji, splitskoj leksici i prepoznatljivoj semantičkoj predilekciji. Prema Hammu, a on razlučuje tri ruke u tom rukopisu, što sam šire argumentirao (usp. Pandžić 2009: 113 i Sl. 18), dok osobno plediram za jednoga pisara koji s prekidima piše, nastavljajući onda pisati s različitim perima i tintom.

Lupić i Vučković se refleksijski nisu uopće suočili s filološko-sadržajnim usporedbama raznih hrvatskih tekstova zbirke, uključujući i historijsko-lingvističku analizu romanskih *spalatizmima* u *Cvitju*. O tome je osim Hamma pisao i rođeni Splićanin, profesor romanske filologije u Berlinu, Žarko Muljačić (1995, 2002, 2003). Vučković i Lupić jednostavno ignoriraju filološke argumente o *Cvitju* te dvojice velikih hrvatskih filologa. Muljačića nemaju ni u literaturi, Hamma ili ne čitaju ili ne razumiju. Žuvica iz druge polovice 16. stoljeća nije ispisala *Cvitje*, djelo je nastalo u prva dva desetljeća 16. stoljeća u Splitu.

Međutim, uvijek iznova već pola stoljeća, počeli su s time Malić (1976) i Moguš (1976), nastavljaju Malinar, Kapetanović, Lučin, Jovanović, Bogdan, Vučković, Lupić, Štrkalj Despot itd., uvijek spominju »nepostojanje jezične analize« određenih rukopisa, pa da ih se i zbog toga ne može pripisati Marku Maruliću. Vučković je, vidjeli smo, preuzeo argumentaciju Dragice Malić, pisoruk »nije isti«, nema dakle Marulićeva autorstva. Ustvari, jezična analiza nekoga apografa poput *Cvitja* nikada se ne može osloniti samo na pisoruk. Valja ga uspoređivati *sinoptički odnosno filološki* s rukopisima iste starosne dobi, istoga autora ako je poznat, ispitati tekstualnu usporedivost (*loci similes*) s inim narodnojezičnim autorima Marulićeva vremena itd. Zašto je važna filološka usporedba tekstova? Zato što Vučković i Lupić, kao i marulisti splitskoga kružoka, kada bi čak i idenitficirali *pisara* konkretnoga rukopisa *Cvitje*, Žuvica to sigurno nije, ali kada bi ona to i bila, bez inih *filoloških parametara* mogu u najboljem slučaju isporučiti dokaz da je analizrani rukopis prepisao jedan pisar. Međutim, to nije *ni početak* odgovora na pitanje: *tko je autor* hrvatskoga

prijevoda *Cvitja* koji je prepisan? Takvim pitanjima su se bavili Hamm, Muljačić, Verdiani i slični, ali maruliste Vučkovića, Lupića, Malić, Kapetanovića, Jovanovića, Bogdana itd. to više ne zanima. Njima je dovoljno znati da to nije Marulićev autograf, ili pak samo tvrditi da nije, i već je kratkim spojem i samom negacijom za njih *causa finita*. Da su takvi trik-argumenti šuplji vidio je glede *Firentinskoga zbornika* i Mladen Parlov (2002). Zbog faktora prepisivača ne može se »jezičnom analizom«, analizirajući primjerice (orto)grafiju samo jednoga teksta, pokazati »čvrstim dokazima« da autor nije Marko Marulić. Valja tu, osim materijalno-kodikološki, malo dublje zaorati refleksijski i filološki, prepoznati idejni kontekst, sadržajnu i umjetničku pozadinu mogućih predložaka jednoga anonimnog teksta i sve ih sinoptički istražiti.

Veći dio i ostalih kodeksâ splitsko-zadarsko-londonske zbirke koje 2009. još nisam bio pronašao, u međuvremenu sam osobno otkrio ili atribuirao, služeći se istom istraživačkom metodom kao i u prvoj istraživačkoj ekspediciji u London, Beč i Zagreb, tražeći rukopise sa signaturama od N° 2 do N° 11, te od N° 13 do N° 20, a N° 1, N° 12 i N° 21 sam već poznavao. Pretpostavio sam naime da nisu baš svi ti bestraga izgubljeni. Da je to *jedna zajednička zbirka*, a ne tek pojedinačni kodeksi, prepoznao sam, kako sam već naveo, preko izvornih starih signatura, zahvaljujući i objavi cijelih tekstova nekih od tih rukopisa Josipa Hamma (1978, 1987). On je bio na dobrome putu, ali ipak nije prepoznao zaokruženu zbirku nego signature nekih, ne svih, pojedinačnih rukopisa koje je prepisao i objavio, što je za mene nakon ovjere Bajamontijevih navoda bilo smjerodavno za daljni istraživački napor. To su dakle bila Hammova izdanja nekih rukopisâ iz londonske aukcije 1825. godine s odgovarajućim signaturama koje se nikada nisu ponavljale. Njegove kodikološke i filološke analize rukopisâ koje je objavio pomogle su mi u sinoptičkoj analizi i drugih kodeksa iste zbirke.

Pregledavši dostupne tiskane sveske *Catalogue of Additions* (bili su mi dostupni oni tiskani od 1843. do 1868. British Museum-a u Sveučilišnoj knjižnici u Würzburgu, one anonimne opisane tu kao *ilirskoga jezika* htio sam i pregledati. U tu svrhu sam putovao u London, Beč i Zagreb. Objavio sam prvi, još uvijek necjelovit popis rukopisâ zbirke kojoj sam utrag ušao upravo zahvaljujući pouzdanim signaturama Marulićeve poezije (N° 1 i N° 21) koje je zabilježio Julije Bajamonti (Pandžić 2009: 118). Kodeks N° 3 je u Beču razdijenjen pa su nastala dva. N° 2 nije Marulićev nego prijevod Jurja Zelića, koncem 16. st. prepisao ga je i uvrstio u tu zbirku inkvizirotor i dominikanac Luka Polovinić Bračanin. U Beč sam putovao jer sam htio snimiti one rukopise koje je opisao i većim dijelom već objavio Josip Hamm (1978, 1987) pod

zajedničkim naslovom *Hrvatska proza Marulićeva vremena* (I i II). Nakon toga sam otkrio u British Library u Londonu i druge rukopise iz iste zbirke, podrijetlom iz londonske aukcije 1825. Signature su se uklapale, nije se dakle moglo raditi o nekoj drugoj zbirci, što sam htio isključiti. To je bio slučaj i s nekoliko rukopisa koji su bili otkupljeni za tadašnju Sveučilišnu knjižnicu Zagreb. Rad sam nastavio do danas, a neke nove kodekse iz te prastare zbirke s londonske aukcije 1825. sam identificirao i u NSK. Nadam se da ću jednoga dana uspjeti kompletirati i cijelu zbirku, nedostaju još neki rukopisi iz nje (N° 4, 5, 7, 10, 15, 18, 19, 20). Među tima su i dva kodeksa koja su bila prodana na aukciji 1825. a jedan je, podrijetlom iz goleme privatne kolekcije *Bibliotheca Phillippica*, kasnije preprodan (*Catalogue 1970*, lot 1243).

II.

U ovom dijelu katalogiziram *taxatim* hrvatske rukopise koji su bili rasprodani 1825. na aukciji u Londonu (Sl. 26) uz kraće bilješke i kataloške zapise. Rukopisi koji su nakon te dražbe preprodajom kolekcionara dospjeli u *Bibliotheca Phillippica* bili su u drugoj polovici 20. stoljeća iznova preprodani na dražbama iste kuće Sotheby's (*Catalogue 1966, 1970 i 1976*). Uglavnom su to Marulićevi prijevodi, prerade i prepjevi, prepisivali su ih učisto njegovi pisari. Među tim rukopisima ima i nekoliko njegovih autografa. Uza svoje prozne tekstove on je inače običavao dodavati i poeziju kao epigram. Osim toga, što je već utvrđeno, on je rado pisao i u književnoj vrsti prozimetar kao i Dante, obojica su i u tome slijedili zajedničkoga učitelja Boecija. Ta stara, po provenijenciji splitsko-trogirska rukopisna zbirka, koja je bila namijenjena redovnicama sv. Benedikta (Split, Trogir, Zadar), nalazila se u Samostanu sv. Marije u Zadru kao posljednjoj destinaciji u Hrvatskoj, gdje je na neobjašnjiv način dospjela u ruke trgovca rukopisima i minijaturama opata Celottija. On ju je rasprodao na aukciji u Londonu 1825. kod Sotheby's kao i neke druge hrvatske glagoljske i latinične rukopise izvan ove zbirke. Rukopisi jedinstvene hrvatske zbirke, prepoznati su po izvornim signaturama u slijedu (N° 1 – N° 22), u *Catalogue 1825* su ovako opisani, pratim i njihovu daljnu sudbinu:

N° 1. Firenca: Biblioteca Medicea Laurenziana, Ashb. 1582, 16. ožujka 1825. lot 329: »*Discorso di S. Margherita col. Diavolo, Vita di S. Gio. Battista, Discorso sopra la Passione del dolcissimo Sig. Jesu Christo*, cod. chart. in 4to« (*Catalogue 1825*: 21).

N°. 2. London: British Library, Add. 11 578, 16. ožujka 1825. lot 327: »*De Gesu Christo e della beatissima Vergine*, codex chart. Saec. XV, in Lingua Illyrica« (*Catalogue 1825*: 21);

lot 328: »*De Jesu Christo e della beatissima Virgine, in fine due Libri sono Stati scritti ad estanza per profitti Spirituale delle R.R. Madri degne de Onore de suar Vincenza Chorichia Monaca dell Ordine di S. Benedetto dall Monasterio di S. Maria di Zara*, in Lingua Illirica, cod. chart. Saec. XVI, in 4to« (*Catalogue 1825*: 21). Oba su dijela kodeksa N° 2 prijepis djela Jurja Zelića, prepisao ih je Luka Polovinić Bračanin koncem 16. stoljeća.

N° 3. a) Beč: FOGS, HS 5. *Cvitje*, nedatiran, ali po vodenim znakovima papira (filigranima) od 1507. do 1519.

N° 3. b) HS 6. HS 5 i prvi sveščić iz HS 6 su bili zajedno uvezani u kodeksu N° 3. 14. ožujka 1825. lot 42: »*Atto divoto e Cristiano, utile a tutti i Fideli Cristiani, che si chiama Fiore del Sig. di S. Francesco.* Questa e una Traduzione de i Fioretti di San Francesco in Lingua Volgare Illirica, cod. chart. Saec. XVII« (*Catalogue* 1825: 6). Rukopis HS 6 prvi dio, *Od rasutja jerosolimskoga*, datiran je 1513.

N° 4. om.

N° 5. om.

N° 6. London: British Library, Add. 10 394, 16. ožujka 1825. lot 333: »*Institutione per la Vita degli Anacoreti*, in Lingua Illirica, cod. membran. in 4to, Saec. XV«. (*Catalogue 1825*: 21). Pergamenski rukopis je datiran 1514., vrlo lijepo ispisan, a sadrži i Marulićeve minijaturne iluminacije. Prijevod je to talijanskoga prvotiska (1506) djela *De vita solitaria* sirijskoga monaha Izaka iz Ninive s početka 7. stoljeća (usp. Chialà 2012: 213-244). Marulić je svoj prijevod i preuredio za redovnice, Izak je pisao za monahe. *Explicit* toga rukopisa je preslikan na poleđini ove knjige. Posebno je tu zanimljiv monogram Marka Marulića stiliziran u obliku gotičkoga .M. odnosno lađe s jarbolom u obliku križa s jedrom. To je inače kod crkvenih otaca bio simbol pustinjaka (*antenna crucis*). Minijaturist Marulić je tako uskladio sadržaj djela o samotnjačkom životu i ikonografijsku simboliku.

N° 7. om.

N° 8. Zagreb: NSK, R 4901, 14. ožujka 1825., lot 59: »*Traduzione di una Parte del Breviario in Lingua Volgare Dalmatina*, cod. chart. 4to, Saec. XVII« (*Catalogue 1825*: 6). U *Catalogue 1970* opisan je ovako:

Ninth Day 50 *Monday, 15th June, 1970*

1239 BREVIARY, IN CROAT, from the third Sunday after Pentecost to Advent, *manuscript on paper, 108 li. including the first blank (complete: gatherings oj 4 li. except A6 and F6, with signatures in red on the first page of each gathering, the first third of the manuscript foliated), 25-28 lines, clearly written in an upright hand, headings and initials in red, line-endings in red in theform of leaves or feathers, the upper part of many pages waterstained, worming from ff. 64-86 ajfecting about 4-5 words on each page at its worst, but uncut and the whole volume in sound condition, early nineteenth-century boards*

(215mm. by 157mm.) *[Dalmatia (Split ?), 16th century]*

PROVENANCE

(1) Possibly the Franciscan convent at Split (cf. lot 1237). (bez strelica!)
(2) The Abbe Celotti; his sale in our rooms 14 March 1825, lot 59.
(3) Phillipps MS. 4178, bought of John Cochrane.

CONTENTS

A UNIQUE COPY OF A PREVIOUSLY UNRECORDED TRANSLATION OF THE ROMAN BREVIARY INTO CROAT. No other manuscript or printed edition ofthis translation is recorded. The work is not a transcription of a Glagolitic text, although it follows the order in Glagolitic breviaries, but an original translation from Latin. It is of particular interest for its original translations of lessons from the Vulgate text of the Old and New Testaments, and for the Croat homilies given in full. The dialect is Cakavian-Ikavian, i.e. of the Split-Zadar region.

The manuscript is complete, beginning with signature A (f. 2) after an initial blank and ending on f.108b with a one-line colophon in red: *Dospitach suih ... [word defective] od duhou do Adventa* (»I finished all ... from Pentecost to Advent«) – a slightly misleading statement as the work begins with the third Sunday after Pentecost.

Watermark: scales inside a circle (no exact equivalent in Briquet).

Prijepis fra Luke Polovinića Bračanina, OP nastao koncem 16. stoljeća kada je on bio inkvizirtor u Zadru. Iz toga doba je, kako sam utvrdio, i vodeni znak papira. Međutim, ovo je ipak leksički i semantički gledano prijepis najvjerojatnije Marulićeva prijevoda. Kako se radi o brevijaru, on sadrži uglavnom različite lekcije od onih u lekcionaru, tako nalazimo i osam početnih lekcija iz knjige *Judita, Estera* itd. Tu su prvi hrvatski narodnojezični prijevodi iz mnogih biblijskih knjiga. Knjigu *Judita* prevodili su i glagoljaši na hrvatsko-staroslavenski amalgam.

N° 9. Beč: FOGS, HS 4, *Dijalozi Grgura Velikoga*, rukopis datiran 1513. *Catalogue 1825*, 25. ožujka, *lot* 157. *Catalogue 1966*, 27. lipnja, lot 327. Preslika, uz komentar, toga kataloškog zapisa je ovdje u pogl. 15, Sl. 25. Tu su argumentirane i neke filološke posebnosti kodeksa.

N° 10. om.

N° 11. London: British Library, Add. 10 625. 16. ožujka 1825., lot 331. *Govorenja suerhu vecere*, datiran 1513. »*Vari Discorsi sopra la Cena del. Sig.* in Lingua Illirica, con altri Sermoni sopra li Evangeli, senza noma dell Autore, cod. chart. in 4to, Saec. XVI« (*Catalogue 1825*: 21). Radi se o hrvatskome prijevodu 15 propovijedi *Sermones in coena Domini* koje su bile pripisivane sv. Bernardu iz Clairvauxa (usp. Pandžić 2009: 137-139).

N° 12. Zagreb: NSK, R 4903. 15. ožujka 1825., lot 148 »*Della Imitazione di Christo, Opera di Gio. Gerson Cancelliero da Parigi, in Lingua Volgare Illirica*«, cod. chart. in 4to« (*Catalogue 1825*: 12).

Već sam spominjao prijevod i pisara koji je u ovom rukopisu kao i uz neke tiskane *cinquecentine* (drugo desetljeće 16. stoljeća) kao marginalije crtao vrlo slične, zapravo na isti način izrađene iluminacije. U NSK su načinili digitalizat rukopisa https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=574159 . Inače, Marulićev cjelovit prijevod *Od naslidovanja Isukarstova* koji je ponovo otkrio Zvonimir Kulundžić 1976. u međuvremenu je ukraden iz Gradske knjižnice Zagreb. HAZU posjeduje sigurnosni mikrofilm toga rukopisa. Taj prijevod je u *explicitu* datiran 1500. godine, ali se spominje da je to prijepis (*exemplatum*). Prema jednom filigranu (vodenom znaku papira) kardinalskoga šešira iz mletačke mlinice Giacomo Gastaldi koji je precrtao Kulundžić (1977: 475) datirao sam taj danas izgubljeni prijepis izvornika u godinu 1560. (usp. Pandžić 2009: 37sl., bilj. 17).

YUGOSLAV AND SLAVONIC MANUSCRIPTS

1237 À KEMPIS (THOMAS) OD NASLIDOVANJA ISUKRSTA [Of the Imitation of Jesus Christ], 90 *ll.* (*gatherings of* 6 *ll. or* 8 *ll.*], 24-25 *lines, written in a clear slightly sloping hand, the heading to each chapter in an upright semi-gothic hand, large gothic initial to each chapter, many of them being decorated with human faces, ff.* 5 *and* 6 *loose, waterstained, chiefly in the margins, margins frayed and corners defective, nineteenth-century boards*
(205*mm. by* 148*mm.*) [*Dalmatia* (*Split*), *first quarter of the* 16*th century*]

PROVENANCE

(1) The Abbé Celotti; his sale in our rooms 14 March 1825, lot 148.
(2) Phillipps MS. 4178, bought of John Cochrane.

CONTENTS

THE ONLY MANUSCRIPT NOW LOCATED OF THE FIRST CROAT TRANSLATION OF THOMAS À KEMPIS'S *Imitation of Christ*. The translation, never completed beyond the first five chapters of Book III, occupies ff. 1-40. Sermons in Croat have been written by three hands of the second half of the sixteenth century on all but two leaves of the remaining 50 leaves in the volume, originally left blank. Two other manuscripts of this text were seen in the last century but are now unlocated.

The text (which attributes the work to Jean Gerson, Chancellor of Paris University) is headed (f.1) 'Poçignu chgnige iũana gersona cancelira parischoga od naslidouania isucharsta i od pagarienja taschin segasuitgnih', and ends (f.40), '. . . za sai suit nehaiati achragleustuo nebescho sue dni i nochi zeliti' (partly obscured by a strip of paper pasted over).

The present manuscript, lots 1239 and 1243 and four manuscripts sold in our rooms in the second Phillipps sale of the new series, 27 June 1966, lots 325-328, form part of a single group apparently acquired from the same source by the Abbé Celotti. Each has a number written at the foot of the first page and contains a manuscript title in Italian, both presumably in Celotti's hand. The dialect of the manuscripts is of the Split-Zadar area; they are connected with the Franciscans (cf. Phillipps N.S. II, lot 326) and with Marko Marulić (ibid., lot 328); and Prof. Josef Hamm has suggested, very convincingly, that the group came from the Franciscan convent at Split.

The whole group is of special significance as deriving from a scholarly circle headed by the great Croat poet and humanist, Marko Marulić of Split (Marcus Marulus Spalatensis, 1450-1524).

Translations into Croat—of the *Fioretti* of St. Francis, of lives of SS. Gregory, Placidus and Mary Magdalene, and of Thomas à Kempis—were clearly a feature of the circle's work. The present translation has been associated by Kombol and others with Marulić. Indeed Marulić's death in 1524 may explain why the translation was never completed. The text of the present manuscript is not in his hand, but it is possible that the headings and initials may be autograph. Marulić had a reputation for his drawings.

Watermark: type of Briquet 3063 (Treviso 1521).

[*See* ILLUSTRATION]

N°13. Zagreb: NSK, R 6633. 15. ožujka 1825., lot 189. 29. lipnja 1976, lot 4044. *Zardin od molitve,* datiran 1508. »*Libro Spirituali contente le Spiegasione ed Istrusione per recitare il Pater Noster, l'Ave Maria, e la Sacra Salmodia,* cod. chart. Saec XVI, in 4to (*Catalogue 1825*: 13). O tome više u Pandžić 2009: 110 sl. i ovdje pog. 8. *Catalogue 1976* ga opisuje ovako:

Twenty-Seventh Day 93 *Tuesday, 29th June, 1976*

YUGOSLAV AND SLAVONIC MANUSCRIPTS

4044 "ZARDIN" ["Garden", i.e. Hortulus animae, meditations on prayer], IN SERBO-CROAT, 2 *preliminary leaves* +104 *ll., imperfect (see below), with signatures at the foot of the last versos of each gathering, and catchwords, written in black ink in an upright humanistic hand,* 29-32 *lines, headings and chapter initials in red, other initials touched with red, marginal drawings on ff.* 32*b and* 33*b, marginal scribbles on ff.* 13 (*"questo libro"*), 51*b and* 104*b* (*"a amado . . ."*), *marginal worming affecting a few words and stains but in sound condition, nineteenth-century purple boards, MS.* 2741, *bought of Thorpe* 4*to* [*Split*, 1508]

*** From the Franciscan convent of Split (first page inscribed 'N.13'; cf. lots 4041 and 4042) and the Abbé Celotti sale (14 March 1825, lot 189).

COLLATION:

2 preliminary leaves (of 4?), containing the end of the prologue; a-d^{12} (lacks e and f, 24 leaves) g-h^{12} j^{10} (of 12)—lacks k, 1, m and n, 48 leaves—o^{12} p^{10} (of 12, lacks the last two leaves and ends imperfectly); i.e. has 2 leaves of prologue (of 4?) and 104 leaves of text of 180(?). It contains all or part of sixteen chapters, and part of a prologue, of a work which consisted of a prologue and at least 24 chapters.

WATERMARK: An ecclesiastical hat, type of Briquet 3404, 3457, 3470 (Venice, etc., 1504-08).

This is not a translation but an otherwise unrecorded original work. The anonymous author states in the prologue that he has compiled it from the Bible and the Doctors| of the Church. The prologue is dated "in the papacy of Julius II, A.D. 1508"—a date which accords exactly with the evidence of the watermark and suggests that this is the author's manuscript. The first heading (f.1) reads, "In nomine ca iest u yme gospodina nascega isussa isucharsta propetoga. Amen. Pocignu chgnige che se zouu zardin (In the name of Our Lord Jesus Christ crucified. Amen. Here begin the books called 'garden')."

N° 14. Zagreb: NSK, R 3662, 15. ožujka 1825., lot 191. »*Principii d'ogni Virtu, d'ogni Grasia, e d'ogni Progresso Spirituale,* in Lingua Illyrica, cod. chart. in 4to« (*Catalogue 1825*: 13). Usp. Sl. 15 ovdje str. 126, preslika je iz *Catalogue 1966*: 22; usp. i cijelo pogl. 10 ove knjige.

N° 15. om.

N° 16. London: British Library, Add. 10 395, 15. ožujka 1825., lot 184. »*Legenda S. Marthae, in Lingua Illyrica,* cod. chart. in 4to, Saec. XV« (*Catalogue 1825*: 13). Samo u *Instituciji* Marulić Martu spominje 10 puta.

N° 17. Zagreb: NSK, R 6636, 15. ožujka 1825., lot 125., 29. lipnja 1976, lot 4042. »*Traduzione del Passio di S. Matteo et delli altri Evangelisti*, cod. chart. in 4to, Saec. XVI« (*Catalogue 1825*: 10).

Da se rukopis N° 17 nalazi u NSK saznao sam od Josipa Vučkovića. Naručio sam digitalizat i dobio ga nakon što je NSK načinila sigurnosnu kopiju na mikrofilmu. Digitalizat sam proslijedio i Josipu Vučkoviću. Sigurnosnu kopiju je NSK uradila i za rukopis N° 8 ove zbirke kada sam ga otkrio (NSK, R 4901). Ta kopija je uvijek znak da nije bilo ranijih pozajmljivanja u znanstvene svrhe i sl. Dvije su zanimljive spoznaje glede toga rukopisa. Sadrži četiri čitanja Muke Isusove iz četiri Evanđelja koja se čitaju u Velikome tjednu. Obično su bili otisnuti i u francuskoj tradiciji oficija (časoslova) za laike ispred samoga teksta oficija. Pronašao sam ih i u inkunabuli *Officium beate Marie Virginis* (1501, Zagreb, NSK) koju je tiskao Dobrić Dobričević u Lyonu (usp. Tomić 2025: 120). Vodeni znak papira rukopisa je također iz 1501. Hrvatski prijevod N° 17, kako sam utvrdio, ne slijedi dosljedno ni jedan od franjevačkih lekcionara, tiskani *Lekcionar Bernardina Splićanina* (1495) i stariji rukopisni *Zadarski lekcionar*, danas se čuva u Beču. Na neki način rukopis jezično slijedi *promiscue* oba ta lekcionara, ali i to nedosljedno. Uočene su i vlastite hrvatske sintagme i riječi (*Sondergut*), pa pretpostavljam da je prijevod načinjen izravno iz latinskoga oficija od osobe koja je vjerojatno slušala čitanja u crkvi iz oba lekcionara. Marulićev rukopisni *Oficij blažene Dive Marije*, radi se o prijepisu iz 16. stoljeća koji je u 19. stoljeću iz Splita bio prenesen u Arhiv HAZU u Zagrebu, nema ta četiri čitanja. Možda ih je sadržavao izvornik koji je Marulić sastavio za svoju sestru Biru, tj. možda upravo prema rukopisu N° 17. Kanio sam kritički objaviti i Marulićev *Oficij blažene Dive Marije*, pa sam u tu svrhu prelistao, ne obavivši cjelu autopsiju, tiskani (1617) *Oficij Blažene Marije Dive* splitskoga patricija Matije Albertija Matulića (1561–1623) u Arheološkom muzeju u Splitu. Majka Marka Marulića Dobrica je iz iste obitelji Alberti (Matulić). Pretpostavio sam da bi taj tiskani lekcionar iz 1617. mogao imati neku tekstualnu i koncepcijsku vezu s *Oficijem* Marka Marulića. Doista, već po nekim sadržajnim posebnostima (himnima, litanijama i sl.) usporediv je s Marulićevim rukopisom. Nisam još uspio filološki kolacionirati riječ po riječ, što je samo po sebi izazovan posao, ali prvi opažaji obećavaju. Četiri hrvatska čitanja Muke Isusove se nalaze i u Albertijevu izdanju *Oficija* iz 1617. Kritičko izdanje će jednoga dana pokazati, tomu se nadam, modificiranu genezu hrvatskoga narodnojezičnog časosolova.

Twenty-Seventh Day 92 *Tuesday, 29th June, 1976*

YUGOSLAV AND SLAVONIC MANUSCRIPTS

4042 PASSION NARRATIVES IN A SERBO-CROAT VERNACULAR TRANSLATION (Matthew XXVI, 2-XXVII, 66; Mark XIV, 1-XV, 46; Luke XXII, 1-XXIII, 53; John XVIII,1-XIX,42), *one gathering originally of* 28 *ll., text complete on ff.* 1-21 *but three final blanks removed, four blanks remain, written by one scribe in an angular humanistic cursive hand,* 26 *lines, marginal worming, stains and a few minor defects affecting a few letters, but in sound condition, nineteenth-century purple boards, MS.* 2739, *bought of Thorpe* 4*to* [*Split, early* 16*th century*]

⁂ From the Franciscan convent in Split (inscribed 'N.17' at the foot of the first page; cf. lots 4041 and 4044) and the Abbé Celotti sale (14 March 1825, lot 125).

Watermark: scales, type of Briquet 2605 (Naples, 1501)

On the verso of the last blank leaf an Italian poem has been written, "Against flatterers" (*Contra adulatores*), beginning

"Un modo e da vincer fra la gente
Altramente se perde li passi . . ."

This translation of parts of the Gospel narratives is characteristic of the Split Franciscans' policy, itself a part of the Croatian Renaissance movement, to make the most important works accessible in the vernacular.

N° 18. om.

N° 19. om.

N° 20. om.

N° 21. Zagreb: NSK, R 6634. 14. ožujka 1825. lot 175; 29. lipnja 1976. lot 4041 »*Istoria della Casta Susanna, scritta in Versi Illirici con altre Poesie Sagie nella Medesima Lingua,* cod. chart. in 4to« (*Catalogue 1825*: 13).

Kataloški zapis i digitalizat ovoga kodeksa objavila je NSK: https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=580707 Kada sam 2007. obavljao autopsiju rukopisa (usp. Pandžić 2009) nisam poznavao *Catalogue 1976* by Sotheby's. Utoliko mi je zadovoljština da se i sljedeći dražbeni opis, pisao ga je najvjerojatnije Josip Hamm, koji preslikavam u cijelosti iz *Catalogue 1976*, preklapa s mojim onodobnim zaključcima. Jedina razlika prema mojim zaključcima je autorstvo ekloge (pastorale) iz rukopisa N° 21. Hamm je mislio da bi autor mogao biti Petar Hektorović, ali u tome nije bio siguran. Ovdje sam (pog. 14) dokazao da je autor i te ekloge Marko Marulić, pa sam ju i objavio prvi put pod njegovim imenom. Još jednom se potvrđuje da je »filologija moćna znanost« kada filolozi rade po pravilima svoje struke.

YUGOSLAV AND SLAVONIC MANUSCRIPTS

THE HEBER MANUSCRIPT OF MARKO MARULIĆ'S POETRY

4041 MARULIĆ (MARKO, *of Split*, 1450-1524) AND PETAR HEKTOROVIĆ (*of Hvar*). [POEMS], *on paper, 4 preliminary leaves+147 ll. (of 151, lacks three leaves of text and one blank), no signatures or catchwords, early foliation in a faint brown ink to f. 97 only, where the original part ends, the foliator ignores the leaf missing after f. 17, traces of earlier foliation in the top right corners between ff. 25 and 42 cut into by the binder, written in dark brown ink to f. 97 by one scribe in a humanistic cursive hand, bold initials set in a separate column on the left, 24 lines to the page, table of contents on f. iii, some headings and the final word "AMEN" (f. 97) in a very pale brown ink, various cursive hands from f. 97 on, contemporary Split binding of blind-tooled goatskin over pasteboards, the tools are of Venetian type and include one of two dolphins affrontés on either side of a flower repeated to form a border, very worn, lacks four pairs of ties* 4*to* (210*mm by* 147*mm*..) [*Split, c.* 1530]

PROVENANCE

(1) The Franciscan convent in Split, with the characteristic mark "No. 21" at the foot of f. 1 (cf. Bibliotheca Phillippica, N.S. VI, 1237).

(2) Abbé Celotti, sale in our rooms 14 March 1825, lot 175.

(3) Richard Heber; sale Evans, 10 February 1836, lot 1558.

(4) Phillipps MS. 8362.

COLLATION

4 preliminary leaves (i pastedown); A^8 B^{10} (B1, a cancel, cut away; lacks B5 and 6) C^8 (lacks C1) D^8 E^{10} F-G^8 H^{12} I^8 K-P^{12} (lacks P11, presumably blank; P12 pastedown).

WATERMARKS

Both watermarks occur in the original part and in the leaves from f. 97 on, originally blank. They are a crossbow—Briquet 753 (Vicenza 1528)—and an anchor, with countermark "CA"—Briquet 507 (Vicenza 1529).

CONTENTS

Folio iii. Table of contents.

Folio 1. "SUSANNA. Poçigne Historia Od susane hchiere Helchie a zene Joachina ovoy se zgodi v babilonigi buduchi tamo zaueden v suzagnstuo puch israelschi ovoy v uersih slozi marco marul Splichianin:—". Marko Marulić. *Susana*, omitting the last line. Sakcinski p. 73.

Folio 17*b*. "Huaglienie gospoino"; f. 18*b*, "Magnifichat". By Marko Marulić, a single poem printed—with the two parts in inverse order—under the title, *Od uzvišenja gospina* (Sakcinski p. 210).

Folio 19. "Gospodin M[arko] M[arulić] Protiua Turchom (Against the Turks)." By Marulić. Sakcinski p. 244.

Folio 22. "Jerusalem Tuzi (Jerusalem is mourning)". By Marulić. Previously known only in a version which ended imperfectly, but here complete with nineteen unpublished lines at the end. Sakcinski p. 241.

Folio 24*b*. "Te deum laudamus". By Marulić. Sakcinski p. 239.

Folio 25*b*. "Od Isucharsta (Of Jesus Christ)". By Marulić. Printed by Sakcinski, p. 169, with the title *Od muke Isukrstove*.

Folio 27. "huale suetoga hierolima (Glory of St. Jerome—a native of Split)". By Marulić. Printed at Senj in 1508. Verdiani pp. 47-50.

YUGOSLAV AND SLAVONIC MANUSCRIPTS

Folio 30. "Od uscharsnutia gospodinoua (Of the Resurrection of Our Lord)." By Marulić. Sakcinski p. 195, with the title *Od uskrsa Isusova.*

Folio 31*b*. "M[arko] M[arulić] Sonet." Sakcinski p. 162, with the title *M.M. suprotiva slasti od blaga.*

Folio 31*b*. "Oh boze od milosti (Oh Lord of Mercy)". Unpublished and unrecorded.

Folio 32. "Aniel chripi isusa (The angel fortifies Jesus)". Unpublished and unrecorded.

Folio 32*b*. "Martaç gouori (The dead man speaks)". Unpublished and unrecorded.

Folio 33. "Clouich prid crizem clechi moli boga (The man before the Cross prays to God on his knees)". By Marulić. Sakcinski, p. 169, *Od muke Isukrstove* (cf. 25*b* above), the first 46 lines only. Fourteen lines on f. 34 have been crossed out.

Folio 34*b*. "Gospodinu Jacouu Zeçchovichiu Cusinu poctouanomu petre Hectorovich pisce (Letter from Petar Hektorović to his cousin Jacob Zesković)". A poem about a dream. Unpublished and hitherto unrecorded.

Folio 36. "Od zacatia Isusoua (The Nativity of Jesus)". By Marulić. Sakcinski p. 165.

Folio 38. "Dussa osuiena gouori (The condemned soul speaks)." By Marulić. Sakcinski p. 234.

Folio 40*b*. "Istoria od sfete ursule (History of St. Ursula)". Unpublished and previously unrecorded.

Folio 43. "Dussa osuiena gouori". Repeated (see f. 38 above).

Folio 45. "Od sfetoga paula (Of St. Paul)". Unpublished and unrecorded.

Folio 46. "Zdraua o diuiçe (Hail O Virgin)". Unpublished and unrecorded.

Folio 46*b*. "Od duanadeste Apostoli (Of the Twelve Apostles)". Unpublished and unrecorded.

Folio 50. "Od Istorie hestera (The History of Esther)". Unpublished and unrecorded.

Folio 52. "Od sfete chaterine (Of St. Catherine)". Unpublished and unrecorded.

Folio 54. "Charstianin isucharsta propetoga gledaiuchi pita a on odgouara christianinu (The Christian speaks to Christ on the Cross and Christ replies)". Unpublished and unrecorded.

Folio 56*b*. "Vrehe duhoune (Spiritual adornments)". By Marulić. A superior version, with many variants and two extra lines, to the text printed by Sakcinski, p. 99.

Folio 59. "Vspomenutie vrimena napochongnega (Remembrance of the Last Times)". By Marulić. Sakcinski, p. 223, with the title *Od sedam smrtnih grihov* ("Of the Seven Deadly Sins"). Here the sins are given their Latin names, Superbia, Avaricia, etc.; in Sakcinski's text they have been translated into Croat.

Folio 60. "Sud bozgi (God's Judgement)". By Marulić. Sakcinski, p. 229, *Od suda versi.*

Folio 61*b*. "zgouorniçi boglieta lilas i dobrilo (conversation between Boglieta, Lilas and Dobrilo)". Unpublished and unrecorded.

Folio 65. "Vtiha nesrichie (Consolation in unhappiness)". By Marulić. Sakcinski p. 150 (*Lipo prigovaran'je razuma i človika*). The present version has two final lines unknown to Sakcinski.

YUGOSLAV AND SLAVONIC MANUSCRIPTS

Folio 73b. "Poçigne Istoria od sfetoga Efrema chaluiera (History of St. Ephrem, the monk)". Unpublished and unrecorded.

Folio 92b. "Poçigne Istoria sfetoga panuntia chacho molj boga da mu oçituie thomu bisce tachmen na zemglj. Nai paruo isaiti chie iedan angel ter gouori (History of St. Panuntius)". By Marulić. Sakcinski p. 273. Folio 97, "AMEN".

Folios 97-145. Sermons. The presence of these later sermons in different hands is an added indication that the manuscript—and the others with which it is associated—belonged to the house of a preaching order, and thus supports the attribution of the group to the Franciscans of Split.

The manuscript therefore contains three poems by Marulić in which the author is named, fifteen poems (including two duplicates) by Marulić—but here anonymous—of which at least three are better or more complete versions than any previously known, one unrecorded poem by Hektorović and twelve unrecorded anonymous poems, including a long one, the History of St. Ephrem, of 908 lines. There seems every reason to believe that most or all of the last-named are by Marulić. The attribution is plausible on stylistic grounds; the subjects accord well with his known work—in particular the History of Esther is a natural subject for the author of poems on Susannah and Judith; and the presence of Marulić's name in the first heading, on f. 1, is certainly consistent with an intention on the compiler's part to form a collection of the poet's work. There is one possible exception. The conversation between Boglieta, Lilas and Dobrilo is a pastoral—the second pastoral in Croatian literature; it may well be by Hektorović. Whether or not this is so, the manuscript is certainly a prime source, hitherto unexplored, for the works of Marulić, the leading figure of the Croatian Renaissance and a poet of European significance.

REFERENCES

Ivan Kukuljević Sakcinski. *Pjesme Marka Marulića* (*Stari pisci hrvatski*, I), Zagreb 1869.

Carlo Verdiani, "Il Codice Dalmatico-Laurenziano [MS. Ashburnham 1582, from the Duke of Sussex's collection, and also, to judge by the reproduction of the first page, probably from the Franciscans of Split]", *Ricerche slavistiche*, V, Rome 1957.

[*See* ILLUSTRATION]

N° 22. Zagreb: NSK, R 4083. 16. ožujka 1825., lot 159. »Vari Sermoni Sacri, in Lingua Illyrica, cod. chart. in 4to« (*Catalogue 1825*: 12). U *Catalogue 1966*, 27. lipnja, lot 325, opisan je ovako:

325 [BARAKOVIC: (JURAJ)] SERMONS, in Croat, AUTOGRAPH (?) MANUSCRIPT *on paper, 157 //., wormed at beginning and end, the last 45 //. increasingly seriously wormed, early nineteenth-century half calf from the Celotti collection (sale in our rooms, 14 March 1825, lot 159), MS. 937*

sm. 4to (200mm. by 146mm.) [end of the 16th century]

*** The volume contains fourteen sermons, including one each on the life of SS. John the Baptist, Stephen and Peter. At the end (ff. 155-156) are 24 pages of verse, which permit the whole work to be identified as by the poet Juraj Barakovic (1548-1620), who was a priest in Zadar and the neighborhood. The manuscript, almost certainly autograph, is unpublished. It is in North Dalmatian dialect.

Ni predlošci ni prevoditelj spomenutih propovijedi još nisu utvrđeni. Barakovićeva poezija nije dokaz da je on i prevoditelj, iako naravno i to može biti.

Sljedeća dva rukopisa su nepoznate signature (numeracije), ali sigurno spadaju u našu zbirku. Sudbina šest daljnih rukopisa zbirke još nije poznata.

N° (?). Beč: FOGS olim, om. 14. ožujka 1825. lot 332. 15. lipnja 1970. lot 1243. »*Vita di St. Maria Maddelena, in Lingua Volgare Illirica*, cod. chart. in 4to, Saec. XVI« (*Catalogue 1825*: 21). Hamm piše da je taj rukopis neki student uzeo kao temu svoje disertacije. Moj zaključak da se radi o krađi počiva na jednoj posve drugoj činjenici. Marija Magdalena (sv. Mandalina) je bila posebno štovana u Splitu, pa ne bi bilo nikakvo iznenađenje da je i njezin životopis sastavio Marko Marulić. Samo u *Instituciji* on njezin primjer (*exemplum*) navodi 20 puta. I motiv za krađu bi mogao biti »razložan«. Lot 1243 postigao je najbolju cijenu od svih prodanih hrvatskih rukopisa ove zbirke na aukcijama 1966., 1970. i 1976. Dana 15. lipnja 1970. za njega je *Institut fur Slavische Philologie, Vienna University* platio 750 £, odnosno 1800 američkih $, kako to bilježi popis kupaca (*Prices and buyers' names*) objavljen uz *Catalogue 1970*. Valja pretpostaviti da je taj rukopis Marko Marulić iluminirao i(li) posebno brižno uvezao. Samo tako se, zasada, može objasniti razlika u cijeni u odnosu na ine prodane hrvatske rukopise.

Ninth Day 54 *Monday, 15th June, 1970*

1243 LIFE OF ST. MARY MAGDALENE, IN CROAT, *manuscript on paper, 28 li., including the last blank, plus one original blank at the beginning (collation:* a6 b1O c8 d4 *with catchwords), 24-26 lines, well written ina slightly sloping hand, foremargins frayed, stained particularly at the beginning, some worming, two words or more on each page affected, nineteenth-century purple boards -*

(215mm. by 160mm.) [Dalmatia (Split ?), first quarter of the 16th century

PROVENANCE

(1) Possibly from the Franciscan convent at Split (cf. *lot* 1237).
(2) The Abbe Celotti; his sale in our rooms, 14 March 1825, lot 332.
(3) Richard Heber; his sale, Evans, 10 February 1836, lot 1613.
(4) Phillipps MS. 8374.

CONTENTS

Folios *1-26b*. Life of St. Mary Magdalene in Croat, following the traditional legend, with Syrus and Eucharia as her parents, Lazarus as her brother and Martha as her sister. The account ends with a description of miracles effected by her intercession, including one involving Gerald, Duke of Burgundy. This Croat version, from the circle of Marko Marulić, is APPARENTLY UNIQUE AND OTHERWISE UNRECORDED.

Folio 27. An eight-line story of a monk who wished to enter heaven without delay. He prayed to the Virgin who promised to ask Jesus to grant his request.

The handwriting of the manuscript is very similar to (and perhaps the same as) that of the Croat translation of the *Fioretti* of St. Francis from the same source (Phillipps N.S.II, lot 326).

N° (?). U Celottijevu Catalogue 1825 nalaze se jedan pored drugoga dva različita prijepisa pokorničkih psalama: lot 251 je hrvatski: »*Traduzione di Salmi 6, 31, 37,50, 101, 142 in Lingua Volgare Illyrica*, cod. chart. Saec. XVIII, in 4to«. To bi mogao biti prijepis iz zadarske zbirke, moguće čak od Luke Polovinića Bračanina koji je prepisao i sve psalme iz nekoga starijeg predloška (o ranim hrvatskim narodnojezičnim psaltirima opširno piše Fancev 1934); lot 252: »*Li sette Salmi Penitentiali*, cod. membr. in 12mo Saec. XV«. Ovaj iznimno mali (ca. 9 cm visine) pergamenski psaltir mogao bi biti također hrvatski, pače i predložak za lot 251 u kojemu nedostaje ili nije nabrojan psalam 129.

III.

Osim splitsko-zadarsko-londonske zbirke o kojoj je dosada bilo riječi, postoje i mnogi ini, dijelom vrlo opsežni hrvatski rukopisi koji su u cijelosti ili većim dijelom Marulićevi, ovdje ću ih ukratko (p)opisati. One koje sam u novije vrijeme u cijelosti ili dijelom pripisao autoru Maruliću dodatno ću komentirati.

IV a 31. To je *Vartal* Petra Lucića (1990). Većim su dijelom u ovom kodeksu sadržane pjesme i molitve Marka Marulića, integralno ga je objavio Nikica Kolumbić i oprezno popratio diskusiju i sporenja oko autorstva. U kodeksu je sadržan i stariji umetak, nastao je oko 1500., (ff. 220^r-265^r). Glavninu teksta prepisao je Petar Lucić koncem 16. stoljeća. – Zagreb, Arhiv HAZU

I a 5. *Oficij Blažene Dive Marije*. – Zagreb, Arhiv HAZU. Otkrio ga je i opisao i većim dijelom objavio Fancev (1934), epigram u njemu potvrđuje Marulićevo autorstvo. Do danas nije objavljen integralno.

I a 6. *Život sv. Katarine* – Zagreb, Arhiv HAZU. Po raznim filološkim parametrima pripisao sam ga Marku Maruliću. Šira argumentacija je u tisku (Pandžić 2026).

I b 55. *Nauke sv. Bernarda sestri svojoj; Govorenje sv. Bernarda od duše osujene* i dr. – Zagreb, Arhiv HAZU

IV a 34. *Nauke života redovniškoga ke piše blaženi sveti Bernard sestri svojoj*. – Zagreb, Arhiv HAZU. Ovaj prijepis je Marka Prodića, srodnika starijega don Marka Prodića koji je bio Marulićev školski drug. I b 55 je prijepis iz istoga prototipa, ali sadrži i jednu Marulićevu dramu. Prijevod sam filološkim argumentima (Pandžić 2009: 37-49) pripisao Maruliću; usp. Vrandečić 2025: 44-45, Pandžić 2025: 15-16.

I b 83. *Lulićev zbornik* – Zagreb, Arhiv HAZU potječe kao i *Vartal* iz Samostana sv. Nikole u Trogiru. Više je u njemu Marulićevih tekstova, nažalost još nije integralno objavljen.

I b 127. *Život svetoga Jerolima* – Zagreb, Arhiv HAZU (objavio Jagić 1869). Inačica iz istoga prototipa je i u *Firentinskome zborniku*. Obje bi trebalo kritički prirediti i objaviti usporedno s Marulićevim latinskim tekstom *Vita divi Hieronymi praesbiteri*.

I a 44. (1^r-31^r), *Muka sv. Margarite, Život sv. Marte*. – Zagreb, Arhiv HAZU. Rukopis iz posjeda Bartola Kašića.

XV – 44/8. – Zagreb, Arhiv HAZU. Šibenski prijepis jedne splitske rukopisne zbirke. Hrvatska poezija je uglavnom Marulićeva autorstva, preklapa se u dijelovima s *Vartalom, Splitskom pjesmaricom trogirskoga kaptola* i s R 6634 (usp. Pandžić 2024).

R 3171. Marko Marulić, *Dvije poslanice Katarini Obirtić.* – Zagreb, NSK https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=16038

Splitska pjesmarica trogirskoga kaptola – Trogir, katedralna zbirka) sadrži brojne pjesme Marka Marulića, usp. ovdje pogl. 6.

I a 62. *Hvarsko-osorska pjesmarica* – Zagreb, Archiv HAZU. Već je bilo riječi o *Hvarsko-osorskoj pjesmarici* i mnogim pjesmama Marka Marulića u njoj, kako je to Fancev (1933) još prije skoro jednoga stoljeća tvrdio. Pokoju sam pjesmu iz te pjesmarice dodatno pripisao Maruliću u pogl. 6 ovdje. Štrkalj Despot (2016) je priredila izdanje cijeloga teksta spomenute pjesmarice, uključujući dodatno i presliku cijeloga rukopisa. To je njezina ostajuća zasluga. Već sam spomenuo da joj je stranputica bila osporavati autorstvo Marka Marulića mnogih pjesama koje mu je atribuirao Fancev (1933). Pri tome se pozivala na izdanje *Pisni razlike* (Marulić 1993) koje je priredio Josip Vončina. Rukopis *Hvarsko-osorske pjesmarice* (I a 62) Vončina nije bibliografirao ni konzultirao. To se vidi i po tome što je četiri Marulićeve pjesme koje je možda mogao preuzeti i iz ove pjesmarice (Lučin 2004: 220), ipak preuzeo iz drugih izvora (Vartal, R 6634). Iz tih pjesmarica potječu naslovi četiriju pjesama koje je objavio Vončina, a ne iz I a 62. Dodatno, Vončina nije konzultirao ni Splitsko-trogirsku pjesmaricu pa je tako decimirao korpus Marulićeve hrvatske poezije u čemu ga Štrkalj Despot slijedi. Fancevljeve opažaje iz komparativne prozodije *Hvarsko-osorske pjesmarice* nadopunio sam filološkim argumentima prema sadržajnoj, isključivo Marulićevoj danteovskoj i petrarkističkoj topici itd. Štrkalj Despot (2016: 65) opisuje i glasovne značajke pjesmarice. Pjesmarica je ikavskoga refleksa jata »uz tek nekoliko (stalnih) ekavizama (*koleno, telo, verno, sede*)«. Upravo te i isključivo te reflekse imaju Marulićevi autografi, ali i svi datirani hrvatski rukopisi iz Splita (ca. 1500-1521), uključujući i *Juditu* (usp. Marulić 2021: 105-110). Dakle, taj refleks jata je onodobni splitski, a taj inventar stalnih ekavizama nije bio osobina cakavsko-hvarskih govora Marulićeva vremena. Iako prijepis, mogao je biti načinjen i na Hvaru, ali ne samo refleks jata nego i leksik, naravno i topika (*loci similes*), upućuju na autora Marka Marulića. Franjevačko podrijetlo rukopisa je neupitno i zbog toga što je i sam Marulić bio član Trećega reda sv. Franje (laika) od 15 ožujka 1489., što je sam posvjedočio (Marulić 2021: 101). Te je godine bila i 200. obljetnica noveliranoga Pravila toga Reda pa ga je Marulić preveo i na hrvatski. Nalazi se u njegovu trebniku (molitveniku) odnosno svakodnevnom priručniku (*diurnellus*) koji je oporučio 1521. O njemu je nekoliko rečenica zapisano i malo niže.

R 589. (str. 323-368) – Dubrovnik, Knjižnica Male Braće (usp. Pandžić 2009: 138-141). Uz neke poznate pjesme Marka Marulića i ulomak njegove drame *Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene*, tu su i tri hrvatske *vitae* splitskih prvomučenika Dujma, Staša i prijenosa njihovih tjelesa u Split. Latinske inačice istih vitâ, također Marulićeve, donosi Farlati u *Illyricum sacrum* 1751. Sve tri valja kritički prirediti i izdati usporedno hrvatski i latinski. Nova atribucija u ovoj knjizi jest Marulićeva drama *Muka sv. Lovrinca*. Samo djelomično je sačuvana, ali je u rukopisu R 589 najstarija poznata inačica te drame splitskoga podrijetla jezika (oko 1560.).

***Diurnellus* iz oporuke Marka Marulića.** Opsežni *molitvenik* odnosno svakodnevni trojezični *trebnik*. Pronašao sam ga i autribuirao autoru Marku Maruliću u Franjevačkom samostanu na otočiću Košljunu (usp. Marulić 2021: 99-105). Tu je i najstariji meni poznati hrvatski tekst Marka Marulića, nastao oko 1489.: *Regula i život braće i sestar tretoga reda svetoga Frančiska otca našega*. Radi se o prijevodu enciklike pape Nikole IV., podrijetlom je bio zadarski franjevac, iz 1289. »Supra montem catholicae fidei«. U njoj je novelirao pravilo za život laičkih članova u Trećem franjevačkom redu. Početak Marulićeva hrvatskoga prijevoda te okružnice je preslikan na unutarnjoj strani prve korice ove knjige.

Ni jedan od ovdje navedenih hrvatskih rukopisa nije bio predmet konkretne analize u dvama uzastopnim tematskim brojevima časopisa *Colloquia Maruliana* 29 (2020) i 30 (2021) pod naslovom »Rukopisi hrvatskoga humanizma i renesanse«. Dug hrvatske filologije prema Marku Maruliću i hrvatskomu narodu je očit i golem. Svi ovi rukopisi, čak i da nisu Marulićevi, morali bi biti kritički obrađeni, tiskani i digitalno dostupni. Bilo bi to veliko proširenje temelja hrvatske ranonovovjekovne književne povjestnice. Omogućilo bi propitivanja istraživača s različitih filoloških, hermeneutičkih, jezikoslovnih i književnopovijesnih gledišta. Ivan Kukuljević Sakcinski i Vatroslav Jagić pokrenuli su sredinom 19. stoljeća filološko istraživanje i objavljivanje njegova djela, najavljujući i mogućnost daljnih pronalaska još nepoznate poezije i proze. Ta istraživanja su do danas nedovršena, pače, u 21. stoljeću su skoro zamrznuta. Tenor je nekih marulista: *Sabrana djela Marka Marulića* su već »riješena«. Smatram da će rad na *Opera omnia Marci Maruli Splatensis* potrajati barem do njegova 600. rođendana 2050. godine.

17. AURELIJE AUGUSTIN, MARKO MARULIĆ I FRANCESCO FILELFO

Ovdje kanim skrenuti pozornost na novopronađene *tekstualne potvrde* da je Marko Marulić poznavao djela talijanskoga humanista *quattrocenta* Francesca Filelfa (1398–1481), ali i otkriti Marulićeve vlastoručne prijepise jednoga pisma Francesca Filelfa i jednoga pseudoepigrafa sv. Augustina. Još 2019. u samostanu franjevaca konventualaca u Šibeniku, u lijepo uređenoj knjižnici s brojnim inkunabulama, identificirao sam i inkunabulu Augustinova velikoga djela *De civitate Dei* (1470.). Po mojoj procjeni potječe iz Marulićeve biblioteke i oporuke. S jedne strane, na prvome listu iza korice je prepoznatljiv njegov rukopis gdje citira mišljenje meni tada nepoznatog autora koji se zove Franciscus Philelphus te uspoređuje znanstvenu izvrsnost Augustina i Jeronima. S druge strane, i još znakovitije, rukopisna ornamentika crvenom tintom na inkunabuli je na mnogim listovima identična s onom koju sam otkrio na trima glosiranim i iluminiranim inkunabulama *Dekretala Grgura IX.* koje se čuvaju u Franjevačkom samostanu na Poljudu. Budući da je Marulić bio i profesionalni pravnik, oporučio je i ine inkunabule franjevcima na Poljudu, stoga je bilo vrlo vjerojatno da je njegova i inkunabula iz Šibenika. Tek 2022., nakon tiska *Judite*, tražio sam literaturu o Filelfu. Pozajmio sam knjigu, zapravo kritičko izdanje, *prvotisak* njegova latinskoga epa *Sphortias* (De Keyser 2015) i od istoga autora priređena *Collected Letters* (Filelfo 2015). Tu je i pismo od 8. kolovoza 1449. (PhE 06.74) upućeno Alojziju Crottou iz kojega je Marulić kraćenjem preuzeo sržni dio analize znanstvene izvrsnosti Augustina i Jeronima u svoju bilješku na inkunabuli iz Šibenika:

»Franciscus Philelphus in comentatione Augustini et Hierolymi dicit:

Augustinus et Hieronymus ambo fuere in divinis eloquentissimi. Sed Augustinus in philosophia longe acutior et peritior et subtilior fuit. Fuit etiam dialecticus egregius et physicus et mathematicus. Huic Hieronymus plurimum praestit: elegantia quam doctrina tenuitque litteraturam graecam Augustinus autem minus perfecte. Ille hebraicae linguae eruditus et Augustinus ignarus omnino. Vita horridus Hieronymus ille mitis. Unus ex iis duobus effici potuisset, nihil natura absolutius edidisset. Haec Philelphus«.

Francisco Filelfo uspoređujući Augustina i Jeronima piše:

Obojica, Augustin i Jeronim, bili su u teologiji vrlo rječiti, ali je Augustin u filozofiji bio daleko oštroumniji, stručniji i suptilniji. Bio je također izvrstan u dijalektici, prirodnoj

filozofiji i matematici. Njega je Jeronim nadmašio u mnogim stvarima: više elegancijom stila nego teologijom. Poznavao je i grčku književnost, Augustin manje savršeno. On je bio najučeniji u hebrejskome jeziku, a Augustin ga uopće nije poznavao. U životu je hirovit bio Jeronim, a Augustin blag. Da se je moglo od njih dvojice stvoriti jednoga čovjeka, nikoga savršenijega od toga ne bi priroda uopće dala. Tako Filelfo.

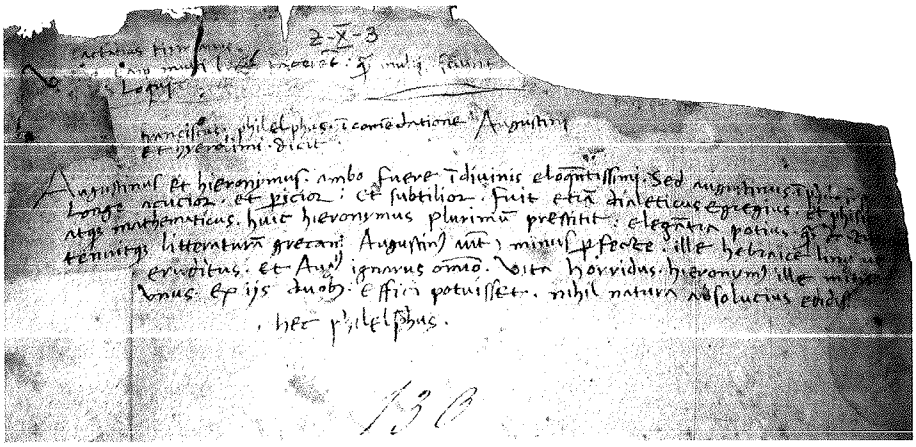

Sl. 27: Francesco Filelfo uspoređuje Augustina i Jeronima, Franjevački samostan Šibenik

Za širu, originalnu inačicu pisma usp. Filelfo 2015: PhE 06.74, str. 366. Potom sam čitao članak koji potvrđuje trostruku vezu Filelfa s Hrvatskom. Njegov sin Senofonte se u Dubrovniku oženio i tu do smrti živio, druga je veza manje izdašna, treća utoliko više. O svemu tome piše De Keyser (2018: 99):

> »Treća i posljednja Filelfova veza s Dalmacijom jest Girolamo Genesio (Hieronymus Genesius [ili Ienesius] Picentinus). Genesio je bio *rector scholarum* u Splitu, vjerojatno od 1473. do 1477., i zajedno s dvojicom drugih talijanskih humanista, Tideom Acciarinijem (Tydeus Acciarinus) i Nicolom de Capua (Colla Firmianus) bio je jedan od trojice učitelja Marka Marulića. Od Genesija je Marulić naučio grčki«.

Doista, taj Genesio, Marulićev učitelj grčkoga, o njemu piše i Frane Božićević (2007: 30 sl.), jedina je poznata, nedavno otkrivena, ali očito i stvarna veza Marulića s Filelfovim djelom. U kritičkom izdanju njegove *Davidijade* (Marulić 2024: 531-532, *index locorum*) priređivač Mulholland je pronašao oko 70 mjesta (*loci similes*) iz epa u slavu obitelji Sforza iz Milana koju je autor nazvao *Sphortias* (De Keyser 2015). To je djelo prvi put bilo tiskano tek 2015. godine. Kako je Marulić uopće mogao doći do njega u rukopisu? Najvjerojatnije, to je do danas i jedino moguće objašnjenje, da ga je u rukopisu posjedovao njegov učitelj grčkoga Girolamo Genesio, dobar prijatelj Francesca Filelfa. Marulić

je vrlo vjerojatno od njega rukopis pozajmio, čitao i možda prepisao. U prilog toj vjerojatnosti govori i treći, izdašniji tekstualni dokaz povezanosti Marulića s Filelfovim tekstovima. Otkrio sam ga u Splitu u Samostanu sv. Frane na obali. Claessens & De Keyser (2021.) donose argumente i citate o velikom interesu autora Filelfa za Augustinova djela, uključujući i više onih koji se danas smatraju pseudo-augustinskima (*spuria*), primjerice *Meditationes* i *De spiritu et anima*.[40] Filelfo je inače bio i osobno tijesno povezan s mnogim pustinjacima (eremitima) sv. Augustina. Kako sam u Samostanu sv. Frane u Splitu otkrio Marulićev prijepis pseudoepigrafa sv. Augustina o meditaciji kao privez jednoj inkunabuli (Sl. 28), po pisoruku i iluminaciji neprijeporno Marulovom rukom i knjiškom minuskulom napisan, s naslovom *De scala claustralium*, postalo mi je jasno da je taj tekst u Split mogao donijeti Genesio, a prepisati Mako Marulić. Iznad naslova stoji: *yhs. maria. f[ranciscus]*, a isti natpis nalazimo na Marulićevu molitveniku na Košljunu nekoliko puta zabilježen, ponegdje, iako u prijepisu, i u *Vartalu* Petra Lucića (1990.) u kojemu su sadržana ponajviše djela Marka Marulića.

U splitskome *codex miscellaneus* uz rukopis su privezane i male (post) inkunabule, dvije su Francesca Filefa s temom pustinjačke literature. Njegova mi se veza s Marulićem učinila neprijepornom i zbog tih tekstova i detalja. U popisu inkunabula Samostana sv. Frane Jurić i Frkin (1998: 176) navode: »Basilius Magnus. *Epistola ad Gregorium Nazianzenum ›De officiis vitae solitariae‹* (Trad. Franciscus Philelphus). Venetiis, Typogr. Basilii 1471. 8° Rom« (usp. De Keyser 2009). Inkunabula je uvezana početkom 16. st. u taj kodeks s još nekim (post)inkunabulama i jednim posebno zanimljivim rukopisom:

Privilegia et indulgentiae Fratrum Minorum. Venetiis, Ade Blandonis, 1508.
(Pseudo) Augustinus, S. *Libellus de scala claustralium*. (rukopis)
Lapide, Johannes de. *Resolutorium dubiorum*. Venetiis, J. Tacuinus, (s. d.)[41]
Philelphus, Franciscus. *In Magni Basilii epistolas* ... (def.)

Najzanimljiviji jest, ipak, Marulićev prijepis *De scala claustralium* koji je ovdje pripisan sv. Augustinu, iako se radi o autoru kartuzijancu Guiguesu II le Chartreuxu (1114–1193), 9. prioru u Grandeu Chartreuseu, izabranom 1173.

[40] O »pseudo«-Augustinovim djelima postoji opsežna literatura. Ovdje navodim dvije glavne reference: Dekkers 1961. i Sturges 2013.

[41] Upravo se to djelo, tiskano 1513. i Marulićevom rukom glosirano, nalazi, također kao privez, uz prvotisak njegova osobnoga tiskanog primjerka *De humilitate et gloria Christi* (Marulić 1519) koji se čuva u knjižnici Male braće u Dubrovniku.

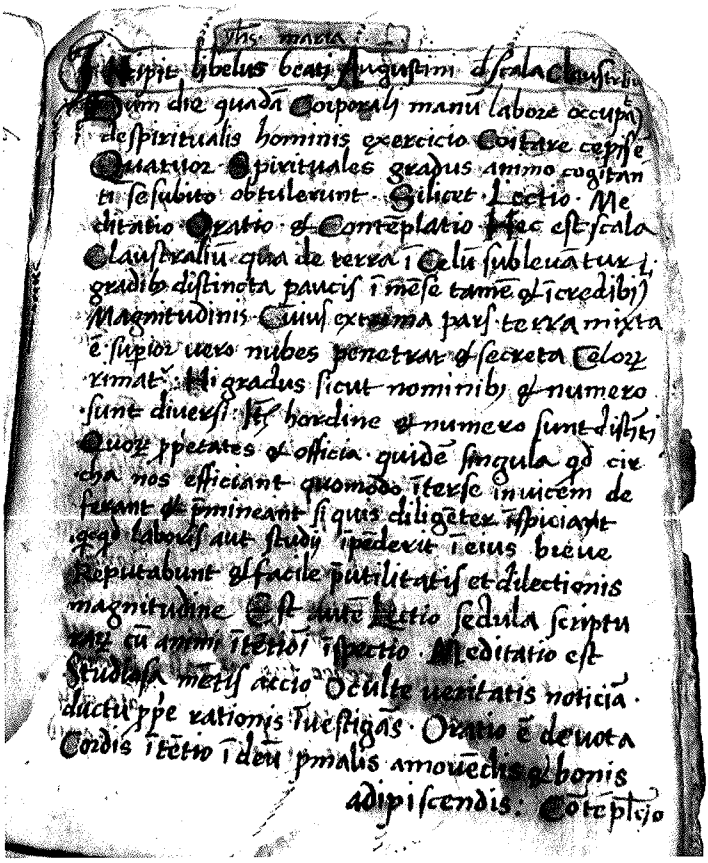

Sl. 28: Rukopis *Libellus Beati Augustini de scala claustralium*, Samostan sv. Frane Split

Kritičko izdanje izvora je iz 1970., *Lettre sur la vie contemplative (L' échelle des moines). Douze méditations*. Introduction et texte critique par Edmund Colledge et James Walsh. *Sources chrétiennes* N° 163. Paris: Les Éditions du Cerf. Djelo su inače kopisti kao pseudoepigraf često pripisivali Augustinu, Bernardu, Bonaventuri itd., jer je bilo popularno u kasnome srednjem vijeku, a i pisano je uz lektiru i tekstualne posudbe kod spomenutih svetaca. Neke sličnosti u argumentaciji su bile lako uočljive. Marulić poznaje i ine pseudoepigrafe sv. Augustina koji su dijelom otisnuti i u inkunabuli *Opuscula* (1491.), u kojoj se inače nalaze najpoznatija njegova djela: *De doctrina christiana, Confessiones, Soliloquia* itd. Također u *Firentinskome zborniku* u Lucićevu *Vartalu* (1990: f. 329^{rv}) nalazimo molitvu koju pripisuju sv. Augustinu, objavio ju je Verdiani (1973: 89-91). Neka je ruka ispod naslova zapisala: »od Marulića«. Uglavnom je dakle ovdje riječ o »pseudo«-Augustinovim djelima što nas vodi do zaključka da je Marulić ta djela i čitao i poznavao i prevodio, ne znajući,

ipak, da je riječ o pseudoepigrafima. Neke ine slične tekstove pronašao sam u rukopisima koji su danas u British Library, ali ne želim tu temu ovdje *in extenso* razglabati. Bilo bi preopširno iako sam neke tiskane i glosirane predloške hrvatskih rukopisnih prijevoda iz Londona već identificirao u Hrvatskoj.

Uputit ću samo na dvije *sadržajne* podudarnosti između Marulićeva tiskanoga *Evanđelistara* (1516.), njegovih ovdje već citiranih stihova o gledanju »Božjega lica« i Jeronimove *gladi da ga ponovno ugleda* te rukopisa *De scala claustralium*. Sljedeće rečenice citiram prema kritičkom izdanju, dobro se poklapaju s onima u splitskome rukopisu (Guigues II le Chartreux 1970):

> »[82-85] [...] quatuor spiritales gradus [...] lectio scilicet, meditatio, oratio, contemplatio. Haec est scala claustralium qua de terra in coelum sublevantur [...]. Beatae vitae dulcedinem lectio inquirit, meditatio invenit, oratio postulat, contemplatio degustat. Lectio quasi solidum cibum ori apponit, meditatio masticat et frangit, oratio saporem acquirit, contemplatio est ipsa dulcedo quae jocundat et reficit«.
>
> *[...] četiri su duhovna stupnja [...] čitanje naime, meditacija, molitva, kontemplacija. To su ljestve zatvorenih monaha po kojima se od zemlje uzdižu u nebesa [...]. Slatkoću blaženoga života čitanje traži, meditacija nalazi, molitva želi a kontemplacija uživa. Čitanje donosi tako bitnu hranu ustima, meditacija ju žvače i usitnjuje, molitva daje ukus, kontemplacija je sama slatkoća koja daje užitak i ponavlja ga.*

U 5. od 15 pisama (*officium meditationis – služba/ funkcija meditacije*), nakon što očisti srce od ispraznosti (Ps 118, 37), monah počinje razmišljati i o očekivanoj nagradi:

> »[88-90] [...] Postquam haec et hujusmodi de cordis munditia pertractavit, incipit cogitare de praemio, *quam gloriosum et delectabile esset videre faciem Domini desideratam* [...] *Cogitat quod in ista visione erit satietas illa* de qua dicit propheta: Satiabor cum apparuerit gloria tua [Ps 16, 15]«.
>
> *Nakon što te i te vrste ugodnosti srca razmotri, meditacija počinje razmišljati o nagradi, kako će biti slavno i ugodno vidjeti željeno lice Gospodinovo [...]. Misli da će u samoj viziji biti sitost ona o kojoj prorok kaže: »Nasićen ću biti kada se ukaže slava tvoja* [Ps, 16, 15].

Malo prije već citiranoga opisa Jeronimova ›uzleta‹ iz pustinje na nebesa (*Ep. ad Eust.* 22, 7) i gledanja lica Božjega, Marulić spominje, končajući prvu knjigu o vjeri u Trojednoga Boga (*Evang.* I, 26), stupnjevite *učinke meditacije i kontemplacije* sve do ekstatične ukočenosti prije vizije (*extasis, stupor*). Izloženoj teoriji u *De scala claustralium* vrlo je slično i ono što Marulić donosi u *Evang.* I, 26 pod naslovom *De contemplatione* (usp. i *Evang.* I, 24, *De studio lectionis*):

> »Quanquam tam alte ascendere uel tam profunde de Deo cogitare nequimus, quin ille semper omni meditatione nostra in immensum maior sit. exaltatur tamen in

nobis, quoties quae vera sunt de ipso sentimus, et quemadmodum sentimus, ita nec palam confiteri metuimus. Deum autem sicuti decet *contemplantibus* multa interdum infunditur Spiritus Sancti *suavitudo*. [...]

Qui enim caelestis eternitatis bonum mente complectitur, caduca omnia facile contemnit. Quosdam talis meditatio in tantum occupat, ut abstracti a sensibus toto corpore obstupescant mortuisque simillimi appareant, cum per dies multos nihil de necessitatibus corporis curantes immoti mutique perdurent. Id Graeci *extasin*, nostri *stuporem* appellant«.

Iako se ne možemo tako visoko uspeti, odnosno tako duboko o Bogu razmišljati da on ne bi bio beskrajno veći od svake predodžbe, ipak se on uzvisuje u nama svaki put kad o njemu osjećamo što je istina i kad se ne bojimo da to tako kako osjećamo javno i priznajemo. One pak koji razmatraju o Bogu onako kako priliči ispunja kadšto silna ugoda od strane Duha Svetoga. [...]

Onaj, naime, tko može umom dokučiti blagodati nebeske vječnosti lako prezire sve što je prolazno. Poneke takvo razmišljanje toliko osvoji da se odvoje od svojih osjetila te su potpuno izvan sebe, a izgledom su najsličniji mrtvima jer mnogo dana ostanu nepomični i bez riječi ne brinući se nimalo za tjelesne potrebe. To Grci zovu ekstaza, a Rimljani stupor (ukočenost).

Marulić, Dante i Jeronim, naravno i »pseudo«-Augustin, imaju isti onaj ultimativni cilj koji će im postati i snažna stvaralačka motivacija kako u poeziji tako i u etici i teologiji općenito, a to je »gledat lice Božje« (*Judita* VI, 380).

Još jedno pitanje je ipak, zbog posve nove interpretacije, nužno postaviti: je li doista Dante mislio na Jeronima sa stihom (*Par.* XXXI, 103): »Qual è colui che *forse di Croazia* viene«, kako je to vidio Marulić, ili je Hrvatsku uzeo kao primjer za svakoga hodočasnika iz daleke zemlje, kako to stoji u *Enciclopedia Dantesca*? Nema sumnje da i Marulić i Dante misle na Jeronima iako obojica poznaju i druge izvore za viziju Božjega lica, ali i ti imaju, uz biblijske i Augustinove primjere, prije svega Jeronimovu viziju u pustinji kao uzor. Dante je poznavao i Jeronimova pisma (usp. Antonelli, R. & al. 2021: 48 i 277), dakle vrlo vjerojatno i *Epistola ad Eustochium* (22), ali i još jedan važan suvremeni izvor za svoj ultimativni cilj »vidjeti Božje lice«.

Što se tiče čovjeka iz Hrvatske, Dante se poslužio svojim omiljenim umjetničkim zahvatom neizravnoga govora, tj. *govora prekrivena velom* (»parlar coperto«). Što je to, sâm je najbolje pojasnio u jednoj sceni *Pakla* kada pita učitelja (Vergilija) u limbu, predvorju pakla, gdje je smjestio sve velike duhove antike bez nade da će biti otkupljeni: je li tko iz limba već bio spašen? Vergilije razumije da se pitanje odnosi na njega, pa Dante zaključi (*Inf.* IV, 51): »E quei che intese il mio parlar coperto/ *To je onaj koji je razumio moj prekriven govor*«, misleći naravno na Vergilija, iako mu ne spomenu ime. Kako tvrdi Stierle (2007: 13) »parlar coperto« je govor koji se može čitati na nekoliko načina jer višeznačnost sili čitatelja da takve scene više puta čita prije nego uspije odgonetnuti na što je Dante mislio. Prekriveni izraz »forse di Croazia

viene/ *možda iz Hrvatske dođe*« upućuje i u povijesnom kontekstu događanjâ na Jeronima. Crkvenim naučiteljem je i službeno proglašen 1295., pet godina prije nego se Dante zatekao u »selva oscura«, kada je nakanio pisati *Božanstvenu komediju*. »Možda iz Hrvatske dođe« odlučujuća je i *kodirana* Danteova pomoć čitatelju – kao *parlar coperto* – za prepoznavanje slavnoga Jeronima, jer je već tada njegovo podrijetlo bilo sporno kao i ubikacija grada Stridona/ Zrinja koji su uništili Goti (Panonija, Dalmacija, Liburnija, Ugarska, Hrvatska). Ostalo je to do danas (o toj temi i dodatnim izvorima koje je imao Dante stoji više u mojoj njemačkoj studiji (Pandžić, u tisku).

****

Zaključujući ovu kratku raspravu o Marulićevu dokumentiranom i razložnom zanimanju za djela Francesca Filelfa pomoću svojega učitelja grčkoga jezika i Filelfova prijatelja Girolama Genesija, kanim u nekoliko rečenica skrenuti pozornost na mogućnost da je, učeći grčki, Marulić čitao kod svojega učitelja i Filelfov grčki tekst u rukopisu *De psychagogia* (Περὶ ψυχαγωγίας). Objavljen je u cijelosti prema grčkom autografu nedavno kao *editio princeps dal Laurenziano 58, 15* (Filelfo 1997). To je važno spomenuti zbog toga što u životopisu Marka Marulića iz pera njegova prijatelja Frane Božićevića stoji da je on autor i djela *Psichiologia de ratione animae humanae* (*Psihologija – o teoriji ljudske duše*), pa se obično u literaturi spominje da je Marulić prvi formulirao pojam »psihologija«. Sličnost toga pojma s pojmom ψυχαγωγία kod Filelfa je očita, ali je problem sadržajna usporedivost. Ψυχαγωγία bi u doslovnome prijevodu značila »vođenje duše«. U Filelfovu pjesničkom djelu čitamo eulogije u raznim metrima različitim osobama. Hvaljene osobe su različite i po karakteru i moralnim izvrsnostima, zato su na različit način pjesnički slavljene što različita metrika još više ističe. Odreda su to crkveni, politički i umjetnički uglednici toga doba, većim dijelom prijatelji i poznanici samoga autora. Pogrješna bi dakle bila pretpostavka da bi taj izraz kod Filelfa bio povezan s bilo kakvim vođenjem ili manipuliranjem drugih osoba. Naprotiv, opjevane osobe mogu biti samo uzori, svaka prema svojemu specifičnom karakternom obilježju ili umijeću, i to svima drugima. Ne želim ovdje uspostavljati uzročno-posljedičnu vezu između ta dva pojma (*psihologija – psihagogija*) odnosno možebitnu Marulićevu sadržajno-idejnu dedukciju ili praktičnu prenamjenu (hibridizaciju) Filelfova izričaja u svoj, ali isto tako ne želim slijediti ni zaključak koji je formulirao psiholog Riccardo Luccio (2013: 6):

> »What was the opinion of Marulus about the most important issues at play? About the methods to study the soul? About its partitions? What was his position among

Aristotelianism and Galenism? All this is unknown (*ignoramus et ignorabimus*) and played no role in the history of ideas«.

Marulić, ipak, poznaje sve glavne antičke i srednjovjekovne rasprave o duši, uključujući tu dijelom i Aristotelovu teoriju. O tome je on čitao poprilično kod Augustina (*Confessiones, De doctrina christiana, Soliloquia* itd.), Grgura Velikoga (*Moralia in Job*), ali i kod mnogih kršćanskih otaca i drugih autora. Njima valja dodati i mnoga *spuria* sv. Augustina koja je također čitao i glosirao, pače neke i prevodio na hrvatski. Najpoznatiji su *Meditationes* i *De spiritu et anima*. Augustin je u *Soliloquia* (*Razgovori sa sobom*)[42] i *Confessiones* (*Ispovijestima*) dosta prostora posvetio funkcioniranju duše i osobnoga duševnoga naprezanja, teoriji sjećanja (*Isp.* X) i vremena (*Isp.* XI), gdje je implementirao i Aristotelovo poimanje duše prema definiciji pokretačkoga Duha (νοῦς) kao νόησις νοήσεως »mišljenje mišljenja« (*Metafizika* XII, 1074 b 34). Duša je kod Augustina i zbog toga vrlo važna tema jer je ona sa svim svojim obilježjima odlučujući organ svakoga čovjeka glede opće spoznaje i osobne dimenzije u obraćenju, prihvaćanju i izvršenju svih postulata Radosne vijesti. Evanđelje, naime, na prvo mjesto stavlja svaku pojedinačnu osobu, njezinu *noemsku i noematsku* sposobnost kao i *individualnu izgradnju svoje praktične etike* pomoću vjere, nade i ljubavi. U tome mu je i Aristotel mogao biti teorijska pomoć, kao u ovdje već citiranom izričaju: »u tebi dušo moja mjerim vremena«, odnosno

[42] To se djelo ne smije miješati s »pseudo«-Augustinovim *Soliloquia animae ad Deum* koje je nastalo tek u Srednjem vijeku. Maruliću je i ono bilo poznato kao Augustinovo jer je otisnuto, uz ine pseudoepigrafe, pomiješano s autentičnim Augustinovima djelima u inkunabuli *Opuscula* (1491.). Nju je u cijelosti glosirao. Danas se čuva kod Male braće u Dubrovniku. Drugi primjerak te inkunabule nalazi se u Arheološkom muzeju u Splitu. Kupljen je od jedne splitske obitelji krajem 19. st. Na njemu su također njegove marginalije, ali i marginalije inih pisara. Posebnost te inkunabule iz Splita je dvojaka. U njoj nedostaju ili su krivo uvezana neka Augustinova djela koja su ispravno poredana u dubrovačkom primjerku. Druga posebnost toga primjerka su sekundarne marginalije, tj. uz Marulića su i druge osobe zapisivale svoje bilješke. Najzanimljivija s palegrafijskoga gledišta jest činjenica da su *iste te ruke* katkad glosirale i ine Marulićeve inkunabule: primjerice, njegovu *Biblia sine comento* (1483.) koju sam otkrio u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Zbog toga možemo danas s više sigurnosti uspoređivati ne samo postupni razvoj Marulićeva pisoruka (autografa) tijekom pet desetljeća nego i rukopise njegovih pisara i nasljednika. Nadalje, kako se po rukopisu usporedive ili skoro identične sekundarne marginalije nalaze na različitim Marulićevim inkunabulama i autografima, primjerice na rukopisu njegova *Repertorija* u Rimu, na spomenutoj splitskoj *Biblia sine comento* i na Augustinovim *Opuscula* (1491.) iz Arheološkoga muzeja, smijemo zaključiti da je riječ o rukama njegovih pisara i(li) poznanika, odnosno oporučenika. Sve to pomaže *uvjerljivoj* atribuciji dosada anonimnih djela i inkunabula iz njegove privatne biblioteke.

u sebi mjerim sva događanja, kako ona u sebi, tako i ona oko sebe. To mjerenje nije tek identifikacija vremenskih koordinata događaja nego uključuje savjesnu refleksiju o etičkoj kvaliteti onoga što se čini ili (ne)bi trebalo činiti.

Mjerenje vremena je zapravo mjerenje kretanja, odnosno događanja, a kretanje je po Aristotelu supstrat vremena. Bez kretanja (događanja) ne bi vremena ni bilo. Bez duše koja mjeri kretanje, može se reći, nema ni vremena. Teorija je daleko šira, implicira razne aspekte, što ovdje nije nužno eksplicirati kako bi se moglo zaključiti da je Marulić imao profinjen osjećaj za problematiku funkcioniranja duše u različitim primjerima kazualne i opće etike, učeći iz Evanđelja, ali i od stoika, kršćanskih otaca i inih autora koje potom spominje opisujući uzorite primjere (*exempla*) u *Instituciji*. Tu slijedi i teorijske pretpostavke Francesca Petrarke iz *De remediis utriusque fortunae*. Time samo podcrtavam, nasuprot Lucciju (2013.), da je, ipak, poznato kako Marulić temeljito poznaje razvoj »povijesti ideja« o duši na Zapadu. Bio je involviran u teorijske i praktične aspekte povijesne refleksije o duši općenito i o aristotelovskoj *stupnjevanoj produševljenosti živih bića*. Aristotelov utjecaj, doduše ne u kontekstu njegovih *Parva naturalia* s »patnjom duše« nego s teorijskim aspektima koji izvorno potječu iz *De anima*, preuzeo je od sv. Augustina, drugih otaca i Tome Akvinskoga. Kod Augustina jest, naime, osim aristotelovskih teorijskih aspekata, i praktična »patnja duše« važna tema. S tim teorijskim pretpostavkama osposobljen i za tematiku zainteresiran, Marko je Marulić mogao, pretpostavljam, vrlo lako Filelfov izraz ψυχαγωγία shvatiti kao poticaj da problematiku o ljudskoj duši na svoj način šire obradi u teorijskom traktatu *Psihologija*. Zaključujem da je Frane Božićević, kao i u inim detaljima životopisa Marka Marulića,[43] istinito posvjedočio da je Marulić svoje djelo *Psichiologia de ratione animae humanae* doista napisao, ali je rukopis nažalost izgubljen.

[43] Jedan od tih primjera koji može posvjedočiti vjerodostojnost biografije Marka Marulića je i opis njegova izgleda, prije svega lica i glave (Božićević 2007: 33): »Bio je srednjega stasa, širokih ramena, tijela ne ugojena, nego vitka, čela vedra i široka; oči mu bijahu crne, nos orlovski, lice pristalo, kosa poput kore kestena i duga, brada ozbiljna i časna; svi dijelovi tijela skladno su se slagali sa stasom«. Taj opis odgovara minijaturi *autoportreta* Marka Marulića (slika svoje vlastito lice kao portret Ovidija) na inkunabuli Ovidijevih *Metamorfoza* (1488./1489.) iz koje je on, dokazano, i u tekstulanom smislu (*loci similes*) i po vlastoručnim marginalijama na njoj, crpio neke od glavnih ideja i izraza (*loci similes*) pišući svoj ep *Judita*. To je, kao što sam to već spomenuo, i prvi autonomni renesansni portret u Hrvatskoj. Usporedite taj autoportret Marka Marulića na prvoj korici ove knjige s opisom koji je napisao njegov prijatelj i životopisac Frane Božićević iz kojega sam upravo citirao. Tada je Marulić imao oko 40 godina što i sama minijatura vizualno sugerira.

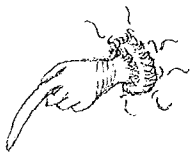

18. ›WELTLITERATUR UND KULTURPOLITIK‹

Njemački je pojam *Weltliteratur*, uobičajeni hrvatski prijevod *svjetska književnost*, to je književnost koja je slijedom svoje kvalitete poznata i priznata ne samo po nacionalnoj nego i po nadnacionalnoj prihvaćenosti. Često se postanak toga pojma povezuje s Goetheom (1827.) iako je teorijske temelje *svesvjetske književnosti* (*Universalpoesie*) položio prvi teoretičar estetike njemačkoga romantizma Friedrich Schlegel u svojima *Athenäums-Fragmente* koncem 18. st. U raznim kanonima svjetske književnosti to se djelo do danas navodi kao jedno od važnih teorijskih pretpostavki poimanja iste *Weltliteratur*. Dvojica Hrvata su bila povezana s Schlegelovom univerzalnom poezijom koju je on izvodio iz opće »produhovljenosti« svih indogermanskih jezika i književnosti iz primordijalne indijske na sanskrtu. Sa sanskrtom i duhovnom tradicijom Indije Schlegel se susreo i preko prve tiskane gramatike sanskrta na Zapadu koju je u Rimu 1790. objavio gradišćanski Hrvat, bosonogi karmelićanin Filip Vesdin (1749–1806) po povratku iz misija u Indiji. I drugi njegovi popularniji tekstovi o Indiji stvorili su u Europi pravo oduševljenje za tu zemlju i njezine nepoznate običaje, što je konačno dovelo i do nastanka teorije historijsko-komparativne gramatike svih indogermanskih jezika (Franz Bopp, *Conjugationsystem*, 1814), onih dakle jezika koji su po genezi ovisni o sanskrtu na prostoru od Indije na istoku do Islanda gdje se govori najzapadniji germanski jezik. O tome sam pisao i opširnije.[44]

Drugi veliki ljubitelj Schlegelove teorije i vlastite inovativne prakse širenja indijske i ine književnosti bio je Tin Ujević (1891–1955). On je 1932. preveo Schlegelov teorijski roman svesvjetske književnosti *Lucinda* (1799.). Kritički sam ga iz sačuvanoga rukopisa objavio, dodavši i uvod u estetiku njemačkoga romantizma.[45] Od toga vremena Ujević neumorno prevodi indijsku, kinesku i inu poeziju, drame i epove iz raznih jezika na hrvatski. Mnogi su mu prijevodi ostali u rukopisu, te čekaju još uvijek da budu objavljeni. Tako *Dablinci* Jamesa Joycea, starofrancuski ep *La Chanson de Roland*, španjolski

[44] Usp. i *online* dostupan članak (str. 406-411): https://www.academia.edu/125006145/Hrvatski_humanisti_metoda_ad_fontes_i_začetci_historijsko_komparativne_gramatike

[45] Usp. https://www.academia.edu/83254283/Friedrich_Schlegel_Lucinda_Preveo_Tin_Ujević_Zagreb_2002

El Cantar de Mio Cid, francuski, njemački i švicarski autori, Shakespeare itd. Njegovi prijevodi američkih modernista poput *Leaves of Grass* Walta Whitmana i predilekcija za svesvjetsku poeziju bili su od agitpropovaca Jože Horvata, Marina Franičevića i inih negativno osuđeni, pa je Ujeviću 1945. kao poznatom pristaši »dekadentnoga modernizma« bilo zabranjeno publiciranje ne samo vlastite poezije punih pet godina nego i prevođenje »dekadentne književnosti«. Smio je prevoditi literaturu, ali samo onu koja bude od Agitpropa odobrena za tisak. On je ipak prevodio i dalje sve do posljednjih svojih dana u Vinogradskoj bolnici u Zagrebu. Valja se nadati da će njegove rukopise HAZU konačno objaviti *online*.[46]

Treći u ovom slijedu, nekoliko stoljeća *avant la lettre*, realno, ipak, prvi i najveći hrvatski zaljubljenik u svjetsku književnost (*Weltliteratur*), ujedno i stvaratelj iste, bio je Marko Marulić, otac hrvatske književnosti i genij hrvatskih umjetničkih novovjekovnih početaka na hrvatskome narodnom jeziku. On je u povijesnoj protežnici svakako i najveći hrvatski književnik, sveeuropski humanist i višestruko darovit umjetnik, pisac nacionalnoga epa *Judita*, latinskoga epa *Davidijada* i mnoge ine hrvatske i latinske poezije, pisac prvih hrvatskih drama i teoloških traktata na hrvatskome, dakle ne samo na latinskome jeziku. Bio je i slikar i glazbenik, portret Ovidija je ujedno i njegov autoportret (usp. Marulić, *Istorija svete udovice Judit*, 2021: 61). Izgled mu je detaljno opisao prijatelj i biograf Frane Božićević, preklapa se s ovim portretom. Portret Ovidija naslikao je uz proemij na inkunabuli njegovih *Metamorfoza* (1489.). Čuva se u knjižnici Franjevačkoga samostana na otočiću Košljunu. Na slici Ovidije gleda dolje, a to je suptilna Marulićeva kritika zbog oholosti njemu inače vrlo dragoga pjesnika. Marulić ga podsjeća da je upravo on sam pjevao (*Met.* I, 76-88) kako je stvoritelj svijeta (*ille opifex rerum*) uredio da životinje gledaju u zemlju, a čovjeku je naredio da stane uzgorito, glavu uspravi i lice usmjeri prema zvijezdama (*ad sidera tollere vultus*). Ovidije, naime, konča svoj ep (*Met.* XV, 875-879) s apoteozom sebe samoga i svoje poezije, uzdiže sam sebe (*super alta perennis astra ferar*) iznad zvijezda, tu će njegovo ime biti vječno i neuništivo. Kroz sva stoljeća čitat će ga narod rimski, a on će živjeti u slavi. Toliko samohvale i želje za zemaljskom slavom (pogled s nebesa prema zemlji) za Marulića je ipak bila demonstracija oholosti, nikako nebeske uzgoritosti. Slično u *Juditi*, prema zemlji dolje s visoka i po vojsci široko upućuje svoj pogled i oholi Holoferno.

[46] Usp. https://www.academia.edu/111176856/Sabrana_djela_Tina_Ujevića_utopija_ili_ostvariva_zadaća

Čini se da je Marulić svirao dva glazbala (usp. T. Maroević 2002). U njegovu svakodnevnome trebniku iz oporuke (*diurnellus*, molitvenik s njemu važnim tekstovima, pjesmama i notama), čuva se u knjižnici Franjevačkoga samostana na Košljunu, pronašao sam i *prvi hrvatski glazbeni traktat*, nastao oko 1489. Marulić ga je prepisao od »Nikole iz Francije«. Tu nalazimo i njegovu vlastitu notaciju za himan »Dulcis Jesu memoria«, što je posljednji zapis u tom trebniku (molitveniku). Isti je himan, opet kao posljednji u kodeksu, on prepjevao na hrvatski u *Oficiju Blažene Dive Marije*. To je časoslov koji je sastavio za svoju sestru. Iako ga epigram jasno pripisuje autoru Marku Maruliću, neki su komesari uspjeli do danas spriječiti da se taj *Oficij* s prekrasnim hrvatskim umjetnički prepjevanim himnima, koje skoro sve spominje Dante u svojoj *Komediji*, objavi tiskom. Marulić je puna dva stoljeća čitan i prevođen po cijeloj Europi, a autor je i globalno najpoznatije pjesme jednoga hrvatskoga autora uopće. To je njegova dijaloška latinska kantika *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce*. Sâm ju je prepjevao i na hrvatski. Doživjela je do danas preko 140 izdanja, što u latinskom izvorniku što u prijevodima na mnoge jezike. Autograf te pjesme identificirali smo u Biblioteca Estense Universitaria di Modena.[47] S otkrićem Novoga svijeta njegova se teološka djela, uključujući i *Carmen de doctrina*, još u 16. st. čitaju i prevode od Islanda do Indije, Japana i Brazila. Ipak, imao je on i kao davno preminuli humanist, sličnu sudbinu, a koju su dijelili mnogi hrvatski književnici, iz analognih kronotopijskih i ideoloških razloga kao i Tin Ujević, silnih problema s neizbježnim književnim i političkim komesarima obećavajuće svijetle budućnosti za radničku klasu, u stvarnosti s prorocima nove surove totalitarne ideologije u Hrvatskoj (1945–1990).

Iako je i ta totalitarna ideologija naizgled već odavno propala, stari su kultur-komesari, ipak, nju uspjeli nadživjeti. Pronašli su svoje epigone koji još uvijek *pokušavaju spriječiti nove spoznaje o poeziji i osobi prvoga i najvećega hrvatskoga klasika*. Od 500. rođendana 18. kolovoza 1950. do 500. obljetnice smrti 5. siječnja 2024., tj. kroz punu mjericu dana života svojega, Marulić je bio cenzuriran, denunciran kao púki »stihoklepac« biblijskih storija. Njegova *djela sačuvana u rukopisima* bila su uglavnom iz ideoloških razloga ponekad negirana ili do danas sustavno osporavana. Konačno su neki književnici iz Splita i Zagreba Marka Marulića 2001., dakle ne u komunističkoj nego u demokratskoj Republici Hrvatskoj, proglasili »čovjekom iz društva Džingis kana«.

[47] Usp. *online* str. 15-18 u: https://www.academia.edu/111978968/Nove_pjesme_Marka_Marulića

Ipak, kod velike većine Hrvata on je cijelo vrijeme od 1950. do danas ostao vrlo cijenjen i štovan, prije svega kao teorijska i povijesno čvrsto izgrađena *zadnja crta obrane hrvatskoga jezika i nacionalnoga identiteta* tijekom povijesti i u doba komunističke Jugoslavije. Slično je bilo i prije više od pet stoljeća, a tada je on doslovce stajao *na prvoj crti obrane* Splita i Hrvatske više od dvadeset godina (1500–1524). Bilo je to vrijeme pisanja i tiskanja *Judite* i drugih njegovih djela, ali i vrijeme neumorne humanističke i diplomatske aktivnosti.

Zašto je za neke ljude on, čak do danas, ostao ›toksičan‹ pjesnik? Više je razloga tomu. Oholost, zavist, taština, mogao bi biti prvi odgovor koji bi Dante i sâm Marulić u svoje doba dali na postavljeno pitanje. Međutim, krjeposti ljudske i mane, individualna prava čovjeka, nisu bile orijentir nove vladajuće komunističke ideologije u zemljama Istočne Europe nakon 1945. Klasni i partijski interes stajao je na prvome mjestu, a sloboda umjetničkoga stvaranja bila je nepoznat pojam kod vladajućih. Nakon za onodobne prilike, ipak, uspješne proslave 500. rođendana Marka Marulića 1950. u Splitu, Miroslav je Krleža u Zagrebu cenzurirao već tiskani *Zbornik Marka Marulića*, a njega je proglasio sljedbenikom kardinala Bellarmina (rođen je 18 godina nakon smrti Marka Marulića). Fizički je tada *isječen* jedan članak iz toga zbornika. Posljedično se Marulića uglavnom nije javno spominjalo i tiskalo dvadesetak godina, sve tamo negdje do Hrvatskoga proljeća (1969–1971). Možda je Krleža to doista učinio iz zavisti i taštine (»ako je Marulić otac hrvatske književnosti, gdje sam tu ja?«), uključujući naravno njegove neizbježne antikatoličke *ressentiments*, ali se posljedice te njegove uloge nadkomesara i cenzora za recepciju Marka Marulića i danas itekako osjećaju u Hrvatskoj. Mene bi osobno više zanimala pozadina, ako je negdje ostala zabilježena kakva vijest o tome, je li npr. sâm Krleža svoj nekoć vrlo hvaljeni, a danas zaboravljeni »Ljubljanski referat« iz 1952. o oprezno doziranom otklonu od soc-realizma u književnosti, ali bez zalaganja za opću slobodu umjetnosti, na neki način i sâm kasnije reflektirao, povezujući to možda »mrko i neumoljivo«, njegovi prilozi, i sa svojom onodobnom osobnom realnom ulogom cenzora jednoga teksta o Maruliću koji su komesari Agitpropa već bili odobrili za tisak.

Drugi je razlog, možda i važniji, što kasniji poslušni književni komesari i cenzori, uostalom kao i današnji *möchte gerne* komesari, nisu razumjeli Marulićevu poeziju i svjetsku književnost (*Weltliteratur*), uključujući i samu *Bibliju* koja u zapadnom kanonu svjetske književnosti uvijek stoji na prvome mjestu. Filološki prosuđujući: najmoćniji komesari u minulih 80 godina očito nisu prepoznali *djela svjetske književnosti* koja je čitao i u svoju poeziju kodirano inkorporirao Marko Marulić. Upravo zato i danas, u najboljem slučaju, neki

od mlađih epigona starijih antimarulista pišu o tome tko je u stoljećima nakon njegove smrti čitao *Juditu* ili koju inu njegovu pjesmu. Dubinsko čitanje i hermeneutička interpretacija su, prije svega zbog povijesnih i ideoloških predrasuda prema njemu i njegovoj poeziji, koja u stvarnosti »uskrisuje« poeziju najpoznatijih pjesnika Staroga svijeta, do danas izostali.

Ovdje ću nabrojiti neke klasike svjetske književnosti koje je Marulić samo u svojoj *Juditi* recipirao i njihovu poetiku (stihove, metafore, ideje itd.) umjetnički kreativno preobrazio u inovativnu vlastitu metapoetiku. Vidjeli smo to već na primjeru jedne jedine biblijske rečenice koja, uz dodatnu Danteovu pomoć i Petrarkinu literarnu krajobraznost, kod Marulića ne samo u *Juditi* nego i u *Davidijadi* postaje posve nova umjetnička poema. Biblijska rečenica je bila koristan *incitament* za njegov danteovski motiviran inovativan pjesnički zahvat. *Juditu* je inače on sâm 1501. usporedio s Danteom, ali ni to nije bio dovoljan poticaj marulistima *da čitaju* Danteovu *Komediju* i uspoređuju s tekstom *Judite*. Mihovil Kombol je u predgovoru izdanja *Judite* (Marulić 1950: 19) dobro opazio da se stihovi *Judite* (I, 105-111) oslanjaju na Danteove stihove (*Purg.* I, 115-125), ali to je ostalo bez rezonancije. O Maruliću su se rijetki od 1950. usuđivali i pisati, bio je zavladao strah u književnoj republici toga olovnoga vremena. Ovdje donosim početne Kombolove referentne stihove, a sličan latinski prepjev Danteovih stihova pronašao sam i u Marulićevoj latinskoj *Davidijadi* (XII, 1-4):

L'alba vinceva l'ora mattutina
che fuggia innanzi, sì che di lontano
conobbi il tremolar de la marina...

Još iz dna izvita ne biše sva zora,
Ni rosa sa cvita opala, da gora
Biljaše jur zgora visoko varhami,
A struja od mora mišaše iskrami...

Tražeći Marulićeve rukopise, fragmente i knjige po Europi, pokušao sam u njegovim tekstovima prepoznati svjetske klasike koje je čitao. Uspio sam u tome, kako mislim, barem u odlučujućem dijelu, tj. kada su u pitanju talijanski pjesnici i teoretičari poezije Dante, Petrarka i Boccaccio. Nadalje, uz *Bibliju* i Ovidijeve *Metamorfoze* kod njega su kao subtekst prepoznatljivi praktično svi važniji rimski pjesnici i teoretičari književnosti. Spominjem one najpoznatije: Vergilije (sva njegova djela je kao i Ovidijeva vlastoručno komentirao); Marcijal (čitav svezak Marulićevih komentara); Horacije (sva poezija, uključujući i teorijsku *Ars poetica*). Marulić intenzivno glosira i citira i druga teorijska djela o umjetnosti: Platonov *Timej, Jon, Državu, Gozbu* (inkunabula je u Dubrovniku), Ciceronovu staru i novu retoriku, tj. *De inventione* i *Rhetorica ad Herennium* (inkunabula je na Poljudu), Kvintilijanovu *Institutio*

oratoria, Varonovo i Boecijevo učenje o muzama, posebno intenzivno pak Augustinova djela o hermeneutici i poetici *De doctrina christiana*, *De civitate Dei* i *Confessiones* i tako redom.

Vrlo je važno naglasiti da je cijelo vrijeme od 1950. do danas u marulistici bilo i onih istraživača koji su bili i kritični i samokritični propitujući Marulićeve povijesne rukopise i tiskovine *sine ira et studio*. Nisu podlijegali udvorničkom odnosu prema partijskim ili nekim tobož' najvećim znanstvenim autoritetima iako su pojedinci doživjeli silne pritiske i prijetnje rečenih komesara. Njihovi su mi radovi pomogli da svratim pozornost na mnoge davno zaboravljene rasprave i tekstove i da ispravno postavim *pitanje istraživača*. To su bili prije svih Josip Badalić (1957.) i Carlo Verdiani (1957., 1973.), Hrvoje Morović s nekoliko svojih studija i izdanja, a njihove spoznaje su se danas potvrdile kao točne, unatoč osporavanjima »službenih autoriteta« glede autorstva Marulićevih rukopisa s kojima su se bavili. Zaslužan je bio Josip Hamm koji je kritički objavio rukopisnu *Hrvatsku prozu Marulićeva vremena*, a potaknuo je, surađujući s aukcijskom kućom Sotheby's, i nabavu Marulićevih hrvatskih rukopisa za Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu i Slavističku knjižnicu u Beču. U prosudbi jezika tih rukopisa, romanskih spalatizama i splitskih posebnosti hrvatskoga jezika onoga doba savjetovao sam se s profesorom romanistike u Berlinu Žarkom Muljačićem, rođenim Splićaninom. Šime Jurić je u Rimu (Biblioteca Vallicelliana) otkrio dva Marulićeva latinska rukopisa, a objavio ih je 1979. Zvonimir Kulundžić je 1976. otkrio puni tekst Marulićeva prijevoda Kempenčeva *Od naslidovanja Isukarstova*, a kraću, londonsku inačicu toga djela, objavio je Hrvoje Morović (1971./1972.). Zadarski latinist Branimir Glavičić (1926–2010) nakon nekoliko stoljeća početkom 80-ih godina 20. st. u Hrvatskoj pokrenuo je izdavanje latinskih djela Marka Marulića uz hrvatski prijevod. Objavio je latinski tekst i hrvatski prijevod gotovo svih njegovih latinskih djela. Svakako je ostao najzaslužniji i za upoznavanje šire hrvatske javnosti s mnogim prije jedva poznatim Marulićevim djelima. Slično je zaslužan i drugi zadarski profesor Nikica Kolumbić (1930–2009). Objavio je *Vartal* Petra Lucića (1990.), uz *Juditu* najvažniji izvor za hrvatsku poeziju Marka Marulića. Uz *Vartal*, itekako je potrebno, kao vrlo važne izvore za hrvatsku poeziju Marka Marulića staviti i dvije rukopisne zbirke: *Hvarsko-osorsku* i *Splitsko-trogirsku pjesmaricu*. Kolumbićevo je izdanje Marulićevih *Dijaloških i dramskih tekstova* (1994.) bilo i posljednje hrvatsko djelo objavljeno u *Sabranim djelima Marka Marulića*. Darko Novaković prvi put je integralno tiskao Marulićeve poznate, ali prije neobjavljene latinske rukopise *Vita divi Hieronymi* praesbiteri (Bodleian Library) i tzv. *Glasgowske*

epigrame. Istraživanju sveeuropske humanističke dimenzije Marulićeva opusa posvetio se izdavač djelâ Erazma Roterdamskoga, francuski filolog Charles Béné (1919–2005). Prijevod *Judite* na francuski zasigurno je vrlo vrijedan, ali je i njegova usporedba Marulića s humanistima njegova doba do danas ostala jedinstvena. Njegovo je otkriće i prije nepoznata sveeuropska popularnost Marulićeve *Carmen de doctrina*, do tada s više od 130 izdanja, kao i to da je engleski kralj Henrik VIII. čitao Marulića. Ista je Marulićeva pjesma motivirala američko-njemačkoga istraživača renesanse Franza Posseta na istraživanje i drugih Marulićevih djela. Njemu zahvaljujemo za dvije monografije i nekoliko znanstvenih rasprava o Maruliću na engleskom jeziku. Monografija o poljudskoj Bibliji *Marcus Marulus and the Biblia Latina of 1489* (2013), uz nju je na CD ROMu priložen digitalizat svih četiriju velikih svezaka toga izdanja, olakšala mi je čitanje Marulićevih problematiziranih komentara Nikole de Lyra o tekstu *Vulgate*.

Nakon otkrića velikoga broja hrvatskih rukopisa i inkunabula iz Marulićeve privatne knjižnice, za 500. obljetnicu prvotiska priredio sam i prvo kritičko izdanje Marulićeve *Judite* (2021). Već sam spomenuo epohalno kritičko izdanje i engleski prijevod *Davidijade* Edwarda Mulhollanda koje je najvažnije objavljeno djelo za jubilarnu 500. obljetnicu smrti Marka Marulića 2024., s mnogim novim spoznajama glede stvarnih izvora i uzora Marulićeva epa. Marulić dakle i danas ostaje u središtu zanimanja *europske i američke humanistike*. Jeroen de Keyser, Belgijanac po rođenju i profesor u Torinu za neolatinsku književnost, otvorio mi je svojim radovima o Francescu Filelfu, talijanskome humanistu, mogućnost da identificiram neke njegove inkunabule u Splitu i Šibeniku, pa čak, uz njih i dva ovdje priložena latinska autografa samoga Marka Marulića. Gledano iz ove, rekao bih i hrvatske i europske, čak i *globalne perspektive svjetske književnosti*, znanstveni napredak u istraživanju je bjelodan. Oba polumilenijska Marulićeva jubileja (2021., 2024.) ipak su prikladno znanstveno obilježena kritičkim izdanjima njegovih humanističkih epova, hrvatskoga nacionalnoga epa *Judita* i latinskoga epa *Davidias*, uz mnoge nove spoznaje o njegovoj poetici i hermeneutici. Novootkrivena hrvatska djela, poezija i proza, postupno izlaze na svjetlo dana. Marulićevi vlastoručni komentari latinskih klasika (Marcijal, Vergilije, Horacije, Ciceron itd.) i mnogih inih marginalija po vlastitim inkunabulama, traže svoje majstore kritike teksta. U novome nizu *Opera omnia Marci Maruli Spalatensis*, ako bi ga ikada bilo, činili bi barem tri nova latinska tiskana sveska njegove latinske literature. Slično je stanje s rukopisnim latinskim komentarima otačke literature: Augustina, Laktancija, Marija Viktorina, Dionizija Areopagita itd. Ne smije

se zaboraviti posebno važno djelo *De remediis utriusque fortunae* (*O lijeku protiv usuda u obadva lika*) Francesca Petrarke, Marulićev rukopisni *comento* je sačuvan na inkunabuli u Splitu. *Last but not liest* valja upozoriti i na njegovu jednotomnu *Biblia sine comento* (1483.), tako ju naziva u svojoj oporuci, jer uz nju *nisu* tiskani komentari Nikole od Lyre, za razliku od poljudske četverotomne *Biblia cum comento* (1489.). U njoj Marulić glosira praktički samo Lyru, vrlo rijetko i osnovni biblijski tekst. Kontraran, odnosno *komplementaran* pristup u njegovoj je starijoj *Biblia sine comento* (1483.). Otkrio sam ju u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Marulić je tu vlastoručno i opširno komentirao, uz pomoć svojih pisara, samo biblijski tekst, osim prologâ sv. Jeronima za biblijske knjige, a ini tekstovi u tom izdanju nisu otisnuti. Marulićeve glose na biblijsku *Knjigu Judita* iz te *Biblije* preslikao sam u svojemu kritičkom aparatu uz jubilarno izdanje *Judite* (2021.). Po tome se također vidi da je poljudska *Biblia cum comento* nastala uz svjesnu spoznaju da je sam biblijski tekst već bio glosiran u *Bibliji* iz 1483. Bratislav Lučin je neuspješno pokušao osporiti Marulićev pisoruk (autograf) marginalija u toj *Bibliji*, a Josip Vučković piše da tu *Bibliju* nije ni vidio. U literaturi ne navodi ni poljudsku Marulićevu *Biblia cum comento* (1489.) već samo digitalizat primjerka te *Biblije* iz Državne knjižnice u Münchenu. Citira, ipak, prema folijaciji digitalizata poljudske *Biblia cum comento* koji je Franz Posset priložio uza svoju spomenutu knjigu *Marcus Marulus and the Biblia Latina of 1489* (Köln 2013). Inače, višeslojevite rubne bilješke na *Biblia sine comento* (1483.) govore i o pokušaju sastavljanja konkordancije ili kompendija biblijskoga teksta. Nekoliko takvih biblijskih i inih autorskih kompendija Marulić je popisao i u svojoj oporuci.

EKSKURS 1: JESU LI KOMESARI HRVATIMA UKRALI MARKA MARULIĆA?

Na koncu, napuštajući čisto znanstveni *diskurs*, pišem ovdje kao kroničar vremena i problematike, i svoja dva esejistički intonirana, ali ipak posve fundirana *ekskursa*, pokušavajući odgovoriti na dva pitanja: JESU LI KOMESARI HRVATIMA UKRALI MARKA MARULIĆA? U drugom ekskursu pitam: ŠTO ČINITI? Točan odgovor na prvo pitanje, nakon dvadesetak godina istraživačkoga i znanstvenoga hrvanja, mogao bi glasiti: *pokušali jesu, ukrali ga ipak nisu*. Ispravno bi bilo zaključiti da se radilo o krađi u pokušaju i o realno dobro osmišljenom *zamračivanju memorije* Marka Marulića u hrvatskome narodu, pri čemu većina involviranih marulista nije ni bila svjesna što to »meštri« planiraju. Svojski su se potrudili da *sakriju* ili ignoriraju Marulićeve mnogobrojne sačuvane rukopise, knjige, slike i note, te *zavjerom šutnje* zanemare znanstvene spoznaje o njegovoj umjetničkoj izvrsnosti. Amputirali su u tu svrhu, primjerice, prepjeve Petrakine kancone *Vergine bella* i I. pjevanja Danteova *Pakla* s talijanskoga na latinski iz Marulićevih najpoznatijih latinskih knjiga. On je tom svjetskom poezijom u vlastitom prepjevu ukrasio, dijelom i samointerpretirao, i svoju prozu i poeziju, odnosno svoja djela *Nauk evanđelja* (*Evangelistarium*) i ep *Davidias*. Svoj pak književni prvotisak *De institutione bene vivendi* (1506), najpoznatije je to njegovo djelo u cijelome svijetu, ukrasio je svojom *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce*. Tu je kantiku ispjevao u tradiciji rimskih klasika i Dantea na latinskom, potom ju je samoprepjevao na hrvatski. Spomenuh već, to je najtiskanija hrvatska pjesma u inozemstvu sve do danas (više od 140 izdanja). Neki raniji kultur-komesari su odlučili da se Marulićeva poezija ne tiska integralno uz prozu svakoga djela kao nekoć u prvotisku (*Institutiones, Evangelistarium*) ni uz rukopis izvornika (*Davidias*). Tu su njegovu poeziju jednostavno negdje ›izmjestili‹. Noviji i najnoviji komesari su konačno, bilo je najjednostavnije, i *Sabrana djela Marka Marulića* definitivno zaključili, a da ta tri njegova glavna i u svijetu najpoznatija djela *u Hrvatskoj* do danas nisu integralno objavljena.

Njegove *realno postojeće rukopise* i literaturu o njima isti su zanijekali ili ignorirali, sve to iz vrlo prizemnih, uglavnom ideoloških razloga. Marulićeve glosirane inkunabule, također njegove latinske i hrvatske rukopise, nisu čak dopustili izložiti i pokazati splitskomu puku i cijelomu hrvatskomu narodu za 500. obljetnicu njegove smrti 2024. Tako je bilo i s rukopisima koji se ču-

vaju u NSK i Arhivu HAZU u Zagrebu. Nažalost, na koncu su ipak uspjeli Marka Marulića izbaciti iz škola i uvelike zamračiti njegov lik i djelo na nekim fakultetima. Srećom, većina hrvatskih pedagoga ne slijedi taj deprimirajući trend rušenja hrvatskih nacionalnih narodnojezičnih umjetničkih početaka u novovjekovlju, ali bez institucionalne i kulturnopolitičke podrške oni su na duže staze prepušteni sami sebi, a Marko Marulić planiranomu zaboravu.

Kao »stečajni upravitelj« Marulićeva književnoga nasljedstva od 2011. u Hrvatskoj fungira jedan zatvoreni splitsko-zagrebački kružok koji čini nekoliko ljudi. Kratkim postupkom su jednostavno »riješili Marulića«, njegovih djela u rukopisima tobož' više nema, poznata su već tiskana, pa čemu onda uopće istraživati po arhivima i knjižnicama, uključujući tu rukopise i glosirane inkunabule iz Splita, Dubrovnika, Zagreba itd. Sve to je očito bilo predvidljivo, pače i predviđeno, onda kada su časopis *Colloquia Maruliana* prenamijenili, prilagodili ga svojim novim ciljevima. Prije je tema bio Marulić (1992–2007), urednici su bili Bratislav Lučin i Mirko Tomasović, a od 2008. moglo se je objavljivati sve i svašta, o Maruliću na koncu skoro ništa. U tom su časopisu objavljivani uglavnom radovi sa znanstvenih godišnjih zborovanja »Marulićevi dani« u Splitu, a izlagati su smjeli samo oni koje je osobno pozvalo uredništvo, bez inače uobičajenih *call for papers* i eksternih prosudbi prispjelih radova. Sve je recenzije »odrađivalo« uredništvo, što je s vremenom urušilo (samo)kritičnost, a ojačalo dodvorništvo i zatvorenost kružoka, u konačnici je sve skupa isključilo kritičnu masu potencijalno novih istraživačâ. Marulistika je ostala bez novoga naraštaja filologa koji bi bez velikoga reza ili šava mogli nastaviti s priređivanjem i tiskanjem Marulićevih mnogih hrvatskih i latinskih djela koja su još u rukopisu. Golemu štetu je pretrpio ne samo autor Marko Marulić nego i cijela hrvatska humanistika. Novi početak, ako ga ikada bude, bit će trnovit i dugovit, uz široko osmišljen pristup i izmjenu kulturne politike prema renesansi, teoretski ipak moguć.

Prevrat se dakle dogodio s brojem 18 (2009) kada je u uredništvu *Colloquia Maruliana* kooptiran profesor FF-a u Zagrebu Neven Jovanović, koji se uskoro profilirao kao *spiritus rector* nove, aktivističke humanistike u Hrvatskoj. Ona je 2011. uspjela i generalno »riješiti Marulića«, dakle ne samo okončati izdavanje *Sabranih djela Marka Marulića*. Uskoro se ›netko‹ dosjetio Marulića izbaciti iz obvezatne školske lektire u Republici Hrvatskoj što se reflektiralo i na fakultete. Već i inače dobrano uznapredovala *damnatio memoriae* Marka Marulića najbrutalnije se očitovala 2021. godine kada su moćni poteštati u Splitu i Zagrebu zaboravili obilježiti 500. obljetnicu prvotiska hrvatskoga nacionalnoga epa *Judita*. Očito nisu uopće znali da je to prvi tiskani umjet-

nički ep na narodnome hrvatskom jeziku, prva lađa i prvo jedro (*Flaggschiff*) hrvatskoga jezika i književnosti, pa kako bi oni onda mogli znati da je to i prvi narodnojezični umjetnički tiskani ep svih slavenskih naroda i jezika od Jadranskoga do Japanskoga mora (danas). Godine 1521. slavenski su se jezici govorili od Istre i hrvatskih otoka do Urala. Ministarstvo kulture je na vrijeme zaustavilo iliti preduhitrilo, francuski *contrecarrer* zvuči također korektno, čak i moguću proslavu *Judite*, proglasivši 2021. godinom općega čitanja (ne pisanja ili tiskanja) u Republici Hrvatskoj. Stvar je donekle, zbog kašnjenja, ali ipak, spasio Hrvatski sabor koji je proglasio jubilej te važne 500. obljetnice hrvatskoga jezika, književnosti i povijesnoga identiteta.

Još 2019. ovdje je već spominjani i zaslužni američki marulist Franz Posset stupio u kontakt s UNESCO u Parizu glede nominacije Marka Marulića za »Osobu godine 2024.«, načelna spremnost je bila signalizirana. Ministarstvo kulture, odnosno ured za vezu s UNESCO-om bilo je o tome obaviješteno i zamoljeno da podrži tu nominaciju najpoznatijega hrvatskoga humanista. Hrvatska kao član UNESCO-a nije podržala nominaciju Marka Marulića, pa organizacija UN-a nije ništa ni mogla planirati. Godina 2024. je tako došla i prošla bez Marulića kao osobe godine. O ignorantskoj kulturnoj politici glede pismenosti hrvatskoga humanizma, renesanse, identitetskih i jezičnih pitanja, nepostojanja priorizacije kod restauracije i digitalizacije najstarijih narodnojezičnih hrvatskih kodeksa i neuvezanih rukopisa, o u Ministarstvu nepoznatim hrvatskim humanističkim knjižnicama itd., već je ovdje bilo riječi. Pristup prema Marku Maruliću u kulturnoj politici može se razvijati samo nabolje, gore jedva može ići. Budući istraživači, siguran sam da će ih opet jednoga dana biti kada se Hrvatska oslobodi komesarskoga načina uredovanja u znanstvenoj humanistici, moraju saznati na koji su se način neki komesari u prošlosti (1950–2024) neodgovorno poigrali s velikim hrvatskim piscem i europskim humanistom koji je nepovratno usmjerio hrvatski ranonovjekovni jezični, književni, kulturni i svaki ini identitet. *Scripta manent et monent.*

Istražujući minulih desetljeća po europskim i hrvatskim arhivima i knjižnicama otkrio sam i popisao mnoge Marulićeve hrvatske i latinske rukopise, identificirao i mnoge inkunabule iz njegove privatne knjižnice, prepoznatljive po njegovim karakterističnim marginalijama. U Hrvatskoj se nalaze uglavnom u danas također nepoznatima, ali ipak najstarijima hrvatskim knjižnicama i arhivima, po samostanima ili biskupijskim središtima uzduž Jadrana. Mnogo rukopisa iz njih u Zagreb je prenio Ivan Kukuljević Sakcinski, slijedio sam njihov trag. Drugi su kupljeni na aukcijama u Londonu, ali svi ti, ne samo Marulićevi hrvatski rukopisi i knjige, pa i oni koji su danas

u javnim knjižnicama u Beču, Firenci, Londonu, Dubrovniku i Zagrebu, potječu također skoro isključivo iz istih hrvatskih jadranskih samostana. O njima ne skrbi Ministarstvo kulture ni formalno ni realno, nisu uopće spomenuti i popisani u programima proklamirane i na stranici istoga ministarstva objavljene kulturne politike. Digitalizacija i osnovno skeniranje kao olakšanje istraživačima i sl. nemoguća je misija. Prije njih na red je došlo skeniranje novina, pa i lista *Borba*, po abecednom redu taj kotira pri vrhu prioriteta, kao i sličnih povijesnih tiskovina. Istraživači moraju, kao i Kukuljević sredinom 19. st., i danas ploviti ›vaporom‹ do prvih izvora hrvatske narodnojezične pismenosti i svekolike humanističke kulture. Izgleda da u međuvremenu na fakultetima kopni i nužna filološka svijest glede znanstvene i nacionalne potrebe objavljivanja tih prvih tekstova koji su povijesno i u kontinuitetu kroz stoljeća formirali jezični, kulturni i nacionalni identitet hrvatskoga naroda. Pače, dobrano je već ›zakopitila‹ nazdravičarska strategija obilježavanja važnih nacionalnih obljetnica bez višegodišnjih znanstvenih i inih priprema, kako to inače rade druge europske *Kulturnationen*.

Svoja prva otkrića o Marulićevim rukopisima objavio sam u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009.). Nije bila recenzirana u časopisu *Colloquia Maruliana*, a moto uredništva je očito bio »totschweigen«. Časopis je dva godišta zaredom (2020. i 2021.) posvetio i »rukopisima hrvatskoga humanizma i renesanse«. O Marulićevim rukopisima tu *uopće nije bilo riječi*, dakle ni o jednome od mnogih koje sam ovdje nabrojio u 16. poglavlju. Jedino je Branko Jozić objavio sudske akte »Processi Maruli«. Radio sam godinama, uvijek *peu à peu*, uz redovnu nastavu u Njemačkoj, i objavio kritičko izdanje *Judite* (2021.). Tako sam činio i prije istraživanja Marulića, tiskao sam u Njemačkoj i Hrvatskoj djela inih hrvatskih humanista, onih dakle koji su do danas u Europi i Americi ostali zanimljivi u povijesnoznanstvenoj, filozofskoj, jezičnoj i književnoj recepciji ponajboljih umova europskoga humanizma.

Marulisti iz kružoka, očekivano, do danas nisu objavili ni svoju recenziju ili kritiku mojega izdanja *Judite*. Prije toga morali bi konačno početi čitati u izvorniku autore koje je čitao i slijedio Marulić, pa potom moje pisanje eventualno osporiti ili pobiti. To su bili, ponavljam imena onih glavnih: Dante, Petrarca, Ovidije, Horacije, Marcijal, Vergilije, Varon, Kvinitlijan, Platon, Augustin, Boecije, Laktancije, Grgur Veliki i Bernard iz Claraivauxa. Svakako bi to bio, ne samo vremenski, malo zahtjevniji izazov, čak i za školovane humaniste, koji potom *lebenslang* uče čitajući najpoznatije umove klasične i humanističke književnosti, kako je to običavao činiti i Marulić. Međutim, daleko naporniji bi to bio spoznajnoteorijski put za sve one suvremenike koji

i danas tvrde da Dante ne spada u stariju hrvatsku književnost kojom se oni inače bave, zato ga i ne moraju čitati. Slično toj praksi već godinama argumentiraju i neki lingvisti koji ponekad pišu i o hrvatskome jeziku Marka Marulića. Redovito dolaze do ultimativne lingvističke spoznaje o Maruliću, nije loš vic, da on piše *starohrvatskim, staročakavskim* ili *nestandardnim*, a ne *hrvatskim jezikom*. Marulić naravno nije poznavao te navedene navodne »jezike« osim hrvatskoga jer ih nikada nije ni bilo, to su tek pokušaji arealnih tipizacija određenih dijalektalnih izoglosa. Sve što se tiče povijesnih dijalekata događa se, povijesnosociolingvistički gledano, na razini razvoja povijesnoga korpusa (*corpus planning*) hrvatskoga jezika, dočim je Marko Marulić već davno jednom zauvijek ireverzibilno zamijenio *status* (*status planning*) hrvatskoga književnoga jezika. Umjesto staroslavensko-glagoljsko-hrvatskoga amalgama uveo je *novohrvatski narodni jezik* kao jezik svekolike pismenosti i umjetničkoga stvaralaštava. Pri tome se oslonio na model *volgare illustre* Dantea Alighierija. Do danas se u tome ništa mijenjalo nije. Dijalektalne izoglose hrvatskoga jezika su tipizirane tek u 20. st., pa danas određeni kroatisti svoje vlastite dijalektološke apstrakcije iz 21. stoljeća *metodom kratkoga spoja* jednostavno identificiraju s književnim jezicima, potom te svoje arbitrarne konstrukcije proleptičkim anakronizmom projiciraju u vrijeme više od pola tisućljeća prije. Na koncu, umjesto čitati, studirati i uspoređivati tekstove metodom filologije i zahtjevne hermeneutike, daleko lakše je bilo, posve logično, »otkazati nestandardnoga Marulića« i »uljeza« u njihovu standardiziranu struku Pandžića, negoli godinama studirati Dantea, Petrarku i mnoge ine klasike i humaniste od kojih je cijeli život učio Marko Marulić.

Bližila se i 500. obljetnica smrti Marka Marulića 5. siječnja 1524. Valjalo je nakon blamaže oko 500. obljetnice *Judite* 2021. organizirati proslavu i međunarodni znanstveni simpozij o Marku Maruliću. O toj sam obljetnici unaprijed više puta u medijima i u znanstvenim prilozima pisao, pa me je obradovala vijest da je Vlada Republike Hrvatske 22. prosinca 2023. godine 2024. proglasila »Godinom Marka Marulića«. Vlada ipak nije, koliko sam to uspio eruirati, imenovala organizacijski i znanstveni odbor za proslavu, o tome su odlučili, čini se, isključivo lokalni splitski kulturnjaci i poteštati. Redoviti je znanstveni skup kao i svake godine organizirao Književni krug Split – Marulianum, o nekome međunarodnom jubilarnom marulićevskom kongresu u najavi nisam čuo i čitao, »odbor za proslavu« je bio skoro isključivo splitski. Cijela organizacija je bila posložena kao lokalnoga splitskoga ne nacionalnoga još manje internacionalnoga europskoga karaktera, što bi za tu jedinstvenu obljetnicu više priličilo. Pokrovitelj je bila HAZU, ne pred-

sjednik Vlade ili Republike. Pogled na internetu o organizaciji znanstvenoga obilježavanja »Il Trittico dell'Ingegno Italiano 2019-2021«, tj. okruglih velikih obljetnica talijanske kulture, pod naslovom ›triptih talijanskoga genija‹, Leonarda da Vincija, Raffaella Sanzija i Dantea Alighierija, koje je organizirala (i) *Accademia Nazionale dei Lincei* u Rimu, mogao je biti smjerodavan za organizaciju proslave i prije svega za izložbu Marulićevih sačuvanih rukopisa, crteža i glosiranih inkunabula. Danteova *mostra* u Rimu (Palazzo Corsini, 8. listopada 2021. – 16. siječnja 2022.) nije mogla pokazati ni jedan Danteov autograf, ali po sadržaju i citatima iz njegovih djela rekonstruirani su svi kodeksi raznih autora kojima se služio, pa je njih 76 bilo izloženo i u katalogu temeljito opisano. Marulić je u Splitu i drugdje uzduž hrvatskoga Jadrana ostavio mnoge svoje rukopise i glosirane inkunabule, čak i crteže i note, poglavito u tri splitska samostana, franjevačkom na Poljudu i na Obali, i dominikanskom ispred Srebrenih vrata. Njegovih glosiranih inkunabula ima također u Arheološkom muzeju, Nadbiskupijskoj i Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Trebalo ih je naravno sve izložiti i uz ine eksponate pokazati splitskomu puku i cijelomu hrvatskomu narodu. Fratri ne bi imali ništa protiv posudbe. Zbog istih razloga i na sličan način nije bilo reprezentativne izložbe njegovih rukopisa u NSK u Zagrebu iako ih ima dosta i tu i u Arhivu HAZU.

Međutim, nećete vjerovati, kako se to danas u Hrvatskoj kaže, pokazati npr. rukopisna glosiranja Marka Marulića na inkunabuli iz 1483., čuva se na Poljudu, na Ciceronovu retoriku *De inventione* i retoriku *Ad Herennium*, uz to i Marulićeva dodatna glosiranja tu na komentare Marija Viktorina te dvije retorike, ne bi se svidjelo, iako on nije jedini problem u ovoj stvari, prof. Jovanoviću s FF u Zagrebu iz »Odbora za proslavu« Marulićeva jubileja 2024. On je naime objavio 2011. svoju disertaciju o »PC-stilometriji« Marulićeva *Evanđelistara* (1516.), a da nije ni pogledao što o retorici i stilu piše Marulić svojom rukom bez PC-a u spomenutoj inkunabuli. Štoviše, Jovanović je iz originalnoga izdanja *Evanđelistara* »odrezao« i Marulićev prijevod Petrarkine kancone *Vergine bella* u latinske heksametre, također i posvetu Dminu Papaliću, a u njoj stoji da je Petrarka najrječitiji (*facundissimus*) od svih Firentinaca, dakle bolji stilističar latinskoga jezika nego Dante i Boccaccio, što je i točno. Tko je strpljivo čitao ovu moju knjigu, posebno dijelove u njoj o utjecaju Marulićevih splitskih inkunabula, mogao je vidjeti da preko njegovih splitskih marginalija možemo prepoznati (*ex ungue leonem*) i njegove hrvatske pjesme u anonimnim rukopisima u Firenci, Beču, Londonu, Zagrebu, Trogiru itd. A kako su splitski i zagrebački marulisti 2011. već bili »riješili« Marulića i njegova *Sabrana djela*, nije smjelo biti njegovih novih pjesama, pa čak ni

njegovih dobro poznatih inkunabula iz Splita, Dubrovnika, Košljuna itd. Morale su ostati zaključane da ih nitko ne vidi. Bilo bi, naime, vrlo neugodno pisati legende za eksponate kojih »uopće nema«.

Josip Vučković (2025.), slijedeći tek svoje poznate mentore, izrijekom piše da nema inkunabula u Splitu s tekstovima Boecija, Nikole od Lyre itd., o kojima sam ovdje pisao, a to opet samo s jednim uvijek istim ciljem: još jednom osporiti autorstvo Marulićevih hrvatskih pjesama. Ponavlja ono što već pola stoljeća svi u kružoku uglas ponavljaju, čitajući do danas s istoga paraznanstvenog *šalebahtera* iz 1976. Slično i neki *kunsthistorikeri*, i oni će vam reći da nema portreta Ovidija odnosno autoportreta Marka Marulića na Košljunu. Možete ga, usprkos tomu, pogledati i na korici ove knjige i u mojemu izdanju *Judite* (2021.). Drugi će marulisti i povjesničari umjetnosti samo šutjeti, ne bi se htjeli zamjeriti svojim kolegama koji su, ipak, eksperti za humanistiku i povijest umjetnosti kod Ministarstva kulture. I budite sigurni, niti jedan marulist ili *Kunsthistoriker* nije otplovio na Košljun da se (raz) uvjeri, niti jedan ne želi pogledati njegove inkunabule u Splitu. Prije pola stoljeća rekao komesar: nema Marulića!, mnogi ponavljali, na koncu su svi ti i zakazali (već sam imenovao one koji ipak nisu zakazali). Njihov moto: bolje je da nema traga Maruliću u Splitu nego da netko prizna svoje zablude o njemu. Zbog toga nije bilo adekvatne izložbe barem pedeset Marulićevih originalnih knjiga i rukopisa koji su mogli biti izloženi samo u Splitu za njegovu 500. obljetnicu. Iz istih apsurdnih razloga do danas *uopće nema stalnoga postava* Marulićevih originala u Splitu, a kamoli ideje da bi tu konačno trebao biti ustrojen splitski »Istraživački centar hrvatske renesanse Marko Marulić«.

Umjesto razmišljanja i ideja u tom smjeru, Marulić je za svoj jubilej 2024., prvi put od kada se slave njegove obljetnice (1901.), bio i fizički ›izmješten‹, tj. izbačen iz središta Splita i deponiran u podrum Sveučilišne knjižnice, tamo daleko u ulici Ruđera Boškovića. Za prvu proslavu Marka Marulića 1901. postrojili se svi splitski uglednici pred općinskim kazalištem, navečer se igrala drama i sviralo »Hrvatsko kolo« Josipa Hatzea. Proslava Marulićeve obljetnice 400. obljetnice smrti 1924. pomaknuta je u 1925. zbog povezivanja proslave 1000. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva i podizanja Meštrovićeva spomenika Marku Maruliću. Tisuće Splićana i gostiju nazočile su toj fešti koju su organizirali gradonačelnik Ivo Tartaglia i don Frane Bulić. Marulićev pak 500. rođendan 1950. slavio se tri dana, a kod Meštrovićeva spomenika Maruliću okupilo se gotovo tisuću Splićanki i Splićana. Mnogi su razgledali izložbu u Papalićevoj palači, tiskan je i katalog Marulićevih izložbi održanih te godine u Splitu i Zadru, skupljani su po samostanima u Dalmaciji

njegovi libri i narodu pokazani. Po nekim izvješćima narodna je vlast toga dana Splićanima i gostima ponudila za okrjepu kokte i bevande. U Zagrebu su iste godine objavljena dva izdanja *Judite*, jedno luksuzno tiskano, drugo anastatičko (bakropisom). Objavljen je i znanstveni *Zbornik Marka Marulića*, koji će kratko nakon objave biti cenzuriran, iako je sve tiskovine bio odobrio i Agitprop. Upravo je ta cenzura do danas nekim ljudima velika motivacija da Marulića drže »toksičnim autorom«.

Za 500. obljetnicu smrti Marka Marulića 5. siječnja 2024., iako je vlada proglasila »Godinu Marka Marulića«, iako se u Splitu pojavio »Odbor za proslavu«, prave proslave ipak nije bilo. Nije bilo čak ni simulacije proslave, realno je to bila *disimulacija* proslave, čista farsa inscenirana za vjerojatno posljednju »proslavu« nacionalnoga klasika. Naš prvi i najveći klasik mogao bi do svojega 600. rođendana 2050. biti i zaboravljen, ako se štogod ne promijeni u kulturnoj, znanstvenoj i obrazovnoj politici Republike Hrvatske. Tko je splitsku »proslavu« 2024. tako isplanirao nisam uspio dokučiti. Iako su na čelu toga Odbora stajali potpisnici glasovite »Sarajevske deklaracije o zajedničkom jeziku« od Vranja do Buja iz 2017., Bogdan i Jovanović, za sljedbenike te i takve lingvistike i poezije Marulić jest bio začetnik hrvatske jezične ›segregacije‹ prije više od pet stoljeća, ipak ne mislim da su oni sami mogli utjecati na odluku da se Marka Marulića na neki način pokuša ›ukrasti‹ splitskomu puku i cijelomu hrvatskom narodu. Morala je u tome postojati šira koordinacija i suglasje.

»Godinu Marka Marulića« ministrica je kulture ipak otvorila, ovaj, i prvi put za autorove jubileje uopće, *iza zatvorenih vrata* jedne male dvorane za dvadesetak uzvanika, polovica je pristigla iz Zagreba. Puk splitski nije bio uključen ni pozvan, ali je vani čekalo više pozvanih novinara nego je bilo slavljenika, organiziran je i foto-termin uglednika za medije, gradonačelnik Puljak položio je mali vjenčić na spomenik Marku Maruliću, buketa, ruža i sl. nije bilo. Jedino su đaci jedne splitske škole oko Marulova spomenika izveli vrlo lijep *performance*, što je bila zapravo i jedina svijetla scena na otvorenom. Priopćenje Ministarstva kulture za medije toga dana obećavalo je »otkrića« za »Marulićeve dane« u travnju. Bilo je u travnju 2024. prema tiskanom programu više izlaganja o Maruliću, ali na internetu objavljeni svezak s toga skupa (CM 2025) pokazuje da je usve objavljeno samo šest izlaganja, od tih pak *samo jedan* (N. Jovanović) o Marulićevim djelima, odnosno o vodenim znakovima papira rukopisa *Repertorij* Marka Marulića koji je davno objavio Branimir Glavičić. I to bi bio znanstveni utržak »Godine Marka Marulića 2024.« u Splitu. Za usporedbu samo, u Belgiji je iste 2024. godine objavljeno

kritičko latinsko izdanje i engleski prijevod Marulićeve *Davidijade*, što sam već naglasio.

Bio je još jedan znanstveni skup u NSK u Zagrebu o hrvatskome jeziku povodom jubileja Marka Marulića. Prijavio sam se bio i htio govoriti o njegovu ovdje tematiziranom autografu *Zardin od molitve* (1508.) koji se čuva u trezoru NSK, R 6633, prije N° 13. Moj je sažetak bio odbijen. Čitam kod Vučkovića (2025.), on citira iz još neobjavljenih radova, da su se Ivan Lupić i on sâm svojski potrudili osporiti neka moja otkrića Marulićevih rukopisa, što svakako pozdravljam. Proučit ću to kada radovi budu dostupni, ako bude potrebe, obvezatno ću negdje i odgovoriti. Nadam se da će za mene ti radovi biti filološki izazovniji od disertacije o kojoj sam ovdje pisao. Izlaganja s toga skupa Institut za hrvatski jezik još nije objavio. Sudeći pak po programskoj knjižici ta dva priloga sa skupa u NSK bi mogla biti i jedina koja se neizravno, preko mojih otkrića, dotiču nepoznatih ili zanijekanih hrvatskih rukopisa Marka Marulića. Usve dakle ne baš mnogo od najavljenih »otkrića« za polumilenijsku obljetnicu oca hrvatske književnosti (1524–2024).

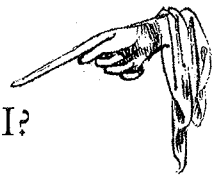

EKSKURS 2: ŠTO ČINITI?

U jednoj rečenici moglo bi se odgovoriti: *valja mijenjati ili doraditi metode znanstvenoga istraživanja i prezentacije rezultata* kada se radi o osobi i djelu Marka Marulića kao i o hrvatskoj renesansi općenito. Ne treba tu izmišljati mokru vodu nego *prepoznati problem*, pogledati kako to rade Nijemci ili Talijani sa svojim klasicima. Koliko mogu prosuditi po novijim publikacijama, erozija filologije kao znanstvene metode i *temeljnih istraživanja* u hrvatskoj humanistici, posebno u marulistici, što je glavni problem, nastavit će se. Ovo tim prije što temeljna istraživanja u humanistici nisu više u modi, a kritička izdanja starih autora i sabranih djela autora su danas u Hrvatskoj skoro pa nepoznata. Marko Marulić je i zbog toga *de facto* i simbolično, vidjeli smo, potisnut iz javnosti. To je posljedica i ne(pre)poznavanja njegove humanističke širine, umjetničke i teorijske izvrsnosti. To stanje je opet posljedica odavno zanemarene humanističke škole i kulture čitanja najpoznatijih klasika svjetske književnosti od kojih je učio Marko Marulić. Uza sve to je i on sâm, kao danas odveć izazovan klasik, pjesnik i pronicavi mislitelj i sukreator humanističkih i klasičnih ideala u širini *Weltlitaratur*, bio svojim »estetskim odmakom/ ästhetische Distanz« (F. Schiller), tj. teorijski dovoljno zahtjevan svojim apstraktnim i refleksijskim autorskim pristupom i u poeziji i u hermeneutici, da bi se njegov umjetnički i teorijski opus tako lako dao uklopiti u danas poželjan i tipiziran scenarij recepcijske *events*-kulture popularnih događajnica za jedan dan ili jednu večer. Sve je manje ljudi u hrvatskoj humanistici koji su spremni studirati svu širinu ideja i hrpu tekstova Marulićevih uzora i izvora iz kojih je crpio i koje je nama preporučio za čitanje. Naporan je to posao, za mnoge i gubljenje vremena. Sve to nije više traženo ni u studijskim predmetima na sveučilištima.

Usprkos svemu tomu, on i danas može čak i scenski biti vrlo zanimljiv, rječit i zabavan autor. Napisao je barem šest poetskih skazanja, ne računajući moguću scensku prilagodbu njegove pjesme »Kako je u raju«? koju sam ukratko predstavio ovdje (usp. pogl. 6). Ni jedno njegovo skazanje nije igrano u »Godini Marka Marulića« u HNK, ni inače tijekom svih ovih godina na kazališnom festivalu »Marulićevi dani« u Splitu iako su to prve drame hrvatskoga jezika uopće. I prema pasionskoj, prvoj narodnojezičnoj dramskoj tradiciji u Hrvatskoj (također u Italiji), Marulićevoj prije svega, izgubili smo također svaku stvarnu vezu.

Drugi veliki problem za javnu prezentaciju autora je nepostojanje stalnoga postava, *vidljivoga* znaka *prisutnosti originala* Marka Marulića među današnjim Hrvatima (rukopisa, crteža, slika, nota) uz oskudicu didaktičkih i medijskih prezentacija. Tu bi se moglo, predmnijevam, i realno i brzo, nešto pomaknuti naprijed, ne čekajući sljedeću Marulićevu obljetnicu, njegov 600. rođendan 2050. Ovdje je već spomenuta mogućnost da se u Splitu ustroji prijeko potrebiti »Istraživački centar hrvatske renesanse Marko Marulić«. To bar ne bi trebao biti problem u vrijeme kada kulturni centri u Hrvatskoj niču kao gljive nakon kiše. Hrvatska bi, kao *jedina slavenska zemlja koja je renesansu uopće imala*, trebala i morala tu svoju tradiciju bez ikakve sumnje i njegovati i znanstveno istraživati. To je razložna, ali ipak nesigurna opcija. Naime, ta je činjenica – Marulićeva izvrsnost i hrvatska primordijalnost narodnoga jezika u pjesništvu i općoj pismenosti – bila i glavni razlog da je on postao »odiozan autor«, barem za sve one koji su Marulića gledali i još uvijek gledaju kao inicijalnoga inspiratora »segregacije« hrvatskoga jezika i književnosti od (jugo)slavenskoga zajedništva. Zbog toga je i njegovo oslanjanje na poetski model Dantea i *Weltliteratur* neshvaćeno i neprihvaćeno. Shvaćeno je bilo kao otklon od zajedničkoga jezika i od politički promovirane zajedničke književne (post)jugoslavenske republike. Upitno je dakle, neovisno od znanstvene argumentacije, po trenutačnoj situaciji i programima kulturne politike, bi li jedan takav centar, recimo u Palači Milesi gdje postoji adekvatan prostor za početak, mogao biti realiziran. S jedne strane nije izgledno da bi osnivanje takvoga izrijekom istraživačkoga centra danas dobilo potporu Ministarstva kulture i Ministarstva znanosti. U tim je ministarstvima interes za najstariju renesansnu latinsku i narodnojezičnu književnost već dvadesetak godina bio zanemariv. Nejasna je tu uloga raznih vijeća za knjigu, znanost itd. odnosno odgovor na pitanje tko uopće kreira hrvatsku kulturnu i znanstvenu politiku. Osim toga dobar se dio književne i rukopisne renesansne građe nalazi u samostanskim knjižnicama, muzejima i arhivima, ili potječe iz njih, pa se ministarstva tu olako samoisključuju iz nadležnosti. U jednom na internetu objavljenom programu Kulturne politike Republike Hrvatske (2022.), svečano je predstavljen u NSK, o crkvenim arhivima, muzejima i knjižnicama stajala je samo jedna bilješka i jedna referenca o svemu tome. Citirana je udruga »Prometej«, ranije se ona drugačije zvala, gdje se za *pretpostavljeno dezolatno stanje* te građe optužuje Crkva i svećenici: ne provjetravaju, ne klimatiziraju prostorije, ne štite od vlage i slično, iako su oni tu građu čuvali stotinama godina, ponegdje od 14. st. do danas. Usudio sam se poslati prigovor ministrici kulture Obu-

ljen-Koržinek s napomenom da to nije korektno, da si takav *faux pas* ne bi priuštio ni njezin raniji prethodnik, notorni *Steinzeitkommunist* Stipe Šuvar. On bi naime sigurno tako formuliranu »mudrost« izbrisao iz programa, ne zbog toga što bi mu bilo jako stalo do crkvenih knjižnica i muzeja, nego bi on sigurno znao da njegovo Ministarstvo kulture *po načelu priorizacije* treba prioritetno zaštititi *najstariju ili najznačajniju pisanu i tiskanu književnu građu hrvatskoga naroda*. Odgovora nisam dobio, ali je iz toga programa, ipak, na mreži pobrisana bilješka o crkvenim arhivima i knjižnicama kao i za kulturnu politiku Republike Hrvatske smjerodavna optužujuća referenca udruge »Prometej«. Međutim, u toj internetski fluidno formuliranoj Kulturnoj politici Republike Hrvatske sada uopće nema crkvenih arhiva, knjižnica i muzeja, pa makar neki od njih bili svojom pisanom i inom građom i najstariji u Republici Hrvatskoj. Ovo je i važno i nužno znati zbog eventualne buduće korekcije hrvatske kulturne politike glede istraživanja i izučavanja temeljnoga segmenta povijesnoga kontinuiteta hrvatskoga kulturnoga i nacionalnoga identiteta od ranoga novovjekovlja do danas. Dakle, nešto valja poduzeti ne samo zbog *najpoznatije renesansne žrtve* današnje i davnašnje kulturne politike (1950–2024) u Hrvatskoj – Marka Marulića.

Ovaj ekskurs želim, ipak, malo optimističkije okončati kada je riječ o »vidljivosti«, odnosno prezentaciji originalnih rukopisa i glosiranih inkunabula Marka Marulića. Na taj način bismo mogli za istim stolom uz njegove knjige i rukopise na neki način i s njime osobno, takorekuć u realnome vremenu, i komunicirati o njegovim umjetničkim idejama i načinu rada. U Splitu, gdje još nema nikakva stalnoga muzejskoga postava Marka Marulića, moglo bi se relativno brzo ustrojiti stalni realni splitski i digitalni svehrvatski »Muzej Marka Marulića« sa stalnom izložbom mnogih njegovih originalnih rukopisa i glosiranih (post)inkunabula. Za Franjevački samostan na Poljudu izradio sam 2019. taj projekt realnoga, ujedno i digitalnoga muzeja. Originalni eksponati »Muzeja Marka Marulića« bili bi potom povezani sa svima njegovim rukopisima i skeniranim inkunabulama, najprije onima koji se nalaze u samostanima Provincije/ Kustodije sv. Jeronima, gdje je objektivno najviše u Hrvatskoj sačuvanih glosiranih (post)inkunabula iz njegove ostavštine, ali i polovica svih inkunabula u Republici Hrvatskoj. Tu smo 10. travnja 2024. izložili jedan dio originalnih Marulićevih knjiga i rukopisnih komentara. Muzej je tada bio u rekonstrukciji. Sada bi se uz ine eksponate renoviranoga muzeja, portreta Tome Mrčića Nigera (Lorenzo Lotto) i sl., moglo, nakon skeniranja za digitalnu inačicu muzeja, ustrojiti i trajni postav mnogih njegovih knjiga i rukopisnih komentara koji se čuvaju u tom samostanu.

Samostan sv. Frane na Obali je nastradao od kuge 1607., ima ih malo, ali su to vrlo vrijedne inkunabule, jedan Marulićev latinski rukopis kao i crteži lađe. Marulić je imao i svoju lađu s kojom je plovio u Mletke, do Korčule, Dubrovnika i Kotora. Lijepo je uređena i knjižnica toga samostana, kao i ine samostanske knjižnice uz obalu, ali nema još digitalni katalog. U njoj bi se na istaknutom mjestu moglo izložiti tri inkunabule i rukopis Marka Marulića. Taj samostan pripada Provinciji franjevaca konventualaca kao i samostani u Šibeniku i u Cresu. U tim samostanima nalazimo više inkunabula Marka Marulića, štoviše i njegova dva rukopisa. U Šibeniku je knjižnica dobro uređena i osigurana, mogle bi se izložiti: jedna inkunabula sv. Augustina (1470.) s latinskim zapisom Marka Marulića i *Moralia in Iob* Grgura Velikoga iz Marulićeve oporuke. Novootkrivene inkunabule na Cresu, također samostan franjevaca konventualaca, posebno su vrijedne, o njima je ovdje već bilo riječi, uvelike upotpunjuju naše znanje o ranome Marku Muliću i njegovu *Firentinskome zborniku*. Očekujemo skoro skeniranje i mogućnost adekvatnije prezentacije.

Posebno je vrijedna Marulićeva oporučna darovnica splitskim dominikancima. Sada su inkunabule deponirane u armariumu knjižnice, obvezatno bi ih sve valjalo digitalizirati, a Marulićeve i izložiti, što tehnički u okviru samostana i sigurnosnih mjera još valja osmisliti. U Nadbiskupijskoj knjižnici i Paštrićevoj zbirci nalazimo dvije komentirane Marulićeve inkunabule i jedan vrlo vrijedan *hrvatski rukopis* iz Marulićeva vremena, po vodenim znakovima papira je iz 15. st. Na pripremi publikacije se radi. Značajna je i Marulićeva ostavština koja se danas čuva u Sveučilišnoj knjižnici Split. Tu sam identificirao Marulićevu *Biblia sine comento* iz njegove oporuke o kojoj je ovdje već bilo riječi. Oporučio ju je pustinjaku Luki na Marjanu. Kako je cijelu tu Bibliju komentirao vlastoručno, dodatno su to činili i njegovi pisari, svu je zajedno sa svojim pisarima glosirao radeći na konkordanciji, valjalo bi ju prioritetno skenirati. Poželjno bi bilo da i nju Sveučilišna knjižnica ubrzo objavi na mreži, što knjižnica i tehnički brzo i lako može učiniti, a istraživači će joj biti zahvalni. Na isti način bi trebali biti objavljeni digitalizati Tita Livija te knjižnice i Petrarkina, posebno važno, glosirana inkunabula *De remediis utriusque fortunae* koja je izvršila utjecaj na *Juditu* i više Marulićevih pjesama latinskih i hrvatskih, kao i na etiku njegove *Institucije*. U istoj knjižnici sam prepoznao nekoliko oštećenih i nekatalogiziranih *cinquecentina* koje je glosirala jedna meni već poznata ruka. To je ruka koja je ispisala, odnosno ilustrirala s mnogim »karikaturama«, kako su to neki vidjeli, londonski djelomični prijepis Marulićeva *Od naslidovanja Isukarstova* koji je objavio

Morović (1971./ 1972.). Zadarska je izvorna signatura bila N° 12; danas je R 4903, NSK u Zagrebu.

U Dubrovniku je Marulić sa svojim inkunabulama zastupljen posebno često, što ima veze s prijenosom njegovih knjiga s Poljuda kod Male braće. Također iz Splita (knjižnica Marchi) iz isusovačke rezidencije u njihov kolegij, kasnije u učiteljsku školu u Dubrovniku, prenijete su vrijedne inkunabule koje su sada u Znanstvenoj knjižnici. U toj je knjižnici već uznapredovalo skeniranje i objavljivanje svih inkunabula. U Dominikanskoj knjižnici se također nalaze iznimno vrijedne Marulićeve glosirane i iluminirane inkunabule. Nužno bi bilo i njih skenirati i izložiti u postojećemu muzeju, prije svega *Pisama sv. Jeronima* (1480.) podrijetlom iz Trogira, možda je to bio primjerak bana Petra Berislavića, Marulićeva prijatelja, s više markantnih minijatura te Platonova *Opera omnia* (1484.) u prijevodu Marsilija Ficina.

Knjižnica i Arhiv Male braće u Dubrovniku je sigurno najbogatija po Marulićevim knjigama i rukopisima. Tu je i jedini cjelovito očuvani primjerak knjižnoga bloka prvotiska *Judite* iz 1521. koji sam uz svoje kritičko izdanje objavio 2021. Štoviše, po nekim inkunabulama koje je svojeručno komentirao Marulić (npr. Augustinova *Opuscula*, 1491.) možemo slijediti, *takorekuć u realnom vremenu i prostoru*, i nastanak nekih stihova *Judite*. Druge glosirane inkunabule tu su bile očiti predlošci za njegove hrvatske prijevode koje sam pronašao u British Library u Londonu. Tu su i prvotisci njegovih inih vlastitih djela koje je oporučio. Jedinstveni su tu za povijest Splita posebno važni Marulićevi rukopisi, prijepis je iz 1560., tri hrvatska žića salonitanskih mučenika Dujma, Staša i prijenosa njihovih tjelesa u Split. Čitana je u Splitu na Peristilu ta »trodijelna« hrvatska *vita*, kako piše Farlati, barem dva stoljeća, i to u scenskoj izvedbi uz baklje i glazbu. Latinske prijevode upravo tih od čitanja izlizanih hrvatskih Marulićevih svetačkih *vita* objavio je Farlati, i oni su Marulićevi. U istom oštećenom konvolutu hrvatskih rukopisa u kodeksu 589 nalazimo neka pjesnička djela Marulićeva, *Dobri nauci* i sl., te najstariji poznati fragment *Prikazanja muke sv. Lovrinca* koje je, ne bez osporavanja, objavljeno kao Hektorovićevo djelo. Matrikula splitskih pomoraca s prvom aprobacijom splitskoga kneza Marka de Canalis (1521.), uz kasnije potvrde njegovih nasljednika, sa slikom sv. Nikole na nutarnjoj strani (*Spiegel*) drvene korice, višestruko je zanimljiva, morala bi biti izložena. U muzeju i zbirci Male braće sigurno bi se dao prezentirati najljepši i najpotpuniji postav Marulićevih *osobnih primjeraka* svojih autorskih tiskanih hrvatskih i latinskih te rukopisnih neobjavljenih i ikonografijskih djela. Vjerujem da bi relativno brzo mogao biti ustrojen poseban izložbeni kutak u postojećemu muzeju

Male braće, takorekuć *sanktuarij hrvatskoga nacionalnoga epa i djelâ koja su omogućila njegov nastanak*. U svakom slučaju je to jedinstveno hrvatsko kulturno i nacionalno blago. Tu bi bili izloženi i prvo jedro i admiralski brod za zastavom – *Flaggschiff* – hrvatske narodnojezične umjetničke poezije: nacionalni ep *Judita* i barke manje (*navicelle*) koje su bile u pratnji vodećega broda i jarbola sa zastavom. Obvezatno, i ovdje, kao i drugdje, moraju važiti mjere sigurnosti za eksponate (*Panzerglas* i sl.). Za usporebu: Englezi od 19. stoljeća bez uspjeha traže barem jedan originalni rukopis Shakespearovih djela ili pisama, još ga nisu pronašli. Talijani još uvijek ne poznaju Danteov originalni pisoruk (autograf), sačuvani su samo mnogi apografi. Srećom, sačuvano je više autografa i crteža Francesca Petrarke.

Marulićeve inkunabule iz oporuke s bogatim marginalijama, odjeke kojih nalazimo i u njegovim tiskanim djelima, identificirao sam i u drugim samostanima Provincije sv. Jeronima kojoj pripadaju i Mala braća i Poljud. Takvih je više u samostanima u Hvaru, Zadru, Kraju, Kamporu na Rabu i na otočiću Košljunu, što je posebno važno kulturno blago. Tu se nalaze sami početci hrvatske autohtone renesansne umjetnosti koju je inicirao sam Marko Marulić. Na Košljunu je on često svraćao ploveći svojom lađom u Mletke. 1489. bio je tu zajedno sa svojim bratom Ivanom (Zvane). Uz glosirane inkunabule rimskih klasika od kojih su najvažnije Ovidijeve *Metamorfoze* s portretom Ovidija odnosno autoportretom Marka Marulića iz 1488./1489., vrlo je važan njegov osobni trebnik (molitvenik i svakodnevni podsjetnik na važne molitve i misli), tj. *diurnellus* iz njegove oporuke. U njemu se nalazi i *prvi hrvatski glazbeni traktat* kao i Marulićev vlastiti notni i tekstualni zapis himna »Dulcis Jesu memoria«. Tu je također zapisao svoj hrvatski prijevod *Regule sv. Franje* za Treći red franjevaca laika, pristupio je tomu Redu 1. ožujka 1489. kada je doplovio s bratom na Košljun. To je i najstariji njegov meni poznati hrvatski tekst. Kako su rečenice kratke i latinski tekst toga Pravila (okružnica pape Nikole IV. »Supra montem« iz 1289.) vrlo racionalno koncipiran, Marulićev hrvatski prijevod i danas zapravo posve razumljiv svima koji bi ga čitali.

Sretna je okolnost da se u jednoj od tri muzejske zbirke košljunskoga samostana na eksponiranom mjestu nalazi slobodan zid za izložbu nekoliko Marulićevih rukopisa, slika i nota, uključujući tu i nekolicinu inkunabula. Vrlo brzo bi se mogao instalirati stalni postav Marka Marulića. Možda bi tu najskuplja bila optička internetska veza s Puntom, što bi otvorilo mogućnost digitalnoga povezivanja i razgledanja za znanstvenike nakon skeniranja i povezivanja svih digitalizata Marulićevih tiskanih i rukopisnih

djela u Hrvatskoj, a i pomoću poznatih ili zatraženih poveznica s mnogima sličnim njegovim digitalizatima po cijeloj Europi. Bio bi to veliki iskorak u smjeru otkrivanja »novoga Marka Marulića«. Realno izlaganje i digitalno povezivanje i slobodno čitanje približilo bi njegovo djelo znanstvenicima u Hrvatskoj i u svijetu u dosad nepoznatom opsegu. To je i glavni cilj što se tiče pripreme mogućega objavljivanja njegove dosad nepoznate poezije ili proze, barem što se tiče spomenutih njegovih rukopisa iz »nepostojećih« crkvenih arhiva i knjižnica. Odatle, ipak, dolaze i oni njegovi rukopisi koji su danas u trezoru NSK i Arhivu HAZU. Te dvije institucije mogle bi i najbrže i najlakše skenirati i objaviti na mreži sve njegove rukopise koje imaju.

Doista je to u sumi enorman broj Marulićevih hrvatskih i latinskih rukopisa i glosiranih inkunabula koji vapi za istraživanjem i izdavanjem. Za to je potreban, kao i u slučaju *Opera omnia* Erazma Roterdamskoga međunarodni znanstveni izdavački odbor, to prije svega zbog brojnih latinskih djela, gdje bi se u Europi i Americi vjerojatno našlo više kompetentnih stručnjaka za pripremu kritičkih izdanja i tisak upravo tih djela. Odbor i tim za izdavanje njegovih hrvatskih djela, kada i ako bude formiran, mogao bi u Hrvatskoj započeti s izborom suradnika i organizacijom rada, uz pretpostavku naravno da dobije podršku kulturne i znanstvene politike Republike Hrvatske, uključujući i planiranje nadkrovnoga »Istraživačkoga centra hrvatske renesanse Marko Marulić« u Splitu kao koordinacijskoga tijela sa svojim programom rada. Ako neočekivano, ipak, izostane državna podpora, ili pak uz nju, svakako se mora u okviru »Muzeja Marka Marulića« u samostanu na Poljudu, uz instalaciju odgovarajućega moćnoga servera i mrežne stranice, dostupnima učiniti barem njegove digitalizate inkunabula i rukopisa iz crkvenih institucija, uz potporu, moguće, privatnih donatora, što bi Marka Marulića i njegovo veliko djelo učinilo još prepoznatljivijim i u Europi i Americi, ali prije svega u samoj Hrvatskoj.

LITERATURA

Alighieri, Dante. 2012. *La Commedia / Die Göttliche Komödie. III . Pardiso / Paradies.* In Prosa übersetzt und kommentiert von Hartmut Köhler. Philipp Reclam: Stuttgart.

Alighieri, Dante. 2016. *Tutte le opere.* Introduzione di Italo Borzi. Commenti a cura di Giovanni Fallani, Nicola Maggi e Silvio Zennaro. Roma: Newton Compton editori.

Antonelli, R. & L. Mainini (a cura di). 2021. *La Biblioteca di Dante. Catalogo della Mostra.* Roma: Accademia nazionale dei Lincei/ Bardi Edizioni.

Auerbach, Erich. ³1964. *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur.* Bern: Francke Verlag.

Augustinus, Aurelius. 1470. *De civitate Dei.* Venetiis: Johann et Wendelin von Speyer. 2°. (*GW*: 2877, Franjevački samostan Šibenik)

Augustinus, Aurelius. 1491. *Opuscula plurima.* Venetiis: Dionysius Bertochus. 2°. (*GW*: 2866, Mala Braća Dubrovnik)

Badurina, Anđelko. 1995. *Iluminirani rukopisi u Hrvatskoj.* Zagreb

Badalić, Josip. 1957. »Marulićevi hrvatski autografi u Arhivu Jugoslavenske akademije«. *Filologija* 1. 37-61.

Balić, Davor. 2016. »Krležini iskazi o Maruliću i njegovu opusu«. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 42, br. 2, 353-420.

Balke, Friedrich & Hanna Engelmeier. 2018. *Mimesis und Figura. Mit einer Neuausgabe des ›Figura‹-Aufsatzes von Erich Auerbach.* Paderborn: Wilhelm Fink.

Barletta, Gabriel. 1497./1498. *Sermones quadragesimales et de Sanctis.* Brescia: Jacobus Britannicus. 4°. (*GW*: 03400, Franjevački samostan Cres)

Béné, Charles. 1998. *Études maruliennes. Le rayonnement européen de l'oeuvre de Marc Marule de Split.* Zagreb & Split: Erasmus naklada & Marulianum.

Bernardus (Pseudo-Bernardus) Claraevallensis. ca. 1487. *Floretus* (cum commento Johannis Gerson). Lyon: Guillaume Balsarin. 2°. (*GW*: 4014, Samostan sv. Frane Zadar)

Bernardus (Pseudo-Bernardus) Claraevallensis. 1494. *Modus bene vivendi.* Venetiis: Bernardinus Benalius. 8°. (*GW*: 4048, Franjevački samostan Košljun)

Biblia. 1483. Venetiis: Franz Renner. 4°. (*GW*: 4253, Znanstvena knjižnica Split)

Biblia. 1489. Cum Postilla Nicolai de Lyra. Exp. Guillelmi Britonis in omnes Prologos S. Hieronymi. Add. Pauli Burgensis et Repl. Matthias Doering. Venetiis: [Bonetus Locatellus] Octavianus Scotus. 2°. (*GW*: 4291, Franjevački samostan Split/Poljud)

Beierwaltes, Werner. 1985. »Trost im Begriff. Zu Boethius' Hymnus ›O, qui perpetua mundum ratione gubernas‹«, in id. *Denken des Einen. Studien zur neuplatonischen Philosophie und ihrer Wirkungsge-schichte.* Frankfurt: Klostermann. 319-336.

Beierwaltes, Werner. 1988. *Visio facialis – Sehen ins Angesicht. Zur Coincidenz des endlichen und unendlichen Blicks bei Cusanus.* München: Verl. der Bayer. Akad. der Wiss.

Barolini, Teodolinda. 2014. »*Purgatorio* 12: God's Acrostic«. *Commento Baroliniano, Digital Dante.* New York: Columbia University Libraries. https://digitaldante.columbia.edu/dante/divine-comedy/purgatorio/purgatorio-12/

Boccaccio, Giovanni. 1951. *Genealogie deorum gentilium libri.* A cura di Vincenzo Romano, I/II. Bari: G. Laterza.

Bodrožić, Ivan. 2008. »Tropologija brojeva u Marulićevu djelu *De humilitate*«. *Colloquia Maruliana* 17, 221-243.

Boeckh, August. 1887. *Encyclopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften.* Hrsg. von Ernst Braruscheck, Leipzig. http://www.archive.org/stream/encyklopdieundoobcuoft#page/n3/mode/2up

Boethius, Anicius M. Severinus. 1988. *Die Theologischen Traktate*. Übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Michael Elsässer. Hamburg: Felix Meiner.
Boethius, Anicius M. Severinus. 2020. *Philosophiae Consolatio*. Lateinisch – Deutsch. Hrsg. und übersetzt von Joachim Gruber. Stuttgart: Hiersemann.
Božićević, Frane. 2007. *Život Marka Marulića Splićanina*. Priredio i preveo Bratislav Lučin. Split: Književni krug Split.
Bronzini, Giovanni B. 1960. *La leggenda di S. Caterina d'Alessandria. Passioni greche e latine*. Roma: Accademia nazionale dei Lincei.
Bužančić, Radoslav. 2008. »*Raj* – Literarni predložak ranorenesansne kapele sv. Ivana Trogirskog«. *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*. Ur. P. Marković i Jasenka Gudelj. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 123-132.
Bremer, Kai & Uwe Wirth, Hrsg. 2010. *Texte zur modernen Philologie*. Stuttgart: Reclam.
Catalogue of the Hebrew, Greek, and Latin antient Manuscripts. The Property of the Abbé Celotti. Which will be sold by Auction by mr. Sotheby on Monday, March 14, 1825, and Three following Days. *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years 1848-1853*. 1868. London: Order of the Trustees.
Catalogue of the Celebrated Collection of Manuscripts formed by Sir Thomas Phillipps, Bt. (1792-1872) New Series: Second Part. Sotheby & Co: Third Day's Sale: Monday, 27th June, 1966.
Catalogue of French, Spanish, Portuguese, Greek, Yugoslav and Slavonic Manuscripts from the Celebrated Collection of Manuscripts formed by Sir Thomas Phillipps, Bt. (1792-1872). New series: Sixth Part. Sotheby & Co: Ninth Day's Sale: Monday, 15th June, 1970.
Catalogue of French, Spanish, Greek, Serbo-Croat and a few Portuguese and Slavonic Manuscripts from the Celebrated Collection of Manuscripts formed by Sir Thomas Phillipps, Bt. (1792-1872). New series: Sixteenth Part. Sotheby & Co. Days of Sale: Monday, 28th June, 1976; Tuesday, 29th June, 1976.
Chialà, Sabino. 2012. »Isacco di Ninive in Italia. Tradizione manoscritta, edizioni a stampa e lettori«. *Saggi e ricerche su tradizioni culturali e religiose del Vicino Oriente*. Roma: Bulzoni Editore, 212-244.
Claessens, Guy & Fabio Della Schiava. 2021. *Augustine and the Humanists. Reading of the ›City of God‹ from Petrarch to Poliziano*. Gent: LYSA.
Claessens, Guy & Jeroen De Keyser. 2021. »Francesco Filelfo«. Claessens, Guy & Fabio Della Schiava. 177-203.
Clark, Gillian. 2017. »In Praise of the Wax Candle«. Elsner, J. & al. 424-446.
Courcelle, Pierre. 1967. *La consolation de philosophie dans la tradition littéraire. Antécédents et Postérité de Boece*. Paris: Études Augustiniennes.
Curtius, Ernst Robert. ⁴1964. *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Bern: Francke Verlag.
Dekkers, Eligius, ed. 1961. *Clavis patrum latinorum*. Steenbrugis: Abatia sancti Petri.
De Keyser, Jeroen. 2009. »*Solitari ma non soli*. Traduzioni umanistiche della lettera *De vita solitaria* di Basilio di Cesarea«. *MEG* 9, 53-83.
De Keyser, Jeroen. 2015. *Francesco Filelfo and Francesco Sforza. Critical Edition of Filelfo's ›Sphortias‹*. Hildesheim: Olms.
De Keyser, Jeroen. 2018. »Dalmatia and Dalmatian Connections in the *Epistolarium* of Francesco Filelfo«. *Colloquia Maruliana*, XXVII. 75-100.
Delcorno, Carlo. 2021. »Giovanni Boccaccio«. Claessens, Guy & Fabio Della Schiava. 73-97.
Dionisotti, Carlo. 1952. »Marco Marulo traduttore di Dante«. *Miscellanea di scritti, di bibliographia ed erudizione in memoria di Luigi Ferrari*. Firenze. 233-242.
Dionysius Areopagita (Pseudo-Dionysius Areopagita). 1502. *Opera Dionysii Areopagitae episcopi Atheniensis*. (Marsilio Ficino interprete). Straßburg (*Argentoratum*): Matthias Hüpfuff. 2°. (Franjevački samostan Poljud)
Elsner, J. & J. Hernandez Lobato (eds.). 2017. *The Poetics of Late Latin Literature*. Oxford: Oxford University Press.
Fališevac, Dunja. 2010. »Sveta Katarina – prva učena žena u hrvatskoj književnoj kulturi«. *Slovo*, 60. 255-277.

Fancev, Franjo. 1925. »Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame«. *Nastavni vjesnik*, 33. 109-124.
Fancev, Franjo. 1932 a. »Hrvatska crkvena prikazanja«. *Narodna starina*, 11. 143-168.
Fancev, Franjo. 1932 b. »Građa za povijest hrvatske crkvene drame«. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 11. 11-38.
Fancev, Franjo. 1933. *Nova poezija Splićanina Marka Marulića*. Zagreb: JAZU.
Franjo Fancev, ed. 1934. *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir*. Zagreb: JAZU.
Fancev, Franjo. 1938. »Dvije poslanice Marka Pecinića (Marulića) benediktinki Katarini Obirtića«. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 13. 187-192.
Farlati, Daniele, ed. 1751. *Illyricum sacrum. Tomus primus. Ecclesia Salonitana*. Venetiis: Sebastianus Coleti.
Farlati, Daniele, ed. 1765. *Illyricum sacrum. Tomus tertius*. Venetiis: Sebastianus Coleti.
Filelfo, Francesco. 1997. *De psychagogia (Περὶ ψυχαγωγίας), editio princeps dal Laurenziano 58, 15, a c. di* G. Cortassa ed E. V. Maltese. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
Filelfo, Francesco. 2015. *Collected Letters. Epistularum libri XLVIII*. Volume I. Critical edition by Jeroen De Keyser. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
Fontaine, Jacques. 1981. *Naissance de la poésie dans l'occident chrétien. Esquisse d'une histoire de la poésie latine chrétienne du IIIe au VIe siècle*. Paris: Études Augustiniennes.
Forte, Alessandra. 2023. *Copisti di immagini. Affinità iconografiche nella tradizione manoscritta della ›Commedia‹*. Roma: Viella.
Franičević, Marin. 1969. »Marko Marulić i naša književna historija«. *Čakavski pjesnici renesanse*. Zagreb: MH.
Franičević, Marin. 1983. *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb: ŠK.
Full, Bettina. 2015. *Passio und Bild. Ästhetische Erfahrung in der italienischen Lyrik des Mittelalters und der Renaissance*. München: Wilhelm Fink.
Gualandri, Isabella. 2017. »Words Pregnant with Meaning«. Elsner, J. & al. eds. 125-146.
Guigues II Le Chartreux. 1970. *Lettre sur la vie contemplative (L'échelle des moines). Douze méditations*. Introduction et texte critique par Edmund Colledge et James Walsh. *Sources chrétiennes* N° 163. Paris: Les Éditions du Cerf.
Gumbrecht, Hans Ulrich. 2003. *Die Macht der Philologie. Über einen verborgenen Impuls im Umgang mit Texten*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
Hamm, Josip, prir. 1978. *Dijalozi Grgura Velikoga u prijevodu iz godine 1513*. Zagreb: JAZU.
Hamm, Josip, prir. 1987. *Acta Pilati i Cvitje*. Zagreb: JAZU.
Hege, Brigitte. 1997. *Boccaccios Apologie der heidnischen Dichtung in den ›Genealogie deorum gentilium‹*. Tübingen: Narr.
Heitmann, Klaus. 1958. *Fortuna und Virtus. Eine Studie zu Petrarcas Lebensweisheit*. Köln: Böhlau.
Hektorović, Petar. 1986. *Djela Petra Hektorovića*. Josip Vončina, ur. Zagreb: JAZU.
Hösle, Vittorio. 2018. *Kritik der verstehenden Vernunft. Eine Grundlegung der Geisteswissenschaften*. München: C. H. Beck.
Horatius Flaccus, Quintus. 1516. *Odarum libri quattuor [...] Eiusdem Ars Poetica, Sermonum libri duo, Epistolarum totidem Joanne Britannico Brixiensi interprete*. Venetiis: per Alexandrum Paganinum. 2°. (Samostan sv. Frane Zadar)
Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d'Italia, vol. 28. 1924. Firenze: Olschki.
Isella, Dante. 1968. »Gli ›exempla‹ del canto X del *Purgatorio*«. *Studi Danteschi*, 45. 147-156.
Jagić, Vatroslav. 1869. »Ogledi stare hrvatske proze«. *Starine*, 1. 216-236.
Jovanović, Neven. 2001. »Izricanje neizrecive riječi. Interpretacija *Hymnus ad Deum* Marka Marulića«. *Colloquia Maruliana*, 10. 113–133.
Jovanović, Neven. 2002. »*Ter tužnih konsolaj*. Marulićeva *Utiha nesriće* i Pseudo-Senekina konzolacijska zbirka *De remediis fortuitorum*«. *Colloquia Maruliana*, 11. 414-439.
Jovanović, Neven. 2011. *Stilističko čitanje Marulićeva ›Evanđelistara‹*. Zagreb: FF-press.
Jurić, Šime & Vatroslav Frkin. 1990. »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. IV. Zbirka inkunabula u knjižnicama Franjevačke provincije sv. Jeronima. Prvi dio«. *Croatica Christiana periodica*, 14. 121–204.
Jurić, Šime & Vatroslav Frkin. 1991. »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. IV. Zbirka inkunabula u knjižnicama Franjevačke provincije sv. Jeronima. Drugi dio«. *Croatica Christiana periodica*, 15. 182-261.

Jurić, Šime. 1991-1997. *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke*, I-VII. Zagreb: NSK.
Jurić, Šime & Vatroslav Frkin. 1998. »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. V. Zbirka inkunabula Hrv. provincije franjevaca konventualaca sv. Jeronima«. *Croatica Christiana periodica*, 42. 165-219.
Jurić, Šime & Franjo Šanjek. 1985. »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj II. Zbirka inkunabula dominikanskih knjižnica u Hrvatskoj«. *Croatica christiana periodica*, 15. 123-200.
Jurić, Šime & Vatroslav Frkin. 1990. »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. IV. Zbirka inkunabula u knjižnicama Franjevačke provincije sv. Jeronima. Prvi dio«. *Croatica Christiana periodica*, 14. 121-204.
Kašić, Bartol. 1991. *Venefrida. Eine Tragödie.* Text, Einleitung und Index von Darija Gabrić-Bagarić. Universität Bamberg: Bayerische Verlagsanstalt.
Kašić, Bartul. 2005 [1604]. Bartholomaeus Cassius/ Bartul Kašić. *Institutiones linguae Illyricae/ Osnove hrvatskoga jezika.* Editionem alteram curavit, interpretatione vernacula commentariisque instruxit Zvonko Pandžić. Zagreb & Mostar: Tusculanae Editiones.
Kulundžić, Zvonimir. 1977. *Ta rič hrvacka.* I. Zagreb: vlastita naklada.
Krnić, Marija. 2025. »Prikazanje svetoga Lovrinca mučenika: tekst, izvedba i zajednica«. *Croatica et Slavica Iadertina* XXI/I, 43-65.
Lactantius, Lucius Caelius Firmianus. 1478/79. *Opera.* Venetiis: Andreas de Paltaszichis et Boninus de Boninis. 2°. (GW: M16561, Znanstvena knjižnica Zadar)
Lactantius, Lucius Caelius Firmianus. 1893. *Opera omnia.* Ediderunt Samuel Brandt et Georg Laubmann. Pragae, Vindobonae, Lipsiae: CSEL vol. 27. https://archive.org/stream/corpusscriptoru01wiengoog#page/n93/mode/1up
Lekić, Bono Vl. 1974. »Život i djelo Marka Marulića«. *Dobri pastir*, 24. 147-191.
Leinkauf, Thomas. 2017. *Grundriss. Philosophie des Humanismus und der Renaissance (1350-1600).* I-II. Hamburg: Felix Meiner.
Leskien, August. 1880. »Eine altkroatische Legende vom heil. Domnius«. *Archiv für slavische Philologie*, 4. 427-433.
Leskien, August. 1881. »Kritische Nachlese zum Text der altkroatischen Dichter«. *Archiv für slavische Philologie*, 5. 80-94, 623-631.
Leskien, August. 1886. »Zu den Werken des altkroatischen Dichters M. Marulić«. *Berichte der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften. Phil. Hist. Klasse*, 37. 285-295.
List of Additions to the Manuscrpts in the British Museum in the Years 1826-1840. 1843. London: Order of the Trustees.
Lohse, Rolf. 2015. *Renaissancedrama und humanistische Poetik in Italien.* München: Wilhelm Fink.
Lombardo, Luca et al. (a cura di). 2018. *Theologus Dantes. Tematiche teologiche nelle opere e nei primi commenti.* Venezia: Edizioni Ca' Foscari.
Luccio, Richardo. 2013. »Psychologia – the birth of a new scientifc context«. *Review of Psychology*, 20/ 1-2, 5-14.
Lucić, Petar. 1990. *Vartal.* Priredio Nikica Kolumbić. Split: Književni krug Split.
Lučin, Bratislav. 2004. »Nekoliko prinosa tekstu hrvatskih pjesama Marka Marulića«. *Colloquia Maruliana* 13. 219-248.
Lučin, Bratislav. 2010. »Splitska pjesmarica trogirskoga kaptola: opis, sadržaj, auktori, predlošci«. *Colloquia Maruliana* 19. 55-93.
Lučin, Bratislav. 2017. »Prema kritičkom izdanju Marulićevih hrvatskih stihova: *Judita* kao orijentir (s izdanjem teksta)«. *Colloquia Maruliana* 26. 5-73.
Lučin, Bratislav & Luka Špoljarić, ur. 2020. *Kruna harvackoga jazika. Renesansni pisci o svetom Jeronimu.* Split: Književni krug Split.
Lupić, Ivan. 2019. »Hektorovićevi snovi«. *Colloquia Maruliana*, 28. 5-18.
Lupić, Ivan. 2021. »Marko Marulić u Dubrovniku«. *Colloquia Maruliana* 30. 5-51.
Malić, Dragica. 1976. »O Verdianijevu pristupu Firentinskom zborniku«. *Forum* 15. 401-424.
Malić, Dragica & Amir Kapetanović, prir. 2009. »Pjesma *Od dvora nebeskoga* iz *Trogirsko-splitske pjesmarice*«. *Colloquia Maruliana*, 18. 315-346.

Malić, Dragica. 2010. »Zašto Margarita nije Marulićeva?«. *Colloquia Maruliana*, 19. 185-221.
Malinar, Smiljka. 2002. *Od Marulića do Marina*. Zagreb: Ex libris.
Mantovano, Battista. 2010. *Adolescentia*. Trad. e ed. Andrea Severi, Bologna: Bononia University Press.
Maretić, Tomo. 1889. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Zagreb: JAZU.
Margetić, Lujo & Bratislav Lučin, prir. 2005. »Marulićeva oporuka«. *Colloquia Maruliana*, 15. 5-71.
Martialis, M. Valerius. 1471. *Epigrammata*. [Bononiae? ca. 1471]. 4°. (GW: M 21266, Znanstvena knjižnica Dubrovnik)
Marulić, Marko – Marulus, Marcus. 1506. *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*. Venetiis: Franciscus Lucensis de Consortibus et Bernardinus de Vitalibus. 16°. (Mala braća Dubrovnik)
Marulić, Marko – Marulus, Marcus. 1516. *Evangelistarium*. Venetiis: Leucus. 4°. (Franjevački samostan Split/Poljud)
Marulić, Marko – Marulus, Marcus. 1519. *De humilitate et gloria Christi*. Venetiis: Bernardinus de Vitalibus. 4°. (Mala braća Dubrovnik)
Marulić, Marko. 1869. *Pjesme Marka Marulića*. Skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, priredio Vatroslav Jagić. (=SPH, 1). Zagreb: JAZU.
Marulić, Marko. 1984. *Davidijada*. Preveo i komentirao Branimir Glavičić. Latinski tekst priredio Veljko Gortan. Split: Književni krug.
Marulić, Marko. 1985. *Evanđelistar*. Preveo, komentirao i latinski tekst priredio Baranimir Glavičić. Split: Književni krug.
Marulić, Marko. 1986. *Drame*. Priredili S. P. Novak i M. Klenovar. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.
Marulić, Marko. 1989. *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih*. Priredio Milan Moguš. Split: Književni krug Split.
Marulić, Marko. 1993. *Pisni razlike*. Priredio Josip Vončina. Split: Književni krug.
Marulić, Marko. 1994. *Dijaloški i dramski tekstovi*. Priredio Nikica Kolumbić. Split: Književni krug.
Marulić, Marko. 1998. 1998. 2000. *Repertorium I, II, III*. Priredio i preveo Branimir Glavičić. Split: Književni krug.
Marulić, Marko. 2001. *Judita. Suvremeni prepjev*. Prepjevao i komentirao Nikica Kolumbić. Zagreb: Golden marketing.
Marulić, Marko. 2005. *Latinski stihovi*. Priredili i preveli Bratislav Lučin i Darko Novaković. Split: Književni krug.
Marulić, Marko. 2011. *Latinska manja djela, II*. Priredili N. Jovanović, D. Novaković i V. Rezar. Split: Književni krug.
Marulić, Marko. 2021. *Istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena*. Povodom petstote obljetnice prvotiska kritičko, studijsko i preslikano izdanje priredio Zvonko Pandžić. Dubrovnik: Knjižnica Male braće. https://www.academia.edu/73425319/Marko_Marulić_Judita_1521_2021_Critical_Edition_Z_Pandžić_ed_Dubrovnik_2021
Marulić, Marko. 2024. *The Davidiad*, edited & translated by Edward Mulholland. Gent: LYSA.
Mastrangelo, Marc. 2017. »The Early Christian Response to Platonist Poetics. Boethius, Prudentius and the Poeta Theologus«. Elsner, J. & al. 391-423.
Milčetić, Ivan. 1912. »Dr. Julije Bajamonti i njegova djela«. *Rad JAZU* 192. Zagreb: JAZU.
Milošević, Miloš. 1992. »Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića«. *Colloquia Maruliana*, 1. 5-56.
Mladenović, Aleksandar. 1959. »Grafija i jezik dalmatinskih čakavskih rukopisa u Arhivu Jugoslavenske akademije«. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 4. 117-150.
Moguš, Milan. 1976. »Je li Marulić autor Firentinskog zbornika?« *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 16. 45-51.
Morović, Hrvoje. 1971. »Marulićev prijevod glasovitog srednjovjekovnog djela *De imitatione Christi*«. *Čakavska rič*, 1. 79-115

Morović, Hrvoje. 1972. »Marulićev prijevod glasovitog srednjovjekovnog djela *De imitatione Christi*«. *Čakavska rič*, 2. 155-193.
Most, Glenn W. (Ed.). 1997. *Collecting fragments = Fragmente sammeln*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Most, Glenn W. (Ed.). 1998. *Editing texts = Texte edieren* (Ed.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Most, Glenn W. (Ed.). 1999. *Commentaries = Kommentare* (Ed.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Muljačić, Žarko. 1995. »Leksičke bilješke uz *Cvitje*«. *Čakavska rič*, 23. 97-111.
Muljačić, Žarko. 2002. »Miscellae Marulianae«. *Čakavska rič*, 30. 35-54.
Muljačić, Žarko. 2003. »O dalmatoromanizmima u Marulićevim djelima«. *Colloquia Maruliana*, 12. 131-143.
Nicolaus de Ausmo [?]. 1494. *Giardino de oratione fructuoso*. 4°. Venezia: Bernardino Benali (*GW*: M26210).
Novaković, Darko. 1994. »Novi Marulić: *Vita divi Hieronymi* (British Library Ms. Add. 18. 029)«. *Colloquia Maruliana*, 3. 5-66.
Ovidius P. Naso. *Opera*. Venetiis: Matteo Capcasa, 1488./1489. 2°. (*GW*: 28579, Franjevački samostan Košljun)
Ovidius P. Naso. 2017. *Metamorphosen*. Herausgegeben und übersetzt von Niklas Holzberg. Berlin: de Gruyter.
Pandžić, Zvonko. 2004. »Tense, Mood and Aspect in the First Grammar of Croatian (Kašić 1604)«. *Historiographia Linguistica*, 31. 7-32.
Pandžić, Zvonko. 2005. »Semantika tradicionalne gramatike. Jezično-filozofijska prolegomena za *Osnove* Bartula Kašića«. Bartholomaeus Cassius/ Bartul Kašić, 13-188.
Pandžić, Zvonko. 2009. *Nepoznata proza Marka Marulića. Zagreb*: Tusculanae editiones. https://www.academia.edu/83239858/Nepoznata_proza_Marka_Marulića
Pandžić, Zvonko. 2013. »Marulić – prvi hrvatski teoretičar književnosti. Prva knjiga o hermeneutici Marka Marulića: Franz Posset, *Marcus Marulus and the Biblia Latina of 1489*«. *Vijenac*, 11. 7. 2013. str. 32.
Pandžić, Zvonko. 2017. »Von Coimbra nach Tobol'sk. Grammatik und Mission in der Slavia«. *Historiographia Linguistica*, 44. 72–133.
Pandžić, Zvonko. 2018. »Mlin, žito, brašno i mekinje. *Accademia della Crusca* i povijesna arhitektura hrvatskoga jezika«. *Kroatologija*, 9. 69-124.
Pandžić, Zvonko. 2019 a. »Priča o Bibliji Marka Marulića. Višestoljetna potraga za izgubljenom prozom oca hrvatske književnosti«. *Vijenac* 653, 14. ožujka 2019. 16-17.
Pandžić, Zvonko. 2019 b. »*Magnificat anima mea Dominum*. Hrvatski prepjev i egzegeza Marka Marulića«. *Anafora*, 6. 7-80. https://hrcak.srce.hr/221420
Pandžić, Zvonko. 2019 c. »Pronađena knjiga iz Marulićeve oporuke. O jednom otkriću te starim i novim izazovima za hrvatsku humanistiku«. *Vijenac* 660; 20. lipnja 2019., str. 16.
Pandžić, Zvonko. 2019 d. »Platon, Judita i druga Biblija Marka Marulića«. *Vijenac*, 665-666, 12. rujna 2019., str. 14-15.
Pandžić, Zvonko. 2019 e. »Kako pronaći izgubljena djela Marka Marulića? Suprot metodi zaborava u hrvatskoj humanistici«. *Susreti*, 13. 50-70
Pandžić, Zvonko. 2021 b. »Platon Crkve naše – *Ecclesiae nostrae Plato*. Marko Marulić o svetom Jeronimu«. *Susreti*, 15. 49-60.
Pandžić, Zvonko. 2022. »Danteov Hrvat i Hrvatski Dante. Lectura Maruli prima«. *Hrvatski*, 20/2. 9-75. https://www.academia.edu/96880929/Danteov_Hrvat_i_Hrvatski_Dante_Lectura_Maruli_prima
Pandžić, Zvonko. 2023 a. »*Marcus Marulus redivivus* ili novo rađanje zatajene poezije Marka Marulića«. *Vijenac*,765. 20-21. https://www.academia.edu/103985056/Marcus_Marulus_redivivus_ili_novo_rađanje_zatajene_poezije_Marka_Marulića
Pandžić, Zvonko. 2023 b. »Rekao komesar: ›Nema Marulića‹«! https://www.academia.edu/107595548/Rekao_komesar_Nema_Marulića_

Pandžić, Zvonko. 2023 c. »Sabrana djela Tina Ujevića – utopija ili ostvariva zadaća«. *Susreti*, 17. 47-68. https://www.academia.edu/111176856/Sabrana_djela_Tina_Ujevića_utopija_ili_ostvariva_zadaća

Pandžić, Zvonko. 2024 a. »Nove pjesme Marka Marulića«. https://www.academia.edu/111978968/Nove_pjesme_Marka_Marulića

Pandžić, Zvonko. 2024 b. »Hrvatski humanisti, metoda *ad fontes* i začetci historijsko-komparativne gramatike«. *Čuvar hrvatskoga jezika. Zbornik u čast Stjepanu Babiću*, ur. Mario Grčević. Zagreb: Fakultet hrv. studija. 377-418. https://www.academia.edu/125006145/Hrvatski_humanisti_metoda_ad_fontes_i začetci_historijsko_komparativne_gramatike

Pandžić, Zvonko. 2026. »*Cernere erat vivos non vivo in marmore vultus*. Danteova poetika *visibile parlare* i metapoetika Marulićeve *Davidijade*«. (u tisku)

Parlov, Mladen. 2002. »O Marulićevu autorstvu djela *Život sv. Ivana Karstitelja*«. *Colloquia Maruliana*, 11. 443-456.

Parlov, Mladen. 2023. »500 godina od smrti Marka Marulića: Marulova duhovna ostavština«. *Služba Božja*, 63/br. 4, 383-405.

Pavlović, Cvijeta. 2001. »Paradigme Marulićeve *Suzane*«. *Colloquia Maruliana*, 10. 355-269.

Petrarca, Francesco. 1492. *De remediis utriusque fortunae*. Cremona: Bernardinus Misinta et Caesar Parmensis. 1492. 2°. (*GW*: 31618, Sveučilišna knjižnica Split)

Petrarca, Francesco. 1992. *Canzoniere*. Introduzione di Roberto Antonelli. Testo critico e saggio di Gianfranco Contini. Note di Daniele Ponchiroli. Torino: Einaudi.

Petrarca, Francesco. 2007. *Africa*. Herausgegeben, übersetzt und mit einem Kommentarband versehen von Bernhard Huss und Gerhard Regn. Mainz: DVB.

Petrarca, Francesco. 2022./2024. *De remediis utriusque fortune. Heilmittel gegen Glück und Unglück*. Band 1: *Heilmittel gegen Glück*. Band 2: *Heilmittel gegen Unglück*. Herausgegeben und kommentiert von Bernhard Huss. Stuttgart: Anton Hiersemann.

Plato. 1484. *Opera*. Marsilius Ficinus, tr.; add. Naldius Naldus; Marsilius Ficinus: Commentaria. Florentiae: Lorenzo di Alopa, [1484./85.]. 2°. (*GW*: M33912; Dominikanska knjižnica Dubrovnik)

Pollmann, Karla. 1996. *›Doctrina Christiana‹. Untersuchungen zu den Anfängen der christlichen Hermeneutik unter besonderer Berücksichtigung von Augustinus ›De doctrina Christiana‹*. Freiburg: Herder.

Pollmann, Karla & al. (eds). 2013. *The Oxford Guide to the Historical Reception of Augustine* /1/2/3. Oxford: Oxford Univ. Press.

Pollmann, Karla 2017. *The Baptized Muse. Early Christian Poetry as Cultural Authority*. Oxford: Oxford University Press.

Posset, Franz. 2013. *Marcus Marulus and the Biblia Latina of 1489. An Approach to his Biblical Hermeneutics*. Köln: Böhlau.

Pšihistal, Ružica. 2022. *Studije o Marulićevoj ›Juditi‹*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Radić. Teo. 2012. »Od slavića: traduktološka analiza«. *Colloquia Maruliana*, 21. 189-205.

Rahner, Hugo. 1964. *Symbole der Kirche. Die Ekklesiologie der Väter*. Sålzburg: Otto Muller.

Rebillard, Éric. 2015. »Dialogue or Conflict? Augustine on Roman Religion«. C. Müller & al (eds). *Kampf oder Dialog? Begegnung von Kulturen im Horizont von Augustins ›De civitate Dei‹*. Würzburg: Augustinus bei Echter. 293-306.

Rezar, Vlado. 2020. »Epilij *Topographia divi Hieronymi Sacelli* Gilberta Grinea (izdanje, prijevod i komentar)«. *Colloquia Maruliana* 29, 19-45.

Roberts, Michael. 2017. »Lactantius's *Phoenix* and Late Latin Poetics«. Elsner, J. & al. 373-390.

Runje, Petar. 1997. »O oporukama Marka Marulića i njegovu posjetu Rimu godine 1500«. *Colloquia Maruliana*, 6. 127-131.

Russo, Daniel. 1987. *Saint Jérôme en Italie*. Paris & Rome: Éditions la Découverte & École Française de Rome.

Sannazaro, Jacopo. ²1995. *Arcadia*. Erspamer, Francesco, ed. Milano: Mursia.

Skok, Petar. 1950. »O stilu Marulićeve Judite«. *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića, 1450–1950*. Zagreb: JAZU. 165-241.

Sofoklove tragedije. ²1913. Preveo Koloman Rac. Zagreb: Matica Hrvatska.

Stierle, Karlheinz. 2003. *Francesco Petrarca. Ein Intellektueller im Europa des. 14. Jahrhunderts*. München: Hanser.
Stierle, Karlheinz. 2007. *Das große Meer des Sinns. Hermenautische Erkundungen in Dantes ›Commedia‹*. München: Wilhelm Fink.
Sturges, Robert S. 2013. »Pseudo-Augustinian Writings«. Pollmann, ed. 1612-1617.
Šimić, Krešimir. 2024. *Književnost, i nešto više. Biblija – književnost*. Zagreb: Disput.
Šrepel, Milivoj. 1899. »Marulićeve latinske pjesme«. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 2. 13-42.
Šrepel, Milivoj. 1901 a. »De ultimo Christi iudicio Marci Maruli sermo«. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 3. 71-119.
Šrepel, Milivoj. 1901 b. »O Maruliću«. *Rad JAZU 146*. Zagreb: JAZU. 155-220.
Štrkalj Despot, Kristina. 2011. »Osorsko-hvarska pjesmarica«, *Colloquia Maruliana*, 20. 31-72.
Štrkalj Despot, Kristina, prir. 2016. *Osorsko-hvarska pjesmarica*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
Tomasović, Mirko. 1999. *Marko Marulić Marul. Monografija*. Zagreb & Split: Erasmus naklada & Splitiski književni krug.
Tomić, Marijana. 2025. *Incunabula Croatica. Hrvatske inkunabule u hrvatskim ustanovama*. Zagreb: NSK.
Verdiani, Carlo. 1957. »Il codice Dalmatico-Laurenziano. Ms. croato dei primi decenni del XVI secolo«. *Ricerche Slavistiche*, 5. 29-141.
Verdiani, Carlo. 1973. *O Marulićevu autorstvu Firentinskoga hrvatskog zbornika iz XV stoljeća*. Split: Književni Krug Split.
Vergilius Maro, Publius, 1482. *Opera*, cum comm. Servii Mauri Honorati. Venetiis, Petrus de Piasiis Cremonensis et al. 1. VIII. 1480. 2° (*GW*: 49806, Franjevački samostan Cres).
Vergilius Maro, Publius. 2015. *Aeneis*. Herausgegeben und übersetzt von Niklas Holzberg. Berlin: de Gruyter.
Vergilius Maro, Publius. 2016. *Bucolica. Georgica*. Herausgegeben und übersetzt von Niklas Holzberg. Berlin: de Gruyter.
Vončina, Josip. 1978. »Ekloga u rukopisnom zborniku 16. stoljeća«. *Mogućnosti*, 1978/4. 420-431.
Vučković, Josip. 2013. »Mnogo lipo i divoto govorenje svarhu muke Gospodina Isukarsta slatkoga. Pasionski prozni tekst iz *Firentinskoga zbornika*«. *Slovo*, 63. 159–196.
Vučković, Josip. 2025. *Provenijencija, žanrovski sastav i čitatelji ›Firentinskoga zbornika‹*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (disertacija *online*).
Wolf, Gerhard. 2002. *Schleier und Spiegel. Tradition des Christusbildes und die Bildkonzepte der Renaissance*. München: Wilhelm Fink.
Zane, Bernardo. 1512. *Oratio reverendissimi D. Archiepiscopi Spalatensis habita in prima Sessione Lateranensis concilii*. Romae: Vico Pellegrini, per Iacobum Mazocchium
Zaninović, Antonin. 1939.„O životu i književnom radu fra Luke Bračanina". *Građa za povijest književnosti hrvatske* 14, 25-40.
Zaninović, Antonin. 1950. »Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu«. *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića*, 1450-1950. Zagreb: JAZU. 301-310.

APPENDIX

Predavanja i izložbe Zvonka Pandžića za polumilenijski jubilej Marka Marulića 2024.

1. *4. travnja 2024. Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru*
   MARKO MARULIĆ – RODITELJ I PREPORODITELJ HRVATSKOGA HUMANIZMA.
   Izložba slika, minijatura i kritičkoga izdanja *Judite* Marka Marulića
   https://arhiva.ff.sum.ba/hr/node/27643

2. *10. travnja 2024. Franjevački samostan i crkva sv. Ante Split - Poljud*
   PROGRAM OBILJEŽAVANJA 500. OBLJETNICE PREMINUĆA MARKA MARULIĆA U ORGANIZACIJI FRANJEVAČKOG SAMOSTANA I CRKVE SV. ANTE SPLIT–POLJUD.
   IZLOŽBA KNJIGA, RUKOPISA I SLIKA KOJE SU NAM OPORUČILI NAŠI DOBROČINITELJI MARKO MARULIĆ I NJEGOVI PRIJATELJI POKOPANI U CRKVI SV. ANTE.
   Uz izložbu Zvonko Pandžić je održao predavanje:
   NEPOZNATA *JUDITA* U PROZI I INA NOVOOTKRIVENA DJELA MARKA MARULIĆA
   te predstavio svoje izdanje hrvatskoga nacionalnog epa:
   MARKO MARULIĆ, *ISTORIJA SVETE UDOVICE JUDIT U VERSIH HARVACKI SLOŽENA: POVODOM PETSTOTE OBLJETNICE PRVOTISKA KRITIČKO, STUDIJSKO I PRESLIKANO IZDANJE*
   (Dubrovnik: Knjižnica Male braće, 2021).
   https://ofm-sv-jeronim.hr/split-odrzano-predavanje-uz-500-obljetnicu-smrti-marka-marulica/

3. *11. travnja 2024. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu*
   SVETI AUGUSTIN I BOECIJE – DVA UČITELJA MARKA MARULIĆA

4. *26. kolovoza 2024. Dvorana Arte Makarska, Matica hrvatska Makarska*
   JUDITA I BOŽANSTVENA KOMEDIJA
   Danteovi umjetnički kodovi (parlar coperto) u hrvatskom nacionalnom epu

5. *10. listopad 2024. Runtingersaal, Stadt Regensburg*
   JUDITA VON MARKO MARULIĆ UND DIE *GÖTTLICHE KOMÖDIE* VON DANTE ALIGHIERI

6. *22. listopada 2024. Društvo hrvatskih književnika, Zagreb*
   NEPOZNATI I NEŽELJENI MARKO MARULIĆ
   Predavanje i improvizirana prezentacija nepoznatih ili zatajenih slika i rukopisa Marka Marulića
   https://www.youtube.com/watch?v=ULtGjFOp9es&t=17s
   https://www.youtube.com/watch?v=b9PVRspMmVo&t=555s

7. *26. listopada 2024. Križevci, Gradska knjižnica »Franjo Marković«*
   Poetika Marka Marulića iz hermeneutike sv. Augustina

8. *8. svibnja 2025. Matica hrvatska Zagreb*
   OD MARULIĆA DO BABIĆA
   Pravci i rukavci hrvatskoga jezikoslovlja

ABSTRACT

Marko Marulić (1450–1524) is the author of the Croatian national epic *Judita*, the first printed artistic epic in a single vernacular language among all Slavonic peoples. His work irreversibly shaped the status and corpus planning of the Croatian language and literature to the present day. During his lifetime, his hometown of Split and the nearby fortress of Klis were under siege by the Ottoman army. Marulić had *Judita* printed in Venice on 13 August 1521, exactly twenty years after completing the manuscript *Proto-Judita* in 1501, consciously marking the 200th anniversary of Dante Alighieri's death (14 September 1321) and Dante's own twenty years of work on the Comedy. This aspect of Marulić's epic remained entirely unknown until the first critical and jubilee half-millennium edition of *Judita* (Dubrovnik 2021), published by the Croatian-German philosopher and philologist Zvonko Pandžić. During twenty years of research in European archives and libraries, including the British Library in London, Pandžić uncovered several large collections of codices containing previously unknown Croatian and Latin poetic and prose works by Marulić, as well as a large number of incunabula annotated in Marulić's own hand, listed in his last will of 1521.

By collating the text of *Judita* with the most celebrated classical Latin and Italian early-humanist epics (Dante's *Comedy* and Petrarch's *Africa*) and by considering all known classical poetic theories predating Marulić, Pandžić demonstrated that, alongside numerous works of classical poetry – Ovid's *Metamorphoses* being the most important – the principal conceptual model (hypotext) for the Croatian national epic was Dante's *Comedy* (*Purg.* X-XII), specifically its ideological conflict between pride and humility. Within this framework, Marulić also integrates the literary landscape of Petrarch's poetry (*Africa, Trionfi, Rerum vulgarium fragmenta*) and incorporates *exempla* of virtues from Petrarch's ethical treatise *De remediis utriusque fortunae*. The final verses of *Judita* and Dante's *Comedy* share a common source in Boethius's *Consolation of Philosophy*.

In his Latin epic *Davidias* (VIII), Marulić poetically constructs an entire castle belonging to King David, despite the Bible mentioning it in only a single sentence. In doing so, he imitates – both architecturally and poetically – the atrium and wall reliefs of Dante's narrow entrance to Mount Purgatory. On this wall he places natural and pictorial motifs familiar from Francesco

Petrarca's poetry (David and his wife Micol as human figures representing humility and pride; birds; tame and wild animals; meadows; forests; hills; springs). He conceives the entire poetics of the David epic as an allegorical prefiguration of the Annunciation and the birth of Jesus Christ. Marulić was also a painter and sculptor, and his epics *Judita* and *Davidias* correspond, in both motivation and period of composition, to contemporary Florentine controversies surrounding two sculptures: Donatello's *Judith and Holofernes* and Michelangelo's *David*.

From his 500th birthday (18 August 1950) onwards, Marulić became a target of censorship in communist Yugoslavia and was often dismissed by certain Party loyalists as a »rhymester of biblical tales«. Nevertheless, most Croats celebrated him at the time and regarded him as the last bulwark of the endangered Croatian language and identity. The diligent philologists Branimir Glavičić and Nikica Kolumbić began publishing the Latin and Croatian *Collected Works of Marko Marulić*. After their deaths, publication ceased in 2011, as some Croatian philologists claimed that no further works by Marulić could be found. Pandžić's discoveries and publications caused significant turbulence in Croatian humanities. In this his long-prepared book: *Marulić, Augustine and Dante – A Symposium on Ethics, Poetics and Hermeneutics*, he summarises his archival findings and further develops the theoretical aspects of Marulić's ethics, poetics and hermeneutics, which draw upon Augustine's hermeneutical theory *De doctrina christiana*.

The author demonstrates how numerous newly discovered, seemingly anonymous Croatian poems can – through the *ex pede Herculem* method and *via* the distinctive poetic topoi of Dante and Petrarch – be unambiguously attributed to their true author, Marko Marulić. Zvonko Pandžić was able to publish a dozen new poems by the Croatian national poet here, accompanied by a demanding philological commentary. And this is only the beginning of the critical editions of numerous newly discovered Croatian and Latin works by Marko Marulić in the Research and Editions series *Marcus Marulus redivivus*.

VIENNA

Qui propter cœnam rustice cedo coquũ.
Si leuis ista tibi flagrorum causa uidetur:
Ex qua uis causa uapulet ergo coquus?

24 Ad Cæsarem Do.

Si quid forte petã timido graciliq; libello
Improba non fuerit si mea cartha: dato.
Et si non dederis cæsar: permitte rogari:
Offendunt nunq̃ thura precesq; Iouem.
Qui fingit sacros auro uel marmore uultus
Non facit ille deos: qui rogat ille facit.

25 In Opianum.

Vidisti semel opiane tantum.
Aegrum me male sæpe te uidebo.

26 Ad Cæsarem Do.

Non tot in eois timuit gangeticus aruis
Raptor: in hyrcano qui fugit albus equo.
Quot tua roma nouas uidit germanice tigres
Delitias potuit nec numerare suas.
Vicit erythreos tua cæsar harena triumphos
Et uictoris opes diuitiasq; dei.
Nam cũ captiuos ageret sub curribus indos
Contentus gemina tigride bacchus erat.

27 Ad Gaurum.

Munera q̃ tibi dat locupleti gaure senique:
Si sapis & sentis: hic tibi ait morere.

28 De partheniana toga.

Dic thoga facundi gratum mihi munꝰ amici
Esse uelis cuius fama decusq; gregis.
Appula ledæi tibi floruit herba phalanthi
Qua saturat calabris culta galesus aquis.
An tartesiacus stabuli nutritor iberi
Bœthis in hesperia te quoq; lauit aqua.

Marcus marulli carme [illegible] pendentis in cruce, Christiani interrogat Christus respondet

Christianus — Summe deus quare mortales indutus artus
et terras celi lapsus ab arce colis?
Christus — Ut terrenus ho[mo] p[er] me quẽ torserat error
Ad celu[m] recta disceret ire uia
Christian[us] Quid tu, qui semp[er] procul esses crimine ab o[mn]i
nullo pati penas compulit atq[ue] necem?
Christus Ergo ipsa pietas, ut quẽ sua culpa grauabat
lustratum nr[is] ferret in astra cruor.
Christian[us] Quare expansa tibi tendunt brachia, quare
Consertim uincti sunt tibi christe pedes?
Christus Hinc illuc quoniam diuersas gnoco gentes
in[que] una stabili ferrea iungo fidem
Christian[us] Sed cur demissa paritur ceruice reclinus
sic despiciens terris ora oculosq[ue] solo?
Christus Mortales moneo ne[c] mingescere fastu
Sed submissa pio colla domare iugo
Christian[us] Que causa est, mihi tibi corporis: arida, quare
Stat nullus macies: membraq[ue] sicca rigent?
Christus Hoc nolo ne pigeat luxum te spernere mundi
Atq[ue] famem mecum pauperiemq[ue] pati
Christian[us] Candida sed quales cingit uelamina lumbos
An ne roga[n]s quo[que] pars omnq[ue] tecta monet
Christus Hinc discas q[uod] casta placet, mihi corpora, et odi
Si quibus illicitus turpia mandat amor
Christian[us] Quid colaphi; quid sputa notant, opprobria, flagra
Spinea serta gratio [illegible] supplitia?
Christus et Perferre offensas o[mn]is, ne inferre ullas
ab homo relig[iosus] Qui sup[er] astra cupit syderum pace frui
vita breuis, modicus labor optatissima merces.
Immensum semp[er] perpetuuq[ue] bonum.

MSS. CA[...]

Zvonko Pandžić hrvatski je filolog i filozof te njemački viši studijski savjetnik u trajnom pozivu. Rođen je u Drinovcima gdje je pohađao osnovnu školu, potom gimnaziju u Splitu. Na sveučilištu u Freiburgu u Njemačkoj studirao je filozofiju (ponajprije klasičnu grčku i njezin utjecaj u kasnoj antici, patristici, srednjem vijeku i renesansi), klasičnu filologiju i katoličku teologiju (patristiku i dogmatiku). Specijalizirao se za jezičnu filozofiju od Platona do njemačkoga romantizma i za povijest filozofijskih, metajezičnih i poetologijskih ideja. Tome pripada i znanstvena problematika nastanaka tradicionalne gramatike iz filozofije te njezin razvoj od Apolonija Diskola (2. st.) do Franza Boppa i Raphaela Kühnera u 19. st., kao i utjecaj *Accademia della Crusca* na normiranje hrvatskoga jezika.

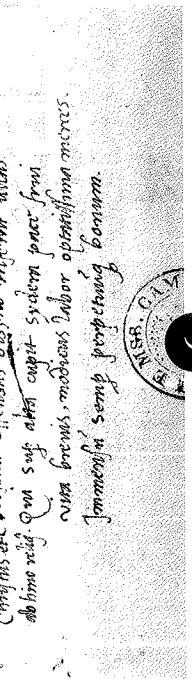

Posebno su područje njegova istraživanja djela hrvatskih autora koji su išli ukorak s novim znanstvenim idejama u Europi i tako usmjerili put razvoja hrvatskoga kulturnog identiteta u novovjekovlju. Pronašao je po europskim i hrvatskim knjižnicama i arhivima mnoge nepoznate rukopise Marka Marulića, Frane Petrića, Jure Dragišića, Bartola Kašića i Tina Ujevića. U Kölnu je 1999. publicirao četiri sveska latinskih *Discussiones Peripateticae* (1581.) Cresanina Frane Petrića s komentarom na njemačkom jeziku. U Zagrebu je 2005. objavio kritičko latinsko izdanje, hrvatski prijevod i komentar (hrvatski i engleski) prve hrvatske gramatike Pažanina Bartola Kašića *Osnove hrvatskoga jezika* iz 1604. Kritički je izdao nepoznati prijevod Tina Ujevića glavnoga teorijskog djela njemačkoga romantizma (Friedrich Schlegel, *Lucinda. Preveo Tin Ujević*, Zagreb, 2002.), pridodavši svoj filozofijski uvod u estetiku romantizma. U Zagrebu je 2021. objavljen njegov prijevod s njemačkoga i uvodni komentar velikoga sveučilišnog udžbenika: Nicolina Trunte, *Staroslavenska riječ*. Pripremio je prema rukopisima iz Firence i kritičko latinsko izdanje komentarâ na sonete Lorenca Veličanstvenoga koji je napisao Jure Dragišić oko 1485.

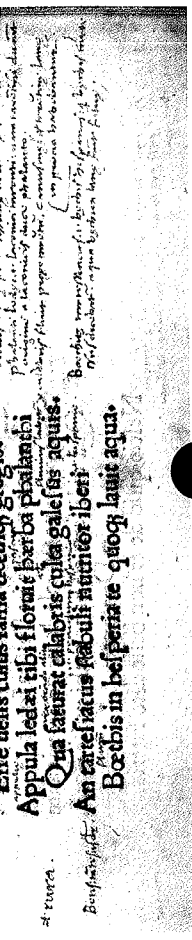

Od 2005. istražuje (ne)poznata djela, rukopise i inkunabule Marka Marulića. U ovoj knjizi filološki analizira, Maruliću atribuira i popisuje donedavno nepoznate ili sustavno zatajivane hrvatske književne rukopise. Katalog je svih poznatih Marulićevih latinskih i hrvatskih rukopisa, inkunabula, slikarskih minijatura i nota (*Marcus Marulus redivivus*) u pripremi. Prva otkrića o tome objavio je u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009.). Pandžićevo kritičko i jubilarno izdanje *Judite* (2021.) prvi je put uopće filološki i poetološki »dekodiralo« hrvatski nacionalni ep. Nakon pet stoljeća prepoznati su i hermeneutički interpretirani stvarni intertekstualni izvori i umjetnički uzori Marulićeve poezije (Dante, Petrarca, Ovidije itd.) kao i njegova vlastita iznimno zahtjevna metapoetika.

u filologiji i filozofiji, jest – tvrdi Pandžić – i (samo)kritički »estetski odmak (*ästhetische Distanz*)« od predmeta promatranja ili interpretiranja.

Svoja prva otkrića Marulićevih književnih fragmenata Pandžić je objavio u knjizi *Nepoznata proza Marka Marulića* (2009.). Uspoređujući njegove marginalije na inkunabulama i novootkrivene rukopise, objavio je jubilarno kritičko i preslikano izdanje *Judite* (Knjižnica Male braće, Dubrovnik 2021.). Mnoge nove spoznaje mogle su iznenaditi ili frapirati suvremenike koji nisu znali da je Marko Marulić od 1950. do danas bio i pod budnim okom *kultur-komesara*, odnosno cenzora. Zašto i kako stoji u ovoj knjizi. *Scripta manent et monent.* Ono što je daleko važnije ostaje dokumentirano. *Judita* i ina poezija Marka Marulića, čak i *Davidijada*, ispjevana je prema prije neopaženim glavnim uzorima i izvorima, na prvom mjestu umjetničkim i etičkim zahvatima (kodovima) Danteove *Božanstvene komedije*. Prije inih to su: *parlar coperto* (govoriti tajnovito, pod velom) i *visibile parlare* (govoriti slikovito, slika i riječ su jedno). Idejni *sukob poniznosti i oholosti* etička je potka *Judite, Davidijade* i *Komedije*. Danteove poetske kodove Marulić metapoetski često obogaćuje literarnim krajobrazima Francesca Petrarke. Upravo su ta dvojica bili »krivci« da je Marulić punih 20 godina od pisanja *Proto-Judite* 1501. svjesno odgađao tisak konačne inačice *Judite* sve do 13. kolovoza 1521. Najveći hrvatski dantist i petrarkist objavio je naš nacionalni ep točno uoči 200. obljetnice smrti Dantea Alighierija (14. rujna 1321.), zacijelo i njemu u čast.

U ovoj knjizi Pandžić dakle sumira rezultate svojih temeljnih istraživanja (*Grundlagenforschung*) i pripadajućih ranijih publikacija, posebno kritičkoga izdanja *Judite*. Rezultat je fascinirajući. Temeljni korpus rane hrvatske narodnojezične književnosti 15. i 16. stoljeća snagom je filologije više nego udvostručen. S druge strane, cijela Marulićeva umjetnička poezija i proza interpretirana je prononsirano u kontekstu novootkrivenih djela i hermeneutički dekodiranih izvora (Dante, Petrarca, Ovidije, Boecije itd.). Autorova sublimacija iz temelja preispituje i na višoj estetskoj razini prepoznaje umjetničke domete Marulićeve poezije i proze. Štoviše, povijest hrvatske renesanse valja sada preispitivati i razumijevati iz dijelom posve nove teorijske, tekstualne, piktoralne i muzikalne perspektive.

U vrijeme kada je u Hrvatskoj obustavljeno (*pace*) izdavanje *Sabranih djela Marka Marulića* (2011.), kada je i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske brže-bolje odstranilo *Juditu* iz školske lektire, Marko Marulić je u ovoj knjizi počeo objavljivati svoju novu vrlo čitku i krepku hrvatsku poeziju i prozu. Ima je toliko da će posla biti, ako bude stručnih i teorijski znatiželjnih filologa, sve do sljedećega velikog jubileja oca hrvatske književnosti, njegova 600. rođendana 18. kolovoza 2050. Međutim, ni tu neće biti kraj. U posljednjim stihovima *Judite* (VI, 433-441) Marulić je siguran da će Juditi i *Juditi* »slava bit dokol svitu zemaljskomu počne gorit okol«, tj. do sudnjega dana, ili barem »dokla zemlja ova bude na karte sfolj [*na svitku papira*, sintagma F. Petrarke] slovinjska čtit slova«.

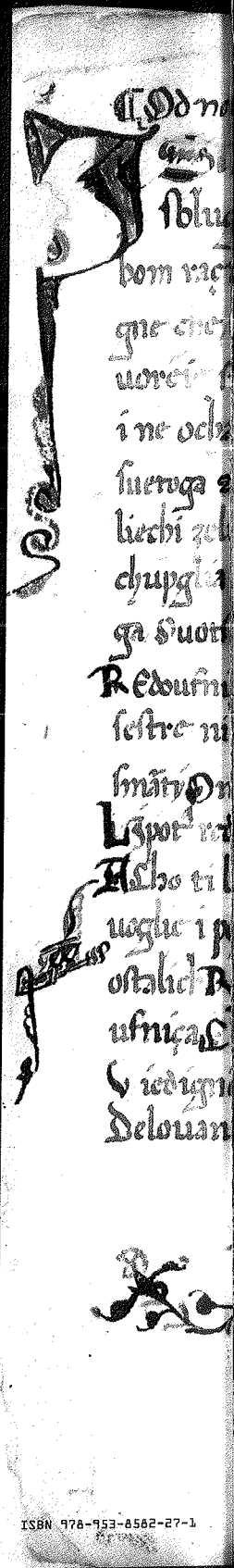

ISBN 978-953-8582-27-1

Od nancha [illegible] ja Rec [illegible] boze

[illegible] zemlie [illegible] gl[illegible]
sbluqiena [illegible] zemene pamet zlo
bom racmazan [illegible] poruced [illegible] mutter
gne che u dusci iesu R Edousnica nepozeny [illegible]
uoreie sutusno R Edousnica budi uazda sudi [illegible] bluchi
i ne ochagliavse staschinim miglieiem G lubi mudrost pisma
suetoga a ne glubi mudrost tellesnu R Edousnica cha gliubg
liechi zeli y sucist nicdne ostale stuari nedostigise uidity da is
chupglia fruty pbiuauchi u raiu od rasluçita pismi boza stucu
ga suotsu naslagiena gnere i souima ogagliuie duscu suoiu
R Edousnica gimg simpliçitad golubiçe iedne ni misly zlo od
sestre ni giscagne suoie Z suot razune dusce iest misliti od
smatij Onda redosnica suditise chada ona çinitse naymagni od asich
L spot redosnice iest biti blidi y humiglieni sa obrazo mledni
Acho ti budes mochi muçati i podnesti ostoglasie i obrecenie i ne
uaglie i pogargeie to iest cri post puelicha i leti suabu zapouidi
ostalich R Edosniça cha prosi nazemgli gmmnia ona niti zedo
usniça C ha cholue zloqom ona razuna i blaçena iest B lazeni
y iedigneie suetoschi i poznania cri posty iest i çinitse po
Delouaniu dobrem A M E N

DEO GRACIAS

XV. KL. NOB

FINIS

1514

ISBN 978-953-8582-27-1